

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

ZNANSTVENE IZDAJE
IN ELEKTRONSKI MEDIJ

Razprave

Uredil Matija Ogrin

Studia litteraria

Urednika zbirke: Darko Dolinar in Marko Juvan

Znanstvene izdaje in elektronski medij

Razprave

Uredil: Matija Ogrin

Oblikovanje: Ranko Novak

Stavek in prelom: Alenka Maček

Izdajatelj: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU

Za izdajatelja: Darko Dolinar

Založila: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založbo: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegium graphicum d. o. o., Ljubljana

Š 2005, Založba ZRC

Izid publikacije je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

001(082)

ZNANSTVENE izdaje in elektronski medij: razprave / uredil
Matija Ogrin. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005. -
(Studia litteraria / Založba ZRC, ZRC SAZU)

ISBN 961-6568-00-0

1. Ogrin, Matija

223211520

Vsebina

- 7 MATIJA OGRIN: Uvod. O znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki

VPRŠANJA ELEKTRONSKIH ZNANSTVENIH IZDAJ IN VIROV

- 25 LOU BURNARD: Encoding standards for the electronic edition
43 PETER SCHERBER: Von der Computerkonkordanz zur Sprach- und Texttechnologie. Neue Entwicklungen bei der Verarbeitung und Langzeitspeicherung von wissenschaftlich aufbereiteten Texten
51 TOMAŽ ERJAVEC: Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: standardi in izzivi
71 MATIJA OGRIN: E-Slomšek: edicijska vprašanja ob elektronski izdaji *Treb pridig o jeziku* A. M. Slomška
83 LUKA VIDMAR: Elektronska izdaja dela korespondence Žige Zoisa
91 MIRAN HLADNIK: Zakaj selitev Gradnika s papirja na zaslon
101 MARIJAN DOVIČ: Priprava elektronske znanstvenokritične izdaje pesmi Antona Podbevška
117 HAN STEENWIJK: The *Resianica* dictionary: the first three years
135 PRIMOŽ JAKOPIN, BIRTE LÖNNEKER-RODMAN: Conversion of the Slovenian Text Corpus *Nova beseda* into XML

LITERARNA VEDA IN MOŽNOSTI ELEKTRONSKEGA MEDIJA

- 155 DARKO DOLINAR: Znanstvene izdaje in literarna veda
167 JOŽE FAGANEL: Tekstnokritična vprašanja in elektronske izdaje
175 MARKO JUVAN: Postmoderna in znanstvene izdaje literarnih besedil: k virtualno navzoči preteklosti
197 JOLA ŠKULJ: E-teksti: prostor nedovršenosti in spacialnost

ZNANSTVENE IZDAJE IN VIRI V HUMANISTIČNIH VEDAH

- 211 MATEJ HRIBERŠEK: Znanstvenokritične izdaje del s področja klasične filologije

-
- 229 DARJA MIHELIČ: Zgodovinske edicije virov in elektronski mediji
- 239 MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ: Slovenske ljudske pesmi (SLP) – sodobni znanstveni korpus
- 247 ANA LAVRIČ: Znanstvenokritične izdaje tekstov ter pisnih in likovnih virov s področja umetnostne zgodovine
- 257 TOMAŽ FAGANEL: K vprašanju kritične izdaje glasbenih rokopisov. Prepisi skladb J. K. Dolarja
- 269 FANIKA KRAJNC-VREČKO: Posebnosti transkripcije in delež bibličnih besedil v Trubarjevih katekizmah
- 289 MARJAN DOLGAN: Dve zgodbi iz zgodovine zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*
- 311 Scholarly Editions and the Digital Medium (Summary)
- 323 Seznam sodelavcev v zborniku – Authors of this volume
- 327 Imensko kazalo

Uvod. O znanstvenih izdajah in digitalni humanistiki

MATIJA OGRIN

RAZNOVRSTNE USMERITVE STROKOVNEGA ukvarjanja z besedili, njihove analize in posredovanja izhajajo do malega vse iz klasične filologije. Na katere koli usmeritve tekstne kritike, ekdotike ali edicijske tehnike pomislimo, vse potekajo iz filologije kot prvotnega vira zanimanja za besedilo. Že od njenih začetkov v antiki je bilo eno osrednjih filoloških hotenj odkrivanje prvotnega zapisa, iskanje avtentičnega sporočila, z drugo besedo: iskanje izvorne človekove misli. Lahko bi tudi rekli: iskanje resničnega sporočila, ali kratko: iskanje določene resnice. Zdi se, da je bila filologija v notranje zavezujočem odnosu do resnice. Razumevanje tega, kaj je v besedilu pristno in resnično, se je sicer v zgodovini spreminjalo, še bolj poti, ki naj bi k temu vodile v posredovanih, izročenihi besedilih. Vendar je v filološkem presojanju med prvopisom in dodatki, med izvirnikom in ponaredkom, med vodilnim rokopisom nekega besedila in njegovim stranskim rokopisnim izročilom, med besedilnim arhetipom in variantno kontaminacijo – v vsem tem razbiranju, branju, izbiranju, sprejemanju in izločanju besedil v raznih obdobjih in metodičnih filoloških usmeritvah je moč prepoznati kot globinsko gibalno iskanje pristnega, izvornega besedila; iskanje resnice o sporočilu.

Ta globinska, izražena ali neizražena predpostavka filologije je bila ob razvoju humanističnih ved tudi temelj vseh specializiranih, t. i. pomožnih disciplin, ki se ukvarjajo z evidentiranjem in preučevanjem napisov, rokopisov, listin ali »diplom« in njihovih pisav: epigrafika, diplomatika, kodikologija, paleografija, bibliografija, v novejšem času metodološko sistematizirane in povezane v tekstno kritiko, ekdotiko, edicijsko tehniko.

Znanstvene izdaje in njihov instrumentarij

Vse te prvine konceptualno zaznamujejo pripravo znanstvenih izdaj, zelo različnih po njihovem viru ali predmetu, po njihovih metodah in analitičnih pristopih, pa tudi po njihovem namenu in občinstvu. In vendar ostaja njihova povezovalna skupna osnova

to, da naj bi humanističnim vedam, znotraj katerih nastajajo, pripravile besedilo v znanstveno preverjeni, po potrebi razčlenjeni ali rekonstruirani formi, kot zanesljiv vir, ki tem vedam odpira neštevilne nove raziskovalne poti. Preverjen in komentiran vir »resničnega sporočila« postane objekt številnih novih analiz, spoznanj in razlag.

Humanistika na Slovenskem je *slovenska* po svojem jeziku, večidel po predmetu svoje misli in ne nazadnje po svojem družbenem okolju, v katerem opravlja določeno poslanstvo; ne more pa biti humanistika nacionalno individualna po svojih epistemoloških temeljih, metodoloških ter analitičnih postopkih, saj tu izhaja iz skupnega evropskega duhovnega izročila. Povsem enako velja za znanstvene izdaje: kar zadeva njihove metodološke in analitično-prezentacijske, ekdotične postopke, jih edicije lahko sprejemajo le iz evropske filološko-historične tradicije, kakor se je znanstveno razvila v novem veku, še zlasti v zadnjih dveh stoletjih, in iz sodobnih izpopolnitev in tudi premen te tradicije. Pač pa je naloga humanističnih ved na Slovenskem, da te tekstnokritične oz. ekdotične postopke premislijo glede na zvrstne posebnosti slovenskega gradiva, ki ga morajo znanstveno posredovati javnosti, glede na čas nastanka tega gradiva in s tem povezane jezikovne posebnosti in končno glede na namen izdaje. Ta vprašanja pa nas vodijo še k drugim: kateri tekstnokritični in ekdotični standardi so pomembni za posamezne vrste izdaj, predmetnih področij in ved? Katere značilne probleme prinaša urejanje gradiva, specifičnega za določeno vedo? Ali temeljna epistemološka usmeritev posamezne vede vpliva na to, kateri ekdotični standardi bodo prevladovali v konceptu izdaje? Katere nove možnosti ponuja znanstvenim izdajam elektronski medij v primerjavi s tiskano obliko? Kaj bi bil končno razlog, da se pri pripravi določene edicije odločimo (tudi) za elektronsko izdajo?

Čeprav je razlogov več, se zdi, da je temeljni razlog za to naslednji: elektronska izdaja omogoča določeno razširitev pogleda na gradivo – širitev, ki za humanistiko ni brez pomena.

Sprememba pogleda

Starejši ekdotiki je šlo za to, da s tekstnokritično izdajo dožene najbolj pristno in popolno verzijo besedila literarnega dela ali drugega pisnega vira; cilj znanstvenokritične izdaje je bila rekonstrukcija besedila, ki jo bo mogoče v najvišji možni meri šteti kot originalno besedilo: prizadevala si je najti t. i. *archetypus*, najbolj avtentičen rokopis; (Maas 1960: 6) zato naj bi tudi kasnejše izdaje brez odstopanj reprodu-

cirale besedilo kritične izdaje. V ta namen naj bi kritična izdaja obsegla vse verzije besedila oziroma navedla razlike med njimi, ob tem pa pospremila izvirno besedilo z dostopnim genetičnim in variantnim gradivom, imenovanim *izročilo* ali *tradicija*, kot so razni fragmenti, prepisi, osnutki, natisi, tudi korekturne pole ipd. Celoten kritiški aparat ima namen, da to rekonstrukcijo izvirnega besedila načelno utemelji, eksplicira merila rekonstrukcije in po možnosti poda kontekst geneze besedila. V središču takšne kritične izdaje je torej pristno in na dovršen način predstavljeno slovstveno delo ali drug pisni dokument.

Pogled, ki ga na literarna besedila omogoča elektronska izdaja, je nekoliko širši. Resnici na ljubo so si za to širitev prizadevale že tiskane kritične izdaje,¹ vendar so bile iz več vzrokov pri tem zelo omejene. Zaradi velikih možnosti za shranjevanje in prikaz besedila v računalniškem mediju so elektronske izdaje naravnane k predstavitvi besedila v njegovih različnih oblikah, po možnosti vse od osnutkov in rokopisa do morebitnih korekturnih pol, prvega natisa, možnih variantnih natisov in naposled vse do t. i. normaliziranega ali standardnega prepisa, ki je po določenih načelih konstruirana kanonična posodobitev besedila. Kar je bilo pri tradicionalnih kritičnih izdajah glavni cilj – čim popolnejša predstavitev avtentičnega besedila –, ostaja cilj tudi v e-izdaji. Tudi v novem referenčnem delu o elektronskem urejanju besedil, v katerem Committee on Scholarly Editions MLA eksplicira temeljna načela elektronskih izdaj, se prvo načelo glasi:

»Temeljna naloga znanstvene izdaje je predstaviti zanesljivo besedilo: znanstvene izdaje jasno povedo, kaj obljublajo, in svoje obljube držijo.« (Burnard et al. 2005)

In čeprav to vodilo nadaljuje staro tradicijo, se perspektiva na besedilo z novim medijem dejansko razširi, ker lahko »zanesljivost« dobi nove oblike: zanimiva postane materialna podstat besedila – rokopis – in njegove morebitne predloge, vse, kar kaže na izročilo tega besedila, se pravi na to, v kakšni obliki je bilo posredovano. Digitalni faksimile rokopisa vidno vpne besedilo v njegov čas in kulturni prostor, pisava poudari pečat osebnosti. Izvirna historična skladnja, starejše besedišče, pravopis, interpunkcija in še marsikaj – vse to pomenljivo zasidra besedilo v časovno-prostorsko kontinuiteto, v kateri je nastalo in nam je bilo v njej posredovano. Faksimilu lahko sledijo gradivo z variantami, prepisi in aparat, brez časovnih in prostorskih omejitev, značilnih za tiskano knjigo. Skratka: pri pripravi e-izdaj ohranijo vodila tekstne kritike nezmanjšano veljavo. Toda poleg samega osrednjega besedila

¹ Primerjaj poglavje Jožeta Faganela v tej knjigi.

se v zanimivi luči prikaže še marsikaj. Iz različnih verzij se lahko pokaže zgodovina posredovanja besedila: njegova tradicija. Digitalni faksimile pokaže marsikaj: od grafije in členitve besedila do korekcij in poznejših vrivkov, glos in marginalij. Diplomatični prepis omogoča stik s pristnim, historičnim jezikom dokumenta. Drugi prepisi in morebitni prevodi omogočijo vsak svojo posebno spoznavno prvino. Elektronska izdaja omogoča poravnavo ter primerjanje teh oblik besedila, in sicer v izbranem velikostnem razredu, poravnavo bodisi na ravni odstavka, vrstice, verza. Pogled znanstvenika, ki motri te čvrsto integrirane pojavnne oblike besedila ali proučuje strojno izluščen leksikon starega besedja ipd., je še vedno pogled humanista z njemu lastnimi humanističnimi cilji; vendar ni mogoče zanikati, da je ta pogled širši, ker mu elektronski medij omogoča večjo in bolj raznovrstno evidenco, kakor mu je bila na voljo doslej.

Pri tem velja podariti, da je uvedba elektronskega medija v izdajanje humanističnih virov smiselna samo ob nadaljevanju in nadgrajevanju starih filoloških metod, nikakor pa ni opravičljiva ob naivnih uredniških poenostavitvah. Medievalist Kurt Gärtner postavlja tole izhodišče elektronske obdelave besedil: »K prvim predpostavkam za smiselno uvedbo elektronske obdelave podatkov kot orodja pri pripravi edicij spada minuciozna transkripcija najpomembnejših rokopisov, ki prihajajo za to izdajo v poštev.« (Gärtner 1999: 275) Če variantnih rokopisov ni, ima najpomembnejšo vlogo diplomatični prepis glavnega besedila. Poudarek je torej v tem, da brez striktno znanstvene ambicije priprava elektronskih besedil nima smisla, saj poljudni, površno pripravljene elektronski teksti ne ponudijo nič novega in nič drugega kakor poljudne knjižne izdaje. To pomeni, da šele kompleksen postopek znanstvene rekonstrukcije, prepisov, analize teksta itn. zares izkoristi potenciale elektronskega medija, njegove široke kapacitivne, prezentacijske in analitične zmogljivosti.

Iz empirije: glavna vodila

Ne da bi izpeljevali pre nagljene sklepe, se zdi mogoče na podlagi večdesetletne kontinuitete izdajanja znanstvenih edicij na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU vsaj v obrisu zarisati nekaj ekdotičnih vodil, ki so se izkazala kot plodna.²

² Omeniti velja zlasti znanstvenokritično izdajo Brižinskih spomenikov, Ljubljana, SAZU, 1992, 1993; ZRC SAZU 2004, diplomatični in kritični prepis Igor Grdina, in več drugih znanstvenih izdaj, ki jih je uredil Jože Faganel.

Prvo vodilo je skupno vsej tekstni kritiki: potrebna je karseda podrobna evidenca nad originalnim gradivom. Odvisno od predmeta in dobe bo to gradivo bodisi avtograf ali drug rokopis, morebitni poprejšnji prepisi, bodisi prvi natis, poznejši natisi ipd., kot tudi morebitno navajanje ali povzemanje besedila v drugih virih.

Drugo vodilo, ki se je pokazalo kot smiselno in ki pomeni bistven korak naprej v edicijski tehniki na Slovenskem, je tole: vsaj starejša slovenska besedila, vključno s tistimi iz prve polovice 19. stoletja (če ne tudi mlajša), naj bodo pripravljena za objavo tako, da bo besedilo v isti izdaji dostopno za raziskave raznih, teoretično vseh humanističnih ved. Praktično to pomeni, da je potrebno ohraniti v izdaji vse tiste historične plasti besedila, ki v t. i. standardni izdaji izginejo. To konkretno pomeni, da je potrebno v izdaji vsaj načeloma ločevati med faksimilom izvirnika, diplomatičnim prepisom in kritičnim prepisom. To ločevanje je pomembno ne le zato, ker nudijo vse te oblike besedila priložnost za večdisciplinarne raziskave, ampak tudi zaradi novih pristopov znotraj lastne vede, ki so s tem omogočeni.

Tretjič, čeprav obstajajo v evropski diplomatiki različne tradicije in znotraj njih nekoliko različna razumevanja diplomatičnega prepisa, se je iz več razlogov primerno držati striktnega diplomatičnega prepisa, ki – po nekoliko preveč pragmatični Greggovi delitvi med t. i. »substancialnimi« in »akcidentalnimi« prvinami rokopisa (Driscoll 2005) – vključuje vse »akcidentalne« prvine, še zlasti izvirno interpunkcijo, kapitalizacijo, členitev besed in historična pisna znamenja, prav tako ne posega v okrajšave ipd.

Četrtoč, kritični prepis, ki naj spremlja diplomatičnega, je potreben zato, ker po jasnih, ekspliciranih načelih poseže v besedilo, da na nekaterih ravneh postane bolj dostopno za branje. Kritični prepis se v angloameriški tradiciji imenuje »normaliziran prepis«, ker po določenih normah adaptira besedilo in ga približa sodobnemu razumevanju. Med ta načela je treba šteti mdr.: razvezavo kratic in okrajšav, morebitno izpolnitev poškodovanih mest (komentirano v aparatu), posodobitve v interpunkciji, v veliki začetnici in v členitvi besed in naposled v naravi besedila ter namenu izdaje primeren sveženj načel za jezikovne posege.

Petič, razumljivo je, naj izdajo spremljajo ustrezne sestavine znanstvenega aparata, kakor stvarne in tekstnokritične opombe, primeren komentar s pojasnitvijo edicijske zasnove, ustrezná kazala, bibliografija ipd.

Ob teh prvinah izdaje je moč misliti, zlasti v elektronski obliki, še na druge, ki gradivo povežejo z informacijskimi ali z dodatnimi pojasnjevalnimi viri. Vsekakor je vsaka znanstvena izdaja drugačna, kakor je drugačno gradivo, ki ga prinaša na dan, in prav njegove posebnosti so merodajne za oblikovanje edicijske zasnove. »Vsaka 'filologija' določenega avtorja se mora modelirati po fiziognomiji tega avtorja.« (Cristofolini 1998: 181) Specifična vodila, ki prihajajo iz »fiziognomije« samega gradiva, se oblikujejo šele ob njegovem proučevanju. Zgoraj nakazana vodila pa so splošnejša, izvirajo iz izdajateljskih izkušenj z zelo različnim gradivom, pa tudi iz raziskovalnih potreb humanistike na Slovenskem, ki naj ji znanstvene edicije prinašajo bodisi novo bodisi doslej premalo znano, vselej pa vsestransko osvetljeno gradivo.

Nihče ni otok. *Humanistika in elektronska besedila*

Preden se od teh splošnih misli vrnemo k vprašanjem, specifičnim za slovensko gradivo in humanistiko na Slovenskem, je primerno upoštevati nekaj novejših razvojnih pobud v humanistiki v evropskem ali, točneje, globalnem merilu.

Zadošča, da si bežno ogledamo dejavnost velikih angloameriških združenj za računalništvo v humanistiki ter njihovih glavnih članic,³ da dobimo predstavo o obsežnih institucionalnih, raziskovalnih in izdajateljskih oz. prezentacijskih dejavnostih, ki se v zadnjem času širijo in stopnjujejo. Ti procesi spreminjajo: 1. metodološko podlago humanistike, saj je večdisciplinarnost pogoj za vstop vanje, kar v praksi pomeni vsaj povezave med matično vedo in elementi informacijske tehnologije. 2. Spreminjajo potek dela, saj to poteka v mednarodni izmenjavi teoretskih zasnutkov, izkušenj in t. i. dobre prakse v novih oblikah sodelovanja; obstajata dve takšni obliki, ki precej spreminjata razmerje med individualnim in skupinskim v snovanju določenega elektronskega vira: to sta odprto spletno mesto ali »hitra stran«, t. i. Wiki, in tematsko specializirani poštni sezname (mailing lists), v katerih lahko denimo ozka populacija sto ali dvesto ekspertov določenega področja z vsega sveta dnevno izmenjuje svoje izkušnje, nasvete in razvojne pobude. 3. Ti procesi spreminjajo – kar je s humanističnega gledišča morda najbolj pomembno – vrsto evidence nad gradivom in s tem povezan način analize ter predstavljanja gradiva.

Kot skupno ime za te procese se, kot je videti, uveljavlja pojem »digital humanities« – digitalna humanistika. Tesen in uspešen tekmeč tega poimenovanja je

³ Glej spletne strani in povezave krovne zveze The Alliance of Digital Humanities Organizations – ADHO (www.digitalhumanities.org/en/Adho/).

pojem »humanities computing« – humanistično računalništvo. Kakor vidimo, postavlja prvi pojem humanistiko kot substantiv, njeno digitalnost pa kot predikat. Drugi termin izbere, ravno nasprotno, računalništvo kot podstat, ki ima le humanističen predikat. Bržčas se zdi ustrežnejša prva možnost – digitalna humanistika – in k razlogom za to se vrnemo v sklepu tega premisleka.

Kaj je stržen in hkrati vstopna točka v procese digitalne humanistike? To nam pove kratka razvojna črta njenih premen, ki je v nekaj besedah takšna.

Računalniška podpora v humanistiki ima za razliko od drugih interdisciplinarnih področij dobro znan začetek. Leta 1949 je italijanski duhovnik, jezuit p. Roberto Busa začel z delom, ki je po konceptu in obsegu še danes monumentalno: izdelati *index verborum* vseh besed v delih sv. Tomaža Akvinskega, ki obsegajo več kot 11 milijonov besed srednjeveške latinščine. (Hockey 2004: 4) Ker je že spočetka iskal strojno podprte postopke, se je pater Busa povezal s tedaj ustanovljeno korporacijo IBM in začelo se je obsežno delo, v katerem je bilo celotno besedilo pretvorjeno v milijone perforiranih kartic, pozneje v kilometre magnetnih trakov, in s prvim konkordančnim programom v zgodovini digitalne humanistike je pater Busa pretvoril vse besede iz *Opera omnia* sv. Tomaža z njihovim besedilnim kontekstom v konkordančno bazo, ki obsega 20 milijonov vrstic na 65.000 straneh v 56 velikih knjigah, ki sestavljajo tiskano izdajo *Index Thomisticus* (1974). Zaradi tega pionirskega dela je pater Roberto Busa utemeljitelj področja digitalne humanistike.⁴

Vse od šestdesetih let naprej so se množile sorodne pobude, ki so bile odvisne od omejitev »dinozavrskih« računalnikov; pomenljivo je, da se je že prva pobuda patra Buse iztekla v – pozneje nadgrajeno – *tiskano* izdajo. Z dostopnostjo osebnih računalnikov po letu 1980 se je povečal tudi delež računalniških besedilnih zbirk, toda njihova huda omejitev je bila v tem, da niso bile kompatibilne z različnimi programskimi in strojnimi okolji, ker niso imele skupne osnove v enotnem računalniškem kodiranju. Kodiranje teh zbirk je bilo privatna lastnina ustvarjalcev programa, kar pomeni, da je bila zbirka uporabna in dostopna samo prek *določene*ga programa. Zaradi tega je bilo delo nujno razdrobljeno, razvijalo pa se je na komercialni podlagi v nekaterih tematsko zainteresiranih skupinah, mestoma uspešno, zlasti med klasičnimi filologi.⁵

⁴ Po njem se imenuje tudi nagrada, ki jo za dosežke na tem področju podeljuje zveza vodilnih organizacij ADHO; p. Busa je bil leta 1998 njen prvi prejemnik. Njegova zbrana dela sv. Tomaža Akvinskega s konkordanco so že leta 1992 izšla tudi na sodobni zgoščenci, prim. Busa 1992.

⁵ Prim. poglavje Mateja Hriberška v tej knjigi. Glede pomena jezika SGML in njegove »podmnožice« XML glej poglavje Tomaža Erjavca.

Vse to se je spremenilo v devetdesetih letih z nastopom Svetovnega spleta in z razvojem označevalnega jezika eXtensible Markup Language iz standarda SGML. XML je standard za – vsaj v osnovah – razmeroma preprost, a zelo prilagodljiv in razširljiv opis računalniških podatkov in za njihovo spletno izmenjavo, opis, ki se je široko razmahnil tudi za uporabo označevanja besedil. Toda tudi XML bi sam ne mogel tako povezati akademske raziskovalne skupnosti po vsem svetu, kakor je sedaj, če ne bi že poprej začel nastajati dogovor, katere oznake je potrebno definirati znotraj SGML in XML, da bodo uporabne za opis besedil. Ta dogovor so Smernice mednarodnega konzorcija Text Encoding Initiative, ki vsebujejo tako opisno razlago oznak kakor tudi njihov računalniški, v XML zapisan formalni sestav.⁶ (Burnard 2002)

Elektronsko označevanje besedila (markup, encoding) torej pomeni, da strukturne elemente besedila, kakor so odstavek, opomba, verz, didaskalija, citat in stotine drugih, lahko označimo z vnaprej dogovorjenimi oznakami (tags), in bo zato računalnik z njimi lahko »napravil« to, kar želimo v izdaji ali elektronskem viru doseči. Računalnik sam ne more enostavno izvesti tako inteligentnih operacij, da bi »vedel«, da določena skupina znakov predstavlja osebno ime ali datum, zato mu moramo »vednost« o tem posredovati na nedvoumen način. (Hockey 2000: 24)

Jezik XML je odprt standard zapisa. Ker nihče ni njegov lastnik, ampak je javna dobrina, to med drugim pomeni, da so v njem označena besedila in drugi podatki *načeloma* dostopni s katerim koli programom, ki podpira ta standard, denimo z vsakim novejšim brskalnikom. S tem odpade vrsta pregrad med ustanovami in raziskovalci. Druga odlična lastnost XML je, da ni orientiran k prikazu podatkov, k njihovem izgledu na zaslonu, ampak k njihovi strukturi in notranjim razmerjem. Za sofisticiran izgled na zaslonu poskrbijo drugi, pridruženi standardi v družini XML. (prim. Erjavec) Jezik XML pa je bogat v zmožnostih za definiranje zapletenih hierarhičnih razmerij v besedilu; zmogljiv je na ravni hierarhično-analitičnih procesov, ki jih na drugačen način že od starih časov opravlja tudi filologija.

V zapisu XML in z oznakami TEI je besedilo varno pred komercialnimi tehnološkimi spremembami, kar je velikega pomena za prosto mednarodno sodelovanje, trajno uporabnost besedil in kontinuiteto kulturnih procesov. Tako označeno be-

⁶ Glej uvodni prispevek v to knjigo, ki ga je napisal Lou Burnard, urednik konzorcija TEI za Evropo. Smernice so prosto dostopne tudi na spletu (<http://www.tei-c.org/>). Burnard je tudi avtor najboljšega uvoda v XML za humanistične potrebe: to je 2. poglavje Smernic z naslovom *A Gentle introduction to XML*, ki je doživel številne prevode.

sedilo je uporabno na razne načine – od kompleksnih prezentacij v znanstvenokritičnih izdajah do avtomatsko generiranih konkordanc in leksikonov, statističnih analiz ipd. – saj instrumentarij oznak TEI sega od velikih besedilnih sklopov vse do priporočil za opis posameznih morfemov in drugih kategorij jezikoslovnega opisa, potrebnih za gradnjo jezikoslovnih korpusov.⁷

Označevanje besedil nikakor ni le mehanično, računalniku namenjeno opravilo. Nasprotno, nabor izbranih oznak je odvisen od naše predstave o tem, kako želimo posredovati besedilo, in je vpleten v njegov formalni, deloma pa tudi vsebinski sestav. Poleg tega gre poudariti, da je izdelava tega nabora v TEI zahtevala temeljito ponovno refleksijo praktično vseh mogočih vrst besedil in njihovih opisnih značilnosti. Temu se ni čuditi, če pomislimo, da vsebujejo priporočila TEI celo oznake za take specialnosti, kakor je kodikološki opis, denimo oznake za spremembo roke ali črnila v rokopisu ipd.

Smernice konzorcija TEI za elektronsko označevanje besedil torej na novo reflektirajo, nadaljujejo in aktualizirajo jezikoslovno, tekstnokritično in ekdotično izročilo evropske humanistike. Zato uporaba Smernic TEI nikakor ni le zunanji tehniški popravek, marveč spodbuda k aktivni in reflektivni udeležbi v nadaljevanju velikega pisnega humanističnega izročila. Je tudi vstopna točka v globalne procese, imenovane digitalna humanistika. *Nihče ni otok* – zato bo tudi humanistika na Slovenskem morala najti korak k njim in z njimi. Vprašanje je, kako?

Slovensko besedilno izročilo

Če sprejmemo predpostavko, da je pot priprave znanstvenih elektronskih izdaj in besedilnih virov že začrtana s priporočili konzorcija TEI – čeprav je TEI bolj kot stanje proces izpopolnjevanja, h kateremu je vabljen najširša mednarodna akademska skupnost –, če sprejmemo torej TEI kot sredstvo k cilju, potem se spraševanje po cilju samem vsekakor začne pri slovenskem gradivu, ki bi ga bilo potrebno objaviti v elektronskih virih.

Katero slovensko gradivo, iz katerih obdobj, čemu dati prednost? Kakšne so njegove posebnosti, ki narekujejo izbor ekdotičnih postopkov in tehnoloških sredstev? – Vrelec vprašanj, za katera so pristojne posamezne humanistične vede.

⁷ Prim. poglavji o korpusu *Nova Beseda* Birte Lönneker-Rodman in Primoža Jakopina ter poglavje o spletnem slovarju *Resianica* Hana Steenwijka.

Eno pa je vendarle jasno: slovensko knjižno in rokopisno, bibliografsko in arhivsko izročilo starejših dob je zelo drugačno od izročila zahodnoevropskih narodov. V srednjeveški nemščini ali francoščini je ohranjenih na stotine rokopisnih kodeksov, v srednjeveški slovenščini pa niti eden. Srečna izjema so posamezni foliji z našimi najstarejšimi spomeniki. Tekstna kritika srednjeveške francoske ali staroangleške epike se ukvarja z desetimi prepisi oz. verzij, iz katerih lušči – odvisno od metodološke usmeritve – bodisi izvorni besedilni arhetip bodisi ob t. i. vodilnem rokopisu opozarja na pestro variantnost izročila. Tekstna kritika v Sloveniji skorajda nima priložnosti, da bi se spoprijela z besedilom v slovenščini v več rokopisnih inačicah. To ji je mogoče šele ob novejših besedilih slovenske literature, ko je avtor sam prepisoval in popravljal svoje delo, kar je nekaj povsem drugega. Večina slovenskega pisnega gradiva – če se je sploh ohranilo do danes – je ohranjena v enem samem rokopisu.

Slovensko besedilno izročilo je skromnejše. Toda – nenavadno – prav zato je ostalo še manj raziskano in le delno objavljeno. Nad skromnostjo slovenskega izročila pa nikakor ne gre tožiti, zlasti ne, dokler ga tako veliko ostaja neobjavljenega v arhivih, vsitega v stare tiske itn. Drugič pa je tarnanje odveč zato, ker ob bližnjem stiku z gradivom brž odkrijemo njegovo vrednost in pomembnost za naš prostor, našo kulturo in spomin.

Tak položaj narekuje premišljeno rabo ekdotičnih standardov. Po eni strani je vsak starejši dokument nadvse pomemben kot dokument slovenskega jezika – zato je potreben diplomatični prepis. Vse gradivo te vrste bi v obliki elektronskih izdaj lahko nudilo material za historične opise in slovarje slovenščine. Po drugi strani so dokumenti pomembni z gledišča posameznih ved kot priče kulture, idej, človeških ali socialnih odnosov itn. Za tovrstno proučevanje in za pedagoške namene je potrebna kritična redakcija besedila. Ob skromnejšem besedilnem izročilu v slovenščini velja torej tembolj misliti na edicijske koncepte, ki bi poudarjali razne oblike besedila (od diplomatične do standardne) in s tem omogočali kar se da različne raziskovalne poglede nanj.

Vprašanje, katero gradivo izdati in kako, pa se zelo razširi, brž ko priznamo večjezikovni značaj slovenske kulture v zgodnejših obdobjih. V tem primeru se odpre objavi vrsta pomembnih dokumentov slovenskih avtorjev v nemškem in latinskem jeziku – in dlje ko gremo v preteklost, bolj kompleksna postaja njihova tekstno-kritiška problematika, vse do zapletene variantnosti srednjeveških teoloških in filozofskih besedil iz slovenskih samostanskih knjižnic, kjer bi se ob poskusu izdaje

takšnega kodeksa odprle možnosti za primerjave in ustreznice v najširšem evropskem kontekstu.

Končno si moramo z gledišča literarne vede vsaj zastaviti vprašanje, kakšno funkcijo naj imajo posamezni tipi izdaj? Dejstvo je, da so znanstvenokritične izdaje s svojo večplastno besedilno strukturo potrebne; prek osnutkov in zametkov nam lahko pokažejo zanimiv proces nastajanja nekega literarnega dela. Vendar takšne izdaje ne morejo nadomestiti t. i. standardnih izdaj, ki določenega avtorja predstavijo v kritično adaptirani, zato pa široki recepciji prilagojeni jezikovni podobi. Standardne izdaje so vrsta znanstvenih izdaj, ki znanstveno preverjena in komentirana besedila podajajo v »standardizirani« jezikovni redakciji, ki more pisateljevo kreacijo posredovati najširši javnosti. To pomembno posredovalno vlogo je za slovensko literaturo opravila zbirka Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Najpomembnejša dela slovenske literature je predstavila tako, da jih je mogla sprejeti tako rekoč celotna slovenska kulturna javnost; v učinkovanje in vpliv te zbirke je namreč treba všteti še učinkovanje vseh komercialnih izdaj, ki so bile narejene po besedilu Zbranih del. S to široko, pravzaprav »verižno« recepcijo ima zbirka Zbranih del velik pomen za sistemsko mesto slovenske literature v splošni kulturi in družbi slovenskega naroda. Zato vprašanje funkcij ali vlog, ki jih imajo razne vrste izdaj, nikakor ni zadnje v vrsti.

Prednosti zamude?

Razkorak, ki ga lahko opazimo med podporo informacijske tehnologije humanistiki v Sloveniji in stanjem na Zahodu, je tako velik, da velja najprej pomisliti, ali ima ta zamuda za nas tudi kakšne prednosti. Odgovor ni enostranski, vendar je presenetljivo, vsaj deloma pozitiven. Prednosti te zamude so v kratkem te.

Evforija, ki je zajela zahodni svet v devetdesetih letih, je obetala vsestranski razcvet elektronskih publikacij – digitalizacijo kulture nasploh. Izkazalo se je, da imajo elektronske izdaje in viri nedvomno prihodnost predvsem tam, kjer obstaja potreba po znanstveno strukturiranih in označenih besedilih in kjer so za to na voljo tudi primerno tehnološko znanje ter orodja. (Robinson 2005) Elektronska knjiga s poljudnim, nestrukturiranim besedilom je postala skorajda staromoden izdelek brez večjega pomena. Evforije si v tem pogledu ni treba želeti. Po približno desetih letih dela konzorcija TEL je precej jasno, kakšne dejavnosti v digitalni humanistiki imajo smisel in prihodnost. Navdušenje nad računalniško revolucijo je potihnilo

deloma zato, ker je revolucija uspela in postala vsakdan, deloma pa zato, ker se je pokazalo, kje so njene meje. V tem smislu utegne zamuda delovati kot streznitev glede izbire pravega predmeta za elektronsko obdelavo.

Drugič, izkristaliziralo se je, kateri mednarodni standardi so najbolj primerni za elektronske vire. Hkrati z zapisom v XML-TEI za besedila je kot standarden zapis kod za črkovna znamenja nastopil konzorcij Unikon (Unicode), ki prinaša red v rabo kodnih mest za znamenja skoraj vseh sodobnih in celo številnih historičnih jezikov, denimo za koptščino ali za zapis v glagolici. Kakor so dokumenti, označeni konec osemdesetih let v standardu SGML, brez težav »migrirali« v XML, tako se smemo zanesti, da bodo naše zbirke v XML brez težave prešle v nov zapis, ko bo izumljen še boljši standard označevanja. Iz enega standarda v drugega so poti odprte, iz zaprtega lastniškega kodiranja kulturnih objektov pa ni drugega izhoda kakor pozaba v nekaj letih.

Zdi se, da je s tema dvema točkama izčrpano vse, kar ima razkorak z razvitejšimi v tem pogledu pozitivnega. Onstran tega se začenja nevarno zaostajanje. Potrebno je torej ujeti korak. Ob tem pa prihaja na misel nekaj drugega, kar se zdi, da predstavlja resnično nevarnost.

Nevarnost in nujnost refleksije

S tem, ko mora humanist posvetiti razmeroma veliko časa obvladovanju tehnoloških vprašanj in veščin, lahko tehnološki cilji neopazno in nereflektirano pridobivajo pomen in vlogo, ki ga imajo – bi ga morali imeti – njegovi humanistični cilji. Res je, da elektronske izdaje in viri prinašajo številne nove možnosti za analize in sinteze, ki naj bogatijo humanistiko. Toda številni opazovalci sodobne tehnologije opozarjajo, da nas tehnologija s tem, ko nam olajša določena opravila, opogumlja in vzpodbuja k temu, da izberemo *določene* poti ter krenemo po njih – in zato morda zapostavimo ali celo pozabimo na *druge*, ki bi bile težje, napornejše in bi morda zahtevale večjo mero duhovne kreacije. (Ess 2004: 140) Med temi drugimi so zlasti poti in vidiki, ki so v večji meri odvisni od naših duhovnih uvidov – in tako nas tehnologija, ki nam lahko nudi izvrstno pomoč, pripelje v resno nevarnost tehnicizacije humanistike.

Tu nikakor ni misliti na potrebna tehnična opravila pri pripravi in označevanju besedil. Ne gre za to, ampak za globinski problem in njegove posledice. V tem

besedilu je bilo prej v pozitivni luči omenjeno, da elektronske izdaje humanistu lahko razširijo pogled, ker mu računalniško podprt pristop k besedilom omogoča večjo evidenco in celo nove, poprej nepredstavljljive vrste evidence. To dejstvo je treba premisliti še z druge strani. V igri je namreč zelo velik vložek.

Predmet humanistike je človeški izraz v najširšem pomenu besede. Jezik, misel, umetnosti, zgodovina, znanost. Humanistika je zato doslej nahajala svoj raziskovalni predmet brez posrednika. Potrebovala ni ničesar razen svojega duha, s katerim je presojala »neposredno« dane objekte. Če pa sprejmemo dejstvo, da nam računalnik nudi večjo evidenco in celo nove vrste evidence, s tem nujno sprejmemo tudi to, da odslej humanistu računalnik kot *stroj zagotavlja* njegov raziskovalni predmet. V tem pa je humanistika globinsko spremenila svojo *episteme*: sprejemati je pričela spoznavno podlago tehničnih znanosti.

Če se omeji na možnosti računalnika – in te so zelo velike –, potem humanist brez tega stroja nenadoma nima več svojega predmeta! Dobil je veliko evidenco, a izgubil svoj *lastni* cilj. Dobil je moč, a izgubil dušo. V to bi vodila do kraja nenadzorovana tehnizacija humanistike.

Na tem ozadju je razumljivo, zakaj odklanjamo termin humanistično računalništvo in se zavzemamo za pojem digitalna humanistika – če naj osnovna poimenovanja izvirajo iz bistva stvari in kažejo nanj. Bolj neposredno povedano: med tehnologiji je najti ljudi z visoko ravno humanističnega mišljenja; med humanisti pa je moč kmalu naleteti na ljudi, ki ob stiku s tehnologijo jenjajo misliti kot humanisti.

Odgovor na ta izziv je po vsem videzu le eden: vstop v globalni svet digitalne humanistike, ki je neizogibno tu, nujno zahteva od nas temeljno refleksijo svojega osebnega humanističnega stališča. Za utrditev humanistične identitete je potrebna oživitve jasne zavesti o naših *lastnih*, humanističnih ciljih. Ti cilji pa nam stopijo živo pred oči, ko si zastavimo glavna, nosilna vprašanja: Kdo smo? Od kod prihajamo? Kam gremo? Ali ima zgodovina cilje, gre proti kakšni finalnosti? Kako nam podrobna empirija, ki jo humanisti raziskujemo v naših virih in dokumentih, govori o poteku zgodovine? Ali kultura napreduje, se razvija k napredku ali le kaotično niha? Če priznamo obstoj napredka: Ali slovenska kultura napreduje ali nazaduje? Ali sploh poznamo njene manj osvetljene koordinate, da bi morebitna nihanja, njen položaj znali izmeriti? Kako nam človeški jezik govori o človeškem duhu – in slovenski jezik o duhu slovenskega človeka, o naši rabi jezika in komunikacije? Kdo smo? Od kod prihajamo? Kam gremo?

Močnejša sredstva zahtevajo tudi bolj preudarno ravnanje s človeško svobodo. Povezovati nas mora skupno hotenje »uporabiti informacijsko tehnologijo za osvetlitev človeškega izraza; in doseči, da razumevanje človeškega izraza vpliva na razvoj in rabo informacijske tehnologije«. (Schreibman et al. 2004: xxiii) Zdi se, da je oživitve refleksije lastnega položaja ključ, ki more postaviti na pravo mesto pristne humanistične cilje – in pri tem voditi čudovita sredstva sodobne tehnologije tako, da nas tem ciljem približajo. To je namen, s katerim s slovenskim slovstvenim izročilom vstopamo v globalne tokove digitalne humanistike.

Uporabljen literatúra

- BURNARD, LOU; Sperberg-McQueen, C. M., 2002: *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Text Encoding Initiative Consortium, TEI P4, XML-compatible edition. (Na spletu: www.tei-c.org/P4X/)
- BURNARD, LOU; O’Keeffe, Katherine O’Brien; Unsworth, John, 2005: Principles. V: *Electronic Textual Editing*. Text Encoding Initiative Consortium (<http://www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/principles.xml>).
- BUSA, ROBERTO, 1992: *Thomae Aquinatis Opera Omnia Cum Hypertextibus in CD-ROM*. Milano: Editoria Elettronica Editel.
- BUSA, ROBERTO, 2004: Foreword: Perspectives on the Digital Humanities. V: *A Companion to Digital Humanities*. Ed. by Susan Schreibman, Ray Siemens, and John Unsworth, Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing, str. xvi–xxi.
- CRISTOFOLINI, PAOLO, 1998: Ecdotica di edizioni mancate. Il caso della Scienza nuova. V: *Genesis, critica, edizione*. Ur. Paolo D’Iorio in Nathalie Ferrand. Pisa: Annali della Scuola normale superiore di Pisa. Classe di lettere e filosofia, (Serie IV, Quaderni, 1.), str. 181–188.
- DRISCOLL, MATTHEW J., 2005: Levels of Transcription. V: *Electronic Textual Editing*. Text Encoding Initiative Consortium (<http://www.tei-c.org/Activities/ETE/Preview/driscoll.xml>).
- ESS, CHARLES: “Revolution? What Revolution?” Successes and Limits of Computing Technologies in Philosophy and Religion. V: *A Companion to Digital Humanities*. Ed. by Susan Schreibman, Ray Siemens, and John Unsworth, Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing, str. 132–142.
- GÄRTNER, KURT, 1999: Die EDV als Werkzeug und Medium der Edition. V: *Zur Überlieferung, Kritik und Edition alter und neuerer Texte*. Beiträge des Colloquiums zum 85. Geburtstag von Werner Schröder am 12. und 13. März 1999 in Mainz. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz. Hrsg. von

- Kurt Gärtner und Hans-Henrik Krummacher. Stuttgart, Steiner, 2000, str. 273–288.
- HOCKEY, SUSAN, 2000: *Electronic Texts in the Humanities*. Oxford University Press.
- HOCKEY, SUSAN, 2005: The History of Humanities Computing. V: *A Companion to Digital Humanities*. Ed. by Susan Schreibman, Ray Siemens, and John Unsworth, Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing, str. 3–19.
- MAAS, PAUL, 1960: *Textkritik*. Leipzig: B. G. Teubner Verlagsgesellschaft.
- SCHREIBMAN, SUSAN; Siemens, Ray; Unsworth, John, 2004: The Digital Humanities and Humanities Computing: An Introduction. V: *A Companion to Digital Humanities*. Ed. by Susan Schreibman, Ray Siemens, and John Unsworth, Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing, str. xxiii–xxvi
- ROBINSON, PETER, 2005: Current issues in making digital editions of medieval texts—or, do electronic scholarly editions have a future? *Digital Medievalist*, 1(1), (<http://www.digitalmedievalist.org/>).

Zahvala

Ta zbornik je prva knjiga v Sloveniji, kjer se srečajo skoraj vse humanistične vede ob premisleku mesta, ki ga znotraj njih zavzemajo znanstvene izdaje. Je tudi prvi sistematični premislek o metodoloških in ekdotičnih vprašanjih znanstvenih izdaj glede na možnosti elektronskega prezentiranja besedil. Zato gre prva zahvala vsem sodelavcem, ki so napisali poglavja tega zbornika in v njih premislili edicijsko problematiko svojih ved.

Zahvaljujem se tudi urednikoma zbirke *Studia litteraria* za povabilo k objavi in vsem kolegicam in kolegom, ki so pomagali pri redakciji in pripravi besedil za tisk, zlasti Alenki Maček.

Ni samoumevno, da je do refleksije *znanstvenih* in *elektronskih* izdaj sploh prišlo: potrebna je bila realna možnost *uresničitve* takšnih izdaj. Zato se posebej zahvaljujem Jožetu Faganelu in Tomažu Erjavcu, ki vesta, zakaj.

VPRAŠANJA ELEKTRONSKIH
ZNANSTVENIH IZDAJ IN VIROV

Encoding standards for the electronic edition

Lou Burnard, Oxford

Prispevek predstavi temeljne pojme in predstave, na katerih slonijo *Smernice za elektronsko kodiranje in izmenjavo besedil* konzorcija Text Encoding Initiative (TEI) ter še zlasti pristop, s katerim te *Smernice* rešujejo tekstnokritična vprašanja. Razprava pretresa možne prednosti digitalno kodiranih besedil, zlasti na področjih, kot sta korpusno jezikoslovje in tradicionalna filologija, in opiše čedalje pomembnejšo vlogo, ki jo na teh področjih zavzemajo digitalni viri in orodja. Sklepni del zagovarja stališče, da imata kodiranje besedil in digitalizacija širše metodološke implikacije in porajata teme, ki so bistvenega pomena za humanistične cilje in prizadevanja.

1. Abstract

AS THE DUST SETTLES ON THE END-OF-CENTURY debate about whether or not the e-book will ever replace the codex (or c-book), a few simple and obvious truths remain. Firstly, barring some kind of cataclysm, to return to a world in which digital technologies are at the margins of scholarship is almost inconceivable. Whatever else it may become, the e-book, and its associated support system, the internet, now constitute the main communications channel for the written word (and much else besides) in the academic world. Secondly, there are some specific aspects of digital techniques which radically change the cost/benefit balance in making those communications, even without considering the potential for change in the social, industrial, and political systems underpinning our present-day notions of what constitutes “publication”. And thirdly, for many practitioners, it is this (possibly subversive) change in the definition of what ‘editing’ and an ‘edition’ are which constitutes the most exciting opportunity offered by a world of digitized cultural resources. In this paper, first presented at the conference on *Scholarly editions in the electronic medium* held in Ljubljana, June 2004, I focus on the way in which digital editions actually instantiate, and thus problematize, very traditional philological notions.

As a vehicle for presenting this idea, I summarize some key aspects of the model of texts and textual endeavours which underly the Recommendations of the Text Encoding Initiative, in particular the primacy they attach to a view of texts as meaningful constructs which have a place in time and space, rather than as visual artefacts whose meanings are purely contingent. I emphasize the extraordinary scope of the *TEI Guidelines*, which were produced by and for experts drawn from several distinct academic communities (librarians and computer scientists, philologists, historians, linguists...), suggesting both that this renaissance spirit anticipates the joyful eclecticism of today's digital media, and also that those new technologies which emphasize the fragmentation and aggregation of digital resources (collaborative research, e-research, grid technologies, web services...) are really not so far removed from it.

Finally I discuss a specific project which applies the *TEI Guidelines* to a traditional editorial ambition: the production of a new online edition of an existing and much-edited medieval text, the *Ancrene Wisse* (see <http://www.tei-c.org.uk/Projects/EETS/>). This case study demonstrates how the TEI scheme permits us to capture many forms of the text, as page images, as diplomatically transcribed pages, as a 'synthetic' or edited text, and as a modern translation. These forms are closely integrated in a web site presentation, using open standards such as XSLT and XML. Substantial numbers of other such texts could also be integrated, together with detailed metadata descriptions, to provide an online corpus of material, for use perhaps in linguistic applications far removed from the original goal of the philologist concerned with the specific edition. Yet the work of that philologist, drawing as it does on an awareness of context and background, would also be enhanced by the availability of these resources.

2. New wine or new bottles?

And almost thence my nature is subdued
To what it works in, like the dyer's hand:
Shak. Son. 111

Technology is not neutral. As Shakespeare reminds us, there is a dyer's hand effect. Our expectations of what is achievable in any domain, and thus the goals we set ourselves, are inevitably affected by our knowledge of what is technically feasible. It is in this way that the myriad small quantitative changes (in operational efficiency,

in ease of use, in accessibility etc.) following our decision to ‘go digital’ when editing a text gradually approximate to a qualitative change. Our enterprise is subtly transformed, not as a consequence of any sinister dehumanizing consequences of the technology, but simply because it enables us to achieve something recognisably the same as hitherto, but to do so more efficiently, and more effectively.

I would like to suggest two specific examples of these rather general principles: the first focuses on the extent to which the art or science of corpus linguistics approximates to providing us with a new view of language; the second on the extent to which the craft or science of electronic editing approximates to a new view of texts and textuality.

2.1. Corpus linguistics

Corpus-based linguistics is, in Hoey’s memorable phrase, ‘not a branch of linguistics: but a route into linguistics’. This is not the place to rehearse the history and principles by which the formal study of language-in-use, of patterns of lexis, and other linguistic phenomena, has become a major component of all aspects of the field of linguistics, nor to revisit old controversies about the relative merits of evidence-based and of theory-based approaches to the study of language. The interested reader may find this in any of the several excellent introductions to this no-longer emergent discipline now available.¹ Twenty years ago, this was an esoteric research area; now (in the UK at least) it is a component of the National Curriculum.

Its relevance to our present discussion is the simple observation that it represents an area of study which would be simply impossible without the assistance of computers. We are unsurprised to hear of major scientific areas that have been irreversibly changed by the advent of cheap computing power; the success of corpus linguistics reminds us that this technology has also revolutionized the practice of lexicography, language pedagogy, and even the basics of linguistic theory, and theories of cognition.²

¹ McEnery and Wilson, *Introduction to Corpus Linguistics* (Edinburgh University Press, 1996) is a good example, also supported by a useful web site <http://bowland-files.lancs.ac.uk/monkey/ihe/linguistics/contents.htm>.

² For a recent, and impressive, example of the contributions made by the corpus approach in linguistic theory see Hoey, *Lexical Priming*, (Routledge, 2005).

2.2. Electronic editing

If this is true of linguistics, it is also true of the production of books in general, and of scholarly books in particular. Is there, in fact, anything new about the 'e-book'? It is certainly loudly claimed that the proliferation of digitized resources offers new kinds of evidence. Such resources are available to more, and more varied, readers; they also are in themselves more, and more varied. This expansion of access and of materials has some evident effects (or are they causes?) in the twin pressures of greater sensitivity to multiple cultures, and of the decanonization of specific cultural norms.

There is another effect following on from what I have elsewhere characterized as the rise of a digital demotic: as media converge on a single digital format, there is a risk that in the erosion of difference, critical sensibilities and cultural awareness also disappear. As well-informed academics, we may wring our hands and bemoan the fact that in the age of the web, never before have so many known so little about so much. But it is our responsibility to counter this trend, by taking advantage of the opportunities afforded by new media and new technologies, rather than railing against the disneyfication of cultural values we may perceive around us. As with the technology itself, this is another case where many small quantitative changes approximate a qualitative one.

What are the major components of a traditional humanities masters degree? In most European universities, I believe, they focus above all on methodological and hermeneutic issues: questions of interpretation and the management of accumulated interpretations predominate. The traditional demonstration that one has achieved mastery of these skills is twofold: the production of a new critical edition, and its successful defence against interrogation by ones peers. While not wishing to subvert the importance of these skills, I would like to argue that they need to be reapprised and perhaps rediscovered in the new digital context. In place of the critical edition, perhaps we need to teach more about the production of the *uncritical* edition: the diplomatic transcription of a complex textual source. The tools now at our disposal allow us to offer at least the appearance of unmediated access to the complexities of a textual tradition hitherto shaped by the decisions of the traditional editor. Although each reading in such a tradition is, of necessity, culturally and chronologically determined, the uncritical edition allows us to compare and contrast their effects, to amass the evidence and its selective re-presentations, to allow each such reading its own space, within its own context.

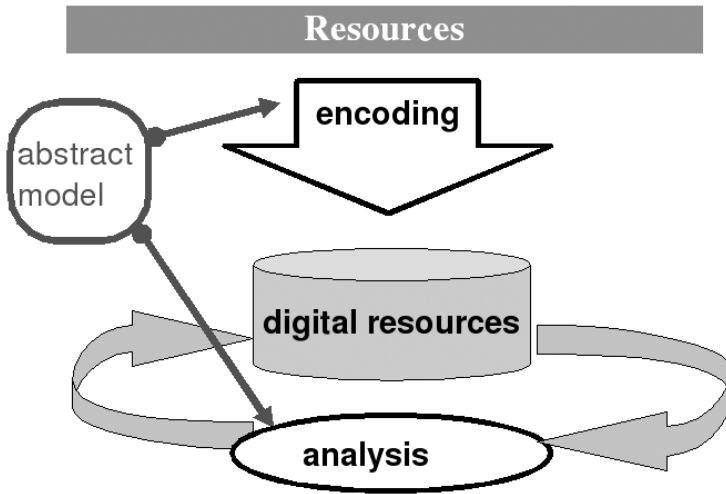
Moreover, the insights of critical editing and traditional philology are sorely needed on the internet, at least as much as they are needed in the library. An awareness of the fluidity of a text and of the unreliability of the witnesses to it is as essential a skill for today's web surfer as is an awareness of the need to seek independent corroboration for all assertions, and a readiness to investigate the motivations and context of those making them. Such awareness, such readiness, is what characterizes at its best the humanistic scholarly tradition. This potent and fruitful synergy of semiotics, textuality, and hermeneutics is what we have to offer: we should not undervalue it.

Nevertheless, there are qualitative differences in the way we interact with digital and with non-digital resources. The fugitive physicality of the digital text favours a decentered, non-linear, fragmented, and associative mode of cognition, which (however hard we may assert the contrary) is hard to bring to bear when dealing with traditional physical books. The immense differences of scale between the texts which can be held on one's bookshelf and on one's hard disk complicate our sense of what is an appropriate contextual norm for any textual assertion. How puny one's awareness of the language of a single author's complete works seems when compared to the textual universe available in digital form! Yet, given an elementary grasp of statistics, how enriching is a perception of the relation between decontextualized instances of language use and the norms of the context from which they come. The notions of greatness and moral value associated with great art can perhaps be enriched by a sense of their statistical deviance, of the way they play with and problematize cultural norms and expectations, for example.

The plasticity of format and presentation associated with digital resources, as I suggested above, seems to approximate a qualitative difference. The ability to merge media of different types (sound, image, transcription, metadata...) into a single resource encourages us to think more about what it is that such resources have in common and less about what contingently distinguishes them. When everything can be reduced to a bit-stream, what causes us to attach more importance to some bit-streams than to others? The traditional answer is to point to the fact that some bitstreams are not transparently significant but require an explication, indeed that it is only in that explication that significance emerges from them. Explication or interpretation is thus what confers value, and, as Derrida, citing Montaigne, remarks 'We need to interpret interpretations more than to interpret things'.

The relevance of this to our present discussion is that the process of digitization is precisely a process of capturing a set of interpretations. Digitization reifies a

particular reading or set of readings for a text to the exclusion of others. Resources must be decoded (interpreted) before they can be encoded. Both the decoding of a resource (carried out in order to represent it) and the subsequent encoding of that reading of the resource necessarily imply selection of features according to some particular agenda or formal model. However, once in digital form, resources can be enriched by comparison with others, by repeated analyses or interpretations in a virtuous hermeneutic circle. The following figure attempts to summarize this process:

The scientific paradigm tries to free itself from the complications inherent in the thought that all observations (and hence explanations) are conditioned to greater or lesser extent by the person observing. But the paradox of Schrödinger's cat is one with which the humanities have long been familiar: the observer effect, however novel or deprecated in the sciences, is one which the humanities have long contended with. In the same way, computing systems are typically used in the humanities for the manipulation, storage, and preservation of symbols in abstract semiotic systems, rather than as machines for mathematical calculation.

The digital edition should thus be seen as a repository within which encoded messages about and representations of a text or other resource can productively coexist without loss of integrity. Scholarship itself depends on a continuity — it is not enough simply to preserve the encoded text; there must also be a continuity of

comprehension. The entry ticket for the permanence afforded by indefinite migration from one storage medium to another is the recognition that it is only media-independent features of the encoding which can be so preserved.

In these respects, I suggest that digital editions actually instantiate, and thus problematize, precisely those traditional philological notions of accuracy with respect to a source and understanding of the cultural context from which that source derives. In other words, keeping faith with the hermeneutic systems associated with a source is an inextricable part of its retransmission, irrespective of the media of transmission.³

3. The tools of the trade

Why should the philologist bother to learn about the technologies underlying the digital edition, rather than simply making use of them? One does not need to know how typewriters are constructed in order to write a bestseller. But technologies like XML and the TEI are not passive instruments to be used off the shelf in only one pre-packaged way. They are enabling, even empowering, technologies, which return control of resources to their owners, instead of locking them away into blackbox proprietary systems.

An understanding of XML therefore should matter greatly to everyone who has textual data to process, particularly if they want to share that data with others now, or in the future, or if they want to take advantage of the immense quantity of other people's software being produced. XML allows us (almost for the first time) to represent textual structures, metadata, and multiple analyses within a single encoding framework. This insight is already transforming the way business information systems are designed and implemented, as a glance at the trade press will confirm. However, XML in its TEI application also provides us with a flexible system appropriate to the handling of complex interpretive data from a humanistic and scholarly perspective.

Adopting XML as a standard facilitates the integration and sharing of resources which characterize the humanities tradition at its best. Learning how it works

³ For a range of essays on the nature and effect of 'Electronic Textual Editing', see the volume of that title, edited by Unsworth, O'Keefe, and Burnard, currently in press with the Modern Language Association, and available in preprint form from <http://www.tei-c.org/Activities/EET/Preview/>.

should be regarded therefore not as a peripheral activity like learning to type, but rather as an essential part of the discipline, like learning to write.

3.1. What is XML?

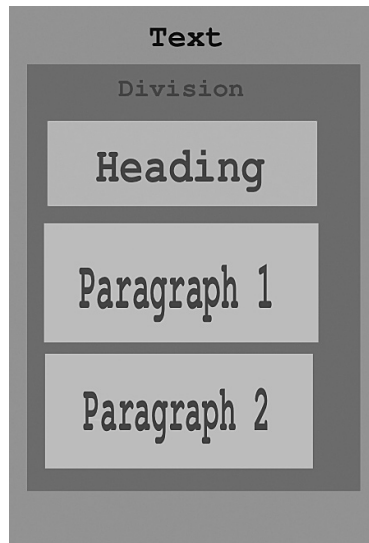
An article of this length is not the place from which to learn the details of XML and its TEI implementation.⁴ However, it may be helpful for the complete novice to mention some of the salient features of this way of thinking about what a document is.

In an XML document, information is represented by means of identifiable objects, called elements. The document itself is such an object, and it contains within it nested occurrences of other objects of the same or other types. Objects of any type may also bear descriptive named attributes. A very simple document, like this paper, might consist of a `<text>` element, containing a number of `<division>` elements. Each `<division>` element might begin with an optional `<heading>`, and then contain a number of `<paragraph>` elements. Each `<paragraph>` might contain just plain text, and might have an attribute **lastChange** specifying the time and date it was last changed.

An important characteristic of an XML document is that its structure can be described by means of a textual grammar (technically known as a schema). A schema specifies both what elements exist, and how they can meaningfully be combined (for example, that a `<division>` element may contain a `<heading>` only if it precedes a `<paragraph>`). Depending on the specific schema language employed, rules may also be specified which constrain the legal values for attributes, for example to specify exactly the format for representing dates and times.

Every XML document is modelled as a single hierarchy of elements, which means that it can easily be represented as a linearised sequence with labelled brackets. So, for example, by marking the start and end of texts, divisions, headings, and paragraphs, the nested structure in this figure:

⁴ Fortunately there is no shortage of introductory material on such topics on the Web: the TEI's own 'Gentle Guide' is at <http://www.tei-c.org/P4X/SG.html>.

can be represented without loss of information by the following linear sequence:

```
<text><division>
<heading>Heading</heading>
<para>Para 1</para>
<para>Para 2</para>
</division></text>
```

This tree-based model of textual structure has many advantages from both conceptual and processing points of view. However, it is important to note that one can often define more than one hierarchic structure within a text and moreover that the components of such structures rarely map tidily onto one another. A codex may be seen as a hierarchic structure of gatherings containing leaves, each comprising a recto page and a verso page. A page may contain many paragraphs, but a single paragraph may start on one page and finish on the next. We cannot therefore easily nest a paragraph hierarchy within a page hierarchy. Similarly, in a verse drama, because we can expect to find verse lines which are divided between speakers, we cannot easily combine speaker and metrical structures. A number of techniques have been proposed for the representation of such structures in XML, of which the majority depend on the language's ability to represent links between one point of a structure and another, thus making it possible to define one or more independent hierarchies while at the same time representing their points of alignment, both with each other and with a single segmentation of the text being annotated.

XML markup thus provides a unified way of representing individual tokens in a text, the structural units in which they occur, arbitrary regions of text, and links, correspondences, or alignment amongst these elements. These features of a text can also be formally verified against a textual grammar. XML markup can be verified in such a way as to ensure that it reflects the meaning of your data, not its appearance.

3. 2. What is the TEI?

In November 1987, representatives from about forty academic institutions and projects converged on Vassar College, Poughkeepsie in upstate New York. They shared a common vision: the transformation of substantial amounts of the world's literature into computer-readable form; but what had brought them together was the lack of agreed international standards in the production of what was at that time called 'machine-readable text'. Over two wintry days, they considered the cacophony of different practices emerging in the service of that common vision at institutions already existing across the US, across Europe, and in Japan, but scattered and fragmented in those pre-World Wide Web days. The Internet as a social phenomenon was approaching adolescence: it had not yet established itself outside the world of academic research, and the technical standards needed to move it forward were still only dimly perceived.

Following that conference,⁵ the Text Encoding Initiative (TEI) was formed as an international research project, with funding from the US National Endowment for the Humanities, the European Union, the Canadian Social Science Research Council, and the Andrew W. Mellon Foundation. The TEI was jointly sponsored by three established international professional associations, which established a small management committee, and appointed two 'editors' to co-ordinate the enthusiastic participation of more than a hundred scholars worldwide. Its remit was to attempt a complete definition of current practice and to produce recommendations or Guidelines for the creation and usage of electronic texts in key linguistic and literary disciplines. The first research phases of the TEI came to an end in 1994 with the publication of TEI P3, the 'big green books' which over the next few years were to become the reference standard for the building of the digital library.⁶

⁵ For a report on the outcomes of the Poughkeepsie Conference, see 'Report of Workshop on Text Encoding Guidelines' in *Literary & Linguistic Computing*, 3 (1988).

⁶ For history and background on the TEI, see the website at <http://www.tei-c.org>.

At the start of the current century, the TEI re-established itself as a membership consortium, jointly hosted by two US and two European Universities, and sponsored a first major revision of the TEI Guidelines. This edition, known as TEI P4, was a ‘maintenance release’, bringing the Guidelines up to date with changes in the technical infrastructure — most notably in the use of the W3C’s Extensible Markup Language (XML) as its means of expression⁷ rather than the ISO standard SGML. TEI P4 was published in 2002, under the imprint of the University of Virginia Press, and forms the current reference standard.

However, nothing written in digital form is ever really finished. Since 2002, work has been proceeding on the next major revision of the TEI Guidelines, to be known as TEI P5, which will include far more substantive changes than were needed for P4.⁸

The goals of the TEI were to facilitate better interchange and integration of scholarly textual data, in all languages, and from all periods. As such the TEI had two inherently contradictory objectives: on the one hand, to deliver ‘guidance for the perplexed’ by suggesting *what* textual features should be encoded in a document; on the other, to provide assistance for the specialist by suggesting *how* any particular set of textual phenomena might be encoded. Its aim was thus to be both a user-driven codification of existing best practice, and also a loose framework into which unpredictable extensions might be fitted. Its recommendations thus cover both generic text structures and some highly specific areas based on (but not limited by) existing practice.

The original scope of the TEI was encyclopaedic, embracing not just the basic structural and functional components of running text but also diplomatic transcription of non-digital textual (and aural) sources, images, and annotation thereof; links, correspondence, and alignment of encoded objects; data-like objects such as dates, times, places, persons, events (what is now termed ‘named entity recognition’); meta-textual annotations (correction, deletion, etc); linguistic analysis of all kinds and at all levels; contextual metadata of all kind. No-one requires all of this, yet all of it is required by someone. Considerable effort and ingenuity was therefore invested in ways of making it possible to derive multiple views (DTDs or

⁷ This was particularly appropriate in that one of the editors of the XML standard, Michael Sperberg-McQueen, had also served as editor of the original TEI Guidelines.

⁸ A preliminary release of TEI P5 appeared in January 2005: see <http://www.tei-c.org/P5> for its current status.

schemas) from the enormous set of textual categories or distinctions identified by the Guidelines, which (as of TEI P4) documented 362 distinct XML elements, 95 attributes, and 88 classes, grouped into 24 distinct modules of various kinds. To demonstrate that this polymorphic architecture actually worked, the TEI editors used it to produce TEI Lite, one specific customization which turned out to have a life of its own.

TEI Lite was intended to meet three goals. The first was to provide a subset of the TEI Recommendations which would be adequate to the needs of most likely users of the whole of the TEI most of the time. The second goal was to provide a subset of elements rich enough to support an authoring environment for the production of online documentation such as the Guidelines themselves. And, as already mentioned, TEI Lite was conceived of as a practical demonstration of the customization facilities of the TEI scheme — and therefore had to provide some features which were *not* otherwise included in it.

Despite the protestations of the TEI editors and others, however, TEI Lite was occasionally perceived as being *the* recommended introduction to the TEI scheme for all purposes. Widely translated, its manual came to form the basis of many introductory tutorials and workshops,⁹ as well as to define the practice of many major encoding projects, particularly in the digital library community. This was a mixed blessing: TEI Lite is (inevitably) lacking in elements some projects will consider essential, and (even more inevitably) over-supplied with elements other projects will never wish to use. Because the customization methods by which TEI Lite was constructed remain somewhat arcane to the non-SGML specialist, there was a tendency for projects to edit TEI Lite itself in nonstandard and unpredictable ways to produce 'TEI Lite like' schemas, thus seriously compromising the interchangeability of their resources. More worryingly, it came to be perceived in some quarters as the TEI's final word on what 'text' *really* is: though any careful reading of the TEI Guidelines proper would show the extent to which the TEI tries to problematize this notion, by emphasizing the relativity of the shared assumptions and priorities about the digital agenda which underly its suggestions. Those priorities, specifically the focus on content and function (rather than presentation), and the identification of generic solutions (rather than application-specific ones) have stood the test of time. But they are not necessarily universal.

⁹ See <http://www.tei-c.org/Lite/>.

All texts are alike, in some sense; yet every text is different. Because it needed to be able to cope with the full variety of texts and textual readings, and the whole range of scholarly endeavours, the TEI system was designed in a modular way. Rather than define a single monolithic schema, the TEI defines a number of schema modules which can be combined in a controlled manner. Each module contains definitions for a set of elements and attributes, each of which is also a member of one or more classes. Elements may refer to each other indirectly by means of their class membership. This allows the system designer to modify particular components of a module, or to add new components to it, without disturbing the rest of the structure. The technical details of the mechanisms used to implement this architecture are described elsewhere;¹⁰ the key point is that the system can be used to develop a schema which contains all and only the elements and attributes needed to support the specific needs of a given text-creation project without overly compromising the interchangeability of the project's deliverables.

4. A case study

In conclusion, I discuss a small scale TEI implementation developed for the Early English Text Society (EETS).¹¹ This is one of the oldest-established British learned societies in the field of medieval studies, which has been publishing well-respected primary editions of medieval materials since its founding in the mid-19th century. Consequently, the EETS has accumulated a long list of print editions of scarce resources, which it would be of considerable interest retrospectively to digitize.

In 2003, Dr Bella Millett was awarded a small AHRB research grant to investigate the feasibility of transforming a typical print EETS edition into a digital resource. The text chosen, the *Ancrene Wisse*, is a well known Middle English 'rule' or 'guide' for female recluses, composed in the West Midlands in the early thirteenth century. Her forthcoming edition of this text for EETS (based on the un-

¹⁰ For TEI P4, see for example 'Rolling Your Own with the TEI' in Information Services and Use vol 13 no 2 (Amsterdam, IOS Press, 1993); for P5, see Sebastian Rahtz, 'Converting to Schema: the TEI and RelaxNG'. Available from http://www.idealliance.org/papers/dx_xml02/papers/03-03-08/03-03-08.html. Paper presented at XML Europe 2002, Barcelona, May 2002; see also Burnard and Rahtz, 'RelaxNG with Son of ODD', Available from <http://www.mulberrytech.com/Extreme/Proceedings/html/2004/Burnard01/EML2004Burnard01-toc.html>. Paper presented at Extreme Markup Languages, Montréal, August 2004.

¹¹ See <http://www.tei-c.org/Projects/EETS/>.

completed edition by Eric Dobson, with a glossary by Richard Dance) was adopted as a starting point for the project. This edition contained introductory notes on the manuscripts, and a traditional apparatus criticus derived from a full collation, but no images or transcription of the manuscripts. The *Ancrene Wisse* is a substantial prose text, surviving in seventeen different manuscripts; for this pilot, we worked only with the preface, for which digitized page images of four early manuscripts were obtained and transcribed. The material in the original edition was revised and further augmented by these images, and also by a diplomatic transcription of the four manuscript versions, as well as a translation of the edited copy text.

All of this material, it was agreed, should be integrated for delivery over the web, thus providing much more than the typical scholarly edition in both quantitative and qualitative terms. The material would all be stored as TEI XML, but converted to HTML for the convenience of current generation web browsers.

The components of the edition are organized and encoded in such a way as to facilitate the automatic definition and processing of links between the various components. More specifically, it is possible to present on the screen corresponding parts of a text in different manuscript versions, in both page images and diplomatic transcript, and in the edited text. Similarly, it is necessary to align text and translation, to associate entries in the bibliography or notes with discussion elsewhere in the text. All this linking was represented using the ID/IDREF mechanism of XML, which meant that we had to define XML elements for every text component that might potentially be aligned in this way.

The structure proposed for this EETS pilot e-edition may be summarised as follows. The entire edition is tagged as a single `<TEI.2>` element, containing (as usual) a `<teiHeader>` followed by a `<text>` element. The `<teiHeader>` contains descriptive metadata for the entire edition (including details of any codes used in more than one of its components such as manuscript hand identifiers). The `<text>` element groups together, at the top level, the following:

- front matter for the whole edition, tagged `<front>`, containing all the introductory material;
- a `<group>` element, containing a number of `<text>` elements, each containing a distinct version of the text in question, possibly with its own front and back matter;
- back matter for the whole edition, tagged `<back>`, containing sections of bibliography, analytic notes, glossary, and index.

By ‘text’ above, we meant a number of distinct things. Specifically, we wished to distinguish the following types:

- edited**
An edited text
- translated**
A translated text
- mss**
A group of transcriptions
- text-trans**
An aligned virtual text

By ‘virtual’ text, we mean here a text that is to be generated automatically from others. For example, we wished to display text and translation as a single text, aligned at paragraph breaks; since the whole document was generated as a series of static web pages, we needed to include some element to indicate where this aligned version was to be generated.

Within each text component, the `<div>` element was used to mark further subdivisions. The TEI `<divGen>` element was used to mark where ‘virtual’ subdivisions are to be generated, for example for divisions comprising links to page images, or to manuscript descriptions.

To simplify the encoding of the diplomatic transcriptions, we made a number of small modifications. We removed a large number of elements which we had no need of. We introduced new elements, chiefly convenience shortcuts such as `<lat>` (for `<foreign lang="lat">`) or `<fr>` (for `<foreign lang="fr">`) etc. We also introduced specialised pointing elements such as `<pp>`, used in the same way as the standard `<ptr>` element, but with the added constraint that its target should be a `<p>` element. And we introduced an element `<page>`, modelled on the TEI `<ab>` element, to delimit all the text on a given page.

From these modifications, we generated a project-specific DTD using the TEI Pizza chef tool¹² and used it to validate the XML components of the new edition. Note that, with these additional elements, we were able to represent both conflicting hierarchic views of the text: in the transcript texts, each page is a block

¹² <http://www.tei-c.org/pizza.html>. At TEI P5, a much improved TEI schema builder called Roma is available, which amongst other enhancements facilitates the generation of project-specific documentation.

(`<page>`), with the boundaries of paragraphs represented by empty pointing elements (`<pp>`); in the edited texts, each paragraph is a single block (`<p>`), with the page boundaries represented by empty pointing elements (`<pb>`). This symmetry of treatment turned out to simplify considerably the creation of XSLT stylesheets for the task of rendering combined views of the whole set of texts as static HTML pages, which was our remaining task.

Constraints of time and funding did not enable us to treat all the components of this edition as fully as might have been desired: for example, we were not able to include full TEI-conformant descriptions of the manuscripts themselves, nor were we able to transform the glossary provided into an integrated lexicon, or to provide more than a rudimentary text searching component. Nevertheless, the exercise demonstrated the overall viability of the TEI approach as a means of producing a sophisticated electronic product, capable of supporting the demands of traditional philology.

5. Conclusions

Far from being peripheral or in opposition to the humanistic endeavour, text encoding and digitization are central to it. Text encoding is the best technique at our disposal for ensuring that the hermeneutic circle continues to turn, that our cultural traditions endure. The TEI scheme provides a solid basis for applying such techniques in the service of traditional philological insights, as well as enabling newer more exploratory applications for them.

Standardi kodiranja za elektronske izdaje

LOU BURNARD, Oxford

Potem ko se je polegel prah po polemiki ob koncu stoletja, ali bo e-knjiga kdaj nadomestila kodeks (ali k-knjigo), je ostalo nekaj preprostih in očitnih resnic. Prvič: vrnitev v svet, v katerem so bile digitalne tehnologije na robu znanosti, je skoraj nepredstavljiva, razen če ne bo prišlo do kakšne katastrofe. Naj se zgodi kar koli drugega – e-knjiga in z njo povezan podporni sistem, medmrežje, sestavljata glavni komunikacijski kanal za pisano besedo (in poleg tega še za veliko drugega) v akademskem svetu. Drugič: obstajajo posebni vidiki digitalnih tehnik, ki pri ustvarjanju teh komunikacij radikalno spreminjajo ravnotežje med stroškom in koristjo, in to celo brez upoštevanja možnosti za spremembo v družbenih, industrijskih in političnih sistemih, ki podpirajo naše dandanašnje predstave o tem, kaj predstavlja »publikacijo«. In tretjič: za veliko ljudi, ki se s tem ukvarjajo, je prav ta (mogoče subverzivna) sprememba definicije, kaj sta »izdajanje« in »izdaja«, tisto, kar predstavlja najbolj vznemirljivo priložnost, ki jo ponuja svet digitaliziranih kulturnih virov. V tem predavanju, prvič predstavljenem na konferenci o *Znanstvenih izdajah v elektronskem mediju* junija 2004 v Ljubljani, sem pozornost osredinil na to, kako digitalne izdaje pravzaprav udejanjajo in hkrati problematizirajo nekatere zelo tradicionalne filološke pojme.

Kot vodilo pri predstavitvi te ideje sem poskusil povzeti nekaj ključnih vidikov besedilnega modela in tekstoloških prizadevanj, na katerih slonijo *Smernice* konzorcija Text Encoding Initiative, še posebej pomembnosti, ki jo pripisujejo pogledu na besedila kot pomenljive konstrukte, ki imajo svoje mesto v času in prostoru, ne pa pogledu na besedila kot vizualne artefakte, katerih pomeni bi bili zgolj naključni. Prav tako sem nakazal izjemen obseg delovanja *Smernic TEI*, ki so jih za strokovnjake izdelali strokovnjaki. Ti so bili pritegnjeni iz več specifičnih akademskih skupnosti (knjižničarji in računalniški znanstveniki, filologi, zgodovinarji, lingvisti ...), kar napeljuje k temu, da ta renesančni duh anticipira veseli eklektizem današnjih digitalnih medijev, pa tudi k temu, da nove tehnologije, ki poudarjajo fragmentacijo in agregacijo digitalnih virov (raziskovanje v sodelovanju, e-raziskovanje, medmrežne tehnologije, spletne storitve ...), pravzaprav niso daleč od njega.

Končno sem obravnaval poseben projekt, ki aplicira *Smernice TEI* na tradicionalno izdajateljsko ambicijo: pripraviti novo medmrežno izdajo obstoječega in večkrat izdanega srednjeveškega besedila *Ancrene Wisse* (glej <http://www.tei-c.org.uk/Projects/EETS/>). Obravnava tega primera pokaže, kako nam shema TEI omogoča, da zajamemo več oblik besedila, kot so slike strani, diplomatski prepisi strani, »sintetična« ali urejena besedila in moderni prevodi. Te oblike so tesno povezane v spletno prezentacijo, ki sloni na uporabi odprtih standardov, kakor sta XSLT in XML. Na enak način bi lahko povezali v elektronsko prezentacijo veliko število podobnih besedil, vključno z njihovimi podrobnimi metapodatkovnimi opisi, da bi

tako ustvarili medmrežni korpus gradiva, uporabnega morda za jezikoslovne aplikacije, že močno oddaljene od prvotnega namena filologov, ki pripravljajo specifično kritično izdajo. In vendarle bi bilo delo takega filologa, ki je zadolženo poznavanju konteksta in ozadja samega besedila, s tovrstno dostopnostjo elektronskih virov le še poudarjeno.

Von der Computerkonkordanz zur Sprach- und Texttechnologie.

*Neue Entwicklungen bei der Verarbeitung und Langzeitspeicherung
von wissenschaftlich aufbereiteten Texten*

PETER SCHERBER, Wien/Dunaj

Prispevek podaja kratek pregled računalniško podprte obdelave filoloških besedil v minulih treh desetletjih in se sklone s pretresom najpomembnejšega izziva na tem področju: z vprašanjem dolgoročnega ohranjanja elektronskih besedil.

AUSGEHEND VON MEINER 1975 begonnenen und zwei Jahre danach im Druck erschienenen Konkordanz zum Werk von France Prešeren¹ habe ich mich dreissig Jahre intensiv mit der elektronischen Textbearbeitung und dem Aufbau von sprachbasierten Korpora beschäftigt. In dieser Zeit hat sich dieses Fachgebiet bekanntlich in einer bis dahin nicht gekannten und zu Anfang nicht absehbaren Dynamik entwickelt.

Der technische Stand der ersten Phase, also etwa von 1975 bis 1985 kann in aller Kürze folgendermassen charakterisiert werden:

Vorhandene Produkte computerlinguistischer Forschungen, die es im anglo-amerikanischen und im deutschen Bereich bereits gab, waren vor allem Sprachkorpora und Konkordanzen von Einzelwerken der Literatur oder des Gesamtwerks eines Autors. Konkordanzen waren zumeist in den Formaten KWIC (Keyword in context) oder KWOC (Keyword out of context) erstellt worden. Die vom Com-

¹ Peter Scherber, *Slovar Prešernovega pesniškega jezika*, Maribor: Obzorja 1977. Vgl. dazu auch: Ders.: *O izdelavi slovarja Prešernovega pesniškega jezika*, *Zbornik za slavistiku*, 10, 1976, 119-127.

puter generierten Listen wurden dabei meist ohne weitere typographische Veränderungen als Fotoreproduktionen im Druck veröffentlicht.

Gelegentlich wurden die Wortbelege – wie bei der Prešerenkonkordanz – unter einem linguistisch begründbaren Lemma zusammengeführt, das heisst unter einer Grundform, die als Suchbegriff im Wörterbuch dienen konnte. Dies musste durch zeitaufwendige manuelle Zuordnung geschehen, wobei das vom Computer gelieferte Rechenergebnis mit Hilfe des Editorenprogramms ergänzt wurde.

In der slavischen Philologie gab es ausser einigen amerikanischen Publikationen kaum Vorbilder, als die ersten südslavischen Konkordanzprojekte begonnen und veröffentlicht wurden. Neben der Prešerenkonkordanz waren dies die Konkordanz zu Gundulićs Osman (1975) von Željko Bujas² und später die Konkordanz zu Trubars Katechismus (1984) von Gerhard Neweklowsky.³ Anders als in den USA und in England, war die Akzeptanz derartiger Tools in den europäischen philologischen Fachkreisen eher gering, so dass eigentlich nur eine begrenzte Verwendbarkeit in der täglichen Arbeit des Linguisten und erst recht des Literaturwissenschaftlers konstatiert werden muss. Dies lag in erster Linie auch an den damals noch sehr begrenzten technischen Ressourcen.

Technische Probleme ergaben sich vor allem hinsichtlich der Kapazität und Verfügbarkeit der damals einsetzbaren Rechner. Es gab ausschliesslich Grossrechner (Mainframes), deren Rechenleistung an heutigen Verhältnissen gemessen äusserst begrenzt war und die zudem nur in zentralen wissenschaftlichen Rechenzentren zugänglich waren. Sie waren fehleranfällige Systeme, die nicht selten ganze Tage nicht oder nur teilweise verfügbar waren. Die Bedienung der Rechner, die Bereitstellung von Programmen und der Umgang mit ihnen waren benutzerunfreundlich und verursachten oft Datenverluste und damit verbunden manuelle Mehrarbeit. Die Sicherung der Zwischenergebnisse auf Magnetband und ihre Wiederherstellung im Fehlerfall waren zeitaufwendige Operationen. Da es so gut wie keine Kommunikation von Rechnern untereinander und keine Weitverkehrsnetze gab, war man von der manuellen Eingabe der Daten über die Korrektur und die rechnerische Verarbeitung bis zur endgültigen Ausgabe der Druckvorlage auf die Leistungen eines einzigen Rechnersystems angewiesen. Die Ergebnisse konnten auch nicht, oder nur mit unvertretbarem programmiererischen Aufwand auf andere

² Željko Bujas, *Kompjutorska konkordancija Gundulićeva „Osmana“*, Zagreb: Liber 1975.

³ Gerhard Neweklowsky, *Trubarjev katekizem 1550. Konkordanca, indeks besed, pogostnostni spiski*, Ljubljana: Državna založba Slovenije 1984.

Rechnersysteme migriert werden. Die Repräsentation der endgültigen Ergebnisse verursachte darüber hinaus eine Reihe von zusätzlichen Problemen. Die regulär an Grossrechnern verfügbaren Schnelldrucker waren in der Regel nur mit Standard-Zeichensätzen versehen, so dass die auf diesem Wege direkt reproduzierten Publikationen nicht besonders gut lesbar waren. Um slawische Zeichensätze zu verarbeiten und im Druck darzustellen war sowohl bei der Texteingabe als auch bei der internen Verarbeitung und bei der Ausgabe zusätzlicher Aufwand notwendig.

In dem Jahrzehnt von 1985 bis 1995 waren bedeutende Verbesserungen auf dem Gebiet der computerunterstützten Philologie zu verzeichnen.

Immer leistungsfähigere Personalcomputer setzten sich durch und versorgten den Arbeitsplatz des Wissenschaftlers mit eigener, nur für sein Projekt dauernd verfügbarer Rechnerkapazität. Konkordanz- und Textanalyseprogramme (Famulus, OCP aus Oxford, Wordcruncher u.a.) wurden nun bald auch für den PC verfügbar gemacht und machten die vorher notwendigen Eigenprogrammierungen überflüssig.

Auf der Eingabeseite wurden jetzt Klarschriftleser dazu verwendet, grosse Textmengen zu digitalisieren. Die anfänglich nur in wenigen Zentren (z. B. Oxford und Göttingen) vorhandene Kurzweil Data Entry Machine (KDEM) wurde später auf den PC portiert, heute stehen OCR-Programme nahezu für jeden Scanner und PC zur Verfügung.

Mit der Verbreitung von Druckern mit Qualitätsausgabe (Laser- und andere elektronische Drucker) wurden Layoutprogramme von hoher und höchster Qualität (z. B. TeX und auf der Basis von Unix-Rechnern) entwickelt, mit denen eine adäquate und druckreife Präsentation der Ergebnisse bereits am Arbeitsplatz des Wissenschaftlers hergestellt werden konnte. Zur gleichen Zeit wurden wichtige Normen und Industriestandards verabschiedet (SGML, TIFF, Postscript, Unicode) durch die eine Vereinheitlichung und Austauschbarkeit der Texte erleichtert wurde. Auch der Aufbau von Netzen und die Entwicklung von Standards zur Kommunikation in den Netzen (TCP/IP) sowie die darauf aufbauenden entsprechenden Dienste (e-mail, ftp, WWW usw.) wurden in dieser Zeit zur breiten Anwendung gebracht.

Seit 1995 steht nun ein breites Spektrum von Hard- und Software, von Informationsprodukten und philologischen Anwendungen bereit, um den Philologen in seiner Arbeit zu unterstützen. Die Normenarbeit wurde verfeinert: Mit den

auf dem ISO-Standard SGML beruhenden TEI-Guidelines⁴ steht seit 1994 ein entwicklungsfähiges Instrument zur Verfügung, mit dem Texte auch langfristig auf Rechner lesbar und austauschbar gehalten werden können. Für die weltweite Dateidistribution setzte sich das Postscriptderivat PDF durch. Der internationale Zeichensatz-Standard Unicode, der schon früh als Norm verabschiedet wurde, konnte sich dagegen erst in letzter Zeit weltweit auf den wichtigsten Rechnerplattformen durchsetzen.

Der Personalcomputer, der sich mittlerweile in den zwei Betriebssystem-Welten Windows und UNIX (Linux, Mac OS) stabilisiert hat, verfügt heute über hohe Rechenleistung (> 1 GHz), grosse Festspeicher (> 10 GB), Wechselmedien mit hoher Kapazität (CD, DVD) und schnelle Kommunikations-Schnittstellen (USB 2.0, iLink/Firewire). Die Weiterentwicklung des Internets, die ab etwa 1993 mit dem World Wide Web (WWW) eine neue, bis dahin unvorstellbare Dynamik erfahren hatte, schuf dort Kompatibilität, wo vorher unterschiedliche Betriebssysteme, Programme und Rechnerplattformen eine Kommunikation erschwert hatten. Verbesserte Suchalgorithmen und die Suchmaschinen des Internets ermöglichen dem Wissenschaftler neben globaler Kommunikation auch das Aufspüren von Wissensbeständen, die anderenorts bereits vorhandenen sind. Bibliotheken und Archive werden nun zunehmend online verfügbar gemacht. Text-Repositorien und *digital libraries* können überall und von Jedem für unterschiedliche Forschungsaufgaben genutzt werden. Die Erschliessung dieser oft riesigen Bestände geschieht durch ein internetbasiertes *information retrieval*, bei dem neueste Datenbanktechnologien zum Einsatz kommen.⁵

Die Ablösung der ersten Generationen von Rechengerät am Arbeitsplatz der Wissenschaftler hat plötzlich ein Problem offenbar werden lassen, welches in der Euphorie der ersten Erfahrungen mit den neuen Medien völlig im Hintergrund verblieben war. Bei der Migration älterer Dateien auf neue Plattformen und noch stärker bei ihrer Umformung vorhandener digitaler Datenbestände in neue Informationsprodukte wurde plötzlich klar, dass die Sicherung der Daten über längere Zeit und ihre spätere Lesbarkeit und Wiederverwendbarkeit schwieriger war, als dies erwartet wurde.

⁴ Sperberg-McQueen, C. M. and Burnard, L. (eds.), *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. TEI P3 Text Encoding Initiative*. Revised reprint: Oxford 1999.

⁵ Beispielhaft für die Literaturwissenschaft wären hier die Datenbank Literarisches Leben (www.literarischesleben.uni-goettingen.de) zu nennen oder der Dokumentenserver zur Forschung über Österreich-Ungarn und Südosteuropa (www.kakanien.ac.at).

Das daraus resultierende „Lesbarkeits-Paradox“ besteht in Folgendem: Während es in der Regel selbstverständlich ist, dass ein Druck des 16. Jahrhunderts heute noch einwandfrei lesbar ist, kann dies von einer Computerdatei aus dem Jahre 1985 nur in Ausnahmefällen behauptet werden.

Hierfür gibt es ganz unterschiedliche Gründe: entweder ist das Computersystem nicht mehr im Einsatz und/oder das verwendete Textverarbeitungssystem gibt es nicht mehr. Schliesslich ist die Datei, wenn sie seitdem nicht mehrfach erneuert gesichert wurde, wahrscheinlich nicht mehr lesbar, weil sich in magnetischen Speichermedien nach so langer Zeit die informationstragende Magnetschicht physikalisch verändert hat. Dazu kam noch, dass auch das Internet sich nicht als ein Medium erwies, bei dem man sichergehen konnte, dass die einmal abgelegte oder aufgefundene Information dort für immer aufbewahrt wurde.

Deshalb war spätestens Ende der 1990er Jahre allen Beteiligten klar, dass die Langzeitspeicherung digitaler Daten zu einer der wichtigen Aufgaben geworden war, wenn es darum ging, das geistige und kulturelle Erbe der Gegenwart für die Zukunft zu sichern. Doch anfängliche Panik-Reaktionen oder der Rückzug auf alte Vorbehalte gegen den Einsatz der Computer in der Philologie waren hier unangebracht: Die Langzeitspeicherung ist zwar zeit- und kostenaufwendig, sie ist aber ein lösbares Problem. Sie ist eine Daueraufgabe, für die es in den vorhandenen archivierenden Einrichtungen (Bibliotheken, Archive, Rechenzentren) bereits einen institutionellen Rahmen und Ansätze von *knowhow* gibt. Die genannten Institutionen sind es seit langem gewohnt, mit der Alterung und gelegentlich auch mit der drohenden Vernichtung ihrer analogen Bestände professionell umzugehen. Die Sicherung digitaler Archivobjekte bedeutet dabei nur eine Erweiterung bereits bestehender Verfahren und Abläufe.

Was ist also bei der Langzeitspeicherung zu tun und zu beachten?⁶

Die normgerechte Erfassung von Texten ist hierbei eine Grundvoraussetzung, jedenfalls insoweit, als Erfassungsnormen bestehen, wie z. B. bei der Erfassung von philologischen, bibliothekarischen und archivalischen Daten. Diese Forderung ist keine Selbstverständlichkeit, wenn man daran denkt, das aus der Unkenntnis über bestehende Normen, z. B. der TEI – Guidelines, noch immer zahlreiche Forschungsvorhaben diese nicht anwenden.

⁶ Vgl. zum Gesamtkomplex der Langzeitspeicherung die mehrmals aktualisierte Arbeit von Jeff Rothenberg, *Ensuring the Longevity of Digital Information* (1999), erhältlich unter <http://www.clir.org/pubs/archives/ensuring.pdf>.

Grundsätzlich sollte die gesamte Langzeitarchivierung „unter vorausschauender Einbeziehung des technologischen Wandels“ geschehen.⁷

Dabei ist zu beachten dass sowohl das Datenmuster der Ursprungsdatei erhalten werden muss (Bitstream preservation), dabei aber auch immer die Interpretierbarkeit der Daten unter veränderten technologischen Hard- und Softwarebedingungen gewährleistet sein muss. Es versteht sich ganz von selbst, dass diese beiden Bedingungen hohe Anforderungen an die oben zitierte Fähigkeit zur „Vorausschau“ stellen. Ein derartiges Langzeitarchiv muss daher auch langfristig in vollem Masse verfügbar sein, was neben der genannten Interpretierbarkeit auch die zu erhaltende Fähigkeit impliziert, im Datenbestand gegebenenfalls an Hand von Metadaten suchen zu können und die gefundenen Datenobjekte auch vermittels langfristig zu pflegender Massstäbe und Referenzen zu identifizieren.

Neben der Einhaltung solcher strengen Verfahrensregeln ist es, schon aus der Erfahrung auch mit analogen Datenbeständen wichtig, Prinzipien der Redundanz zur weiteren Bestandssicherung walten zu lassen.

Hierbei ist an eine *Repräsentations-Redundanz* zudenken, bei der eine Sicherung parallel auf zwei unabhängigen Medien erfolgen kann, z. B. Text mit Markup im Standard-ASCII Zeichensatz, bei simultaner Speicherung als Faksimile im verlustfreien und OCR-fähigen Grafikstandard TIFF, oder bei einer digitalen Speicherung auf DVD und gleichzeitiger analoger Sicherung auf Mikroformen.

Eine *Distributions-Redundanz* liegt vor, wenn die Daten weltweit verteilt und damit örtlich getrennt gelagert werden und dabei der regelmässig festzulegende Sicherungsbackup des Bestandes dennoch gewährleistet bleibt.

Schliesslich können wir von *Medien-Redundanz* sprechen, wenn identische Daten auf unterschiedlichen Medien – natürlich ebenso bei gesicherter Backuporganisation gelagert werden.

Der wichtigste Verfahrensschritt ist natürlich diese laufende physikalische Sicherung der Datenbestände, bei der immer auch eine vollständige Konsistenzprü-

⁷ Burkhard Heise, Dagmar Ulrich: Digitale Langzeitarchivierung, PIK. Praxis der Informationsverarbeitung und Kommunikation, 27 (2004), 2, 103–109. Im folgenden beziehe ich mich auf die Ergebnisse dieser einschlägigen Studie.

fung in Form einer Prüfung des *bitstreams* auf Unversehrtheit und der Prüfung der Interpretierbarkeit der gesicherten Daten erfolgen muss.

Langzeitspeicherung ist damit eine wichtige Aufgabe zur Sicherung des geistigen und kulturellen Erbes in einer Zeit, in welcher in immer stärkerem Umfang Daten erzeugt werden, die nur noch in digitaler Form vorliegen. Weder mangelnde finanzielle Mittel noch Unklarheiten von Kompetenzen dürfen dieser Aufgabe entgegenstehen. Die Planung muss sich dabei auf Langfristigkeit und letztendlich auch auf eine Daueraufgabe ohne Abschluss einstellen können. Es ist damit eine Aufgabe für langlebige und auf Dauer angelegte Institutionen.⁸

⁸ In Deutschland wird Aufgabe, elektronische Publikationen zu sammeln und aufzubewahren von der Deutschen Bibliothek in Leipzig und Frankfurt wahrgenommen. Vgl. dazu auch: Neil Beagrie, National Digital Preservation Initiatives: An Overview of Developments in Australia, France, the Netherlands, and the United Kingdom and of Related International Activity, Washington 2003, Seite 10. (<http://www.clir.org/pubs/reports/pub116/pub116.pdf>)

Od računalniške konkordance k jezikovni in besedilni tehnologiji. Razvojne možnosti za obravnavo in shranjevanje elektronskih znanstveno obdelanih besedil

PETER SCHERBER, Wien/Dunaj

V sedemdesetih letih 20. stoletja je računalniško podprta obdelava v filologiji pomenila predvsem pripravo elektronskih besedilnih slovarjev, ki so jih praviloma objavljali kot besedilne konkordance (KWIC, KWOC, lematizacija, frekvenčni slovar). Uvedba osebnih računalnikov, inteligentnih vnašalnih pripomočkov (OCR – optično prepoznavanje znakov), nadgradnja tehnologij za gradnjo podatkovnih zbirk in globalno komuniciranje po medmrežju pa so pripomogli, da so danes na voljo zelo diferencirani informacijski izdelki (informacijski strežniki in sistemi, analitična orodja, besedilni korpusi), ki jih združujemo s pojmom »besedilna tehnologija«. Toda prav ob starejših računalniških filoloških projektih se je pokazalo, da sta dolgoročno shranjevanje in sprotna priprava elektronsko ustvarjenega besedilnega gradiva lahko varna zgolj v skrbno načrtovanih in organizacijsko zaščitenih pogojih. Izkazalo se je namreč, da elektronsko ustvarjeni besedilni podatki (v nasprotju s tiskanimi informacijami) zaradi fizikalnih vzrokov in svoje odvisnosti od strojnih podlag ter programske opreme že nekaj let po nastanku niso bili več strojno berljivi ali uporabni. Dolgotrajna zaščita je potemtakem pomemben infrastrukturni ukrep, ki ga je dolgoročno treba vpeljati in izvajati tako na državni kakor na mednarodni ravni. Tehnološko je ta cilj dosegljiv že dandanes. Vendar pa je treba najti ustanove, ki se bodo posvečale tej dolgoročni in načeloma nikoli dokončani nalogi. Knjižnice, arhivi in računalniški centri so dobro opremljeni zanj in že zdaj sodelujejo pri premagovanju tega problema.

Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva: standardi in izzivi

TOMAŽ ERJAVEC, Ljubljana

Projekt Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva je po tehnični plati zaznamovan z uporabo odprtih računalniških standardov, ki naj bi rezultatom projekta prinesli jasnost, prenosljivost in trajnost. V prispevku najprej predstavimo standarde za digitalni zapis besedil, ki jih uporabljamo v projektu, predvsem XML in TEI. Nato opišemo metodologijo pretvorbe izdaj iz izvorne oblike v kanonični standardizirani zapis in iz njega v obliko, primerno za branje in pregledovanje. Obravnavamo še izzive, ki so pred nami, predvsem uvajanje jezikovnih tehnologij v izdelavo digitalnih znanstvenokritičnih izdaj.

1 Uvod

PRAKTIČNA TEŽAVA PRI OBJAVLJANJU znanstvenokritičnih izdaj v tradicionalni, tiskani obliki je, da so proizvodni stroški zelo visoki, bralska publika takšnih izdaj pa majhna, še zlasti v Sloveniji. Elektronska znanstvenokritična izdaja ponuja odlično rešitev, ne le za ekonomski problem, ampak razreši edicijo še mnogih drugih omejitev: brez težav je mogoče vključiti digitalizirani faksimile, brez prostorskih omejitev je mogoče vključiti v izdajo diplomatični in kritični prepis ter morebitna variantna besedila, nobenih omejitev ni glede obsega kritičnega aparata. In kar je največja prednost: z analitičnimi orodji je mogoče iskati po besedilu na različne načine, kar pri tiskanih izdajah pomeni precejšnjo izgubo časa.

Praksa objavljanja besedil na medmrežju pa je pokazala tudi šibko stran elektronskih edicij: brez standardiziranega kodiranja se trajnost ter izmenljivost elektronskih besedil bistveno zmanjšata. Razvoj elektronskega objavljanja besedil je zato naravnano k izdelavi in uporabi standardiziranega kodiranja in označevanja besedil (*mark-up*), ki naj nevtralizira vpliv spreminjajoče se strojne in programske opreme na elektronske tekste (Erjavec, 2003).

V projektu Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva dosledno upoštevamo mednarodne standarde kodiranja, na sam proces produkcije

digitalnih izdaj pa poleg tega vpliva tudi sestava projektne skupine, ki vsebuje raziskovalce tako z Inštituta za slovensko literaturo ZRC SAZU kot z Odseka za tehnologije znanja IJS. Prvi imajo znanje in izkušnje v tekstni kritiki, ki pa je bila izvajana na klasičen (tj. nedigitalen) način, kjer služi računalnik predvsem kot urejevalnik besedil. IJS pa ima za projekt koristne izkušnje v razvoju in uporabi jezikovnih tehnologij, predvsem izdelavi označenih besedilnih korpusov (sodobnega) slovenskega jezika. V dosedanjem delu na projektu (Erjavec, Ogrin, 2004; Slomšek et al., 2004) smo zato posvečali pozornost predvsem vzpostavitvi medsebojnega sodelovanja in prenosu izkušenj in metod, kjer je bil cilj izdelati sicer standardizirane digitalne izdaje, ki pa v mnogočem še vedno samo preslikujejo svoj papirni izvor. V naslednjih letih se bo poudarek prenesel k uporabi in nadaljnji obdelavi materialov – ena od bolj zanimivih smeri raziskav je jezikoslovna obravnava besedil, ki je usmerjena v študij leksike materialov.

V nadaljevanju prispevka predstavimo v 2. razdelku standarde digitalnega zapisa besedil, s poudarkom na znanstvenokritičnih izdajah, v 3. metodologijo izdelave standardiziranih digitalnih izdaj v projektu, v 4. pa metodologijo jezikoslovnega označevanja besed in možne uporabe. V 5. razdelku zaključimo s širšo vizijo nadaljnega dela.

2 Standardi digitalnega zapisa

Precej zgodaj so se že začele pojavljati pobude za standardizacijo zapisa besedil, kjer se trudijo predpisati javno dostopne in trajne načine označevanja. Tako zapisana besedila potem uporabljajo orodja, ki implementirajo te standarde, bodisi neposredno ali pa tako, da lahko vanje podatke uvažajo oz. izvažajo. Najbolj vplivna pobuda s tega področja je bil leta 1986 izdani ISO standard SGML (Standard Generalised Markup Language), ki določa jezik za predstavitev dokumentov, nad katerimi bodo delovali programi za procesiranje besedil. Ta standard naj bi zagotovil način zapisa, ki je prenosljiv med računalniškimi platformami, odporen na tehnološke spremembe in omogoča uporabo dokumentov v različne namene. Velika prednost SGML pred drugimi zapisi je tudi, da je mogoče avtomatsko preveriti, ali je neki dokument zapisan v skladu s standardom.

Standard SGML je bil dobro premišljen, vendar pa zelo kompleksen, zato je svojo nišo našel predvsem v podjetjih, ki posedujejo velike količine dragocenih besedil in so bila pripravljena v standardizacijo njihovega zapisa investirati veliko

denarja. Zaradi kompleksnosti je bilo na voljo razmeroma malo programov, ki so implementirali standard; ti so bodisi delovali na platformi Unix, ki se je uporabljala predvsem v akademskih krogih, ali pa so bili izredno dragi. Zaradi teh problemov SGML nikoli ni dosegel zares široke popularnosti.

S prodorom svetovnega spleta pa se je pojavila potreba, da se mrežnim aplikacijam zagotovi standardizirani in prenosljivi način zapisa podatkov; to ni mogel biti HTML, saj ima ta zelo omejene izrazne možnosti, zaradi svoje kompleksnosti pa tudi ne SGML. Rešitev, ki jo je izdelal konzorcij za svetovni splet W3C (Word Wide Web Consortium), je bila podmnožica SGML, ki ohranja dobre lastnosti standarda, vendar pa izpusti elemente, ki so vnašali pretirano kompleksnost. Ta izvedenka SGML se imenuje XML (eXtended Markup Language); prva različica specifikacije je bila objavljena leta 1998, druga, trenutno zadnja, ki je popravila nekatere napake iz prve, pa leta 2000.

Za razliko od SGML je XML postal izjemno popularen in dejansko postaja univerzalni medij zapisa ne samo besedil, temveč tudi drugih podatkov, in to ne samo kot način hranjenja teh podatkov, temveč tudi za neposredno izmenjavo med različnimi programi. K njegovi odmevnosti je pripomoglo tudi veliko število prosto dostopnih programov, ki standard implementirajo, kot tudi obilica pridruženih standardov, ki ga dodatno osmislijo.

V izdelavo digitalnih edicij besedil za namene znanstvenih raziskav je potrebno vložiti veliko dela, potencialno pa so nato uporabna v raznovrstne namene, zato so se tudi tu že zgodaj pojavile pobude za standardizacijo zapisa. Največ je na tem področju naredila iniciativa za zapis besedil TEI (Text Encoding Initiative) s svojimi Priporočili, ki definirajo konkretne oznake za opis besedil, namenjenih znanstveni obravnavi; TEI je najprej temeljil na SGML, trenutno zadnja različica (Sperberg-McQueen, Burnard, 2002), pa podpira tudi XML.

V nadaljevanju tega poglavja predstavimo osnove XML in razložimo strukturo priporočil TEI.

2.1 Strukture XML

Standard XML formalno definira računalniški zapis besedila in uvede načine, kako lahko to besedilo označimo in strukturiramo. Na sliki 1 vidimo primer dokumenta XML; kot prvo lastnost zapisa je pomembno izpostaviti, da je dokument berljiv

tudi neposredno v obliki XML. Čeprav ni mišljeno, da bi dokumente XML brali »surove«, pa je vseeno koristno, da jih lahko tudi brez posebnih orodij beremo in popravljamo.

Dokument XML vsebuje elemente, od katerih se vsak začne z začetno oznako, npr. <1>, in zaključi s končno, ki vsebuje poleg puščičastih oklepajev in imena elementa še poševnico. Element XML je tako sestavljen iz treh delov: obeh oznak in vsebine. Izjema so prazni elementi (primer je <pb/> spodaj, ki naj bi označeval prelom strani), ki imajo za razliko od tistih z vsebino samo eno oznako, ta pa se končuje s poševnico.

Elementi lahko vsebujejo besedilo ali pa spet druge elemente oz. mešanico obojega, celoten dokument pa mora vsebovati natanko en vrhnji element; na sliki 1 je to <div>. Dokumenti XML so tako strukture z dobro poznanimi formalnimi lastnostmi, t. i. drevesa.

```
<div n="14" id="jenko.14">
  <head>Uvod.</head>
  <lg>
    <1>Dvigni se! ukaz mi reče.</1>
    <1>Srce pade mi v oblasti</1>
    <1>Silne, prej neznanе strasti,</1>
    <1>Ki ko živi ogenj peče.</1>
  </lg>
  <pb/>
  <lg>
    <1>Čut se zlije mi v besede. -</1>
    <1>Preč so črne bolečine,</1>
    <1>Strast občutkov divjih mine,</1>
    <1>Jasen mir se v prsi vsede.</1>
  </lg>
</div>
```

Slika 1: Primer dokumenta XML

Drevesni model označevanja je intuitiven in enostaven za računalniško obdelavo, ni pa zadosten za vse vrste struktur. Predvsem je problematično, kadar bi dokument radi kategorizirali v več nepovezanih hierarhij, npr. če hočemo zajeti tipografsko in retorično strukturo besedila, saj so navzkrižna gnezdenja, npr. <div> ... <page> ... </div> ... </page>, prepovedana.

Obstaja več načinov, kako obidemo takšne probleme; enega smo že videli na sliki 1, kjer je `<pb/>` zapisan kot prazen element, ki tako označuje prelom, namesto da bi stran vseboval. Splošni način, kako se izogniti omejitvam neposrednega XML označevanja, pa je uvedba referenčnih mehanizmov. V modelu posrednega označevanja (*stand-off annotation*) je originalno besedilo nedotaknjeno, oznake pa se nahajajo v ločenih dokumentih in na besedilo samo kažejo (Thompson, McKelvie, 1997, Durusau, O'Donnell, 2001). V praksi se izkaže, da daje najboljše rezultate mešanica obeh pristopov, saj je bolj splošen model posrednega označevanja ustrezno kompleksnejši, težje preverljiv in zato okoren predvsem za gradnjo virov.

Poleg samih elementov definira XML tudi sredstvo za izražanje njihovih lastnosti, skozi t. i. attribute, ki jih lahko vsebujejo začetne značke elementov; kot vidimo na sliki 1, sledita imenu atributa (`n` in `i.d`) enačaj in vrednost atributa v navednicah.

Kot zadnjo lastnost dokumentov XML moramo omeniti nabore znakov in entitete za njihov zapis. Če ni drugače določeno, se privzame, da je dokument XML zapisan v skladu s standardom Unikod (Unicode), ki vsebuje večino svetovnih pisemenk. Vendar pa je ta zapis več kot 8-biten in ga je dostikrat iz tehničnih in zgodovinskih razlogov še vedno potrebno prevesti v manjše in manj splošne nabore.

XML definira splošno uporaben način za zamenjavo nizov, tj. enostavno in strojno neodvisno metodo, ki omogoča določiti, da se mora pri obdelavi določen niz znakov v dokumentu XML zamenjati z nekim drugim nizom. Nize, definirane s to metodo za nadomeščanje, imenujemo entitete. K temu pojmu se še povrnemo kasneje, tu pa le omenimo, da entitete omogočijo prenos poljubnih znakov v naboru ASCII: med znaka za začetek (`&`) in konec (`;`) entitete pri tem napišemo kodo znaka iz kodnega nabora Unikod, npr. `krš č ansko`, kjer `#` pomeni, da sledi numerična koda, `x` pa, da je zapisana v šestnajstiškem zapisu; `161` in `10D` sta v naboru znakov Unikod kodi za znaka `š` in `č`.

Nekaj bolj uporabnih znakov pa je v XML tudi vnaprej definiranih z mnemoniki; od teh sta najpomembnejša `&` za `&` in `<` za `<`, saj ju je, kadar sta del besedila, potrebno zapisati z entitetami.

2.2 Definicija tipa dokumentov XML

Če bi dokumenti XML lahko vsebovali kakršne koli elemente v poljubnih medsebojnih odnosih in za elemente ne bi vedeli, kaj naj sploh pomenijo, ti dokumenti ne bi bili preveč uporabni. Seveda je možno, da je znanje o nekem tipu dokumentov vgrajeno v

samo aplikacijo; primer tega so spletni brkljalniki, saj na zaslon izpišejo zapis HTML, četudi jim ne podamo formalne specifikacije oznak, ki jih HTML uporablja.

Vendar je izredno koristno imeti možnost, da lahko formalno definiramo nabor elementov za določen tip dokumentov; pri SGML je celo veljalo, da mora vsak dokument vsebovati ali se vsaj sklicevati na tako formalno specifikacijo, t. i. definicijo tipa dokumentov (Document Type Definition, DTD). Ravno zaradi lažje komunikacije med procesi to pri XML ni potrebno, je pa možno. XML je od SGML podedoval (poenostavljen) mehanizem DTD-jev, ki uporablja poseben jezik, da definira skladnjo za elemente določenega tipa dokumentov.

Dokumenti XML, ki vsebujejo ali se sklicujejo na DTD, so pravilni (*valid*), tisti, ki pa se ne, vendar so vseeno zapisani po pravilih XML, pa so dobro oblikovani (*well-formed*); primer dobro oblikovanega dokumenta XML je bil podan na sliki 1.

DTD-ji omogočajo definicijo še raznih drugih gnezdenj elementov, vrednosti atributov, vsebujejo pa tudi mehanizme za modularizacijo, ki pa jih tu ne bomo obravnavali. Vseeno pa je treba omeniti entitete, ki smo jih že uvedli v prejšnjem razdelku; DTD namreč omogoča definicijo entitet kot poljubnih nizov ali kar celotnih datotek, ki jih nato lahko uporabimo v pravilnem dokumentu XML.

Pravilen dokument XML vsebuje DTD ali pa se nanj sklicuje s posebnim ukazom DOCTYPE, ki mora biti prvi v dokumentu. Če bi se denimo dokument na sliki 1 začel z vrstico `<!DOCTYPE div SYSTEM 'pesem.dtd'>` in bi datoteka `pesem.dtd` vsebovala DTD s slike 2, bi bil ta dokument pravilen, in ne samo dobro zapisan. Možnost preverjanja pravilnosti dokumentov XML je obenem tudi velika prednost tega formata pred večino ostalih, saj lahko s programi, t. i. razčlenjevalniki, ki preverjajo pravilnost (*validating parser*) ugotovimo, ali neki dokument res formalno ustreza svojemu tipu dokumentov.

```

<!ELEMENT div      (head?, (lg | pb)+) >
<!ELEMENT head    (#PCDATA) >
<!ELEMENT lg      (#PCDATA | l)* >
<!ELEMENT l       (#PCDATA) >
<!ELEMENT pb      (EMPTY) >

<!ATTLIST div
  n      CDATA   REQUIRED
  id     ID      #IMPLIED >

```

Slika 2: Primer DTD XML

2.3 Pridruženi standardi

Uspešnost XML lahko pripišemo tudi obstoju pridruženih standardov, ki XML dodatno osmislijo, in prosto dostopnim orodjem, ki te standarde implementirajo; v tem poglavju omenimo samo nekatere najpomembnejše.

XML je prvenstveno jezik za opisovanje lastnosti, in ne videza dokumenta. To je v splošnem izredno dobra lastnost, saj je za uporabnost dokumentov precej bolj pomembno, kaj določeno del besedila pomeni in ne kakšen je njegov zunanji videz. Kljub temu pa je neki dokument prej ko slej potrebno prikazati bodisi na zaslonu ali pa na papirju. Jezik XSLT definira način, kako preoblikovati dokumente XML v druge formate, bodisi XML ali drugačne, ki vsebujejo formate za stavljenje, vendar pa nanje niso omejeni. XSLT je tako uporaben ne samo kot prikazovalnik, pač pa tudi kot splošno orodje za konverzijo iz nekega XML formata (DTD) v poljuben format, ki ga potrebuje določena aplikacija, ki naj bi dokument procesirala. Posebej privlačna je konverzija iz enega XML DTD v drugega, saj odpira možnost poljubnega preoblikovanja, selekcije in združevanja dokumentov XML. Pri tem pa je jezik XSLT tudi sam zapisan v XML, s čimer lahko uporabimo orodja XML za pisanje transformacij XSLT, obstajajo pa tudi prosto dostopni programi, ki implementirajo konverzije XSLT.

Kot je bilo že omenjeno, mehanizem DTD omogoča preverjanje pravilnosti dokumentov, kar je izredno koristno pri izdelavi in označevanju novih jezikovnih virov. Vendar pa imajo DTD-ji tudi vrsto pomanjkljivosti, predvsem to, da so zapisani v svojem jeziku, in ne v XML, ter da podpirajo samo relativno enostavne podatkovne modele. V DTD npr. ni načina, da bi določili, da mora biti vsebina nekega elementa število ali da je vrednost atributa datum. Zato je bilo razvitih več shem, ki presežejo te omejitve – tu naj omenimo samo dve. Prva je RELAX NG, ki je postala standard ISO in je osnovana na regularnih izrazih, druga pa XML Schema, ki je predlog konzorcija W3C. Shemi sta komplementarni, saj ima vsaka svoje prednosti. Obstajajo tudi orodja, ki implementirajo preverjanje skladnosti dokumentov XML po specifikaciji v teh shemah in prevajanje DTD-jev v izraze iz teh dveh shem.

2.4 Inicijativa za zapis besedil TEI

Inicijativa za zapis besedil TEI (Text Encoding Initiative) je bila ustanovljena leta 1987 pod pokroviteljstvom več mednarodnih združenj, nastala pa je z namenom,

da se standardizira zapis besedil, ki bi se uporabljala pretežno v znanstvene namene, oz. da se razvije skupni način označevanja kompleksnih struktur besedil. S tem bi se zmanjšala razdrobljenost obstoječih načinov digitalnega zapisa, poenostavila računalniška obdelava in spodbudilo razširjanje ter izmenjevanje elektronskih besedil. Kmalu pa je postalo očitno, da bo zadosti prožna shema zapisa lahko nudila rešitve za splošne probleme zapisa besedil.

TEI je prvi osnutek svojih priporočil (TEI P1) izdal leta 1990, drugega pa leta 1992. Medtem ko sta bila tako P1 kot P2 še osnutka, predstavlja leta 1994 izdan TEI P3 zaključek prve faze dela TEI. TEI je kot osnovo svojega zapisa vzel SGML. TEI P3 je nabor fragmentov definicij tipov dokumentov, ki za široko paleto zvrsti besedil določa konkretne oznake in njihovo strukturo. Skorajda bolj pomembnih pa je 1200 strani dokumentacije, ki podaja pomen posameznih oznak, opisuje posamezne podsklope ter izpelje način za njihovo kombiniranje ter nadgradnjo. TEI P3 kot njegovi nasledniki so sicer izšli v knjižni obliki, so pa tudi prosto dostopni prek svetovnega spleta. Leta 1999 je izšla popravljena izdaja TEI P3, ki je odpravila nekaj tipografskih in drugih napak, 2002 pa je bil izdan TEI P4 (Sperberg-McQueen in Burnard 2002), ki nudi enakovredno podporo za SGML in XML ter in popravi razne napake iz P3, pri čemer pa ohranja skladnost s TEI P3.

Leta 2000 je bil ustanovljen konzorcij TEI, <<http://www.tei-c.org/>>, ki naj bi skrbel za razvoj standarda TEI. V okviru konzorcija je bil tako izdan TEI P4, ob tem pa so bila identificirana področja, kjer bi bil TEI potreben temeljitejše prenovi. Zato je bilo ustanovljenih več delovnih skupin, ki imajo nalogo revidirati P4, da bo lahko leta 2005 izdana nova različica TEI P5. Ta ne bo več ohranjala skladnosti s TEI P3 oz. P4, namesto DTD-jev bo uporabljala Relax NG, omogočala pa bo tudi precej boljše parametrizacijo kot prejšnje inačice.

Več kot 120 projektov, ki pokrivajo prek 30 jezikov, je do sedaj uporabljalo priporočila TEI za zapis raznovrstnih virov, npr. za jezikovne korpuse, za slovarje, knjižnične kataloge ipd. TEI je bil vpliven tudi pri zapisu srednjeveških rokopisov in tekstnokritičnih izdaj; tako na mrežnih straneh TEI najdemo opise projektov, ki so ustvarili digitalne zapise Dantejevih del, Canteburijskih zgodb, starobolgarske (starocerkvenoslovanske) literature, srednjeveške nordijske literature in še mnogo drugih.

S TEI P3 ali P4 skladen DTD ustvarimo za potrebe konkretnega projekta s kombinacijo naborov oznak, ki jih definira TEI. Središčne oznake (*core tags*) so ob-

vezne v vsakem TEI DTD. Središčne oznake tako določajo elemente, ki so na voljo v vseh dokumentih TEI (npr. oznake za naslove in odstavke), ter glavo dokumenta, ki vsebuje bibliografske in druge podatke o dokumentu. Osnovni nabori oznak (*base tag sets*) opisujejo različne zvrsti besedil, ki so med seboj razmeroma dobro ločene; vsak DTD lahko vsebuje natanko en osnovni nabor znakov. TEI definira osnovne naborne za prozo, poezijo, gledališče, zapis govora, tiskane slovarje ter terminološke baze. Dodatni nabori oznak (*additional tag sets*) zajemajo raznovrstna dodatna označevanja, ki predstavljajo določeno interpretacijo besedila ali pa nebesedilne elemente besedil, kot so navzkrižne povezave (npr. za stvarna kazala) ali pa slike. Takih naborov je vsega skupaj devet, med njimi so nabor za analitične mehanizme, npr. skladiščno analizo, nabor za dokumentiranje uredniških posegov, nabor za imena in datume in tudi nabor za opis primarnih virov in tekstnokritični nabor. Končno lahko v TEI definiramo uporabniško določene oznake (*user defined tagset*), kjer dodamo lastne oznake ali spremenimo oznake, ki jih definira TEI.

Kot primer je na sliki 3 podana preambula XML, ki parametrizira TEI za gradivo pri našem projektu; ta najprej definira, da je korenski element dokumenta `<TEI.2>`, in naslov URL, kjer je dostopen DTD TEI P4, nato pa določi, da uporabljamo XML različico TEI z osnovnim naborom za prozo ter dodatnimi nabori za slike, povezovanje in transkripcijo primarnih virov, na koncu pa še določi datoteki, kjer najdemo uporabniško določene oznake.

```
<!DOCTYPE TEI.2 SYSTEM "http://www.tei-c.org/P4X/DTD/tei2.
dtd" [
  <!ENTITY % TEI.XML      "INCLUDE">
  <!ENTITY % TEI.prose    "INCLUDE">
  <!ENTITY % TEI.figures  "INCLUDE">
  <!ENTITY % TEI.linking  "INCLUDE">
  <!ENTITY % TEI.transcr  "INCLUDE">
  <!ENTITY % TEI.extensions.ent SYSTEM "tei2-ext.ent">
  <!ENTITY % TEI.extensions.dtd SYSTEM "tei2-ext.dtd">
]>
```

Slika 3: Primer TEI DTD

2.5 DTD za tekstnokritične izdaje

Parametrizacija TEI na sliki 3 je obenem kar tista, ki smo jo uporabili za definicijo tipa dokumentov našega gradiva za projekt znanstvenokritičnih izdaj. Edine »skrite karte« v tem DTD-ju so uporabniško določene oznake – te v našem pri-

meru vsebujejo definicijo nekaj novih elementov in atributov ter naštete vrednosti nekaterih atributov, ki imajo v TEI za vrednost poljuben niz. Tako so npr. vrednosti atributa *rend* (prikaz) pri elementu *emph* fiksirane na vrednosti *sup*, *it*, *u*, *dbl* (nadvrstično, ležeče, podčrtano, dvojno podčrtano).

Vendar pa TEI DTD, kot je podan na sliki 3, dopušča mnogo več elementov in atributov, kot jih potrebujemo v naših izdajah. To preobilje za samo preverjanje pravilnosti oznak v dokumentu ni kritično, je pa neugodno za uporabo urejevalnika XML, ki ponuja preveč možnih oznak uredniku besedil. Zato smo v postopku izdelave e-izdaj napisali tudi »mali«, striktni DTD, ki je specializiral in omejil TEI DTD za potrebe naših izdaj. Končna javna izdaja pa spet uporablja integralni TEI DTD.

DTD, kot je podan na sliki 3, zahteva dostop do medmrežja, kjer se na naslovu <http://www.tei-c.org/P4X/DTD/> nahajajo datoteka za definicijo fragmentov TEI DTD; *tei2.dtd* je datoteka, v kateri se potem sklicuje na ostale potrebne datoteke. Za procesiranje je dostikrat bolj enostavno imeti celoten DTD v eni datoteki, shranjeni lokalno – TEI ponuja to možnost z uporabo TEI Pizza Chef, mrežnega servisa, kjer v formularju izberemo module TEI, ki jih želimo uporabiti, po možnosti še uporabniško definirane oznake, nakar nam servis vrne celoten DTD v eni datoteki.

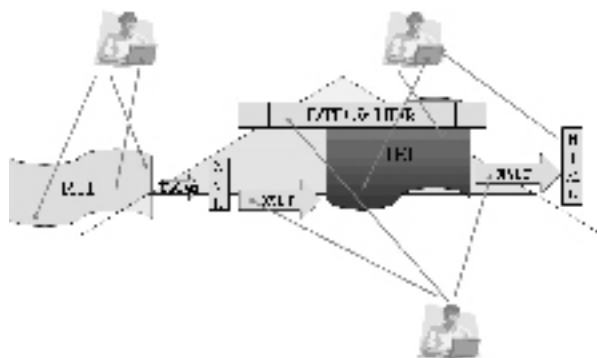
3 Metodologija izdelave digitalnih izdaj

V tem poglavju opišemo proces izdelave digitalnih izdaj v projektu. Naša metodologija (Erjavec, Ogrin, 2004) je v marsičem rezultat sestave projektne skupine, saj je eden od partnerjev imel ekspertizo predvsem na področju izdelave znanstveno-kritičnih izdaj, drugi pa predvsem na področju jezikovnih tehnologij in uporabe standardov. Pomembne so bile tudi prioritete pri izdelavi prvih pilotskih izdaj.

3.1 Iz zapisa Word v TEI

Izhodišče nam je bilo v večini primerov delo, ki je bilo pred tem že izdano kot knjiga in na voljo v digitalni obliki, tipično v formatu urejevalnika Word. Izdelava digitalne izdaje tako zajema predvsem konverzijo izhodiščnega formata, orientiranega k izgledu dokumenta, v zapis TEI, kjer so oznake eksplicitne in pomensko usmerjene. Postopek izdelave je ilustriran na sliki 4 – tu predstavlja vodoravna os proces izdelave dokumentov (izdelava obsežnejših traja dlje), navpična pa količino koristne informacije, ki jo dokumenti vsebujejo – piramida tako ponazarja vložek dela, ki je

potreben za pretvorbo izvirnega formata v standardizirani zapis (up translation), in nato razmeroma enostavno pretvorbo kanonične oblike v predstavitev HTML (down translation). Sodelujoči v tem procesu so po eni strani avtorji oz. uredniki, po drugi pa programerji. Prvi so zadolženi predvsem za vsebino, pri čemer jih lahko delimo na tiste, ki se omejujejo na uporabo urejevalnika Word, in one, ki se seznanijo z XML in TEI in uporabljajo urejevalnike XML. Programerji pa so zadolženi za implementacijo transformacij XSLT in za izdelavo DTD-ja in glave TEI.

Slika 4: Metodologija izdelave digitalne izdaje TEI in HTML

Po zapisu originalnega dokumenta v urejevalniku Word, ki je shranjen v njegovem formatu RTF, je prva stopnja obdelave konverzija v osnovni zapis XML. Za to pretvorbo obstajajo razna orodja; mi trenutno uporabljamo komercialni program UpCast podjetja Infinity Loop. Nato so za vsako izdajo posebej napisane pretvorbe, ki v več korakih spremenijo k izgledu usmerjen zapis XML v zapis TEI. Pretvorbe so napisane v jeziku XSLT (za pretvorbo elementov) in Perl (za pretvorbo vzorcev v besedilu v elemente in vrednosti atributov). Za vsak material tudi že zelo zgodaj napišemo skripto XSLT, ki format TEI pretvori v HTML, ki ga lahko potem vidimo v poljubnem brskalniku.

Proces izdelave končne inačice zapisa v TEI je ciklični. Izhod pretvorbe (TEI, predvsem pa iz njega narejeni HTML) uredniki ovrednotijo, pri čemer lahko odkrijejo tri tipe napak: (1) napake v osnovni datoteki Word, (2) napake v konverziji ali (3) napake v izbiri označevanja. Za (1) popravimo datoteko v Wordu, za (2) pretvorbene skripte in za (3) semantiko DTD-ja. Nato ponovno pretvorimo original

in cikel ponovimo. Ta proces je bil v začetku precej dolgotrajen, z večjim številom iteracij; delno je bil razlog prepletanje izdelave posameznih faz med partnerjema, vendar se je cikel bistveno skrajšal z naraščajočimi skupnimi izkušnjami. Po izdelavi prvega čistopisa v TEI (skupaj z glavo) lahko digitalni original v formatu Word zavržemo in nadaljnje izboljšave delamo neposredno na gradivu v TEI. Takšen pristop hitre izdelave prototipov je spodbujal skupno delo in izmenjavo ekspertize.

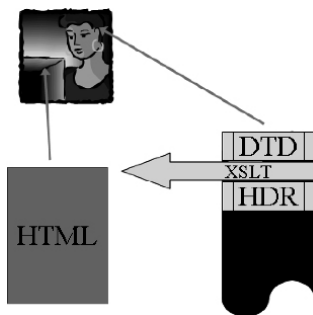
3.2 Prikaz materialov v HTML

Zapis v TEI je seveda potrebno tudi prikazati, in to na način, ki naj bi bil kar najbolj zvest virom (še posebej pri diplomatičnih prepisih), dostopen, izkoriščal pa naj bi tudi možnosti, ki jih ponujata medmrežje in XML. Kot smo omenili, že na samem začetku procesa izdelave posamezne izdaje naredimo v uredniške namene stil XSLT, ki realizira prikaz v HTML. Ta prikaz je že razmeroma kompleksen, saj po eni strani prikaže strukturo in avtorske oziroma uredniške posege v besedilo (poudarki, popravki), po drugi pa izrazi paralelizem posameznih prepisov in faksimila. Kot izredno koristen se je pokazal pogled na gradivo, ki poleg faksimila prikaže po odstavkih ali celo po vrsticah poravnana dva prepisa, npr. diplomatični in kritični ali pa diplomatični in prevod, saj tak pogled hitro razkrije nekonsistentnosti med variantnima zapisoma.

Ta uredniški izpis potem postane, z manjšimi dodatki, tudi izpis namenjen »končnim uporabnikom«, t. j. bralcem. Trenutno torej omogočamo en sam pogled na vsako TEI-izdajo. Ta pristop je ilustriran s sliko 5 in ima prednost v svoji enostavnosti, saj je prehod iz TEI v HTML realiziran z eno samo XSLT pretvorbo. To pomeni, da lahko k vsaki izdaji v TEI enostavno dodamo še izdajo v HTML, novejši brskalniki pa omogočajo celo neposreden prikaz XML s pripisanim XSLT. Ker je izdajo moč v celoti prepisati na računalnik to pomeni, da jo lahko beremo na svojem računalniku z uporabo samo spletnega brkljalnika. Slabost takšne enolične statične rešitve pa je njena neprilagodljivost različnim zahtevam in tipom uporabnikov – z uporabo programskih rešitev (npr. v okviru strežnika HTTP) je mogoče te omejitve preseči, vendar pa prisilijo bralca k sprotni uporabi medmrežja oz. k instalaciji programja.

Pomemben del izpisa v HTML za bralca, ki ga zanima o izdaji zvedeti več, je prikaz glave TEI. Preslikava z XSLT namreč preslika elemente glave v njihov lokaliziran opis, npr. `<respStmnt>` v Responsibility statement oz. Izjavo o odgovornosti, pri tem pa še poveže vsako oznako z njeno definicijo iz kazala elementov v Priporočilih P4. Ker glava TEI vsebuje tudi seznam vseh elementov, ki se

uporablja v telesu dokumenta, vsebuje HTML-inačica glave v vsaki izdaji tudi neposredno dostopno dokumentacijo za vse elemente XML, ki se uporabljajo v tej izdaji. In ker je kopija celotnih Priporočil P4 del posamezne izdaje, je mogoče do te dokumentacije dostopati tudi brez povezave z medmrežjem.

Slika 5: Uporaba izdaje v zapisu TEI

3.3 Zapis in izpis posebnih znakov

Problem, na katerega bo naletela vsaka e-izdaja besedil starejšega slovenskega slovstva, posebej še, če vsebuje več prepisov, je kodiranje in omogočitev prikaza posebnih znakov. Že pri starejših pisavah se srečamo z nenavadnimi črkami (f, ſ), problem pa je toliko hujši pri starejših rokopisih, kot so npr. Brižinski spomeniki, saj dostikrat ni enostavno ugotoviti, ali je zapis neke črke posebnost pisarja ali pa uveljavljena dvojnica. Poleg tega lahko kritični aparat vsebuje tudi prevode in primerjave (tudi s starocerkvenoslovanščino, npr. $\text{H}\overline{\text{X}}$) ali pa fonetični prepis, ki spet vpelje v izdaje nove znake (npr. ə, ʁ), ki imajo dodatno kompleksnost zaradi nad- in podvrstičnih znamenj (diakritik, npr. æ, â).

Formalni način, kako poljubni znak zapisati v dokument, obstaja že iz SGML; v ta namen se uporabljajo entitete (nadomestni nizi), ki si jih definiramo sami. Kot del samega standarda SGML pa je obstajal tudi nabor podanih definicij za nabore znakov, ki pokrivajo evropske pismenke, in razne druge simbole, npr. matematične, tiskarske, diakritične itn. S temi entitetami lahko npr. zapišemo Čáčka kot `Č´čka`. Vendar pa standard ni predpisal, v kaj naj se te entitete pravzaprav preslikajo, in še pred nekaj leti bi bila predstavitev takšnih znakov – v kombinaciji na zaslonu računalnika in na način, ki bi bil neodvisen od računalniške platforme – nemogoča. S široko uveljavitvijo nabora znakov Unikod pa je to po-

stalo vsaj do določene mere izvedljivo. Z vpeljavo Unikoda v XML odpade potreba za zapis znakov s pomočjo mnemonikov in so lahko zapisani kar direktno oz. kot znakovne entitete XML. Seveda ni nujno, da bo vsak računalnik imel instalirano pisavo (*font*), ki bo vseboval znak za vsako kodo Unikod, uporabljeno v izdaji, vendar je skrb za to na plečih proizvajalcev operacijskih sistemov, pri tem pa je že sedaj tipična pokritost zadosti velika.

Kljub temu pa ostajajo problemi, saj vseh potrebnih znakov v Unikodu vseeno ni. Za nekatere od znakov smo pristali pri pragmatični rešitvi, kjer uporabimo kodo, ki po videzu svojega znaka, ne pa po definiciji, ustreza zahtevanemu znaku. Tako smo npr. za veliki S s kljukico, ki ga v Unikodu ni – čeprav ta vsebuje mali dolgi S, tj. ł, katerega par je S s kljukico ˆ, uporabili 222B, torej kodno točko za integral, ∫, ki je seveda matematični operator, čeprav se po videzu približa zahtevani črki. Mogoče bi bilo v tem primeru bolje uporabiti entiteto kot mnemonik, denimo &Slong;, vendar pa ima ta rešitev slabost, da so entitete definirane v DTD, tako da njihova uporaba onemogoča dokumentom, da bi jih distribuirali neodvisno od DTD, torej samo kot dobro oblikovane dokumente XML, saj so pravilni dokumenti XML sicer koristni za razvoj, za samo distribucijo pa je dodatna obremenitev z DTD pogosto nepotrebna; prav zato smo posebne znake raje shranili neposredno v naboru Unicode, pa četudi pod »napačno« kodo. Rešitev z »ugrabitvijo« drugih znakov je mogoča samo v izoliranih primerih, za generalno rešitev novih znakov pa je potrebno poseči po drugih sredstvih.

Za znake, ki niso definirani v Unicode, pa jih vseeno potrebujemo, vsebuje Unicode zasebno področje (*Private Use Area*), kjer kodne točke lahko definiramo po svoje. Seveda s tem samo omogočimo zapis posebnih znakov v Unicode, ne pa tudi njihov prikaz oz. definicijo. Na našo srečo je bil, prav tako na ZRC SAZU, razvit nabor posebnih znakov, namenjenih predvsem jezikoslovcem, ki se ukvarjajo s zapisom zgodovinskih in dialektoloških besedil in fonetičnih prepisov. Sistem ZRCola (Weiss, 2004) vsebuje takó definicijo Unicode kodnih točk v zasebnem področju za te znake kot tudi font za njihov izpis in Word makro za vnos. Nabor ZRCola vsebuje veliko število znakov, potrebnih za zapis raznovrstnega gradiva, ki smo ga ali pa ga nameravamo obdelati v našem projektu – za tiste, ki jih ne, pa upamo, da jih bo možno dodati v nabor ZRCola.

4 Jezikoslovne obdelave

V dosednji obravnavi izdaj v projektu je bil poudarek na standardizaciji digitalnega zapisa, ki pa v marsičem vseeno samo eksplicira informacijo, ki je že prisotna v knjižni obliki. Digitalne izdaje pa lahko preučujemo tudi po njihovi jezikovni plati, na njihovi osnovi izdelamo slovarje in konkordance in omogočimo poizvedovanje po jezikoslovnih kriterijih. Takšna obravnava znanstvenokritičnih edicij je podobna izdelavi in jezikoslovni uporabi besedilnih korpusov, za realizacijo pa bi uporabili tudi podobne metode.

Izdelava korpusa poteka v določeni meri enako kakor izdelava digitalne edicije – iz izvirnega digitalnega zapisa se najprej preide v zapis TEI, čeprav ima osnovni zapis besedil TEI v korpusu običajno precej manjšo gostoto in kompleksnost oznak kakor pa tekstnokritični. Potem se korpusu dodajo jezikovne oznake, in sicer oznake za besede, tem pa se pripišejo oblikoskladenjske oznake in osnovne oblike (leme). Za označevanje se uporabljajo programi, naučeni na vnaprej označenih korpusih in izboljšani z različnimi hevristikami (Brants, 2000, Erjavec et al. 2005). Končni rezultat takšnega plitkega jezikoslovnega označevanja podajamo na sliki 6.

```
<s id=    "Osl.1.1.2.2.1">
<w lemma="biti"    " ana="Vcps-sma  ">Bil</w>
<w lemma="biti"    " ana="Vcip3s--n ">je</w>
<w lemma="jasen"   " ana="Afpmnsn  ">jasen</w>
<c>,</c>
<w lemma="mrzel"   " ana="Afpmnsn  ">mrzel</w>
<w lemma="aprilski" ana="Aopmsn   ">aprilski</w>
<w lemma="dan"     " ana="Ncmsn    ">dan</w>
<w lemma="in"      " ana="Ccs      ">in</w>
<w lemma="ura"     " ana="Ncfpn    ">ure</w>
<w lemma="biti"    " ana="Vcip3p--n ">so</w>
<w lemma="biti"    " ana="Vmpps-pfa  ">bile</w>
<w lemma="trinajst" ana="Mcnpnl   ">trinajst</w>
<c>.</c>
</s>
```

Slika 6: Primer jezikoslovno označenega besedila

Do sedaj smo izdelali že večje število korpusov slovenskega jezika (Erjavec et al. 1998, Erjavec 2002, Erjavec 2004, Erjavec, Vintar 2004, Erjavec et al. 2005), in jih tudi označili, vendar pa prinaša jezikoslovno označevanje besedil v starinski

slovenščini in v tekstnokritičnem aparatu čisto nove izzive. Pri označevanju besed, ki jih v sodobni slovenščini ne najdemo ali pa se pišejo drugače, je problem, da niso zajete v računalniškem slovarju sistema, ki jih zato ne zna pravilno analizirati; da pa sistem prilagodimo drugačni leksiki, so potrebni večji posegi (Van Eynde et al., 2002). Tekstnokritični aparat pa uvede še dodatno kompleksnost v označevanje, saj v nekaterih primerih (popravki besedila) ni povsem jasno, kaj naj bi označevali (izvorni zapis ali popravek), večje število prepisov pa tudi sili k njihovi usklajeni in paralelizirani obravnavi.

Ko so besedila jezikoslovno označena, je mogoče iz njih avtomatsko generirati konkordance in slovarje. Dandanes se kot vir konkordance skorajda razume program, ki na uporabnikovo poizvedbo vrne vse konkordance iz korpusa, ki ustrezajo iskalnemu pogoju, vendar pa je bilo tradicionalno pojmovanje poln izpis vseh besednih oblik v korpusu, skupaj s kontekstom. Tehnična izvedba prvega ali drugega vsaj v osnovi ne predstavlja problemov, saj je mrežni konkordančnik že implementiran na IJS (Erjavec, Vintar, 2004) in tudi že podpira večje število eno- in dvojezičnih slovenskih korpusov. In ker so znanstvenokritične izdaje po številu besed razmeroma majhne, vsaj v primerjavi s tipičnim korpusom, bi bilo tudi možno narediti statične polne konkordance, in jih v obliki HTML vključiti v izdajo.

Povezan s konkordancami je slovar, ki vsebuje besede ali besedne zveze iz edicije. V pomembnejših delih je verjetno smiselno izluščiti kar statični slovar vseh vsebovanih besed, v drugih pa mogoče samo besede, posebej pomembne za konkretno edicijo, npr. osebna imena v pismih. Dejstvo, da imamo na razpolago več med sabo poravnanih prepisov nekega besedila, omogoča tudi izdelavo vzporednih slovarjev, ki primerjajo leksiko dveh ali več prepisov. Metodologija (pol)avtomatske izdelave takšnih slovarjev je podobna tisti, ki se uporablja pri izdelavi dvojezičnih slovarjev s pomočjo vzporednih korpusov (Vintar, 2002, Krek, 2003), kar še dodatno osmisli variantne prepise. Takšni slovarji se potem tudi zapišejo v formatu TEI (slovarski modul), vanje pa se lahko vključijo kot primeri tudi konkordance iz besedila ali pa kar kazalci v samo besedilo.

Takšna analitična orodja bi pripomogla k razkrivanju notranje kompleksnosti, znanstvenih potencialov in zgodovinske vrednosti besedil, ki jih objavljamo v naših digitalnih izdajah.

5 Zaključki

V prispevku smo opisali izdelavo standardiziranih digitalnih znanstvenokritičnih edicij slovenskega slovstva. Poudarek v prispevku je bil na opisu standardov, ki smo jih uporabili za e-edicije, na postopku pretvorbe digitalnih izvornikov v ta standardizirani zapis in v možnosti uporabe jezikovnih tehnologij za nadaljnjo analizo besedil.

V prihodnosti projekta nas pričakuje še dosti drugih izzivov. Poleg večanja števila monografij bi v zbirki izboljšali predstavitev materialov, predvsem z možnostjo prilagoditve mrežne predstavitve posameznemu uporabniku. S formo v HTML bi bilo tako možno izbrati, kako, če sploh, si želimo videti faksimile, kateri prepisi nas zanimajo, ali želimo videti popravke ali čistopis itn. Na ta način bi se videz materialov lahko prilagajal posameznim tipom uporabnikov, od zahtevnih, ki jih zanima vse bogastvo znanstvenokritične izdaje, do osnovnih, kot so npr. učenci, ki jim večinoma zadošča en sam, poenostavljen vidik besedila.

Sama spletna stran projekta je trenutno precej enostavna, s kazalci na posamezne publikacije, ki pa so med seboj ločene. Z večanjem števila izdaj pa se bo pojavila tudi potreba po poenotenem iskanju po materialih. Tu je najprej potrebno poskrbeti za enako zapisane metapodatke o izdajah, tj. za vsebino njihovih glav TEI. Trenutno smo v ta namen uporabljali kar standardno glavo TEI, čeprav za podroben opis rokopisov obstaja razširjena glava, ki je bila izdelana v okviru projekta MASTER (Manuscript Access through Standards for Electronic Records), ki pa naj bi tudi postala del standardne glave TEI v inačici P5 – njena izdaja je predvidena v letu 2005. Takrat bomo z materiali prešli na novi TEI in omogočili tudi izvoz »kataložnih listkov« v repozitorije metapodatkov, kot je denimo OLAC (Open Language Archives Community).

Literatura

- BRANTS, T. (2000) TnT – A Statistical Part-of-Speech Tagger. V *Proceedings of the Sixth Applied Natural Language Processing Conference ANLP-2000*. Seattle, WA: ACL, str. 224–231.
- VAN EYNDE, F., ZAVREL, J., DAELEMANS, W. (2002). Part of Speech Tagging and Lemmatisation for the Spoken Dutch Corpus. V *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'02*, str. 1427–1434.

- DURUSAU, P., BROOK O'DONNELL, M. (2001). Implementing Concurrent Markup in XML. *Extreme Markup Languages, Conference Proceedings*, Montréal.
- ERJAVEC, T., GORJANC, V., STABEJ, M. (1998). Korpus FIDA. *Konferenca Jezikovne tehnologije za slovenski jezik*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«, str. 124–127.
- ERJAVEC, T. (2002). *The IJS-ELAN Slovene-English Parallel Corpus*. *International Journal of Corpus Linguistics*, 7(1), str. 1–20.
- ERJAVEC, T. (2003). Označevanje korpusov. *Jezik in slovstvo* 48 št. 3/4, str. 61–76.
- ERJAVEC, T., EVANS, R., IDE, N., KILGARRIFF, A. (2003). From Machine Readable Dictionaries to Lexical Databases: the Concede Experience. V *Proceedings of the 7th International Conference on Computational Lexicography, COMPLEX'03*, Budimpešta.
- ERJAVEC, T. (2004). MULTEXT-East Version 3: Multilingual Morphosyntactic Specifications, Lexicons and Corpora. V *Proceedings of the Fourth International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC'04*, str. 1535–1538.
- ERJAVEC, T. AND DŽEROSKI, S. (2004). *Machine Learning of Morphosyntactic Structure: Lemmatizing Unknown Slovene Words*. *Applied Artificial Intelligence* 18(1), str. 17–40.
- ERJAVEC, T., OGRIN, M. (2004). E-Slomšek: elektronska znanstvenokritična izdaja retorske proze 19. stoletja po standardu XML TEI. V *Jezikovne tehnologije : zbornik B 7. mednarodne multi-konference Informacijska družba IS 2004*, Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«, str. 87–93.
- ERJAVEC, T., VINTAR, Š. (2004). Korpus kot podpora slovarju informacijskega izraza slovenskega jezika. *Uporabna informatika (Ljubljana)*, 12/2, str. 97–106.
- ERJAVEC, T., IGNAT, C., POULIQUEN, B., STEINBERGER, R. (2005). Massive Multilingual Corpus Compilation: Acquis Communautaire and totale. (2005) *Proceedings of the 2nd Language & Technology Conference*, April 21–23, 2005, Poznań (v tisku).
- KREK, S. (2003). Sodobna dvojezična leksikografija. *Jezik in slovstvo*, 43/1, str. 45–60.
- SLOMŠEK, A. M., FAGANEL, J., OGRIN, M., ERJAVEC, T. (2004). *Tri pridige o jeziku : elektronska znanstvenokritična izdaja v zapisu XML - TEI. Verzija 1.4*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. ISBN 961-6500-64-3.
- SPERBERG-MCQUEEN, C. M., BURNARD, L. (ur.) (2002). Text Encoding Initiative: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange, TEI P4, XML-compatible edition. TEI Consortium.
- THOMPSON, H. S., MCKELVIE, D. (1997). Hyperlink Semantics for Standoff Markup of Read-only Documents. V *Proceedings of SGML Europe '97*, Barcelona.

- VINTAR, Š. (2002). Avtomatsko luščenje izrazja iz slovensko-angleških vzporednih besedil. V Zbornik 3. konference o jezikovnih tehnologijah, Ljubljana, str. 78–85.
- VISCOMI, J.: DIGITAL FACSIMILES (2002). Reading the William Blake Archive. *Computers and the Humanities*, 36, str. 27–48.
- WEISS, P. (2004). Vnašalni sistem ZRCola. V *Jezikovne tehnologije : zbornik B 7. mednarodne multi-konference Informacijska družba IS 2004*, Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«, str. 124–125.

Seznam pomembnejših spletnih naslovov

- <http://nl.ijs.si/e-zrc/>
Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva
- <http://www.w3.org/XML/>
XML: eXtended Markup Language
- <http://www.unicode.org/>
Unicode
- <http://www.w3.org/TR/xslt>
XSLT: XML Stylesheet Language Transformations
- <http://www.relaxng.org/>
RELAX NG
- <http://www.w3.org/XML/Schema>
XML Schema
- <http://www.tei-c.org/>
TEI: Text Encoding Initiative
- <http://www.tei-c.org/Activities/MS/>
MASTER: TEI Taskforce on Manuscript Description
- <http://www.language-archives.org/>
OLAC: Open Language Archives Community
- <http://zrcola.zrc-sazu.si/>
Vnašalni sistem ZRCola za jezikoslovno rabo v programu MS Word
- <http://nl2.ijs.si/>
Mrežni konkordančnik IJS
- <http://nl.ijs.si/ME/>
MULTEXT-East: Večjezikovni korpusi in leksikoni
- <http://www.fida.net/>
Korpus FIDA

Scholarly Digital Editions of Slovenian Literature: Standards and Challenges

TOMAŽ ERJAVEC, Ljubljana

The project Scholarly Digital Editions of Slovenian Literature is, on the technical side, based on the use of standards for digital text encoding. The fact that we do not tie our digital encoding into a particular application, but use open international standards and recommendations, should make the project results interchangeable among computer platforms and applications, ensure their clarity and make them proof against technological change.

In the paper we first introduce the main standards that we use in the project, namely the eXtended Markup Language, XML, which provides the basic markup infrastructure for the project and the Text Encoding Initiative Guidelines, TEI P4, which define a rich vocabulary of XML elements needed to encode complex text-critical editions. We also mention some related recommendations, in particular the XML transformation language XSLT, which provides the mechanism for converting one type of XML documents to another.

We then describe the standards-based methodology developed in the technical production of our digital editions. It consists of up-translating the materials from their digital source, usually Word, to the canonical standardised TEI format, and the down-translation into a format suitable for reading, i.e. HTML. We also discuss the problems – and our solutions – to encoding complex (archaic, phonetic) characters that appear in text-critical editions.

We next consider a challenge still ahead, namely the introduction of language technologies into the compilation and presentation of digital text-critical editions. We discuss the basic linguistic processing steps, i.e. word-level syntactic tagging and lemmatization, and the problems we are faced with if they are to be applied to complex editions containing archaic language. The utility of the linguistic markup for concordancing and lexicon extractions is also discussed. The paper concludes with a discussion and a broader view of our further work.

E-Slomšek: edicijska vprašanja ob elektronski izdaji *Treh pridig o jeziku* A. M. Slomška

MATIJA OGRIN, Ljubljana

Razprava osvetljuje tekstnokritična (ekdotična) vodila, po katerih je bila zasnovana elektronska izdaja *Treh pridig o jeziku* A. M. Slomška. Posebna pozornost je namenjena vprašanju, kako je e-izdaja izpostavila literarnozvrstne in jezikovnohistorične razsežnosti besedila raznim raziskovalnim pristopom.

SLOMŠKOVE TRI PRIDIGE O JEZIKU so bile prva elektronska znanstvenokritična izdaja, nastala v okviru projekta,¹ s katerim se je na Slovenskem začela oblikovati metodologija znanstvenih izdaj, oprtih na sodobne informacijske tehnologije. Ta izdaja – delovno smo jo poimenovali e-Slomšek – predstavlja prvo delno uresničitev glavnih ciljev celotnega projekta. Prvič, premisliti vodila tradicionalne tekstne kritike oz. ekdotike, jih prenesti na izdaje v elektronskem mediju in v njem ta pravila ponovno artikulirati – tako glede na široke možnosti tega medija kakor glede na zahteve, ki jih postavlja specifično gradivo slovenskega slovstva v svoji zgodovinski in literarnozvrstni raznolikosti. Drugič: opreti izdelavo e-izdaj na odprte mednarodne standarde elektronskega označevanja, ki zagotavljajo ne le raznovrstno uporabnost označenih besedil, ampak tudi njihovo neodvisnost od tehnoloških sprememb, trajnost ter izmenljivost.² In naposled, z elektronskimi izdajami, ki v mar-

¹ Projekt *Znanstvenokritične izdaje v elektronskem mediju* se je na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU začel julija 2001 in trajal do junija 2004; pozneje se je delo za znanstvene e-izdaje nadaljevalo s projektom *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/>).

² Gre v prvi vrsti za jezik XML in oznake konzorcija TEI – Text Encoding Initiative (www.tei-c.org). O pomenu in vlogi obeh standardov v sodobni prezentaciji ter analizi besedil glej prispevka L. Burnarda in T. Erjavca v tej knjigi.

sičem ekonomsko pocenijo, vsebinsko pa obogatijo znanstvene edicije, smo želeli v novih okoliščinah nadaljevati intenziven stik s slovstvenim izročilom v sklenjeni verigi iskanja zanimivega gradiva, njegovega raziskovanja ter izdajanja.

Vir. Ekdotični postopki. Sprememba pogleda

Tri pridige, objavljene v izdaji e-Slomšek, so nastale v različnih, vendar zgodnejših obdobjih Slomškovega dušnopastirskega dela. Med sabo niso povezane vzročno ali s kakšnim zunanjim namenom, pač pa jih povezuje, da predstavljajo tri gledišča, tri avtorjeve perspektive na kompleks jezika in jezikovnega občevanja.

Prva pridiga je nastala v letu 1825. Slomšek jo je pripravil za priložnost, ko je bil umeščen v svojo prvo duhovniško službo kot kaplan na Bizeljskem. Bila je torej njegov inavguralni nastop v župniji. V nji Slomšek opozarja vernike, naj pozorneje prisluhnejo oznanjevanju krščanskih resnic, naj pogosto in zvesto sprejemajo božjo besedo. *K krščanskemu govorjenju nagovor* torej izpostavlja versko, teološko funkcijo jezikovnega občevanja; jezik je tu upoštevan predvsem kot nosilec krščanskega razodetja in resnice.

Drugo pridigo je Slomšek napisal spomladi 1829. V tem času je bil kaplan v Novi cerkvi pri Vojniku, toda *Godvanje S. Janeza Nepomucena* je verjetno pridigal v cerkvi sv. Florijana v Vojniku, ki ima stranski oltar tega svetnika.³ Pridiga, ki temelji na tradicionalni podobi sv. Janeza Nepomuka kot žrtve spovedne molčečnosti, opozarja na dobre in zle posledice človekovega govorjenja. *Jezik človeški dvojna žila dobrega ino hudega napravila* poudarja zmožnost jezika, da vodi človeka k dobrim ali k zlim dejanjem. Ko Slomšek opozarja na to potencialnost jezikovne komunikacije, ki se nagiba k uresničitvi v določenih dejanjih, postavlja v ospredje moralno razsežnost, etično funkcijo jezika.

Tretjo, najbolj znano pridigo je imel Slomšek na binkošni ponedeljek 1838 v Blatogradu na Koroškem, kakor pričuje prva objava tega besedila leta 1849.⁴ Pri-

³ Več o genezi pridig glej v opombah k elektronski izdaji (<http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/data/eSlomsek.html>).

⁴ Slovenski biografski leksikon (za njim tudi ES) navaja za to Slomškovo pridigo kar štiri leta zgodnejšo datacijo: 24. maj 1834. Vendar je bil po koledarju v tedanjem Rimskem misalu binkoštni ponedeljek leta 1834 na 19. maj; vir za letnico 1934 doslej ni znan. Točna datacija tega pomembnega retorskega besedila ostaja torej naloga za eno bodočih izdaj e-Slomška.

diga *Dolžnost svoj jezik spoštovati* izrecno opozarja na fundamentalen pomen jezika kot narodne podstati pri Slovencih, in na odločujočo vlogo, ki jo ima materinščina pri prenosu ter posredovanju verskega ter narodnokulturnega izročila Slovencev iz roda v rod. Ker ima materinščina tako pomembno mesto v življenju posameznika kakor tudi vseh Slovencev kot celote, je Slomšek v tej pridigi izrecno poudaril versko-moralno obvezo do spoštovanja in negovanja materinščine. Zdi se, da je ta Slomškova zahteva v naši kulturni zgodovini prvo neposredno opozorilo na etično razmerje, ki dejansko obstaja med Slovenci in slovenščino – razmerje, katerega krnitev je za Slomška resna npravstvena *napáka* (v starem pomenu besede kot: *nakaza*).

Prva in druga pridiga sta ohranjeni v izvirnem rokopisu; pisani sta v bohoričici; govorno členjenje pridig je jasno razvidno. Hrani ju Škofijski arhiv Maribor.⁵ Rokopis tretje, najbolj znane pridige velja za izgubljen, vendar je bil prvič objavljen že l. 1849 v Drobtinich (tako j nato še v Novicah) in ga je avtor lahko redigiral. V tem smislu je objava iz Drobtinic nedvomno povsem pristna, kar zadeva avtorstvo, vendar že predstavlja pravopisni in strukturni poseg v besedilo: bohoričica je zamenjana z gajico, na oblikoslovni ravni je zaznati delni premik k nekaterim novim oblikam; retorična členitev pridige je v večji meri zabrisana.

Jože Faganel, ki je besedila pripravil, je k zasnovi kritične izdaje in k temu ustreznim tekstnokritičnim postopkom pristopil tako, da je upošteval zlasti tele dejavnike. Vsa tri besedila so po svoji naravi literarno- in kulturnozgodovinski vir za 1. polovico 19. stoletja, torej za Prešernov čas. Po drugi strani so ta besedila dokument pravopisno-jezikovnega standarda in besednega zaklada v 1. pol. 19. stoletja v osebni rabi takratnega izobraženca. Zato predstavljajo zanimiv vir tako za literarnozgodovinske raziskave kakor za proučevanje zgodovine slovenskega jezika. Zanimivi aspekti bi se odprli analizi, ki bi pristopila k tem besedilom z gledišča razvoja retorike na Slovenskem. Spet drugi raziskovalni vidiki se tu odpirajo teološkim disciplinam, zlasti pastoralni teologiji in zgodovini homiletike.

Zato je bilo osnovno vodilo pri tekstnokritični obdelavi vseh treh besedil, da mora izdaja tako večstranskega in večplastnega vira omogočiti vse možne načine njegovega preučevanja – v eni sami izdaji. Vsak vidik besedila, ki more postati

⁵ Za podrobnosti o materialni osnovi rokopisov glej uvod J. Faganela Osnovni podatki, opredelitev značaja izbranih besedil in raziskovalni interes (<http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/data/eSlomsek.html#slu1>). Prim. tudi Franc Kramberger: *Anton Martin Slomšek*. Inventarji 5, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1993.

predmet te ali one znanstvene obravnave, mora biti v izdaji dostopen vsaj v eni od prezentiranih oblik besedila.

To izhodišče je zasnoval Jože Faganel in ga uresničil tako, da je ločeval med tremi pojavnimi možnostmi besedila: to so faksimile rokopisa, diplomatični prepis in kritični prepis. Kot poskus tiskane znanstvenokritične izdaje teh besedil je sprva oskrbel izdajo *Treb pridig o jeziku* v knjižni obliki.⁶

Diplomatični prepis je minuciozno izdelan tipografski dvojnik rokopisa z vsemi avtorjevimi nedoslednostmi, napakami, avtorjevimi popravki, vrivki ipd. vred. Njegova funkcija je, da predstavlja izvornik in tako olajša branje težje berljivih mest rokopisa. Diplomatični prepis pušča kratice, nejasna in poškodovana mesta rokopisa nerazrešena in nedopolnjena; v našem primeru sta dve takšni poškodovani mesti v drugi pridigi. Diplomatični prepis ohranja tudi možnost branja prečrtanih delov besedila, s čimer se pokaže avtorjevo izboljševanje in redigiranje, vključuje pa tudi podčrtavanje besedila, ki je bilo verjetno opravljeno po končanem pisanju med učenjem pridige za govorni nastop in predstavlja retorične poudarke.

Kritični prepis je že tekstnokritična interpretacija besedila, ki izvorno besedilo nekoliko modificira na črkopisni in oblikoslovni ravni, vendar se pri tem striktno ravna po ekspliciranih načelih, pridobljenih z indukcijo iz analize samega besedila – upoštevajoč pri tem zvrstnost besedila, čas njegovega nastanka in namembnost znanstvene izdaje. Faganelov kritični prepis *Treb pridig* upošteva tehle osem jasno opredeljenih načel:⁷

1. Rokopisna bohoričica se zamenja z gajico.
2. Zelo konservativno aktualiziranje interpunkcije, upoštevajoč najširše možno tolmačenje zlasti vejice kot prvine za govorno členjenje. Dosledno aktualizirana znamenja za deljenje besed in raba narekovaja pri večvrstičnih citatih.
3. Aktualizacija velike začetnice v smislu širitve rabe z upoštevanjem samoničnosti.

⁶ A. M. Slomšek: *Tri pridige o jeziku*. Diplomatični in kritični prepis pripravil ter uvod in spremno besedo napisal Jože Faganel. Kolacioniranje uradnih prepisov Fanika Krajnc Vrečko in Edvard Vrečko. Mohorjeva družba, Celje 2001. Faganel poudarja, da se je lahko pri pripravi oprl na podobno ločevanje med faksimilom in prepisi (Igor Grdina) v znanstvenokritični izdaji *Brižinskih spomenikov*, SAZU, Ljubljana 1992, 1993.

⁷ Prim. razdelek Tekstnokritična priprava besedila (<http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/data/eSlomsek.html#slu2>), podrobneje pa v J. Faganel: *Spremna beseda. V: Tri pridige o jeziku*, Mohorjeva družba, Celje 2001, str. 82–86.

4. Dodan [j] za skupini lj, nj.

5. Uveljavitev t. i. novih oblik po načelu produktivnosti (oblike, ki so se ohranile do danes): de > da; sim > sem; vsih > vseh; majhin > majhen; bratam, -ama > bratom, -oma; -iga, -imu, -im > ega, -emu, -em; iše > išče; vekši dela > vekša dela; per, smert > pri, smrt.

6. Ohranitev nekaterih posebnosti, ki govore o srečevanju Štajerca z gorenjskimi oblikami, npr. tvojga.

7. Nekatero posebnosti, npr. pisni *alj* zamenjali z *al'* (z apostrofom) ipd.

8. Okrajšave razrešene oz. dopolnjene.

Kakor se lahko bralec sam prepriča, je, sledeč tem načelom, Faganelov kritični prepis le neznatno posegal v Slomškovo besedilo; lahko bi rekli, da ga je le prilagodil jezikovnim konvencijam kmalu po sredi 19. stoletja – po uveljavitvi novih oblik. Diplomatični prepis je bil kajpada lahko narejen le za prvi dve pridigi, za kateri obstaja rokopis. Pri tretji, katere rokopis je izgubljen, je Faganel vzel za izhodišče prvo objavo v Drobotnicah leta 1849.

Tako pripravljeno besedilo, ki se je za vsako od pridig pokazalo v treh oz. vsaj dveh pojavnih oblikah, je omogočilo vpogled v njihova notranja razmerja, s tem pa v razne možnosti historičnega življenja ter učinkovanja samega besedila. Faganelov kritični prepis namreč odpira ustrezno perspektivo tudi za premislek o nadaljnji aktualizaciji besedila, tj. o njegovi jezikovni posodobitvi oz. knjižnem standardu. S tem je Faganelova tekstnokritična obdelava pripomogla k bistveni razširitvi pogleda na objavljena besedila, saj zgodovinski izvornik avtografa odpira novim, namenu izdaje ustreznim prepisom in aktualizacijam. Tiskana izdaja *Treh pridig o jeziku* je možnosti te razširitve udejanjila do zadnjih meja, ki jih še dopušča medij tiskane knjige.⁸ In vendar je tej obogatitvi, ki ima v razvoju edicijske tehnike na Slovenskem pomembno mesto, delo za elektronsko izdajo pridalo še nove razsežnosti.

⁸ Pri tem gre upoštevati, da je ta bibliofilska izdaja (op. 6) mogla nastati le ob izjemni priložnosti: v počastitev 150. obletnice ustanovitve Družbe sv. Mohorja. Da bi lahko kritične izdaje, ki bi obsegale faksimile, diplomatični in kritični prepis, v slovenščini redno izhajale tudi sicer, ni iz ekonomskih razlogov niti pomisliti.

Elektronsko označevanje besedila. Izboljšave prepisa in povezave z informacijskimi viri

Leta 2003 je Tomaž Erjavec pripravil računalniško pretvorbo besedil iz tekstovne oblike v zapis XML z oznakami konzorcija TEI.⁹ Pred to pretvorbo je bilo – s tekstnokritičnega gledišča – pomembno določiti, kaj v diplomatičnem in kritičnem prepisu želimo označiti z oznakami iz priporočil TEI, se pravi, katere strukture besedila naj bodo označene tako, da bodo strojno manipulabilne, ker želimo z njimi v e-izdaji doseči ta ali oni namen. Izbor elektronskega označevanja je namreč odvisen od temeljnih edicijskih konceptov in ciljev. Pri izboru oznak TEI smo predpostavili ta vodilna načela izdaje e-Slomšek:

1. Faksimile, diplomatični prepis in kritični prepis morajo nastopati samostojno, vendar povezano, tako da je mogoče zlahka vzporejati določeno mesto v enem prepisu z istim mestom v drugem prepisu. Da bi bila ta zahteva izpolnjena, je bilo potrebno celotno besedilo pridig razčleniti na vrstice – kakor so zapisane v rokopisu – in jih oštevilčiti, tako da ima vsaka vrstica svoje nezamenljivo »ime«. Številčenje je bilo najprej strojno, mnoga mesta smo nato v ročni redakciji preštevilčili. Vsako vrstico je bilo treba označiti kot element `<line>` z atributom za številčenje `'n=...`', kar je bila osnova za izdelavo mehanizma navzkrižnega sklicevanja z identitetnima atributoma `'id'` (s številko matične vrstice) in `'corresp'` (s številko referenčne vrstice). S tem je računalniku zagotovljena informacija, ki mu »pove«, da vsaka stran in vsaka vrstica diplomatičnega prepisa ustrezata določeni strani in določeni vrstici kritičnega prepisa.

```
<line id="sl1d.1" corresp="sl1k.1" n="1" rend="right">1825.
XIII</line>
<line id="sl1d.2" corresp="sl1k.2" n="2" rend="center">Na 16
nedelo po Binkufhtih.</line>
```

Zgornji primer prikazuje označevanje navzkrižnih referenc med prvima vrsticama obeh prepisov prve pridige v diplomatičnem prepisu. S temi kazalci označene

⁹ Priporočila TEI so kompleksen sestav opisnih priporočil in formalnih definicij v XML, ki se kontinuirano razvija. Glej <http://www.tei-c.org/Guidelines2/>. Izšla je tudi tiskana izdaja Lou Burnard, C.M. Sperberg–McQueen (ur.): *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Oxford, Bergen, Charlottesville, 2002. Glede metode in tehnologije prim. Erjavčev poglavje v tej knjigi. Podrobneje o pripravi izdaje e-Slomšek v *Poročilu o izdelavi in oznakah* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/doc/slomsek-doc.html>).

vrstice je bilo mogoče nato prikazati vzporedno, kar omogoča striktno ločenost diplomatičnega in kritičnega prepisa in hkrati primerjavo med obema ravnema prezentacije besedila.

2. V diplomatičnem prepisu je potrebno ohraniti izvirne poteze rokopisa kakor avtorjeva prečrtavanja, podčrtavanja, nadpisane vrivke. Za to smo uporabili označevalne elemente `` in `<add>`.

3. V obeh prepisih je bilo potrebno ohraniti izvirne marginalije, z možnostjo, da jih v kritičnem prepisu dopolnimo, dodamo manjkajoče reference ipd. Zapisali smo jih z elementom `<note>`.

4. V kritičnem prepisu smo želeli označiti vse popravke urednika, ki kakor koli presegajo kompetence naštetih osem načel kritičnega prepisa. To velja – ob redkih Slomškovih napakah, kakor so podvojitve besed ipd. – predvsem za popravke in dopolnitve referenc na Sveto pismo.

5. Naslednja načelna dopolnitev, ki naj jo zagotovi elektronska izdaja, je hiperlinkna povezava med Slomškovimi bibličnimi referencami in elektronsko zbirko svetopisemskih besedil Biblija.net Svetopisemske družbe Slovenije. V ta namen mora opomba z bibličnim sklicem vsebovati še element za razširjeno referenco `<xref>`, njegov atribut `url` pa mora kot vrednost vsebovati natančno medmrežno mesto zahtevane biblične vrstice na straneh Biblija.net. V primeru, ko je bilo treba Slomškove navedbe svetopisemskih knjig popraviti ali pa dopolniti, je to dokumentirano, na zaslону pa prikazano v oglatih oklepajih.

6. E-izdaja mora obsegati tudi pojasnjevalne opombe in osnovno bibliografijo. Vnašali smo jih z oznakami `<note>`, z oznakami za seznam bibliografskih enot `<listBibl>` in z navzkrižnimi referencami na te enote kot denimo `<ref target="Kovacic">Kovačič I, str. 49</ref>`, ki se sklicuje na bibliografsko enoto:

```
<listBibl>
  <bibl id="Kovacic">KOVAČIČ – Fran Kovačič: Služabnik božji
  Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski. Družba sv.
  Mohorja, Celje, I. 1934, II. 1935. </bibl>
  <!--več bibliogr. enot ... -->
</listBibl>
```

Ko je bil glavni nabor elementov za označevanje strukture besedila izoblikovan, je delo potekalo v več cikličnih, postopnih izboljšavah k čedalje večji struk-

turiranosti gradiva.¹⁰ Ob tem velja poudariti, da je vse to označevanje strukturnih prvin besedila hkrati impliciralo ponoven intenziven stik z izvirnikom – tokrat z digitalnim faksimilom –, kar je povleklo za sabo novo redakcijo vseh prepisov. Odstranjene so bile nekatere manjše pomanjkljivosti ali netočnosti knjižne izdaje in upoštevano drugačno branje posameznih besed ali delov rokopisa.

Nato je bilo potrebno podati glavne podatke o nastanku in namenu vseh treh pridig, o posameznih stvarnih vprašanjih, starejših izrazih, referencah ipd. Ob pisanju teh genetičnih, stvarnih in tekstnokritičnih opomb je bilo celotno besedilo *Treb pridig o jeziku* ponovno pregledano in vneseni nekateri popravki. Dodajanje opomb v sedanji obliki ne bi bilo možno brez številčenja vrstic, saj se nekatere opombe nanašajo na razpon več vrstic, kar je v opombi določeno z atributoma `target` in `targetEnd`.

Druga pomembna nadgraditev, ki v tiskani izdaji ne bi bila mogoča, je tekstnokritična preverba vseh Slomškovich izrecnih in implicitnih sklicevanj na Sveto pismo ter navezava e-Slomška na zunanji informacijski vir Bilija.net. Slomšek je namreč navajal biblične odlomke največkrat po spominu – v tem pomenu, da je znal številna mesta na pamet v latinski vulgati. Nato je ta mesta prosto navajal in slovenil, jih pri tem svobodno združeval, povezoval, modificiral, a vseeno ohranil nedotaknjeno pomensko jedro. Opombe k tem mestom predstavljajo poskus dognati, ali je Slomšek vselej slovenil sam ali pa je zajemal iz drugih virov in katerih. Pri tej svobodni, pristno osebni rabi Svetega pisma je nekatere reference zapisal (po spominu, in se zato včasih zmotil), drugih ne. V kritičnem prepisu je bilo te pomote potrebno odpraviti, citatom brez referenc pa poiskati ustrezne navedbe.

Tretja, najbolj očitna prednost elektronske izdaje je vzporedni zapis obeh prepisov: za prikaz na ekranu si lahko izberemo vzporedno poravnavo prepisov na ravni vrstice, kar omogočajo vgrajene oznake za navzkrižno sklicevanje. S tem besedilo v kar največji možni meri razpre svoje različne pojavne oblike in različne možnosti svoje zgodovinske posredovanosti: pred bralcem se tako hkrati, v vzporedni poravnavi odprejo digitalni faksimile, diplomatični in kritični prepis, kazalke biblijskih citatov na zunanjo elektronsko zbirko Bilija.net in pojasnjevalne opombe z osnovnimi bibliografskimi referencami – vse to integrirano v hipertekstno povezavo, ki se bralcu prožno in poslušno odpira glede na njegove najrazličnejše možne interese.

¹⁰ Glej poglavje Tomaža Erjavca o produkcijski metodi te in drugih e-izdaj.

Nenazadnje velja opozoriti, da sedanja izdaja e-Slomšek ni nastala naenkrat, v enem linearnem procesu od začetne priprave do »izida«, kakor tiskane knjige, ampak v vrsti cikličnih izboljšav, s katerimi možnosti za analizo teh besedil po vsem videzu še nikakor niso izčrpane.

Humanistično obzorje znanstvenih e-izdaj. Ob konkretnem primeru

Elektronska izdaja ima na področju kompleksnih znanstvenih edicij nekatere prednosti, ki – zelo pogojno rečeno – utegnejo prispevati k razširitvi horizonta humanističnih ved, ali, če je bil to preveč optimističen izraz, vsaj k novi izostritvi nekaterih (že uzrtih) predelov tega horizonta. Zdi se, da lahko kot nove izostritve že znanega obzorja ob konkretni izdaji e-Slomšek opazimo tudi tele reči.

Slomšek je bil brez dvoma tisti pisatelj in govornik, pri katerem je dolga slovenska tradicija verske retorske proze ali pridig kot polliterarne zvrsti dosegla v 19. stoletju enega svojih velikih vrhov. Že samo na majhnem korpusu *Treh pridig o jeziku* pozoren pogled odkrije vrsto podrobnosti, v katerih bi bilo mogoče proučevati Slomškov pristop tako k retoriki kakor, še pred tem, k pisanju retorske proze. Zanimivo bi bilo podrobno pregledati njegove *Vaje cerkvene zgovornosti*, preučiti, iz katere govorniške tradicije rastejo in v luči teh teoretskih izhodišč preučiti njegove pridige. Denimo, njegovih *Osmero ravnil – Kako se predmet za besedo odbere in modro uravna* – in videti, kako njegova retorska proza odraža ali modificira teorijo, ki jo je sam zastavil. Za vse to je potreben stik z rokopisom; ko je ta dostopen v digitalnem faksimilu, je dostop bistveno olajšan. Pri teh in raznoterih podobnih raziskavah bi kvalitetna znanstvena izdaja pomenila ne le veliko olajšavo, ampak že skorajda pot k znanstvenim rezultatom. Podobnega pomena je znanstvena elektronska izdaja lahko tudi za druge manj raziskane avtorje bodisi romantičnega bodisi še razsvetljenskega ali baročnega obdobja.

Naslednje široko področje, ki ga takšna elektronska izdaja omogoča, naj le kratko omenimo: raziskave o zgodovini slovenskega jezika temeljijo na izvornih predlogah besedil, tiskanih ali rokopisnih; razlikovanje med diplomatično in kritično podobo besedila, pospremljeno s faksimilom, nudi jezikoslovcu obilico gradiva, tembolj, če so izdaje nadgrajene z orodji, kakršno je konkordančnik ali leksikon besedja idr.

Elektronske izdaje bi bile nadalje v veliki prednosti pred tiskanimi zlasti pri protestantiki in povsod tam, kjer se literatura stika s prevajanjem ali tudi zgolj z navajanjem Svetega pisma. Že pri *Treb pridigab o jeziku* se ni pokazalo le, kako bogat razpon navedkov iz Svetega pisma je Slomšek uporabil v samo treh besedilih; povezave med temi navedki in zbirkami slovenskih bibličnih besedil Biblija.net so pokazale tudi pestro in niansirano dinamiko slovenjenja, modificiranja in povzemanja bibličnih mest tako iz vulgate kakor iz Japljevega prevoda. Kako koristen cilj in hkrati sredstvo k novim znanstvenim ciljem bi bila šele računalniško dobro strukturirana in označena besedilna zbirka glavnih knjižnih del protestantskega in baročnega obdobja.

Kako naravnost v središče humanističnega raziskovanja – v kateri koli vedi že – utegne voditi raziskovalca povečana evidenca nad gradivom (čeprav je to gradivo samo razmeroma omejeno), evidenca, ki jo omogoča le elektronska izdaja, naj ilustrira tale primer.

Slomšek je prvi dve izmed treh pridig v tej izdaji napisal še v prvem obdobju svojega duhovniškega dela (1825, 1829). Primerjava med njegovimi navedki Svetega pisma in Japljevim prevodom po vsem videzu kaže na to, da je v tem obdobju Slomšek sam prosto slovenil iz vulgate. To v celem velja tudi za omenjeno pridigo iz leta 1829. Toda to pridigo je Slomšek pozneje uporabil še enkrat, namreč leta 1841. Tedaj besedila pridige, kot je videti, ni spreminjal. Pač pa nam strojno podprto primerjanje Slomškovih navedkov s historičnimi slovenskimi prevodi Svetega pisma pokaže neko zanimivost: opazimo, da se drugi motto druge pridige (Ps 14,1–3) ponovi v njenem sklepnem delu, vendar primerjava razkrije, da ne gre za isti prevod tega odlomka iz Ps14. Če postanemo pozorni, opazimo, da je ta motto zapisan z drugačnim pisalom, z enakim kakor letnica 1841 levo zgoraj na prvem foliju. Primerjava obeh navedkov z Japljevim prevodom nato odkrije tole podobo: Slomšek je pisal pridigo leta 1829 in potrebne svetopisemske navedke sproti slovenil iz vulgate; tako je zapisal tudi odlomek iz Ps 14 proti koncu pridige. Ko je dvanajst let pozneje pridigo ponovno vzel v roke, pa je isti odlomek pripisal na začetek kot drugi motto, ob desni rob, vendar tokrat ne v prostem prevodu, ampak zvesto po Japlju. Razlog za to je bil, da je v Slomšku dozorela zavest o pomembnosti slovenskega svetopisemskega »standarda«, kakor bi se izrazili danes, in je zato začel uporabljati Japljev prevod.

Uporaba Japljevega prevoda bi končno ne bila nič zelo izstopajočega, če bi ne upoštevali pri tem pomembnega dejstva: da je Slomšek kmalu zatem sprožil po-

budo za nov prevod Svetega pisma, kar pomeni, da z Japljevim prevodom ni bil več povsem zadovoljen. Sprevidel je, da je za razvoj slovenskega knjižnega jezika zelo pomembno, da se Sveto pismo ustali in zasidra v zavesti sodobnega človeka v podobi knjižnega prevodnega standarda. Dokler pa takšnega novega ustaljenega prevoda Svetega pisma ni bilo, je Slomšek menil, da je še najbolje uporabljati prejšnjo normo – torej Japljev prevod. To pove marsikaj tudi o Slomškovem značaju in njegovem pogledu na razmerje med posameznikom in določeno »normo« sploh. Zagovarjal je spremembe in razvoj – celo sam ga je spodbujal in bil njegov pomemben nosilec, vendar ob upoštevanju in nadgradnji dotedanjih pravil. Slomškova opustitev prakse svobodnega slovenjenja vulgate, na kar kaže analiza njegovih navedkov, podpira hipotezo, da je v njem dozorela ideja o nujnosti enotne rabe svetopisemskega besedila v novem ustaljenem prevodu – v visoki knjižni slovenščini. Dejstvo, da je torej uporabljal Japljev prevod, čeprav ni bil povsem zadovoljen z njim, kaže pomembno potezo Slomškovega značaja. Čeprav ni bil zadovoljen z določenim »standardom« ali pravilom, ga je raje uporabljal ter se ga držal, kakor da bi z lastno prakso širil stihijo in samovoljo. Sam je organiziral celo delo za nov »standard«, toda dokler ga ni imel, se je držal starega.

Droben fragment v drugi pridigi izdaje e-Slomšek je tako – ob elektronski podpori besedilnim primerjavam – izstopil kot nadvse pomenljiv znak, ki vodi proti osrčju Slomškovega duševnega ustroja in v tesno bližino njegovih kulturnih nazorov. Zdi se mi, da je ta fragment primer, kako more povečana evidenca tudi znotraj omejenega gradiva odkriti zanimive nove poti za raziskovanje, analizo in sintezo. Poti, ki nas vodijo – seveda le, če smo jih iskali – prek podrobnega, razdrobljenega gradiva tudi k splošnejšim, sintetičnim vprašanjem osebe, duha in kulture, k vprašanjem, s katerimi se vselej znova odpira obzorje humanistike.

E-Slomšek: The Electronic Edition of *Three Sermons on Language* by A. M. Slomšek. Text-Critical Issues

MATIJA OGRIN, Ljubljana

Anton Martin Slomšek (1800–1862) was a Slovenian bishop, writer, and reformer. The long Slovenian tradition of homiletic rhetoric is considered to have reached its peak in the 19th century with his numerous sermons. Three of these, treating the religious, moral, and cultural dimensions of language, were published in an online e-edition in 2004 (<http://nl.ijs.si/e-zrc/index-en.html#slomsek>). This is the first Slovenian critical e-edition to have been encoded in XML–TEI.

Slomšek's sermons can serve as source material for a number of humanities disciplines, from linguistics to literary studies, the history of rhetoric, theological disciplines, etc. The editors decided on an editorial concept designed to facilitate all such approaches. This primary goal required a text-critical diplomatic transcription and another, so-called "critical" transcription, which followed certain explicit rules to attain some slight modernisation in morphology and orthography. The integration of a digital facsimile of the manuscript and its diplomatic and critical transcriptions, aligned and furnished with an explanatory apparatus, offers a new insight into the "historical life" of these texts.

The essay concludes by reflecting on the possibilities of new research topics and methods opening by means of this and similar e-editions in the fields of literary studies, rhetoric, and historical linguistics.

Elektronska izdaja dela korespondence Žige Zoisa

LUKA VIDMAR, Ljubljana

Članek komentira novo elektronsko izdajo dela korespondence Žige Zoisa. Najprej obrazloži provenienco objavljenih pisem in zgodovino priprav na njihovo izdajo. Navedbam osnovnih podatkov o pismih in njihovih piscih sledi oris vsebinskih značilnosti pisem. Potem so pojasnjena uredniška izhodišča. Na koncu so predstavljene prednosti elektronskega medija, ki so se pokazale pri pripravi izdaje.

Korespondenca Žige Zoisa

POD OKRILJEM PROJEK C V T R T E R R G T T T T T T T -
T66666666655555555554RR99I.LIKKKKKKK.-TA *Elektronske znanstveno-kritične izdaje slovenskega slovstva* na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU je bila maja leta 2004 pripravljena poskusna elektronska izdaja štirih pisem (18. 7. 1812–9. 9. 1812), avgusta istega leta pa razširjena in spremenjena elektronska izdaja petindvajsetih pisem (6. 4. 1812–27. 6. 1813) iz korespondence kranjskega razsvetljenca, barona Žige Zoisa pl. Edelsteina (1747–1819).¹ Tako je bil izdan del besedil, katerih knjižna objava je bila sicer načrtovana pred več kot šestdesetimi leti, vendar do nje ni prišlo. S to elektronsko izdajo je dobila vsaj delni epilog burna zgodba nekega dela Zoisove korespondence.

Petindvajset predstavljenih pisem prihaja namreč iz skupine približno stotih pisem in osnutkov oz. delov pisem Zoisove korespondence iz obdobja med letoma 1810 in 1818. Ta pisma so kot del še večje skupine Zoisovih pisem očitno ostala v lasti Zoisovih dedičev v njegovi ljubljanski palači na Bregu, od koder jih je dala Kon-

¹ Gl. *Korespondenca Žige Zoisa, Elektronska izdaja v zapisu XML-TEI*, ur. Luka Vidmar (<http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/MP.html>).

² France Kidrič: *Zoisova ostalina*, v: France Kidrič: *Zoisova korespondenca 1808–1809* (Korespondence pomembnih Slovencev 1), AZU, Ljubljana 1939, str. 16.

stancija De Traux okrog leta 1900 prepeljati v svojo hišo na Reki.² Potem ko si jih je za znanstveno obravnavo izposodil Vatroslav Jagić, jih je začel leta 1905 na Dunaju prepisovati Ivan Prijatelj.³ Na podlagi Prijateljevih prepisov je France Kidrič pripravil dva zvezka Zoisove korespondence, ki sta bila obenem tudi prva zvezka akademijske zbirke Korespondence pomembnih Slovencev. Zajemala sta dobo med letoma 1808 in 1810.⁴ Omenjena skupina približno stotih pism iz zadnjega obdobja Zoisovega življenja po letu 1810, ki je v večjem delu še danes neobjavljena, je bila namenjena tretjemu zvezku Zoisove korespondence, ki pa zaradi druge svetovne vojne ni izšel. Izvirniki in prepisi te zadnje skupine so očitno iz zapuščine urednika Franceta Kidriča, ki naj bi jih pridobil, prišli v arhiv Inštituta za literature SAZU, današnjega Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, kjer so shranjeni še danes.⁵ Tam sta njihove prepise, delo Ivana Prijatelja, redigirala večinoma Milena Uršič in delno Alfonz Gspan,⁶ saj se je po Kidričevi smrti leta 1950 zopet pojavila potreba po njihovi ureditvi in izdaji.⁷ Delo na pismih se je spet nadaljevalo šele v zadnjih letih, ko so bili pripravljeni skenogrami vseh izvirkov (resolucija 130 × 130), ki jih je izdelalo podjetje i-Rose, d. o. o., iz Laškega. Nekaj manjkajočih prepisov, računalniški prepis in korekcije starih transkripcij je opravil Edvard Vrečko, ki je tudi prevedel tretjino pism. Leta 2004 sem izbranih petindvajset pism uredil in opremil z opombami. Računalniški zapis je delo Tomaža Erjavca.

Osnovni podatki

Predstavljena petindvajseterica pism, napisana med 6. aprilom 1812 in 27. junijem 1813, prihaja iz Zoisovega zasebnega arhiva, zato obsega seveda večinoma pisma, naslovljena nanj, in sicer dvajset pism Jerneja Kopitarja in eno pismo Valentina Vodnika. V to skupino spada še eno Kopitarjevo pismo, ki je bilo najverjetneje name-

³ Prav tam.

⁴ Prim. France Kidrič: *Zoisova korespondenca 1808–1809* (Korespondence pomembnih Slovencev 1), AZU, Ljubljana 1939, in France Kidrič: *Zoisova korespondenca 1809–1810* (Korespondence pomembnih Slovencev 2), AZU, Ljubljana 1941.

⁵ ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Zapuščina Franceta Kidriča, t. e. 15, MP 1–98.

⁶ Jože Faganel: Izdajanje virov za raziskovanje slovenske književnosti, v: *Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ob petdesetletnici*, ur. Darko Dolinar in drugi, Ljubljana 1998, str. 46.

⁷ Prim. [Milko Kos]: Delo Akademije v letu 1950, Poročilo glavnega tajnika za skupščino dne 29. decembra 1950, v: *Letopis Sazu IV, 1950–1951*, Ljubljana 1952, str. 143, 149.

njeno Zoisovemu kopistu Vincencu Karnofu. Poleg teh pa spadajo v isto obdobje tudi trije Zoisovi osnutki pisem Kopitarju s svinčnikom, ki tako zastopajo Zoisov glas v teh pisnih dialogih. Velikost papirja, na katerem so napisana pisma, in organizacija teksta na njem sicer nihata, vendar je mogoče določiti tri osnovne formate:

1. Pisma, napisana na enem listu papirja, ki ima – enkrat prepognjen po širini – štiri strani. Najpogostejši velikosti lista: $37 \times 22,6$ cm in $34,2 \times 22,4$ cm. Vsi Zoisovi osnutki so napisani na papirju zadnjega formata.

2. Pisma, napisana na polovici lista, ki ima – enkrat prepognjen po širini – štiri strani. Najpogostejša velikost lista: $22,4 \times 18,4$ cm. Večina Kopitarjevih pisem in torej sploh večina pisem iz ohranjenega korpusa približno stotih pisem iz Zoisove korespondence je napisana na papirju tega formata.

3. Pisma, napisana na četrtni lista. Najpogostejša velikost lista: $11,4 \times 18,5$ cm. Tega formata so krajša sporočila, npr. pismo Valentina Vodnika.

Vsebinske značilnosti

Obdobje, v katerem so bila napisana ta pisma, je bilo prelomno tako za tedanjo Evropo, ki sta jo pretresala zadnja Napoleonova vojna pohoda v Rusijo in v nemške dežele, kakor za korespondente, ostarelega barona, katerega zdravje je vedno bolj načenjalo bolezen, premoženje pa davki pod francosko vladavino, ter Kopitarja in Vodnika, katerih ustvarjalna, znanstvena in družbena pot se je ravno tedaj strmo vzpenjala. Vsi pomembni javni in osebni dogodki iz tega časa zaznamujejo in določajo značaj tudi teh pisem.

Zois, ki po letu 1797 zaradi protina sploh ni več zapustil svoje ljubljanske palače na Bregu, se je tedaj nadvse spretno trudil ohraniti svojo mrežo železarn, ki so jo prizadele nizke cene železa, in kljub finančnim bremenom vzdrževati številna posestva, nepremičnine in nenazadnje številno osebje in sorodstvo v svojih hišah in v tujini. Ob tem je s skrbjo za čim bolj tekoče in mirno delo nove uprave Ilirskih provinc ohranjal odlične odnose s francoskimi oblastmi v Ljubljani, tako da je bil leta 1813 imenovan za viteza Legije časti. Ob vseh težavah je še vedno našel čas, da je podpiral in usmerjal svoje varovance (Kopitarja, Vodnika, Jakoba Zupana), si dopisoval s Kopitarjem in prek njega in neposredno ohranjal stike z evropskim intelektualnim krogom naravoslovcev (Karl Franz Anton Schreibers, Friedrich

Mohs, Abraham Gottlieb Werner, Scipione Breislak), slavistov (Josef Dobrovský, Francesco Maria Appendini) in leksikografov (Josip Voltić, Joakim Stulli).

Vodnik je bil v tem času pod francosko upravo povzdignjen na nekatera pomembna mesta v šolskem sistemu, predvsem pa se je poglobljeno ukvarjal s pripravo velikega nemško-slovenskega slovarja, ki ni nikoli izšel zaradi čakanja na poenotenje slovenske pisave, zaradi političnih pretresov in pomanjkanja denarja. Kakor je razvidno iz predstavljene korespondence, ga je Janez Nepomuk Primic pri delu spodbujal, Kopitar pa se je iz njegovega odlašanja norčeval in Zoisu celo predlagal, da pripravita Vodniku za hrbtom konkurenčni slovarski projekt.

Ker je večino pričujočih pisem napisal Kopitar, predstavlja ta korespondenca najbolj hvaležen vir za preučevanje prav njegovega življenja in dela. V tem obdobju se je Kopitar na Dunaju že dokopal do pomembnih in donosnih služb, ki so mu skupaj s Zoisovimi zvezami (npr. baron Jožef Kalasanc Erberg, prestolonaslednikov vzgojitelj) omogočile dostop do najvišjih podpornikov in mecenov (dunajski naškof Žiga Anton Hohenwart, prefekt Dvorne knjižnice grof Józef Maksymilian Ossoliński, guverner Notranje Avstrije grof Franz Joseph von Saurau) in do največjih duhov tistega časa v Srednji Evropi (Friedrich Schlegel, Jerzy Samuel Bandtkie, Wilhelm von Humboldt). Bil je skriptor v dvorni knjižnici in cenzor slovanskih in novogrških knjig, poleg tega sodelavec več založb in revij, med katerimi sta bili *Archiv* in *Annalen der österreichischen Literatur*. V tem času so bili med njegovimi pomembnejšimi projekti ustanovitev revije *Wiener allgemeine Literaturzeitung*, preučevanje *Brižinskih spomenikov*, na katere ga je opozoril Dobrovský, in prizadevanja za enotni slovanski črkopis.

Med drugim so ta pisma pomembna pričevanja o knjigah, revijah in rudninah, ki jih je Kopitar iskal za barona in mu jih pošiljal v Ljubljano, npr. o slovenskih protestantskih tiskih, ki jih je kupoval pri tübingenskem profesorju Christianu Friedrichu Schnurrerju, in o mineralih, ki jih je naročal pri o. Josephu Tammerburgu. Pisma vsebujejo vedno tudi poročila in tožbe nad zasebnimi težavami, stiskami in celo družinskimi tragedijami, kakršna je bila smrt Zoisovega pranečaka Edvarda Golda. Po drugi strani Kopitar barona pogosto nagovarja k izkazovanju naklonjenosti in ga zelo vztrajno prosi za priporočila pri vplivnih grofih Hohenwartih in visokih dunajskih uradnikih, npr. pri iskanju stanovanja zase in zaposlitve za prijatelja, profesorja matematike Jožefa Jenka. Objavljena pisma razkrivajo Jenka kot enega izmed redkih tesnih Kopitarjevih prijateljev.

Uredniška izhodišča

Poskusna elektronska izdaja petindvajsetih pisem zaenkrat zaostaja za starim načrtom knjižne izdaje tretjega zvezka Zoisove korespondence po številu pisem, zato pa ga presega po kompleksnosti načina predstavitve. V prvih dveh zvezkih Zoisove korespondence – in tudi tretji bi bil zasnovan enako – so bili namreč objavljeni samo prepisi izvornikov. V elektronski izdaji so skenogrami, diplomatski prepisi in kritični prevodi postavljeni v jukstapozicijo, tako da je med njimi omogočena primerjava po straneh, med prepisom in prevodom pa tudi po odstavkih. Tako v prepisu kot v prevodu so podčrtane oz. prečrtane besede, ki so podčrtane oz. prečrtane v izvorniku.

V prepisu je izvorna gotica zamenjana z latinico. Pasusi v drugih jezikih (latinski, italijanski, francoski, slovenski), ki so v izvorniku zapisani v latinici, so v prepisu in prevodu postavljeni ležeče in tako ločeni od osnovnega nemškega besedila, ki je v izvorniku zapisano v gotici. Tako v prepisih kot v prevodih ostajajo nenemški pasusi v svoji izvorni jezikovni obliki – tako je tudi v prevodu v slovenščino ohranjena večjezična struktura pisma –, njihov prevod pa je mogoče najti v opombah. V prevodu in v spremljajočih opombah so ležeče postavljeni tudi naslovi knjig in periodike.

Vzporedni prikazi nekaterih pisem (MP 35, 38, 39, 41, 42, 46, 50) so na koncu opremljeni z dodatnimi skenogrami kratkega prejemnikovega, tj. Zoisovega pripisa evidenčne narave. Ker ti pripisi niso integralni deli Kopitarjevih pisem, njihovega prepisa in prevoda ni mogoče najti v vzporednem prikazu, temveč v opombi, ki sledi zadnji besedi prevoda. Poseben je primer osnutka pisma MP 55, pri katerem je zaradi slabe berljivosti prepisana in prevedena samo četrta stran. To pismo najbolj očitno opozarja na dejstvo, da je v pismih mnogo mest, ki so vprašljiva, sporna, predvsem pa odprta drugačnim in novim interpretacijam. Tudi tem je namenjena elektronska izdaja.

Opombe, s katerimi so opremljeni prepisi, so tekstnokritične narave in navajajo velikost papirja, na katerem je napisano pismo, vrsto pisala, obseg pisma, podatke o prepisovalcih in pojasnjujejo morebitna sporna ali manj berljiva mesta. Opombe, s katerimi so opremljeni prevodi, so vsebinske narave in pojasnjujejo imena in dogodke, omenjene v pismih, poleg tega pa vsebujejo prevode oz. razlage odlomkov v tujih jezikih.

Prednosti elektronske izdaje

Pri elektronski izdaji pisem iz Zoisove korespondence, ki je bila zamišljena kot

priprava za knjižno izdajo, so se pokazale nekatere prednosti novega medija, najprej seveda pričakovana možnost hitre in nedrage objave in dostopnost širšemu krogu uporabnikov. Ta najbolj očitna prednost dobiva v primeru izdajanja Zoisove korespondence še toliko večjo težo. Zaradi obsega in raznovrstnosti ohranjenega gradiva, ki ni vedno enako zanimivo za literarno vedo, zaradi velikega števila korespondentov, velike verjetnosti odkritja in preučitve novih pism v prihodnosti, pa tudi zaradi razprostranjenosti nahajališč je skoraj nemogoče pričakovati, da bi celotna Zoisova korespondenca izšla v dragi in zamudni knjižni obliki. Elektronski medij odgovarja na tak izziv z možnostjo postavitve seznamov in zbirk premišljeno izbranih besedil, ki bi jih bilo mogoče stalno dopolnjevati in izboljševati.

Poleg tega pa so se izrisale tudi povsem specifične prednosti elektronske izdaje starega epistolarnega gradiva pred klasično knjižno izdajo. Elektronska oblika je omogočila več variant predstavitve posamezne enote, se pravi pisma. Preučevati je mogoče skenogram, diplomatični prepis in prevod v slovenščino posebej, ali pa, kar je v tem primeru še posebej priporočljivo, vztrajati pri jukstapoziciji faksimila, prepisa in prevoda. V tej izdaji je zaradi natančne poravnave med deli besedila omogočena zaželeno primerjava med stranmi oz. odstavki faksimila, prepisa in prevoda. Zoisova in Kopitarjeva pisma se namreč po odstavkih, ki niso le formalno, ampak tudi vsebinsko zaključene enote, posvečajo determinirani, čeprav na znotraj variabilni kombinaciji tem, ki jo sestavljajo npr. zasebne zadeve in gmotni položaj, poravnavanje računov, zagotavljanje finančne podpore sorodnikom in varovancem, literarna zgodovina in slavistika, leksikografija, mineralogija, geologija, botanika, pretresanje vojnih in političnih novic.

Elektronska izdaja omogoča tudi hiter in lahek prehod k velikemu številu opomb, ki jih epistolografija že tako ali tako zahteva, pri Zoisu pa naraste njihovo število še iz drugih razlogov. Zoisu je bilo pismo zaradi boleznih in priklenjenosti na dom glavno sredstvo komunikacije s svetom. Rutina pisanja je razlog izjemne pomenske in oblikovne zbitosti njegovih pism. Poleg tega pa pri dopisovanju Kopitarja in Zoisa ne gre le za dialog eruditov, marveč tudi zaupnih prijateljev, ki zelo dobro poznata drug drugega in imata razvit tekoč jezik sporazumevanja. Nenazadnje sta komunicirala z istim krogom ljudi, o katerih sta si lahko naglo in brez odvečnih razlag izmenjevala mnenja. Iz teh razlogov se bralec njunih pism srečuje z vrsto ustaljenih okrajšav, npr. z okrajšavami osebnih imen, imen ustanov,

⁸ V prihodnosti bo verjetno smiselno sestaviti seznam oz. slovar okrajšav v njunih pismih.

plemiških nazivov,⁸ in z nizom zasebnih šal in besednih iger, katerih pomen je bil korespondentu samoumeven, danes pa je nujna njihova obrazložitev v opombah. Spremljevalni znanstveni aparat naraste tudi zaradi množice odprtih tem iz naravoslovne, humanistične, politične in zasebne sfere in zaradi večjezičnosti, to je sobivanja osnovnega besedila v nemškem jeziku, številnih pasusov v latinščini in citatov v italijanščini, francoščini in slovanskih jezikih. V prevodu v slovenski jezik so namreč kratice imen in odlomki v tujih jezikih ohranili svojo prvotno obliko, medtem ko sta njihova razlaga in prevod postavljena v opombe. Na ta način je tudi v prevodih ohranjena včasih skoraj stenografska, vedno pa večjezična struktura izvornikov. Z ozirom na veliko število opomb, ki so potrebne iz navedenih razlogov, ima elektronska izdaja spet prednost pred knjižno izdajo, saj se pri zadnji zaradi varčevanja s prostorom podatki o npr. določeni osebi v opombah ne ponavljajo v vsakem pismu znova, marveč jih je potrebno iskati s pomočjo kazala npr. pri prvi omembi imena. Po drugi strani pa v elektronskem mediju število in obseg opomb ne predstavljata več problema; ostaja le še premislek o uporabnosti in preglednosti glede na bralca.

Pri pripravi elektronske izdaje je bilo izdelano kazalo osebnih imen, ki so omejena v izvornem besedilu in v opombah. Kazalo navaja številke pisem, v katerih se pojavlja določeno ime. V prihodnje bo na tej podlagi mogoče sestaviti imensko kazalo z iskalnimi orodji, ki bi zanesljivo odkrivala posamezna mesta omembe.

Zaradi težje berljive gotske kurzive, krajšav, kratic in nenazadnje zaradi majhnosti pisave je v pismih več mest, ki niso popolnoma pojasnjena in so zato še vedno odprta novim interpretacijam ali popravkom. Velik izziv predstavljajo npr. Zoisovi osnutki oz. opomniki pisem Kopitarju, ki so mestoma skrajno težko berljivi in razumljivi. Napisani so bili namreč s svinčnikom, katerega grafit se je v dvesto letih na več mestih razmazal. Poleg tega so bili napisani v naglici, zgolj za osebno rabo in evidenco, barona pa je pri njihovem pisanju vedno bolj oviral protin. Elektronska izdaja omogoča pri takšnih težavnih mestih popravljanje in dopolnjevanje njihovih prepisov, prevodov in pojasnil, knjižna izdaja seveda ne. Prav tako omogoča elektronska izdaja preučevanje skenogramov izvornih rokopisov, ki z možnostjo povečave zadovoljivo nadomeščajo manj dostopno in potencialno škodljivo delo z originali, poleg tega pa po kvaliteti presegajo knjižno objavo faksimila.

Končni vtis je, da dobiva znanstvena elektronska izdaja v primeru Zoisove korespondence, pa naj gre za pripravo na knjižno izdajo ali za samostojno izdajo,

še posebno legitimnost, ker na učinkovit način predstavlja enkratni mednarodni, večjezični in interdisciplinarni značaj Zoisove epistolografije.

Zakaj selitev Gradnika s papirja na zaslon

MIRAN HLADNIK, Ljubljana

Prispevek je poročilo enega od urednikov zbranega dela slovenskega pesniškega klasika Alojza Gradnika (1882–1967) o pobudah in razlogih za elektronsko izdajo pesnikovega opusa, o rezultatih in o težavah, ki spremljajo projekt.

PRISPEVEK JE ZASTAVLJEN BOLJ anekdotično kot problemsko. S Tonetom Pretnarjem sva sprejela uredništvo Gradnikovega opusa za zbirko slovenskih klasikov, ki jo je urejal France Bernik, leta 1982. Bila sva nizko na akademski lestvici, za sabo sva imela šele magisterij, vendar očitno dovolj objav, ki so vzbujale zaupanje, da bova delu kos. Odločitev za najin uredniški tandem je bila nenavadna, ker so bili uredniki Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev praviloma precej starejši in bolj izkušeni kolegi. Kritična redakcija je namreč dologtrajen in ne ravno cenjen posel, zato se ga eminentni literarni zgodovinarji, posvečeni velikim sintezam, niso radi lotevali; povpraševanje po urednikih kritičnih izdaj je bilo tedaj precej večje od ponudbe.

S Pretnarjem sva prekopirala Gradnikove pesniške knjige in objave v časopisju, poiskala kritike in prevode, pri njegovi vdovi našla množico rokopisov in drugega gradiva in ga začela prebirati, popisovati, izpisovati, kopirati in primerjati rokopisne in tipkopijske variante z objavljenimi. Tako sva napravila dve knjigi, ki sta izšli v letih 1984 in 1986.

Kot urednika sva zavzela do pesnikovega opusa ortodoksno stališče, ki je imelo dve kritični in vnetljivi točki. 1.) Če gre za klasika in njegovo zbrano delo v okviru edine slovenske znanstvene, kritične edicije, potem je treba upoštevati celotno pesnikovo delo: objavljene in rokopisne pesmi, vse variante, otroško poezijo in prevode. Pri prevodih se je izkazalo, da je bilo najino fundamentalistično stališče moteče, saj je prevodov pri Gradniku neprimerno več kakor izvirnega dela. Računala sva na nekako šest knjig izvirnega pesniškega dela, prevodov pa še nisva mogla količinsko

ovrednotiti, vendar sva se zavedala, da bi bila njihova ureditev življenjska zadolžitve. Vztrajala sva pri prepričevanju Bernika, naj v zbirko vključi vse prevode, čeprav se ni zdelo verjetno, da bova za ta zalogaj imela dovolj kondicije. Zagovarjala sva pač načelno stališče, po katerem bi bilo Gradnikovo *Zbrano delo* dolga desetletja nezaključeno, medtem ko je urednik zbirke načrtoval le objavo izbora najboljših prevodov in po njih uradni zaključek izdaje. 2.) Bolj konkreten spor se je rodil ob najini redakciji pesemskih besedil. Zasedrala sva se na stališču (morda bi ga lahko označili kot romantičnega), da urednik avtorja nima pravice popravljati: ne tipkarskih napak ne pravopisnih, kaj šele stilistično. Tega sicer nisva na široko razlagala naokrog, ker se nama je zdelo samoumevno, tako da je urednik zbirke šele pri korekturah 2. knjige leta 1986 zgrožen ugotovil, da je *sonce* v tekstu zapisano kot *solnce* in *česnje* kot *črešnje* in še nekaj takih podrobnosti. Zahteval je posodobitev najbolj kritičnih izrazov, izmenjali smo si nekaj ostrih pisem, prišlo je do spora, v katerem je zmagala volja glavnega urednika, nama pa ni ostalo drugega, kot da začasno prenehava z urednikovanjem.

Gradnik je potem stal sedem let do Pretnarjeve smrti in še sedem let po njej. Urednik zbirke medtem v javnosti, kadar je bil povprašan, zakaj Gradnik stoji, uredniškega spora ni omenjal, zato sem ob Pretnarjevi smrti objavil dokumentacijo o uredniških dilemah (Pred natanko desetimi leti: Dve pismi uredniku Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, *Slava* IX/1 (1995/96): 38–40). Po tem so se načelna stališča obrusila, tako da sem nazadnje Francetu Berniku obljubil, da bom delo nadaljeval in dokončal sam.

Še preden je prišlo do dogovora o nadaljevanju Gradnika v tiskani ediciji klasikov, sem nameraval pripraviti naslednjo knjigo samo za objavo na spletu. V ozadju odločitve je tičalo naslednje razmišljanje. Prvič se je zdelo, da bo Gradnikov opus tako sploh obvladljiv, saj na izdajo kompletnega dela, vključno s prevodi, ni bilo mogoče računati. Drugič je alternativni medij obetal lažji in preglednejši zapis številnih pesemskih variant. V knjigi so bile namreč s tem težave. S Pretnarjem sva »izumila«
tabelarni zapis variant: na navpični osi številke verzov, na vodoravni osi rokopisne, tipkopsne in objavljene variante.

Str. 194. *Maja in meč.* – Prvi natis: PM 29–30. R (2. 1. 1944 ob 6h zjutraj v postelji), Rk, T (kopija, v drugem, paginiranem snopiču, vendar brez paginacije), Tc, IDAG.

Verz	R	T	Tc	IDAG
1		samo		
2		rokáh		
3	ubojíce.	ubojíce.	ubojíce.	
5	Svetál in zal se ves bliščičš,	Svetál in zal se ves bliščičš,	Svetál in zal se ves bliščičš,	
6	kívi	kívi	kívi	
8	posvečéni	posvečéni	posvečéni	posvečéni

Dokler so bile razlike majhne in njihovo število tolikšno, da so šle variante v eno vrsto, je še šlo, pri dolgih pesmih z velikim številom variant pa je bilo treba tabelo obračati pokonci, jo prelamljati po straneh ali se celo odpovedovati manj pomembnim variantam. Pri prvih dveh knjigah, ki sta bili še v svincu, je stavec zaradi tega izgubljal živce; komaj si še lahko predstavljamo, kako naporno delo je bilo to. Tretjič: spletna objava je pomenila obet večje uredniške svobode in eleganten izogib uredniškim dilemam. Nehierarhično spletno okolje je omogočalo objavo originalnega, pravopisno nepopravljenega teksta kot ene izmed enakopravnih variant.

Četrtič: Spodbudno je delovalo, ko so se v diskusijskem forumu Humanist (<http://www.princeton.edu/~mccarty/humanist/>) in drugod po internetu začela pojavljati poročila o sorodnih redakcijskih prizadevanjih: o elektronskih izdajah rokopisov in označevanju tekstovnih variant. Tam sem septembra 1999 zastavil vprašanje, kako besedilo tehnično pripraviti za objavo na zaslonu, in od Johna Unswortha, Primoža Jakopina, Tomaža Erjavca in drugih dobil vrsto koristnih napotkov. Na splet sem za zgled postavil eno pesem, ki je izrabljala modo *pop-up* okenc, v katerih so se pri prehodu kazalca čez verz pojavile variante tega verza. Bile so še druge posrečene, vendar neizpeljane ideje: da bi bralec variante gledal »palimpsestno«, to je tako, da se na njegovo željo postopoma odkrivajo ali skrivajo pod izbranim besedilom.

Petič: avtorska zakonodaja. Sredi 90. let se je zlasti v ameriški akademski javnosti okrepila debata na temo avtorskih pravic. Spodbudila jo je zakonodaja, ki je začela posegati tudi na področje avtorskih del v elektronski obliki in ki so jo občutili kot ogrožanje temeljne človekove pravice biti informiran (nekaj več o tem v *Praktičnem spisovniku*, 2002; http://www.ijs.si/lit/sp_oap.html-12). Izhod iz stiske je pomenila uveljavitev interpretacije, po kateri obstaja rezervat, v katerem ima zakon omejeno

veljavo, to je akademska sfera. Osnovno merilo za presojo, kdaj so avtorske pravice (to so pravice do razmnoževanja, predelave in izvajanja del) kršene, je potencialna finančna škoda lastnika avtorskih pravic. Na področju izobraževanja in raziskovanja naj bi do take škode ne prihajalo, zato je obveljalo, da za obravnavo teksta v razredu ali objavo v raziskovalne namene avtorjevo izrecno privoljenje oziroma kompenzacija v obliki honorarja nista potrebna. Sodna praksa po svetu ne pozna velikih sporov, ki bi izhajali iz zlorabe avtorskih pravic v akademskem svetu. Elektronsko izdajo Gradnikovih pesmi v spremstvu množice opomb sem razumel kot raziskovalni projekt, zanimiv pač samo za znanstveno zainteresiranega akademskega bralca, povrhu pa sem jo imel za varianto in nadaljevanje tiskane izdaje, za katero so bili teksti, kakor sem zmotno mislil, lastniku avtorskih pravic že plačani. Počasi se je pokazalo, da bo elektronska izdaja precej drugačna od knjižne in jo bo Cobiss moral voditi kot samostojno enoto, zato sem za dovoljenje za objavo povprašal dediča. Po smrti druge Gradnikove žene Francke sta bila lastnika pesnikovih rokopisov dva: sin iz njenega prvega zakona Borut Jeras in sin iz Gradnikovega prvega zakona Sergij. Borut Jeras je kmalu umrl, formalno je lastništvo za njim prevzela njegova žena, akademikinja Lidija Andoljšek, ki pa je, tako kot že prej njen pokojni mož, dejansko lastništvo prepustila Sergiju. Pred kratkim je umrla tudi Lidija Andoljšek in lastnik avtorskih pravic je zdaj samo Sergij Gradnik.

Najprej sem dal pretipkati vse Gradnikove pesniške zbirke v računalnik. Dela sem se lotil takole. Z dovoljenjem dediča sem postavil na splet nekaj pesmi iz *Včernih studencev*, brez dovoljenja pa še povezave na vse ostale (http://www.ijs.si/lit/grad_toc.html-l2), pač v misli, da povprečen Gradnikov občudovalec ne bo znal do njih, da bo obisk teh strani majhen in ne bo škodoval kupovanju Gradnikovih knjig. Ko je Sergij Gradnik zahteval, da objave umaknem, sem to seveda takoj storil, tako da sem zbrisal povezave na besedila. Ker sem bil površen, se je ena izmed stranskih poti do tekstov ohranila, kar je poglobilo zamero med pesnikovim sinom in urednikom. Po grožnji s sodnim pregonom sem napako brž popravil in danes Gradnika na spletu ni. Je pa po njem povpraševanje, ki raste sorazmerno s stopnjo elektronske pismenosti med bralci slovenske klasične poezije. O razlogih za togo držo dediča avtorskih pravic ne bom razglabljal, svoje stališče pa lahko pojasnim s simpatijo do tiste struje v naši civilizaciji, ki se v skladu z osnovno človekovo pravico biti informiran zavzema za prost dostop do kulturne dediščine in do znanja nasploh.

Idejo o elektronskem Gradniku je ponovno obudil raziskovalni projekt elektronskih klasikov (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva), ki ga je pri ministrstvu prijavil ZRC SAZU in ga vodi Matija Ogrin, vsebuje pa

za začetek tri Slomškove pridige, Zoisovo korespondenco in Gradnikovo zbirko *Pesmi o Maji* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/#gradnik>). Sam sem za ta namen iz tiskane tretje knjige Gradnikovega *Zbranega dela* (2002) izbral in pripravil besedila, opombe ter spremno besedilo, programiranje pa je bilo v rokah Tomaža Erjavca. Za *Pesmi o Maji* sem se odločil, ker je to njegova najtanjša in najbolj obvladljiva zbirka.

V principu se elektronska redakcija od knjižne kritične ne razlikuje. Osnovna organizacijska enota je še vedno pesniška zbirka, čeprav se pri preskakovanju z variante na varianto zazdi, da so te enakovredne. Izbrana varianta je pred bralcem v celoti, s klikanjem povezav na druge variante pa lahko hitro ugotovi, v katerih verzih je prišlo do sprememb: te so namreč označene z drugo barvo oz. s kurzivom.

Pravopisnega posodabljanja je bilo malo: *črešnje* je bilo treba popraviti v *česnje* samo štirikrat, *solnce* pa Gradnik ni več zapisoval. Popravljeni so bile redke tiskarske napake, zlasti manjkajoči narekovaji ali zaporedje narekovaja in končnega ločila. Bralec se lahko sam odloči, ali si bo ogledoval originalno varianto z napakami ali pravopisno popravljeno varianto besedila. V opombnem delu so zbrani najprej podatki o nastajanju zbirke in odmevih, v glavnem o kritikah, potem pa sledijo podatki o variantah, prevodih, uglasbitvah, o genezi in recepciji posamezne pesmi. Pesmi so opremljene z razlago manj znanih besed (dialektalnih, starinskih) in realij, ki niso več predmet splošne vednosti: z biografskimi podatki o osebah, ki jim je pesem posvečena, o zgodovinskih dogodkih v ozadju ipd.

Označevanje pesnikovih posegov v besedilo, kakor se kaže skozi različne variante tipkopisov, rokopisov in objav, je v elektronski izdaji preglednejše kot v tiskani. Pri tisku je bilo treba varčevati s prostorom in so bila zato v variantah označena samo tista mesta, ki so se od izbranega teksta razlikovala, z minimalnim kontekstom (besedo spredaj ali zadaj), ki je bralcu pomagal pri orientaciji. Ohranile pa so se oznake za pesnikove posege v besedilo:

[]	prečrtano
[>]	nadomeščeno z (včasih zapisano čez staro, včasih nadpisano)
nnn	nejasno
[nnn]	nejasno zaradi črtanja
[??gubi]	deloma nejasno
< >	vrinjeno brez prečrtavanja
/ /	domnevno

Ker pedantno prevajanje vseh rokopisnih posegov v tipografsko obliko v posameznih primerih vodi v nepreglednost in vzbuja dvome v smiselnost takega počettja, se zavzemam za to, da bi elektronska izdaja predstavila rokopisne variante tudi s fotografijami, s katerih bo razvidno, katero besedo je pesnik prečrtal, kje je samo s številkami označil spremenjeni besedni red in ali je popravek vrnil med vrstice ali je z njim kar nadaljeval vrstico. Take slikovne spremljave zaenkrat ob tekstih še ni. Sam sem sicer z digitalnim aparatom rokopise in tipkopise poslikal, da sem jih nato lahko v miru prepisal oz. primerjal, vendar so posnetki za objavo na spletu neprimerni; za profesionalno fotografsko reprodukcijo bo treba investirati več znanja, časa in sredstev. Kogar bo natančneje zanimalo Gradnikovo spreminjanje besedila, bo tudi potem, ko bo njegov opus dostopen preko spleta, še vedno moral po informacije k rokopisu. Prav vseh detajlov namreč tudi elektronska izdaja ne bo mogla upoštevati, npr. sprememb teksta v korekturah, kjer je težko ločevati med popravki, ki zadevajo avtorjevo kreativno dejavnost, in med tistimi, ki le odpravljajo tiskarske napake.

Tipkopisi Gradnikovih pesmi so reproducirani tako, da so vejice, vprašaji, klicaji in pike v skladu s pravopisom vedno levostični, čeprav je v predlogi pred njimi pogosto, vendar ne vedno, presledek. Odpravljen je tudi desni presledek pri začetnem narekovaju in levi presledek pri končnem. Vztrajati pri nasprotnem je nesmiselno tudi zato, ker niso vsi tipkopisi Gradnikovo delo, ampak je pesmi dal v kopiji pretipkati drugim ljudem in je potem za različne objavne priložnosti vanje vnašal spremembe. Akcenti so bili v tipkopise naknadno postavljeni z roko, vendar tega redakcija večinoma ni interpretirala kot vrinjanje ali kot popravek, enako tudi ne popravljenih očitnih tipkarskih napak. Čeprav se zdi opozarjanje na spremenjena ločila in akcente v variantah včasih drobnjakarsko, sva se s sourednikom zanj odločila zato, ker je Gradnik akcentom posvečal vztrajno pozornost. Pri stavljenju ločil in naglasov je bil pogosto negotov in jih je v prepisih rad popravljaj; izbrano besedilo in variante kolikor mogoče dosledno razkrivajo njegove tovrstne ustvarjalne dileme. Gradnik vejic ni stavil toliko po pravopisu kot po posluhu. Njegovi posegi v tipkopise so dokaz, da sta se mu interpunkcija in akcentuacija zdeli pomembni. Gradnikovo skrb za pravopisne »drobnjarije« dokumentira naslednje pismo Mihi Malešu iz Zagreba 3. novembra 1939, ki se nanaša na objavo pesmi *Davno že v grobu si ...* (za zbirko *Zlate lestve*) v Maleševi reviji *Umetnost*:

V moji zadnji pesmi bi morala stati vejica za besedama »materjo mojo«. Pri korekturi je izpuščena. To moti smisel, ker bi kdo mogel misliti, da sta ti dve besedi v zvezi z naslednjimi, medtem ko sta v zvezi z besedo »mirila«.

Urednik kritične izdaje bi mogel biti ob Gradnikovih zadregah z vejicami bolj odločen in bi jih tam, kjer gre za evidentne napake, lahko popravil, če ga ne bi zavezovalo ravnanje drugih dosedanjih urednikov Gradnikovega dela, ki so sicer avtorja pripravili do nekaterih sprememb besedila, očitne manjkajoče vejice pa pustili kar pri miru, kljub dejstvu, da so bile izdaje namenjene tudi poljudnemu sprejemniku in šolski rabi.

Redakcijsko poenotenje (tako na papirju kakor na zaslonu) zadeva naslednje grafične elemente: velikost in postavitev naslovov ter podnaslovov, številčenje pesmi v ciklu, imena »govorečih« v dialogiziranih pesmih, oznake, komu so posvečene, na koncu pesmi ter avtorjeve lastne opombe na koncu zbirke. Naslovi pesmi so po tradiciji v verzalkah, pri čemer se včasih izgubi razlika med malo in veliko začetnico (npr. *Noč vseh svetih v Brdih* : *Noč vseh Svetih v Brdih*). Zaporedne številke pri oštevilčenih pesmih so poenoteno arabske in brez vrstilne pike. Podatki o prevodih in opombah k posameznim pesmim so nanizani v zaporedju izhajanja, rokopisni pa pridejo na konec niza. Med ponatisi posameznih pesmi so navedeni praviloma samo tisti v času pesnikovega življenja, kjer je mogoče predvidevati, da se je z objavljeno obliko strinjal, in pesmi v antologijah. Strani v miniaturni Cankarjeve založbe niso navedene, ker je bilo več različno paginiranih izdaj, pa tudi sicer se ta redakcija ne razlikuje bistveno od one v *Harfi v vetru*.

V urejeni Gradnikovi zapuščini in v katalogih (shranjena je v rokopisnem oddelku NUK-a pod signaturo Ms 1398; vsebina zapuščine je popisana v publikaciji *Katalog rokopisov Ms 1385 – Ms 1470* (NUK, 1999) in v internem elektronskem seznamu ter tako pripravljena za nadaljnje študije) so prišli na dan še nekateri ponatisi in uglasbitve pesmi, ki jih v času nastajanja prvih dveh knjig ZD nisva poznala. Presenetljiva je ugotovitev, da je Gradnik kljub očitani mu neblagoglasnosti oziroma okornosti izraza med glasbeniki eden bolj priljubljenih. Prav mogoče je, da je zunaj razvida ostala še kakšna uglasbitev, zlasti če ni bila objavljena. Pred časom je kustosinja v Etnografskem muzeju Slovenije v hišnih arhivih našla nepoznano varianto Gradnikove pesmi *Sejem v Medani*. Pesem niti ni bila objavljena. Ker jo spremlja zanimiv komentar, bi ga bilo na vsak način treba vključiti v Zbrano delo, ki pa je že izšlo, ponatisa pa si ne obetamo. Edino možnost za hitro dopolnjevanje pomeni elektronska izdaja.

Perspektive. Zaradi prepovedi objave ni prišlo do dokončne redakcije elektronske izdaje *Pesmi o Maji*. Nedorečena in nedosledna je ostala uporaba barv na zaslonu. Predlagam enotno obravnavo sprememb, ki naj se vse pojavijo na obarva-

nem ozadju, kar bo razvidnejše od uporabe barvnega fonta. Uresničena niso tudi še slikovna in zvočna dopolnila besedilnega gradiva. Uglasbene so bile sicer redke izmed *Pesmi o Maji* (pa še tistih ni mogoče vedno najti), pri drugih Gradnikovih zbirkah pa je bilo uglasbitev veliko in elektronska objava kliče po prezentaciji njihovih izvedb oziroma snemanju ohranjenih izvedb. V načrtu so tudi povezave v opombnem delu izdaje. Tam, kjer je zdaj samo bibliografski podatek o prevodu, se bo bralec lahko priklikal do samega teksta prevoda v tuji jezik. Stvarne opombe bodo opremljene s povezavami na ustrezno slikovno gradivo. Npr. v komentarju h Gradnikovi *Smučarski* bo bralec našel fotografije Gradnika na smučeh in Šantlovo karikaturo Gradnika na smučeh. Tam, kjer ima Gradnik serijo pesmi o Tavčarjevih (pisatelju Ivanu, gospe Franji, vnukoma Ivanu in Igorju), bo bralčevo radovednost potešila povezava na že obstoječe spletne informacije na to temo oziroma bo treba te informacije na splet šele postaviti.

The migration of Alojz Gradnik's poetry from paper to monitor

MIRAN HLADNIK, Ljubljana

The paper presents a report by one of the editors of the collected work of the Slovene classical poet Alojz Gradnik (1882–1976) about the motives and reasons for the electronic edition of the poet's opus and about the results and difficulties that have accompanied the project. The arguments for creating a critical edition in electronic form are: 1. the large volume of poet's opus, particularly his translations of prose books, the print of which would endanger the finances of the project, 2. the numerous variants of poems that are difficult to present in a printed form, 3. the attractive examples of similar textological enterprises abroad, 4. the possibility of a broader reception, wider and immediate response and the continuous supplementing and correcting of the edition, 5. the promise of fewer difficulties with the copyright owner, and 6. the possibility of avoiding the conceptual editorial dilemmas that burdened the printed edition. It has become clear that the most problematic point was the legal side: the mistrust of the copyright owner towards the new medium, the consequence of which was the fact that the test website of the electronic edition of Gradnik is not yet available on the Internet.

Priprava elektronske znanstvenokritične izdaje pesmi Antona Podbevška

MARIJAN DOVIČ, Ljubljana

Razprava obravnava specifične probleme, ki jih pred izdajatelja postavlja literarna zapuščina pesnika Antona Podbevška. Splošnemu pregledu te zapuščine in njenih posebnosti (predvsem ročno popravljene izvoda *Človeka z bombami*) sledi ocena o prioritetah pri pripravi izdaje glede na posebne možnosti, ki jih ponuja objava v elektronskem mediju. Na koncu je predstavljen konkreten načrt za elektronsko znanstvenokritično izdajo Podbevškovih pesmi.

ANTONA PODBEVŠKA (1898–1981) smo na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU že pred časom uvrstili med avtorje, katerih besedila bi bilo primerno kritično izdati v elektronski obliki. Tej odločitvi v prid govori več razlogov, med njimi tudi ta, da opus pesnika, ki je vse do danes doživljal zelo nenavadno recepcijo in ki po mnenju večine poznavalcev predstavlja začetnika slovenske zgodovinske avantgarde, še ni bil ustrezno predstavljen in ovrednoten. K temu bi bistveno pripomogla elektronska znanstvenokritična izdaja, ki bi dostop do gradiva omogočila številnim zainteresiranim raziskovalcem. Hkrati relativno majhen obseg Podbevškovega opusa omogoča dokončanje izdaje v doglednem času, poleg tega pa je že iz hitrega pregleda gradiva mogoče sklepati, da se pri tem nenavadnem pesniku skrivajo problemi, ki bodo omogočili produktiven spoprijem s specifičnimi problemi in novimi možnostmi, ki jih nudijo elektronske izdaje, ko gre za besedila avantgardističnih avtorjev. Še več, posebnosti teh problemov bodo morale izostriti refleksijo o tem, kakšne standarde naj bi na splošno izpolnjevale znanstvenokritične izdaje v elektronskem mediju. Pri tem razmisleku bo verjetno treba postopno zapuščati varno zavetje kolikor toliko trdnih edicijskih standardov za tiskana dela in se soočiti z odprto mrežno strukturo virtualnega, ki ob odpravi tehničnih omejitev prostora in medija znova z vso ostrino zastavlja vprašanje postavitve meje *relevantnosti*.

Priprave na izdajo Podbevškovih pesmi so v polnem teku, odkar smo se junija 2004 z varuhinjo pesnikove zapuščine, njegovo hčerko Asto Mohorič, vendarle dogovorili, da nam je odstopila rokopisno gradivo in privolila v sodelovanje pri pro-

jektu. Gradivo, ki smo ga dobili na inštitut kot Podbevškovo literarno zapuščino, je zelo raznoliko in vsebuje številne uganke, tudi take, ki pripravo vsakršne, še posebej pa elektronske izdaje še dodatno zapletajo. Poleg tega je nenavaden tudi Podbevškov pesniški razvoj: v areno je vstopil kot šestnajstleten provokator z Žoltimi pismi leta 1914, nato kot pesnik aktivno deloval in buril duhove le nekaj let, zvečine med letoma 1914 in 1925 (če odmislimo nekaj pesmi, ki jih je napisal po vojni), večina njegovih najpomembnejših pesmi pa je nastala že do leta 1920. Poleg edine zbirke Človek z bombami (1925) je revialno objavil le še malo pesmi. Med objavljene pesmi, nastale po tem obdobju oziroma po drugi svetovni vojni, lahko štejemo le tri nove pesmi, ki jih je 10. aprila 1958 v oddaji Literarni večer, posvečeni Podbevšku, na Radiu Ljubljana interpretiral Jože Tiran. Imamo torej dokumentirane revialno objavljene pesmi (*Dom in svet, Kres, Trije labodje*), zbirko Človek z bombami, rokopis Žoltih pisem iz leta 1914 in gradivo iz literarne zapuščine, za katero se zdi, da je nastajalo veliko pozneje – posvet z mag. Marijanom Rupertom iz rokopisnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice, s katerim sva preučila pisavo, papir in druge značilnosti gradiva, je to hipotezo še dodatno potrdil.

V skladu z zahtevami nekaterih novejših smeri v literarni vedi bi morala biti sodobno zasnovana kritična izdaja eksplicitna v podajanju in tudi reflektiranju lastnih edicijskih načel. Preden torej v grobem očrtamo, kakšna naj bi bila sestava izdaje Podbevškovega dela, se zdi potrebno predstaviti naravo gradiva, ki narekuje takšno (in ne drugačno) obliko izdaje. Pri tem je bistvena ravno literarna zapuščina, ki je odprla mnoga nova vprašanja in ponudila nove produktivne možnosti, zato se bomo posebej posvetili splošnim značilnostim te zapuščine, zatem pa še posebnim vidikom, ki izhajajo iz dejstva, da je pesnik svojo edino zbirko popravljal z verjetno mislijo na prenovljen natis. Na tej podlagi bo mogoče oblikovati delovni načrt izdaje in podati tudi nekaj sklepnih opažanj, ki segajo prek horizonta konkretne izdaje v splošne teoretične vidike elektronskega izdajanja literature in drugih virov.

Posebnosti Podbevškove literarne zapuščine

Podbevškova literarna zapuščina kaže nekaj zanimivih potez, ki jih bomo tu le na hitro nakazali. Ena od njih je gotovo, da je Podbevšek zelo natančno spremljal recepcijo in kritiške odzive na svojo poezijo, pa tudi kasnejše estetske polemike in literarnozgodovinska vrednotenja njegovih del. To je razvidno iz dejstva, da je skrbno shranjeval vsako, tudi najneznatnejšo časopisno omembo svojega literarnega dela – začeni s Tavčarjevo feljtonistično parodijo *Električne žoge* in drugimi odzivi na revialno ob-

javljene pesmi med letoma 1919–1922, časopisnimi odzivi na njegove prevratne pesniške »soareje«, pa polemike in kritike ob izidu Človeka z bombami leta 1925 – vse do antologij in literarnozgodovinskih obdelav. Med gradivom so skrbno shranjene znanstvene študije, ki so v zadnjih desetletjih pesnikovega življenja, ko se je začelo povečevati zanimanje za »avantgardističnega prvaka«, manj obremenjeno obravnavale njegov opus: afirmativni članki Vladimira Bartola, razprave Frana Petreta, Katarine Šalamun, Janeza Vrečka itn. Podbevškova zapuščina vsebuje pravzaprav izjemno natančen »clipping«, kot bi rekli v sodobnem jeziku kulturnega menedžmenta – Podbevšek bi torej kot avtor dobro uspeval v sodobnem birokratiziranem sistemu subvencij, ker bi ustreznim organom lahko podajal popolna poročila o svojem delu in javnih odzivih nanj. Toda če natančno ročno prepisovanje kritik in mnenj o Podbevškovi poeziji povežemo še s številnimi rokopisnimi osnutki pesniške avtobiografije, v katerih je poudarjena pesnikova inovacija in prelom s tradicijo, se utegnemo vprašati, ali to zbirateljstvo ne meji na narcisoidno obsedenost? Ne da bi se spustili predaleč, lahko ugotovimo, da je ta del zapuščine, skupaj z zelo natančno bibliografijo, ki jo je izdelal sam avtor, že sam po sebi pomemben vir za preučevanje slovenske zgodovinske avantgarde in njenih kulturnih in političnih implikacij (gl. sliko 1).

Slika 1: Podbevškov ročni prepis Petretove študije (odl.) – Eden od številnih prepisov iz kritik in študij, ki tvorijo specifično enoto Pobeškove literarne zapuščine – skupaj z avtobiografskimi in avtopoetološkimi zapisi kažejo avtorjevo obsedenost z lastnim pesniškim delom v času, ko je kot pesnik v resnici že umolknil.

Z veliko verjetnostjo je mogoče sklepati, da so od ohranjenih rokopisov in tipkopisov iz literarne zapuščine vsi (ali vsaj večina od njih) nastali po drugi svetovni vojni, konec petdesetih, morda v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja ali celo pozneje. Izjema bi bila le Žolta pisma, domnevni prepis tega »slovenskega avantgardnega manifesta«, ki naj bi bila v zapuščini. A tam jih ni, četudi bi po izjavi Denisa Poniža, ki je faksimile razvpitega dokumenta objavil v reprintu Človeka z bombami, morala biti, kar je potrdila tudi varuhinja dediščine. Pač pa je v NUK-u ohranjena različica, ki jo je Podbevšek leta 1914 poslal uredniku *Ljubljanskega zvana* Šlebingerju, ki je objavo radikalnih besedil tedaj seveda vehementno zavrnil. (Zgodba o Žoltih pismih trenutno še ni razjasnjena zaradi vprašanja, ali res obstajata dve različici, saj tudi sicer gradiva iz tistega časa v Podbevškovi zapuščini ni najti; poleg tega je faksimile v Poniževi izdaji gotovo narejen na podlagi predloge, ohranjene v rokopisnem oddelku NUK-a.)

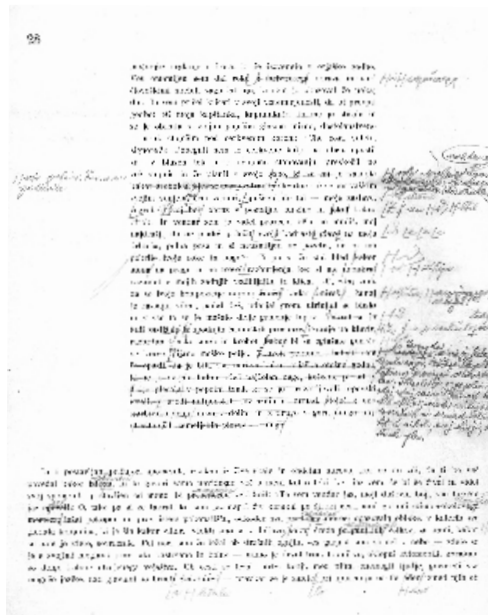
Slika 2: Rokopisni osnutek pesmi *Kamnolom* – *Pesem Kamnolom*, objavljena na Radiu Ljubljana leta 1958, je ohranjena v tipkopisu in kar štirih rokopisnih različicah in osnutkih. Če je za diplomatični prepis referenčen tipkopis, ohranjen za radijsko objavo, bi bilo gotovo zanimivo spremljati tudi genezo pesmi, ki bi jo v elektronski obliki omogočila objava vseh štirih faksimilov.

Med ohranjenimi pesmimi so nekatere v več variantah, na primer v rokopisu in tipkopisu ali v več rokopisih. Zdi se, četudi ni docela gotovo, da so tipkopijske variante bolj dodelane od rokopisnih. Rokopisno gradivo je neurejeno in raztreseno po različnih mapah, večinoma gre za pesemske osnutke, ki so pogosto prečrtani, raztrgani ali do kraja neberljivi in poččkani (gl. sliko 2). Rokopisi in tipkopisi so včasih datirani z letnicami od 1912 do 1920, vendar letnica z datacijo pomeni nastanek originalne pesmi, ne pa nastanka konkretnega prepisa ali različice. Tako je tudi letnica 1918 pod pesmijo *Udarci kladiva* verjetno zavajajoča, saj gre za radikalno predelavo pesmi *Traverze*, sicer objavljene leta 1919 v *Domu in svetu*: originalna pesem je res nastala leta 1918, neobjavljena predelava pa verjetno šele pozneje. Poleg tega najdemo v zapuščini še zanimiv načrt za zbirko *Človek z bombami* skupaj z nekakšnimi poetološkimi komentarji pesmi iz zbirke ob robu – te štiri rokopisne liste formata A5 je Denis Poniž objavil kot faksimile v reprintu *Človeka z bombami* leta 1991, vendar brez kometarja. Sklepati bi bilo mogoče tudi, da gre za originalen načrt za zbirko (to-rej izpred leta 1925), vendar se na podlagi analize pisave to ni izkazalo za verjetno.

Popravljeni Človek z bombami

Z izdajateljskega vidika se zdi največji izziv Podbevškove rokopisne zapuščine dejstvo, da imamo ohranjen originalni izvod *Človeka z bombami* iz leta 1925, v katerega je pesnik s svojo roko – ta hipoteza je potrjena od Podbevškove hčerke Aste Mohorič – vpisoval številne in zelo raznovrstne popravke. Dve ročno zapisani dataciji na koncih pesmi, in sicer pri *Električni žogi* 1918–1956 in pri *Čarovniku iz pekla* 1919–1961, predstavljata dodatni argument za hipotezo, da se je pesnik popravljanja svoje edine zbirke lotil več desetletij po originalni izdaji, najverjetneje po letu 1950, oziroma predvsem v drugi polovici petdesetih in v začetku šestdesetih let. To dejstvo se zdi pomembno toliko bolj, ker je bil Podbevšek iz različnih vzrokov od izdaje *Človeka z bombami* pravzaprav mrtev pesnik, ki je do konca druge svetovne vojne delal le kot biograf in kompilator.

Ob tej priložnosti se ne moremo natančneje spuščati v vprašanje, kakšni nagibi so pesnika vodili k temu, da se je lotil teh popravkov. Naj bo dovolj le nekaj ugotovitev: ena je ta, da so ga redki navdušenci začeli nagovarjati, naj zbirko ponovno izda. Poleg tega je konec petdesetih in začetek šestdesetih tudi čas, ko se začne delna rehabilitacija Podbevška, in sicer s študijami o njegovem delu, z oddajo na Radiu Slovenija, literarnim večerom na kranjski gimnaziji in objavo eseja *O ekspresionizmu*, v katerem je Podbevšek objavil nekatera lastna poetološka vodila. Očitno je pesnik, ki je dotlej molčal, v tem času začel intenzivno razmišljati o ponovni izdaji lastne zbirke.

Slika 3: Čarovnik iz pekla (odlomek) – Odlomek pesmi iz popravljenega izvoda Človeka z bombami odlično prikaže naravo popravkov, pa tudi probleme pri kritičnem prepisu.

Tako meni tudi Poníž, ki je v zvezi z izdajanjem Podbevška skupaj z Dolenjsko založbo že opravil pomembno delo – in sicer je v začetku devetdesetih nastal reprint zbirke, ki je omogočil, da je zbirka v originalni podobi mnogo bolj dostopna, kot je bila pred tem. Poleg tega je slovenska javnost v tej izdaji dobila tudi faksimile Žoltilh pisem. Poníž oporeka Vidmarjevimi izjavami o tem, da se je Podbevšek svoji mladostni poeziji menda odrekel, ker se z njo ne strinja več. Trdi, da je pesnik imel trden namen še enkrat natisniti zbirko. O tej volji pričajo tudi popravki na originalni izdaji, četudi bo iz narave in doslednosti teh popravkov razvidno, da je pesnik v svojih namerah ostal na pol poti. Ravno narava teh popravkov je v resnici razlog, da bi kakršna koli knjižna oblika poskusa izdaje »popravljenega« Človeka z bombami verjetno propadla, ker bi naletela na prevelike težave. To se je izkazalo tudi ob poskusu enega od dosedanjih preučevalcev zapuščine, da bi napravil nekaj takega, kot je kritični prepis, ki bi upošteval avtorjeve popravke. Pretipkana zbirka z vnesenimi popravki ima na koncu dodano še stran z naslovom Problemi, ki kažejo na nerešljive dileme pri razvozlavanju popravkov (in hkrati razkrivajo, da ta tipkopis ni Podbevškov).

Na kratko bom opisal naravo teh zapisov in popravkov, saj bi se od tod mogle jasno pokazati smernice za elektronsko obdelavo in možne posebnosti take izdaje. S tehničnega vidika so popravki narejeni z navadnim svinčnikom, le pri pesmi *Čarovnik iz pekla* je v drugi fazi popravkov uporabljen modrovijoličast barvni svinčnik, ki je pogosto zapisan čez zradirani zapis navadnega svinčnika. (Ta pesem je tudi ena od najbolj dokončno popravljenih, gl. sliko 3.) Uporaba radirke je vidna tudi na drugih mestih in včasih otežuje berljivost in povzroča druge uredniške dvome. Popravki so napisani bodisi ob levi ali desni rob besedila, izpuščena mesta so prečrtana kar v tekstu, popravki pa so pogosto zapisani kar nad popravljenjo besedo, ne da bi bila ta izbrisana.

Glede tipologije zapisov je smiselno ločevati med »komentarji« in »besedilnimi popravki«.

Med **komentarje** sodijo *zaporedne številke, ki označujejo vrstni red pesmi* – skoraj zanesljivo je mogoče sklepati, da gre za načrt razporeda pesmi v prenovljeni zbirki – starim pesmim je želel Podbevšek dodati še dve, in sicer za prvo pesmijo naj bi stala *Ponoči sem hodil skozi polja in iskal prikazen*, sicer ohranjena tudi v tipkopisu, za ciklom *O prerijskem bivolju* pa pesem *Traverze* (ni jasno, katera od ohranjenih različic te pesmi). Številčenje se zaključí pri številki tri, a vrstni red pesmi v hipotetični novi zbirki kljub temu ostane jasen.

Drugi tip številčk, ki se pojavljajo v obliki komentarjev, je *štetje verzov* na posamezni strani oziroma v celi pesmi. To štetje se pojavi že v prvi pesmi *V pravljicnem gorovju*, kjer najdemo na prvi strani na levi pet številčk; vsaka šteje število verzov na posamezni strani te pesmi. Številčke se nanašajo na originalno verzijo, medtem ko bi upoštevanje popravkov dalo drugačne rezultate. Te številčke se z uredniškega vidika ne zdijo pomembne, zanimive so kvečjemu kot nov dokaz, kakšno pozornost je Podbevšek posvečal vizualni plati pesmi in grafičnemu stavljenju verzov – to njegovo naziranje je razloženo v eseju *O ekspresionizmu* iz leta 1960, a je mnogo starejše, saj je že originalna postavitev zbirke enkratni primer preišljene likovne konfiguracije. Verzi oziroma vrste so prešteti tudi v zadnjih treh pesmih, ki so izrazito dolge.

Tretji tip številčk se pojavi na koncu vsake pesmi: vse pesmi so dosledno *datirane* (nastale so med 1914 in 1919), pri že omenjenih dveh pa imamo dve dragoceni letnici, ki verjetno zaznamujeta dolgotrajen oziroma dvofazen ustvarjalni proces in sta hkrati dodatni argument za datacijo popravkov.

Poleg številke se pojavljajo še manjši zapisi, ki jih je najverjetneje mogoče označiti za komentarje in bi mogoče služili nadaljnjemu procesu priprave na nov natis zbirke, do katerega pa ni prišlo: taki so recimo komentar »Amerika!« ob prvi pesmi ali robne *navedbe naslovov nekaterih del*.

Posebej zanimiv tip komentarja so štiri *risbe* med tretjo in četrto pesmijo v zbirki. Pod zaporedno številko so narisane grafične predloge za stavljenje besedila: pod številko ena je navpična črta (tako je stavljena *Vpravljičnem gorovju*), pod dve zakrivljena črta kot nekakšen polmesec (in to se nanaša ne na *Titanovo serenado*, ampak na *Ponoči sem hodil ...*, ki je v izvirni izdaji ni), pod številko tri so vodoravne črte, ki ponazarjajo običajno stavo (in tako je tudi v resnici stavljena *Titanova serenada*), pod štirico, kar se nanaša na *Ob dnevu vpoklica na kolodvoru*, pa v desno nagnjena poševnica – očitno je želel pesnik pesem likovno postaviti drugače. Pod omenjenimi risbami je z roko dopisano »oblike«, zato se zdi ta hipoteza dokaj verjetna (gl. sliko 4). Zanimivo pa je, da je na levi strani tekstovnega bloka *Čarovnika iz pekla* (ta izjemno dolga pesem spominja na predzadnji strani na spomenik, ki je v tekstu tudi izrecno omenjen) označen cik-cak, tudi tu je mogoče sklepati, da je hotel pesnik z likovno stavo še podkrepiti vsebinsko sporočilo.

Drugi, obsežnejši in tudi pomembnejši tip zapisov so **besedilni popravki**. Ponekod so prečrtane posamezne besede, ponekod celi verzi, odlomki, povedi, dostavki v oklepajih in podobno. Pogosto so dopisane posamezne besede ali tudi daljši kosi besedila in označeno mesto, kamor naj bi bili dodani. Ponekod se pojavljajo korekturna znamenja, a ne dosledno. Ponekod so zamenjani celotni verzi. Večino popravkov je mogoče brez večjih nedvoumnosti razbrati in vnesti v besedilo, toda to nikakor ne velja v vseh primerih. Pojavljajo se prečrtane besede, kjer namesto njih ni zapisana ena, ampak dve besedi, kot da se pesnik še ni mogel dokončno odločiti. Drug problem so prečrtane besede, ki porušijo koherenco sobesedila: v večini primerov je avtor sobesedilo primerno predelal, a ne vedno, in v takih primerih bi bila vsaka dokončna rešitev arbitrarna. Tu se zdi primerno upoštevati načelo, da pesnik gotovo ni imel namena izdati nekoherentnega besedila. Včasih je mogoče z minimalnimi spremembami (spol, sklon, število ...) besedilu povrniti smisel. Vendar pa je nujno v opombah vsa taka mesta skrbno označiti in komentirati. So pa tudi primeri, ko bi bilo »ugibanje« preveč negotovo in v tistih primerih je včasih najbolj smiselno ne upoštevati vseh dvoumnih popravkov in to označiti v opombi.

Najopaznejše značilnosti popravkov so sledeče:

– *izpuščanje pridevnikov*: značilno je, da je pesnik odstranjeval ravno tiste pridevnike, ki so zanj posebej karakteristični in ki so njegovim besedilom dajali prepo-

znavnost in svojevrstno patino. Taki pridevniki so denimo neronsko, hiensko, črnim, egiptovske, nebeški ali koščene. Nekateri pridevniki ali prislovi so podčrtani, a ni označeno, kaj naj to pomeni. Kakšen pridevnik je tudi dodan (žareče), kakšen zamenjan z drugim: žolt z vdan, bolne z vroče ...;

– *odstranjevanje komparacij z veznikom kakor*: te komparacije so za Podbevškovo poezijo značilne; analize so pokazale, da le izjemno redko rabi veznik kot, pač pa je pri njem raba veznika kakor nenavadno pogosta in je že kar prava slogovna posebnost. V načrtu za prenovljeno zbirko je velik del komparacij z veznikom kakor popravljen, če je mogoče, je veznik enostavno izpuščen, včasih izpade cela komparacija (te se pogosto razrašajo v daljše stavke), včasih je drugače preoblikovan; le manjši del takih komparacij ostane nedotaknjen. Najznačilnejši so ti posegi v pesmi *Himna o carju (pevcu) mavričnih kač*, kjer je cela vizija letečega lirskega subjekta zasnovana na obsežnih in razčlenjenih komparacijah;

– *izpusti*: obsežnejši izpusti besedila se pojavljajo v *Himni*, v pesmi *Na deželi* in v pesmi *Čarovnik iz pekla*, najdemo pa jih tudi drugod. Največ dopisanega besedila je pri *Električni žogi* in *Čarovniku iz pekla*;

– *prispisani odlomki*;

– *popravljeni naslovi*: popravljeni so trije naslovi: *Titanova serenada* postane *Titanova noč*, *Himna o carju mavričnih kač* postane *Himna o pevcu mavričnih kač*, znamenita *Električna žoga* pa *Slavolok modrijanov*;

– *zamenjave verzov*: v tradicionalnejših pesmih iz prvega dela zbirke je še smiselno govoriti o verzih. Predvsem v ciklu *O prerijskem bivolu* in v *Titanovi serenadi* so posegi tako koreniti, da je mogoče govoriti o novih besedilih.

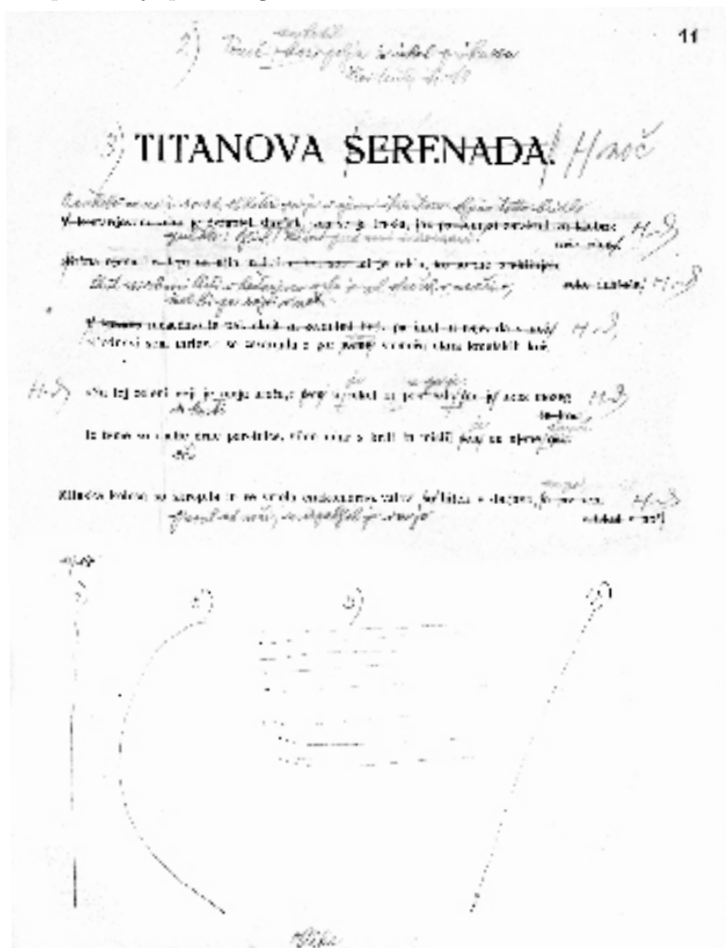
Če odmislimo manjše, »nedolžne« slogovne in pravopisne popravke, ki v besedilo ne posegajo globoko, bi lahko tvegali hipotezo, da je sicer tendenca popravkov dvostrana:

– odpravljanje slogovnih posebnosti, nekakšna »normalizacija«, ki meji celo na depoetizacijo, včasih pa se le izogne prežvečenim slogovnim figuram in besednim zvezam;

– popravki, za katere se zdi, da so ključni pri ugotavljanju pozicije lirskega subjekta in njegovega odnosa do upesnjenege sveta; pesnik je seveda v desetletjih po nastanku pesmi korigiral mladostne nazore.

Dober primer za to je *Titanova noč*, ki je močno predelana; prva polovica je skoraj v celoti nadomeščena z novim besedilom (gl. sliko 4). Značilno je, da je prvoosebni lirski subjekt premeščen v tretjo osebo. Gre morda za distanco do mladostnega »titana«? V *Izumitelju na zemlji* so nadomeščene nekatere obrabljene metafore (npr. kolo življenja – življenje; železna kača – vlak, odstranjene komparacije »z rokami kakor orumenelo listje na posušenem drevju«, »kakor crkajoča mačka«). Nekateri

izrazi so nadomeščeni s splošnejšimi: zaprašene pivovarne postanejo tovarne, živalski ljudje s srebrnimi zvezdami so le še zdravniki. V pesmi *V mesočini* najdemo take popravke: »Ko so padli name mraki« je spremenjeno v »Ko se je zmračilo«, »tenkolasa« ljubica postane »dolgolasa«. Spet se zdi, da gre za namerno poenostavljanje, depoetizacijo pesniškega izraza.

Slika 4: *Titanova noč* – V popravljenem izvodu Človeka z bombami najdemo različne tipe popravkov: med njimi tudi popravljene naslove, zamenjane verze ipd. Pod pesmijo so skicirane oblike, ki ponazarjajo, kako naj bi bile prve štiri pesmi v prenovljeni zbirki grafično postavljene.

V *Čarovniku iz pekla* je nekoliko samovšečna vizija krutega lomilca ženskih src močno spremenjena. Kar nenavadno se zdi tudi, da je avtor že v izvirni različici čudško nacionalistično podobo konkretiziral s še stvarnejšima oznakama »slovenski« in »Srednja Evropa«. Tudi tu se namesto »dežeze, kjer citrone cveto« pojavi stvarnejši referent, »Severna Italija«. V *Plesalcu v ječi* so popravki pogosto vezani na reduciranje števila komparacij. Cesar postane Veliki rabelj, bela žena pa smrt. Odstranjeni so pridevnik »hienski« za ministre, primerjava cesarja z orangutanom ter žena z jeguljami. Odstranjena sta tudi značilna stavka »da so nebesa zadnje in največje razočaranje« in »poslanim mi v skušnjavo od njega, najvišjega«; zdi se, da ta poseg dodatno »prizemlja« sicer redke elemente transcendentnega. Pač pa je nadomeščena tudi ena od ključnih besed v vizionarskem zaključku pesmi, in sicer »daljnovidec« postane »oblikovalec«. V zaključnem oklepaju je podoba »zvezdarne« spremenjena v »nebotičnik«. Zadnja vizija »nevidnega klavirskega virtuoza, obdanega z angelskim zborom«, je spremenjena v »nove rimske ceste in nova ozvezdja« itn.

Ti popravki skupaj z vtisom, ki ga puščajo poznejše Podbevškove pesmi – te se prej kot z avantgardizmom spogledujejo s povojnim intimizmom in na sploh delujejo neambiciozno, če jih primerjamo z mladostnimi stvaritvami – utegnejo zbuditi predvsem začudenje, kako je mogoče, da je Podbevškova ustvarjalna potencia na tako nenavaden način usahnila: več desetletij pozneje prenovljen Človek z bombami se zdi namreč glede na original okrnjen in umetniško manj zanimiv. Vendar moramo nadaljnje razmišljanje v to smer in vrednostne sodbe prepustiti morebitnim prihodnjim analizam, saj presegajo namene tega prispevka – a ta aksiološki »izpad« je vseeno mogoče upravičiti, saj nazorno kaže, zakaj bi bila ustrezna prezentacija popravkov lahko tudi literarnozgodovinsko zanimiva in bi jo bilo potrebno vključiti v elektronsko izdajo.

Oris načrta za izdajo in sklep

Ena najdaljnosežnejših potez elektronskega medija nasploh je poleg pluralizacije dostopnosti tudi odprava prostorskih omejitev – pri postavitvi niza podatkov na svetovni splet je edina omejitev velikost strežnika, ki pa za besedilne datoteke že dolgo več ne predstavlja težave. Tako se izdajatelju elektronske izdaje v izhodišču ni treba več spoprijeti z vprašanjem razpoložljivega prostora, kot se praviloma zgodi, ko gre za objavo v tiskanem mediju. Ne sooča se več s problemom medija, saj je mogoče reproducirati besedila, zvoke, slikovne zapise ali video, pač pa z nadležnim proble-

mom, kje se ustaviti, kje začrtati meje izdajateljskega izbora. Hkrati zanj objava ni več enkratno, zaključeno dejanje, dokončni udarec tiskarske črke na bel papir, ki zapečati natisnjeno knjigo v enkratnost in ne dovoljuje več popravkov in nadgradnje: mrežna objava ostaja vedno odprta za odpravljanje napak, izboljšave in dopolnitve. Hkrati mora izdajatelj upoštevati še, da za razliko od knjige struktura spletne strani ni linearna, ampak mrežna, prepletana; in ta notranja poteza elektronske objave narekuje odmik od dosedanjih praks in iskanje novih, mediju ustrežnejših rešitev.

Upošteva vse ta dejstva in pa seveda podatke, ki smo jih že predstavili, bi bilo treba podrobneje preučiti, kakšna izdajateljska načela bi bilo smiselno uporabiti za izdajanje »Podbevška«. Ali bi bilo morda smiselno upoštevati načela, ki jih je mogoče povzeti iz prakse izdajanja monumentalne knjižne zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*? V načelnem in metodološkem smislu vsekakor, saj je ta zbirka pri nas postavila izjemno visoke standarde znanstvenokritičnih izdaj, ki jih ne bi smeli opustiti. Vendar je mogoče navesti tudi nekaj pomislov. Eden je pragišče narave in zadeva širino take izdaje. Zaradi fleksibilnosti medija je mogoče spletno izdajo po potrebi širiti in dopolnjevati, kar pomeni, da lahko prva različica prinese gradivo, ki se zdi najbolj relevantno, medtem ko se je za morebitno širitev mogoče odločiti tudi pozneje. Tako je najprej potreben tehten premislek o tem, kakšen naj bo obseg izdaje v prvi fazi.

Danes je vse bolj jasno, da je izdaja, ki bi predstavila nek avtorski opus kot neko popolna in docela zaključeno celoto, iluzorna; vsaka izdaja je v resnici na poseben način »izbrana«. Mehanizmi selekcije so seveda različni, eden od njih so gotovo estetske, kulturne ali politične preference tega ali onega urednika, na čigar izbor vplivajo različni dejavniki. Tudi če se izdaja pastem ideološkega vrednotenja uspešno izogne (pri tem zanemarimo, da je ravno akt uvrstitve nekega opusa v kategorijo »zaslužnih« nujno selektiven), se ne more izogniti neki ločnici, ki jo mora upoštevati – če ne drugače pri oceni, ali gre za »literaturo« ali »ne-literaturo«, za »delo« ali za »ne-del«, ali gre za »besedilo« ali »ne-besedilo«. (Kar ostane od besedilnega opusa, iz katerega se objavi »zbrano delo«, seveda po tej logiki pade v kategorijo »ne-dela«.) Spet ima torej škarje in platno v rokah urednik, ki presoja, ali je zapis na listku »5 dag salame« itd., kakršnega npr. najdemo med Podbevškovi rokopijskimi pesmimi, navaden nakupovalni opomnik (in torej »ne-del«) ali pa bi morda lahko poskusili zadevo razumeti kot avantgardistični konstrukt z globljim pomenom. Če torej ugotovimo, da dela nekega avtorja ni mogoče zares dokončno »zbrati«, ne da bi uporabili nek selektivni mehanizem, se pred nas toliko očitneje postavi odgovornost, da tak ali drugačen obseg izbora pretehtamo in argumenti-

ramo, ga podvržemo ostrejšim merilom in natančno premislimo, kakšen je njegov namen in komu naj bi služil. Zelo konkretno se ta problem pri Podbevškovi zapuščini kaže ob dilemi, kakšen obseg naj zajame izdaja njegovih rokopisnih pesmi – nekatera od besedil so izrazito fragmentarna, prečrtana, poččkana, in urednik se nujno ustavi pred vprašanjem, kje začrtati mejo »ne-besedila«. Ta meja je seveda premakljiva, in poleg tega v okviru elektronske izdaje še vedno ostaja možnost, da se fragmenti, poččkani odlomki in podobno gradivo, ki ga ni mogoče smiselno »prepisati«, objavijo v obliki bolj ali manj komentiranega faksimila.

Pri Podbevškovem opusu je mogoče na ta vprašanja odgovoriti nekako takole. Podbevšek je z Žoltimi pismi in zbirko Človek z bombami posegel v slovensko kulturno javnost na način, ki je bil dotlej neznan in neprimerljiv. Če upoštevamo tudi njegove spektakularne soareje, je upravičeno reči, da so ti pojavi začetek prave zgodovinske avantgarde pri nas. Ravno zaradi tega je v zadnjih desetletjih zanimanje za njegov opus močno naraslo in verjetno je, da bi objava premišljenega izbora iz njegovih objav in rokopisne zapuščine izpolnjevala interese prihodnjih raziskovalcev. Pri tem je verjetno, da bo raziskovalce zanimala predvsem Podbevškova poezija in njene avantgardistične poteze, zato se zdi smiselno, da je poudarek na objavi Žoltih pisem (zaslužijo si ločeno obravnavo, četudi pravzaprav sodijo med pesmi, ki v času avtorjevega življenja niso bile objavljene) in zbirke Človek z bombami. Zdi pa se smiselno tudi, da se vsaj v drugi fazi v objavo vključijo tudi specifični odzivi tedanje kritiške in celotne kulturniške javnosti: sestavni del avantgardističnih manifestacij je prav vzbujanje odzivov in za študij avantgarde so ti ravno tako pomembni kot sama besedila. Ob tem seveda nikakor ne gre spregledati Podbevškovih lastnih izjav o literaturi, poetoloških komentarjev in podobnega.

Poleg tega je seveda treba v izbor vključiti vse pesmi, ki so bile objavljene za časa pesnikovega življenja bodisi revialno ali radijsko, in pesmi, ki jih je Podbevšek sam poslal v objavo, pa niso bile objavljene. Objava bi morala vključiti tudi tiste pesmi, ki so ostale v rokopisni zapuščini, in tipkopise – mogoče je sklepati, da gre pri teh za nekoliko bolj prečiščena besedila. Pri rokopisnih pesmih je mogoče reči, da bi objava v kritičnem prepisu morala zajeti vsaj tiste pesmi, ki se zdijo oblikovno kolikor toliko dokončane. Ker pa elektronski medij omogoča tudi objavo faksimilov, bi bilo mogoče v taki obliki objaviti tudi večino slabo berljivih in nedokončanih osnutkov. Pač pa se ne zdi nujno, da bi iz rokopisne zapuščine v kakršni koli obliki objavili nepomembne vsakdanje beležke, odlomke prepisov že objavljenih pesmi ipd. Ravno tako se v tej fazi ne zdi smiselno, da bi objavljanje Podbevška dopolnili z gradivi, ki jih je zbiral za svoji monografiji o Groharju in Jakopiču ali za turistično

brošuro o Dolenjski, medtem ko bi bilo v izdajo bržkone zanimivo vključiti vsaj kazalo iz Podbevškove antologije Slovenska lirika, objavljene leta 1944, ki priča o njegovem nenavadnem izboru »klasičnih« lirskih del.

Elektronska izdaja nam omogoča preseči stare okvire razmišljanja, saj bistveno nadgradi in presega možnosti, ki jih kot vir za študij lahko nudi knjižna izdaja. Med posebnimi problemi je ob tej konkretni izdaji mogoče izpostaviti tudi značilno likovno oblikovanost Podbevškovih pesmi, ki jih je v okviru elektronske izdaje mogoče mnogo bolj učinkovito predstaviti. Hkrati je mogoča tudi elegantna rešitev paralelne predstavitve različic večkrat objavljenih pesmi in tistih pesmi, ki jih je pesnik kasneje popravil. Največji metodološki izziv pa še vedno ostaja objava popravljenih različic Človeka z bombami. V elektronskem mediju se ponuja niz možnih rešitev. Seveda ni mogoče vnaprej postaviti obče veljavnega standarda, ki bi veljal za vse podobne primere, saj ima vsak problem toliko lastnih specifičnih potez, da terja pretehtano in specialno odločitev. V zvezi z izdajo Človeka z bombami se morda kot najustreznejša ponuja naslednja možnost, sestavljena iz treh vzporednih objav. V likovni postavitvi, ki se po prelomu čimbolj približa originalu, je treba postaviti (1) *prepis originalne izdaje*. Tej ob bok je treba postaviti (2) *kritični prepis ročno popravljenega izvoda*, ki bo zaradi že omenjenih dvoumnosti pogosto mejil na interpretacijo in bo vseboval podroben aparat opomb. Glede objave faksimila pa se ponuja sledeča rešitev: objavi se (3) *faksimile ročno popravljenega izvoda*, pri čemer pridobimo dvojce – originalno podobo zbirke iz leta 1925 ter živ stik z roko, ki je vpisovala popravke. To uporabniku hkrati omogoča, da v faksimilu sam preverja mesta, ki so v opombah h kritičnemu prepisu ročno popravljenega izvoda označena kot sporna.

Na koncu je torej mogoče predložiti načrt za elektronsko objavo. Kljub zgoraj omenjenim zadržkom glede postavitve meje besedila bi bilo izdajo mogoče poimenovati z delovnim naslovom *Zbrane pesmi Antona Podbevška*. Taka izdaja bi obsegala:

1. NEOBJAVLJEN ZGODNJI CIKEL ŽOLTA PISMA
 - 1.1. Faksimile rokopisa Žoltih pisem
 - 1.2. Diplomatični prepis rokopisa Žoltih pisem
2. PESNIŠKA ZBIRKA ČLOVEK Z BOMBAMI
 - 2.1. Faksimile ročno popravljenega izvoda izdaje ČZB iz leta 1925
 - 2.2. Prepis izdaje ČZB iz leta 1925
 - 2.3. Kritični (interpretativni) prepis ročno popravljenega izvoda izdaje ČZB iz leta 1925

3. DRUGE OBJAVLJENE PESMI

3.1. Prepis revialno objavljenih pesmi

3.2. Prepis radijsko objavljenih pesmi

4. NEOBJAVLJENE PESMI IN RAZLIČICE

4.1. Faksimili rokopisnih pesmi

4.2. Kritični prepis rokopisnih pesmi

4.3. Prepis tipkopisnih pesmi

Poleg sprotnih opomb k posameznim pesmim bi bili kot posebna enota objavljeni tudi uredniški komentarji. Trenutno je večina gradiva za takšno izdajo že obdelana, urejena in digitalizirana – dokončan je tudi kritični prepis zbirke z opombami – ter čaka na kodiranje v standardih XML/TEI in nadaljnjo obdelavo. Morebitni drugi del izdaje pa bi lahko zajel izbor iz neliterarnega gradiva, ki je zanimivo z vidika geneze Podbevškove poezije, ter dokumente v zvezi z recepcijo Podbevškove poezije nekje do leta 1940. Tudi ta bi bil ravno tako opremljen s faksimili, z opombami in uredniškim komentarjem.

Literatura

Literarna zapuščina Antona Podbevška.

PODBEVŠEK, ANTON: *Človek z bombami*. Ljubljana: Štefanija Ravnikar – Podbevškova, 1925.

PODBEVŠEK, ANTON / GLAVAN, MIHAEL (ur.): Podbevškova Žolta pisma. *Rast* 1, št. 4, 1990, str. 320–324.

PODBEVŠEK, ANTON: *Človek z bombami*. Poniž, Denis: Sedem desetletij Človeka z bombami. Novo mesto: Dolenjska založba, 1991.

The Preparation of an Electronic Critical Edition of the Poems by Anton Podbevšek

MARIJAN DOVIČ, Ljubljana

Podbevšek's literary estate is a relatively modest one. His poetic practice was limited to a few years, mainly the period between 1915 and 1925, and the bulk of his most important poems had been written by 1920. In addition to the pieces included in his only verse collection, *A Man with Bombs* (*Človek z bombami*; 1925), he published a handful of poems in magazines, while some were left inedited in his manuscript estate. An analysis of the poet's published pieces and estate has revealed that it would be worthwhile to attempt an electronic edition. There are several reasons: Firstly, Podbevšek's oeuvre has not been collected and properly presented yet, even though it is precisely this poet who is today considered the indisputable beginner of Slovenian historical avant-garde. Moreover, only an electronic edition would substantially expand and surpass the possibilities offered by any printed edition as a study resource. Among the particular problems to be confronted in such an edition, one may highlight the characteristic visual design of the poems, which could only be adequately presented in an e-edition; moreover, this approach would bring an elegant solution to presenting parallel versions of those poems, which had been re-published or subsequently revised by the author. A special challenge is posed by the poet's numerous corrections manually inserted into a copy of the original edition of *A Man with Bombs* (Podbevšek wanted to re-publish the collection after the war); an electronic edition could offer a critical transcription of the collection in its revised form, to be checked against a facsimile. The initial phase of the project should focus on comprehensive treatment of the poetry material, to be supplemented later with the material attesting to the specific reception of Podbevšek and his collection in the Slovenian cultural environment – the latter representing, along with the poems themselves, a key source for studies in Slovenian historical avant-garde.

The *Resianica* dictionary: the first three years

HAN STEENWIJK, Padova

Slovar *Resianica* je dialektološki slovar za slovenske narečne govore v krajih Bila, Njiva, Osojane in Solbica, ki ležijo na ozemlju občine Rezija v provinci Videm v avtonomni pokrajini Furlanija–Julijska krajina v Italiji. Podatki so kodirani v dokumentu XML, ki je strukturiran po shemi DTD konzorcija TEI z modulom oznak TEI.dictionaries. Na osnovi tega dokumenta se generirajo ukazne datoteke SQL, ki umestijo podatke v relacijsko podatkovno bazo, po kateri je mogoče iskati s spletnim vmesnikom na strani <http://purl.org/resianica/dictionary>.

1. Real world background

THE SLOVENE DIALECT OF RESIA is traditionally spoken on the territory of the homonymous municipality, stretching over two adjacent valleys in the Julian Alps that are squeezed in between the Slovene–Italian border on the east and the Villach–Udine motorway on the west. Apart from the population of these valleys (ca. 1200 inhabitants), the majority of which speaks the dialect, Resian speakers can also be found among emigrants living in the Northern Italian industry centers and even outside Italy, mainly in Switzerland, Germany, France and Belgium.

The dialect occupies a special position within Slovene dialectology for several reasons. Firstly, it is among the best preserved Slovene dialects spoken on Italian territory, with speakers in all age groups. However, in line with the general tendency of dialect use, the command of the dialect among the younger generations is limited and not widespread (see Steenwijk 2003). Secondly, it is by far the most intensively studied Slovene dialect, boasting a research history spanning almost 200 years and numerous publications, in Slovenia as well as abroad (see Dapit 1995). Part of the results from fieldwork on Resian is still unpublished, for

instance, the *Slovenski Lingvistični Atlas* and *Obščeslavjanskij Lingvističeskij Atlas* materials, mainly elicited during the 1960's. Thirdly, a rather extensive body of written dialect texts has been and continues to be produced. This makes Resian attain the status of one of the Slovene regional written languages (Dapit 2003) or even of one of the Slavonic minority languages (Duličenko 1981).

The Resian dialect does not exist as such, ie. it is not a uniform linguistic variety, but a group of local village dialects that share a sufficient number of traits to make them stand out together among the Slovene dialects. The local dialects differ among themselves on almost all levels of linguistic description, like phonetics, phonology, morphology and lexicon. As progress is made in the study of Resian syntax, it would not be surprising to find local differences on this level as well. As a rule, four local dialects are distinguished, those of the main villages of San Giorgio/Bila, Gniva/Njiva, Oseacco/Osojane and Stolvizza/Solbica, but further distinctions to allow for the speech of the other inhabited areas can and should sometimes be made.

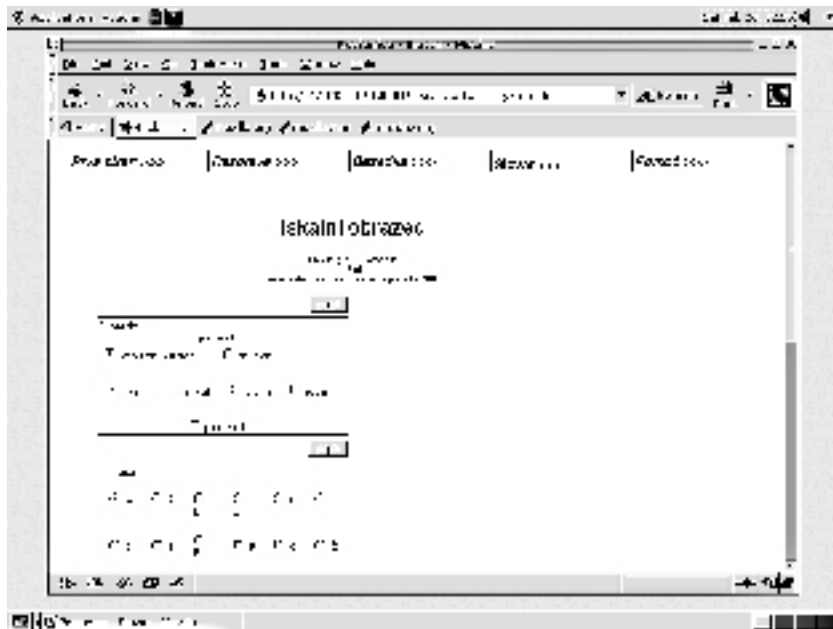
2. Motivation for the *Resianica* dictionary

The project for the dictionary, started in February 2002 at Padova University, strives to attain several goals. Like seems to happen to other researchers on Resian, and to dialectologists in general, also my study is scattered with notebooks containing unpublished dialect material, either because it did not fit in into the topics I treated so far or because the material needs further elaboration. True, during my doctoral project at Amsterdam University (1986–1990) a database application for the dBase II program was developed that was intended to contain all the material that started piling up, but after the end of the project no further data were entered and the application was not maintained. Although continuing at a lower speed, the collection of dialect material did not stop during the 1990's. By the year 2000 it had become imperative to order the material in a single data source, were it only to keep further research effective by avoiding duplication (the “you-already-asked-that-last-year effect”).

A second goal derives from a project carried out during the 1990's on behalf of the Resian municipality, entitled “Project for a practical Resian grammar”. For teaching in the local primary school and ongoing text production alike a move towards standardization of written Resian was deemed necessary by the local authorities. In parallel to the publication of two manuals describing parts of this standard-

ized form of Resian (Steenwijk 1994; 1999), authors like Luigia Negro and Matej Šekli started a series of publications in dialect that put this standard to practical use (see Šekli 2000–2001, for instance). As of this writing, the standard is still only in part explicitly described and therefore these authors were and are sometimes forced to make *ad hoc* and uninformed decisions on standardization issues, decisions that go undocumented outside the texts in which they are applied. Again, a single data source, this time not as a private document, but as a publicly accessible reference manual, was called for. This should present the standardization issues that are already resolved and eventually correct decisions that were taken erroneously.

A third goal is not so much the outcome of past or ongoing projects but more a prerequisite for a possible future project. A corpus of Resian texts would be highly desirable for documentation and research purposes alike. In order for such a corpus to be constructed, the lemma forms for the tokens encountered in the texts need to be unequivocally established. For established languages large dictionaries function as the point of reference for lemma forms, leaving only unregistered neologisms to be treated in a different way. But without a Resian dictionary, all tokens in a Resian text corpus would have to be treated as neologisms!

3. Macro- and microstructure

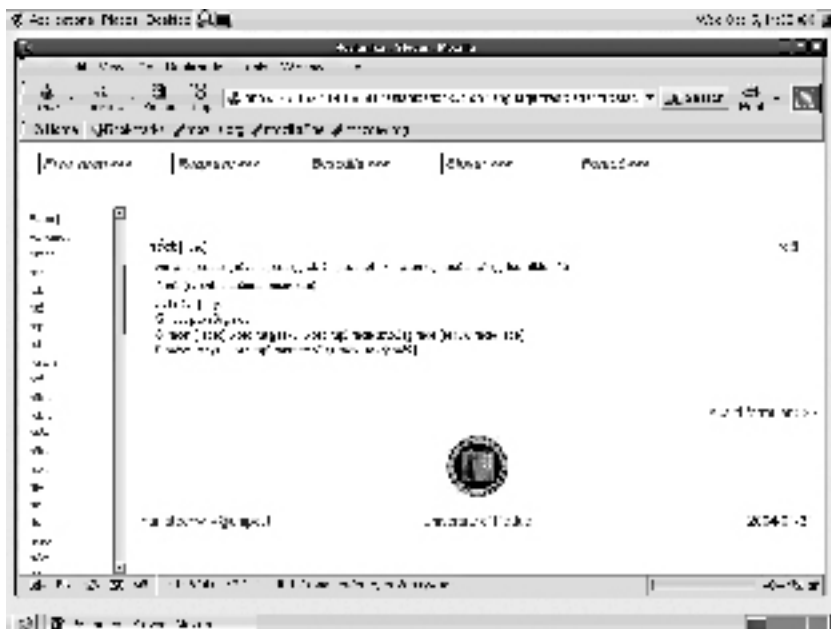
The three aforesaid goals determine how the entries to be inserted into the dictionary are selected. As the first point concerns, only the 1987 material from Gniva has been covered completely and at present the 1988 material from Stolvizza is being processed. As to the second point, the glossaries from Steenwijk 1994 and 1999 and *Po nās* are covered completely, along with two further volumes with didactical material for school and home education, *Lezioni didattico-illustrative* and *Ditido*. Resian primary texts have been excerpted only to a very limited extent, mainly from the years 2000–2003 and out of this body of texts only those that are written in standardized form. It follows from this choice of material that the dictionary mainly reflects present-day Resian. No specific action has been undertaken yet in order to satisfy the third goal.

As the second of the three goals implies, the dictionary should be presented in a form that can be put to general use. In other words, native speakers and foreigners alike should be able to look up useful information. This puts some constraints on the data to be contained in a single entry. Before an entry can be offered to the public, it should contain at least the following information:

a) a head word from at least one local dialect. If the same head word has been found in three or four of the local dialects, a standardized form for the head word can be given as well. For instance, 'reči', SG *ričyt*, G *ričet*, O *račet*, S *račyt*. For the procedure followed to establish a standardized form, see Steenwijk 1994; 2005;

b) a formal standard Slovene correspondence to the head word. For Resian *ričet* this formal correspondence is, obviously enough, *reči*. The correspondences are taken from *SSKJ* and/or *Pleteršnik 1894–1895*. If no formal correspondence can be found, such a form is reconstructed and indicated accordingly, eg. for Resian *račacä* 'reč, stvar' (dim.) the corresponding standard Slovene form **rečeca* is set up, in this following sound advice for print Slovene dialect dictionaries (Kenda–Jež & Weiss 1999: 33);

c) inflected forms of the head word that show alternating stems. As Resian morphology is shot through with consonantal and especially vocalic alternations, deducing the head word on the basis of a concrete inflected form can be a daunting task for non-natives. For instance, the verb *ričet* has the following forms showing alternating stems: *rëkal* - *raklä* - *rikle* - *räčë* - *riče*. Again, with sufficient information from the local dialects at hand, standardized forms are also given;

d) indications on the word class of the head word and possible information on usage;

e) an unambiguous translation. This is to say that apart from a direct translation extra descriptive information is given if this is necessary in order to disambiguate the direct translation. For instance, the descriptive information »izraziti s slišnimi besedami« is added to the direct translation 'reči' in order to prevent interpretations like 'ukazati, veleti' etc.

With respect to the first goal for setting up the dictionary, an entry may also contain dialectological notes on interesting or unclear forms, on special meanings, phraseology etc. These are intended for private use and thus should not be present in a publicly accessible format.

4. Technical realisation

Like in every well-behaved internet application, the technical realisation of the dictionary is divided in several tiers, notably a back end for data storage, a front end as a public view on the data and some logic for transporting the data between back and front ends. In order to remain autonomous with respect to data processing and funding possibilities, only open source software that implements open standards is used. This keeps the project clear of the vicissitudes of technological development and research financing politics.

4.1. Back end: XML

For data storage the XML format is an obvious choice. The alternative would have been an SQL-compliant database manager, but this was rejected for several reasons. Firstly, the learning curve for SQL is much steeper with respect to XML. Secondly, in SQL the data structure must be defined at a very detailed level and remains rather rigid throughout the project. Thirdly, the availability of Unicode in the project is a must, dictated by the non-standard set of characters used in Resian and in dialectological work in general. However, the Unicode capability of extant SQL-compliant database managers was not very widespread at the start of the project. XML, on the other hand, has from the start been designed to work with Unicode. Surprisingly, SQL returned in the project as a useful technology at a subsequent stage.

Less obvious is the specific DTD to be picked to define the dictionary structure. In a previous project, the *Aktives deutsch-niedersorbisches Wörterbuch*, I had chosen to develop a restrictive DTD that was tailored to the specific needs of this project, trying to control the structure and values as much as possible. (This was before the publication of *XML Schema*, with which a still larger degree of control would have been possible.) It proved to be a rather time consuming job to maintain such a DTD as for every new possibility in the material that was not yet catered for in the DTD adjustments had to be made. Therefore the opposite approach, an enabling DTD, ie. a DTD that allows for many different document structures, has been chosen this time. TEI with its module *TEI.dictionaries*, primarily developed for the transcription of print dictionaries, purveys a structure for a wide variety of dictionaries. Interestingly enough, almost all TEI projects listed under the heading “Dictionaries and Lexicographies” (<http://www.tei-c.org/Applications/index-subj.html>) concern digital dictionaries that as such do not exist in a print version. For an introduction to XML and TEI in general the reader is referred to Erjavec 2003.

In the *Resianica* dictionary, the following DTD is used:

```
<!DOCTYPE TEI.2 PUBLIC "-//TEI P4//DTD Main Document Type//EN"
"doctypes/p4/tei2.dtd" [
  <!ENTITY % TEI.XML 'INCLUDE' >
  <!ENTITY % TEI.dictionaries 'INCLUDE' >
  <!ENTITY % TEI.linking 'INCLUDE' >
  <!ENTITY % TEI.analysis 'INCLUDE' >

  <!-- local entity declarations -->
]>
```

The module *TEI.XML* turns on XML conform tagging, as opposed to traditional SGML conform tagging. The other modules, *TEI.linking* and *TEI.analysis*, turn on the ability to create a fixed set of identifiers that are centrally defined and then referred to throughout the document. One can think of this set as a controlled list of abbreviations.

The first level structure of a single entry uses the following tags:

```
<entry type=" " id=" ">
  <form type="head">
    <!-- here go Slovene and Resian standardized and dialectal
    head words -->
  </form>
  <form type="alt">
    <!-- here go Resian standardized and dialectal alternating
    stems -->
  </form>
  <gramGrp>
    <!-- here goes grammatical and usage information -->
  </gramGrp>
  <form type="infl">
    <!-- here go Resian standardized and dialectal inflected
    forms -->
  </form>
  <sense>
    <!-- here goes the translation -->
  </sense>
  <gramGrp lang="x-red">
    <!-- here go Resian dialectal inflected forms of
    dialectological interest -->
  </gramGrp>
```

```

<xr type=" ">
  <!-- here go cross references to other entries -->
</xr>
<re type=" " id=" ">
  <!-- here go related entries (diminutives, participles,
lexical phrases etc.) -->
</re>
<note>
  <!-- here go dialectological notes -->
</note>
</entry>

```

Out of these elements, only `<form type="head">`, `<gramGrp>` and `<sense>` are mandatory, the other elements are optional. A drawback of the enabling nature of *TEI.dictionaries* is the fact that this specific distinction between mandatory and optional elements in the *Resianica* dictionary cannot be enforced by doing a simple validity check. Theoretically, one can insert an entry containing only a single `<note>` element and still have a valid *TEI.dictionaries* document. In order to enforce a specific dictionary structure other means have to be put to use, like an XSLT stylesheet that expects to find only the elements actually used from *TEI.dictionaries*. One should also draw attention to the positive sides of this kind of DTD. The same element, eg. `<form>`, can be put to different uses by means of distinguishing values for the attribute *type*. The difference between `<form type="alt">` and `<form type="infl">` is that the former element contains, for every linguistic variant, all alternating stems, whereas the latter element contains concrete inflected forms that demonstrate the occurrence of the alternating stems, alternative desinences, etc. The rationale of this partially double treatment will become clear when discussing the front end.

As an example of the tags used down to the lowest level of an entry here follows the content of a concrete `<gramGrp lang="x-red">` element, taken from the entry for *Ratenj* [ratènj] ‘Artenj’:

```

<gramGrp lang="x-red">
  <gram ana="L sg">
    <list type="comp">
      <item lang="x-sgo" corresp="fvp">tu-w Ratanj&#235;</item>
      <item lang="x-gna" corresp="ifk">tu-w Ritinj&#232;</item>
      <item lang="x-oso" corresp="gsa">tu-w Ratanj&#232;</item>
    </list>
  </gram>
</gramGrp>

```

The element `<gramGrp>` has the *lang* attribute set to “x-red”, because it brings together information drawn from one or more Resian local dialects, as opposed to the Resian standardized forms. In this case we have directly comparable inflected forms for the Locative singular of this substantive, as is indicated by the `<gram ana="L sg">` element, that holds the actual list. Every item in the list holds one attested form, for which the local dialect and the informant are referred to in the *lang* and *corresp* attributes, respectively. In order to remain independent from the encoding available under a concrete operating system or from within a concrete text editor (the project has been migrating over several of them), all non-ASCII signs are designated by decimal entities. For instance, `tu-w Ratanjë` reads *tu-w Ratanjë*.

4.2. Front end: HTML

As one may have guessed from the previous sections, the publicly visible part of the dictionary presents only a choice of the entries processed so far. Entries that do not comply with the prerequisites set out in section 3, or for which the forms, the grammatical information or the translation need further checking with native speakers, are marked as *type="priv"* (private) on the `<entry>` element and cannot be selected from the HTML interface at <http://purl.org/resianica/dictionary>.

Furthermore, for every linguistic variety contained in the entries a starting point for searching is offered. In a more conventional bilingual dictionary these linguistic varieties are only two: the language described and the language used for translation. In many online dictionaries searching by translation is offered, although every lexicographer knows that an L1 → L2 dictionary cannot result in an L2 → L1 dictionary by means of simple inversion. However, the extra search criterium compared to bilingual print dictionaries can be offered at virtually zero costs and, as long as the dictionary user knows what he is doing, its advantage cannot be denied.

The linguistic varieties for which can be searched are offered to the user by means of exhaustive lookup lists. This approach differs from the one usually taken for the online dictionaries of established languages. With the latter, the user can be supposed to be informed of the orthographical conventions and can write the search item in a text field as long as the graphemes to be used are at disposal from the keyboard. For a dialect like Resian neither the former nor the latter condition is met. There exist a number of concurrent and sometimes even unstable orthographies for Resian, almost all of which use special graphemes that cannot be accessed from the keyboard.

In the case of the *Resianica* dictionary, the number of linguistic varieties can in a single entry be maximally seven: standardized Resian, four dialectal Resian varieties, the translation and the standard Slovene formal correspondence. A translation into standard Slovene is by no means always equal or similar to the standard Slovene formal correspondence, as the following examples show: res. *mast*, slv. correspondence *mast*, slv. translation ‘maslo’; res. *dikla*, slv. correspondence *dekla*, slv. translation ‘služkinja’; res. *bližnji*, slv. correspondence *bližnji*, slv. translation ‘sosed’. Now, every entry contains a standard Slovene formal correspondence (extant or reconstructed) and a translation, but, on the other hand, not all five Resian linguistic varieties need to be present. As a consequence of this full access to all entries is gained by searching for a correspondence or a translation, whereas the lookup lists for the Resian varieties offer only a partial view on the entries available.

One may object to this setup by saying that five Resian linguistic variants as search criteria represent overkill, but the first one mentioned, standardized Resian, is only known to a very limited circle of users and language planners. One of the goals of the dictionary is actually the spreading of knowledge about these standardized forms. It is more likely, from the point of view of native speakers and dialectologists alike, that the user has knowledge of one or more of the four dialectal Resian varieties mentioned. As the actual dialect form of a certain lexeme can be very different from one local dialect to another, all four local dialects must be present as search criterium. For instance, for ‘angel’ one has SG *janjul*, G *enjul*, O *anjul* and S *onjol*, all brought together under the standardized form *anjul*. One can imagine that the lookup lists for the local dialects sharply differ from each other in the alphabetical position of certain lexemes. The dialectologist could have preferred to search by standard Slovene formal correspondence, but in the case of *anjul* no such correspondence exists in Pleteršnik or *SSKJ*, and he only has the reconstructed **anjul* as a clue.

A drawback of the concurrent Resian orthographies that cannot be circumvented by the lookup lists is the actual shape of the lexemes inserted in the lists. Not all orthographical variants are taken into account, only the orthography as proposed in Steenwijk 1994 is used.

A further clue for searching, mainly intended for non-native speakers, is the inclusion into the lookup lists of all alternating stems for a given lexeme. As can be seen in the example cited in section 3, point c), the vowel alternations can make a user search in the wrong alphabetical place when he starts looking with a concrete

inflected form at hand. Now, for alternating stems there do not exist traditional rules that determine which inflected form is to be inserted into a lookup list in order to represent a particular stem form. Remember that only convention tells us to look for the infinitive of a verb or the Nominative singular of a substantive. Therefore the stems as such are included in the lookup lists, recognizable by their final hyphen, eg. *rěka-*, *rak-*, *rik-*, *rač-*, *rič-* alongside *ričet*. These abstract stems, for standard Resian as well as for the local dialects, are kept track of within the `<form type="alt">` element of an entry. In the HTML visualization of an entry, however, concrete inflected forms are given that exemplify these abstract stems. For the local dialects they are given contrastively, i.e. only in case they differ from the standardized forms. That is why they are held separately within the `<form type="infl">` element. It cannot be denied that this approach is the origin of some redundancy. One can easily imagine XSLT rules that outputs the stem part for the lookup lists and the complete form for the entry visualization.

To sum up, the search interface is designed with the goal to offer different kinds of users as many access points as possible.

4.3. Transportation logic: XSLT, Java

In order to prevent disappointment, it should be stated at once that the HTML interface does not receive its data directly from the XML datastore. The alphabetical lookup lists cannot be created online by means of XSLT for several reasons. Firstly, its built-in alphabetical ordering rules cater for established languages, like standard Slovene, but obviously not for lesser known dialects deprived of clear orthographical standards. This could be circumvented by writing an extension to XSLT for ordering Resian material, but the second drawback makes this approach lose its sense. XSLT is far too slow for alphabetically ordering say 3000 items for a given linguistic variety. Even simply accessing the complete document containing the dictionary within a reasonable response time can with XSLT only be done on a very fast machine.

For these reasons an SQL application has been set up within a relational database manager system. Here the items for the lookup lists are stored in separate fields, with a reference to the entry in which they occur. All entries are likewise stored in separate fields and are thus directly accessible from within the SQL application. The SQL scripts necessary for populating the fields are produced by XSLT stylesheets that are run offline against the XML document. This means that we have a read-only database, set up exclusively for the needs of the HTML interface

and updated about once a year. The reason for this large update interval is not technological, but mainly determined by the time it takes to do quality checks on the content of the entries.

This takes care of the problem of slow response times, but not of the problem of alphabetical ordering. SQL knows even less about alphabetical ordering than XSLT. But the RDBMS used, *HSQLDB*, can at least be induced to store and faithfully return Unicode encoded strings. For ordering, a simple trick developed at Amsterdam University for the dBase II application is resorted to: for every item in the list a separate field contains an ASCII transcription in which every sign containing a diacritic, along with its base sign, is represented by a digraphic sequence that ensures the right order, like $c = ca$, $\check{c} = cb$, $\acute{c} = cc$ etc. For example, in this transcription *žanā* becomes *zbaanab*. For the Resian material these transcriptions are already present in the XML document, for the standard Slovene material they are generated by the same XSLT stylesheets that produce the SQL scripts.

Once the entry requested by the user has been retrieved from the database, it is processed online by an XSLT stylesheet and handed over to the HTML interface. As this interface is designed to be multilingual (English, Italian and Slovene), the stylesheet output depends on the current user language. Furthermore, the stylesheet selects, within the entries, only those sections that are intended for public use. The complete request and response process is implemented in Java, a platform independent programming language that from the start on was designed with Unicode in mind. Indeed, since the start of the project the application, mainly developed under Linux and MS Windows, has run unchanged on BSD, Linux and MS Windows machines.

5. Looking ahead

The project as it is unfolding is open to changes and adjustments in several respects. Possible directions for future work are:

a) adding new information types to the entries, like valence, example phrases, etymology and sources. Especially the former two, valence and example phrases, would greatly enhance the practical use of the dictionary. It is an advantage of *TEI dictionaries* and XSLT that changes in the microstructure of the dictionary would be easy to realize;

b) the grammatical information should be tagged in a more exhaustive way. The tagging of an inflected form is now done with a home grown system of identifiers, as can be seen from the `<gramGrp lang="x-red">` example in section 4.1. In that system, for nouns only case (L) and number (sg) are explicitly marked, but part of speech information is completely lacking and can only be arrived at implicitly. This system should be changed to use the morphosyntactical descriptors from the *MULTEXT-East* standard, that contains a module for Resian. For instance, the inflected form *Ratanjê* would then be marked `ana="Npmsl"`, which reads “Noun, proper, masculine, singular, locative”;

c) the tagging of the Resian linguistic varieties is done with a set of identifiers that start with the prefix *x-*, as can be seen in the same example in section 4.1. This is in accordance with *ISO 639*, that states that for the names of linguistic varieties (“languages”) not registered under *ISO 639*, identifiers for private use can be constructed by means of this prefix. Another standard, *RFC 3066*, builds upon *ISO 639* in order to provide an extension mechanism for the first level identifiers regularized by ISO. With this authority, a language identifier for Resian has been registered in the recent past, *sl-rozaj*. However, it cannot be used anywhere in the XML document as it is not tied to a particular linguistic variant within Resian but rather designates Resian as a whole. After the present discussion on a revision of *RFC 3066* will have come to an end, one could apply on the *IETF-languages* list for more specific tags. One could imagine a tag that expresses the fact that, for instance, *x-sgo* is somehow related to *sl-rozaj* by writing *sl-rozaj-x-sgo*;

d) with a working rhythm of about 900 entries a year it will take several more years before all the unpublished dialect material will be entered. After that, one could start to systematically excerpt other sources, like texts written in standardized Resian, dialect material published by other researchers and Resian written texts in general;

e) instead of working with a separate XML document and a read-only SQL database, one could turn to a native XML database manager, to be used for data entry as well as for data retrieval. As the project started, extant XML database managers (*Exist*, *Xindice*) were not fully Unicode compliant. Furthermore, a query language similar to SQL, but specifically designed for XML, did not yet exist at the time. Now, with *XQuery* close before its finalization (as of this writing the Working Draft status has been reached at W3C) and the newest versions of the aforementioned software, using a native XML database manager is becoming a realistic alternative,

at least for a read-only database. Data updating is not catered for in the present version of the standard, a functionality that will be included only in future versions;

f) although the project started out by producing a resource for online access, the production of a print version is by no means precluded by the setup. This is another advantage of XML and XSLT. Indeed, recently a print dictionary, commissioned by the Resia municipality, has been prepared that draws its data entirely from the XML document (Steenwijk 2005). The selection of the entries and the information contained therein follows different criteria with respect to the online version, however.

6. Caveat

The online publication provides a direct and low-cost possibility to share with the public material that is of interest to academic researchers and native speakers alike. Online publication has the further advantage of being open for relatively painless corrections and adjustments. Especially for dialect descriptions, that can never be as exhaustive as descriptions of established languages, this is a plus. New information keeps popping up that can enrich the entries already offered to the public. Users should be aware of this somewhat fluent nature of an online publication as compared to a paper version.

References

- Aktives deutsch-niedersorbisches Wörterbuch*: <http://gcjm.dyndns.org/adnw/adnw.htm>.
- DAPIT 1995: Roberto Dapit, *La Slavia Friulana: Lingue e culture / Beneška Slovenija: Jezik in cultura*, Cividale / Čedad – San Pietro al Natisone / Špeter: Circolo Culturale / Kulturno društvo »Ivan Trinko« – Cooperativa / Zadruga »Lipa«.
- DAPIT 2003: Roberto Dapit, »Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov pri Slovencih v Furlaniji«, in: *Slovenski knjižni jezik: aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje* (= *Obdobja* vol. 20), ed. by A. Vidovič Muha, Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, pp. 301–312.
- Ditido: Za otroke*, ed. by L. Negro & C. Quaglia, Gemona del Friuli: Tipografia Toso, 1999.

- DULIČENKO 1981: Aleksandr D. Duličenko, *Slavjanske literaturne mikrojazyki*, Tallin: Valgus.
- ERJAVEC 2003: Tomaž Erjavec, »Označevanje korpusov«, *Jezik in slovstvo* 48/3–4, pp. 61–76.
- Exist*: <http://exist.sourceforge.net/>.
- HSQldb*: <http://hsqldb.sourceforge.net/>.
- IETF-languages*: <http://www.alvestrand.no/mailman/listinfo/ietf-languages>.
- ISO 639*: <http://www.loc.gov/standards/iso639-2/>.
- KENDA-JEŽ & WEISS 1999: Karmen Kenda-Jež & Peter Weiss, »Posebnosti (slovenskega) narečnega slovaropisja«, in: 35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 28.6 – 17.7.1999: Zbornik predavanj, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, pp. 27–46.
- Lezioni didattico-illustrative nella scuola elementare di Resia, classi III°, IV°, V^o ottobre 2001 – maggio 2002*, Stolvizza – Moggi: Circolo Culturale Resiano “Rozajanski Dum” – Direzione Didattica di Moggi Udinese.
- MULTEXT-East*: <http://nl.ijs.si/ME/V3/>.
- PLETERŠNIK 1984–1895: Maks Pleteršnik, *Slovensko–nemški slovar*, 2 vols., Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Po nās: primo libro di lettura in resiano*, ed. by R. Dapit, L. Negro, S. Paletti & H. Steenwijk, S. Dorligo della Valle: Graphart snc, 1998.
- RFC 3066*: <http://www.faqs.org/rfcs/rfc3066.html>.
- SSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 5 vols., Ljubljana: Državna Založba Slovenije, 1970–1991.
- STEENWIJK 1994: Han Steenwijk, *Ortografia resiana / Tö jošť rozajanskě pisanjě*, Padova: CLEUP.
- STEENWIJK 1999: Han Steenwijk, *Grammatica pratica resiana: il sostantivo*, Padova: CLEUP.
- STEENWIJK 2003: Han Steenwijk, “Resian as a minority language”, in: *Language Death and Language Maintenance: Theoretical, practical and descriptive approaches* (= *Current Issues in Linguistic Theory*, vol. CCXL), ed. by M. Janse & S. Tol, Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins, pp. 215–226.
- STEENWIJK 2005: Han Steenwijk, *Piccolo dizionario ortografico resiano/Mali bisidnik za tö jošť rozajanskě pisanjě*, Padova: CLEUP.
- ŠEKLI 2000–2001: Matej Šekli, »Kotić za dan liwči jazek«, *All’Ombra del Canin / Ta pod Čanynowo sinco* 73/1, pp. 8–9; 73/2, pp. 7–8; 74/1, p. 11; 74/3, p. 14.
- TEI.analysis*: <http://www.tei-c.org/P4X/Al.html>
- TEI.dictionaries*: <http://www.tei-c.org/P4X/DI.html>

TEI linking: <http://www.tei-c.org/P4X/SA.html>

Xindice: <http://xml.apache.org/xindice/>

XML Schema: <http://www.w3.org/XML/Schema>

XQuery: <http://www.w3.org/TR/xquery/>

Slovar *Resianica*: prva tri leta

HAN STEENWIJK, Padova

Slovar *Resianica* je dolgoročni projekt, ki se je začel januarja 2002 na Univerzi v Padovi. Njegov namen je, da poveže in javnosti ponudi narečno gradivo rezijanskih govorov v krajih Bila, Njiva, Osojane in Solbica. Ker ponuja tudi pravopisne smernice, je projekt hkrati zamišljen kot podpora prizadevanjem po jezikovni standardizaciji, ki poteka znotraj rezijanske skupnosti vse od devetdesetih let minulega stoletja.

Mikrostruktura vsake enote v tem slovarju vsebuje naslednje minimalne sestavine: standardizirano rezijansko geslo, slovensko knjižno ustreznico temu geslu, gesla za govore posameznih krajev, slovnično informacijo in kratek prevod. Če je potrebno, je dodana tudi oblikoslovna informacija. Neobvezna sestavina so tudi navzkrižne kazalke k drugim, povezanim geslom ali k opombam dialektološke narave. Slednje na spletu niso dostopne javnosti.

Tehnična izpeljava v celoti temelji na odprtem programu in odprtih standardih. Vir podatkov je dokument v jeziku XML, ki je strukturiran po shemi TEI DTD; v slednjo je vključen še dodatni modul oznak za slovarje TEI.dictionaries. Ta ponuja prožno označevalno strukturo, primerno za širok spekter slovarjev. Odkar projekt napreduje, še nismo naleteli na primer, ko modul oznak TEI.dictionaries ne bi ustrezno zajel kakšne informacijske strukture, potrebne v slovarju *Resianica*.

Slovarske enote, ki že ustrezajo tem minimalnim zahtevam, so objavljene na spletu tako, da je omogočeno iskanje po relacijski podatkovni bazi. Neposredni mrežni dostop do celotnega dokumenta v XML bi imel za posledico dolg odzivni čas; iz tega razloga slogovne datoteke XSLT, ki generirajo ukazne datoteke SQL, potekajo 'offline' glede na podatkovni vir v XML.

Iskalni obrazec na strani <http://purl.org/resianica/dictionary> omogoča iskanje glede na vse jezikovne zvrsti, navzoče v slovarju: rezijansko standardno obliko, rezijanske narečne govore, slovensko knjižno ustreznico in prevod. Iskano obliko moramo najprej izbrati z oglednih seznamov, ki so uporabniku na voljo za vsako jezikovno zvrst in za vsako začetno črko gesel. S tem so vnaprej odstranjene težave, kot denimo, če ne poznamo pravilne pravopisne oblike določene besede ali je ne znamo vtipkati. Ogledni sezname ne vsebujejo le geselskih besed, temveč tudi alternativne korenske oblike, izmed katerih jih je veliko v rezijanščini.

Trenutno vsebuje podatkovni vir okrog 2.700 enot. Potrebno pa bo še več let dela, preden bo slovar rezijanščine zadovoljivo izoblikovan – tako kar zadeva samo število enot kakor tudi glede izčrpnosti njihovega opisa.

Conversion of the Slovenian Text Corpus *Nova beseda* into XML

PRIMOŽ JAKOPIN, Ljubljana, BIRTE LÖNNEKER-RODMAN, Hamburg

V prispevku je predstavljen prenos 100 milijonov besed *Nove besede* v format XML; prenos je bil opravljen v prvih treh mesecih leta 2004. *Nova beseda* je največja zbirka slovenskih elektronskih besedil z internetnim vmesnikom – obsega predvsem časopisni jezik, govornjena besedila ter leposlovje in je eden osrednjih virov za preučevanje slovenskega jezika. Korpus sam je opremljen s konkordančnim iskalnikom, s katerim je mogoče poizvedovati po besedah in besednih zvezah, ter z iskalnikom po besednih oblikah, ki prikaže seznam besed s pogostnostmi, urejen po začetkih ali koncih besed. Format XML je bil izbran zaradi izmenljivosti, saj zagotavlja večjo varnost pri trajnejši hranitvi besedil korpusa in tudi možnost njegove širše uporabe. Glavni del prispevka prinaša prikaz notranje zgradbe besedil v korpusu ter opis problemov, povezanih s prenosom. Čeprav je bila že osnovna oblika zapisa v veliki meri kompatibilna s priporočili standarda TEI, je vseeno sledila predvsem knjižni obliki zapisa besedil in je bilo zato treba za izpolnitev zahtev v zvezi s hierarhičnim redom opraviti precej dela pri uskladitvi vrstnega reda začetkov in koncev posameznih oznak. Manj težav je bilo z naborem znakov, kjer je bil kot ciljni zapis izbran format Unicode.

Introduction

THE SLOVENIAN CORPUS *Nova beseda* is collected, technically prepared and maintained by the Corpus Laboratory of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language at the Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU). Its main purpose is to support the preparation of monolingual dictionaries at the Institute of the Slovenian Language; however, it is also freely accessible, since 1999, through a Web query interface.¹ At the time of proof reading this paper,² it contains approximately 162 million words, mainly newspaper text, transcriptions of formal speech and fiction. *Nova beseda* is prepared and kept in the file format of the local text editor EVA; it offers a wide range of text processing, has an integrated text-oriented database, includes many corpus-preparation functions and supports a large character set.

¹ <http://bos.zrc-sazu.si> [20 October 2005].

² October 2005.

This paper presents the methods and procedures used when converting a previous version of *Nova beseda* (100 million words, as of January 2004) into the Extensible Markup Language XML (Bray et al. 2004), an international standard format for the exchange of textual data. The conversion was performed to make possible a wider exploitation of the corpus material. In order to convert the *Nova beseda* text collection into XML, several steps have been taken. A Document Type Declaration (DTD) is needed to describe the structure of the XML document representing the corpus (Section 1). The document structure is based on markup by tags that indicate elements like start or end of a text, paragraph or sentence. The tags in the EVA version of *Nova beseda* are of a different format and distribution than those required by the XML standard, and thus need to be converted (Section 2). Finally, in order to be able to represent “special” characters outside the range of the basic 7-bit ASCII character set, XML supports the Unicode Standard (Unicode Consortium 1996, 2000). Therefore, all non-ascii characters in the text corpus have to be substituted by Unicode entities (Section 3).

In Section 4, we mention some useful tools that we have used for checking the wellformedness and validity of XML documents and for working with them. In Section 5, we provide a short statistical overview of markup elements occurring in the XML version of 100 million words of *Nova beseda*. Section 6 is the conclusion.

1. Document Type Definition for *Nova beseda*

Nova beseda is marked up with a range of tags indicating document structure, font layout, and text parts with special functions, such as quotations or text in foreign language. Figure 1 shows the beginning of the drama *Halštat* by Drago Jančar with EVA markup. Two distinct types of tags can be distinguished: relatively long ones using Latin characters in angle brackets (e.g. <file_name>) in the document header, and short one-character markup using special EVA characters (e.g. <P>) in the document body. Both tag types also have closing tags, e.g. </file_name> and <P>. Characters between corresponding opening and closing tags are supposed to be of the type indicated by the markup: for example, A_I_DR_DJ_HA.eva is the file name, and the first text part, OSEBE :, is a paragraph. Other markup in the text body indicates sentences (<S, S>) and fontsetting in italics (ITALIC tag). The DOUBLE tag indicates line breaks in the original printed version of Jančar’s text; it is an empty tag (contains no characters), and therefore it is never closed.


```

♦ </file_name>A_I_DR_DJ_HA.eva</file_name>
♦ </file_abbreviation>A_I_DR_DJ_HR</file_abbreviation>
♦ </file_source>Drago Jančar: Halštat, Nova revija, 1996, str. 5-80</file_source>
♦ </file_size_words>14016</file_size_words>
♦ </file_creation_date>5. oktobra 2002</file_creation_date>
♦ </file_date_of_change>28. oktobra 2002</file_date_of_change>
♦ </file_title>Drago Jančar: Halštat</file_title>
DSEBE:
HABILIS, profesor arheologije, dr. h. c.
ANASTAZIJA, arheologinja NELA JULA HONZA
Ves čas igre v treh dejanjih isto prizorišče: večji prostor počrnelimi ste
Nekaj vrat v sosednje prostore, kjer ti ljudje nemara spijo.
Arheološka delavnica v rudniškem jašku.
Vse, kar k njej spada, vendar vse deluje nekoliko nelagodno.
Spod stropa visi žarnica, morda še kakšno umetno svetilo, naravne svetlobe ves čas
Ob stenah lopate, kramp in različno arheološko orodje za izkopavanje.
Za človeško dolžino dolg zaboj ob steni.
Nad njim na steni risba keltskega kneza.
Na sredi velika miza, prekrita s časopisnim papirjem, na njej kupi različnih, v gla
Posebej tudi nekaj enostavne nakita, orožja - ročaji in rezila nožev, bronaste za
Četrto dejanje ali Epilog: klop v parku. / stran 5 /

```

Figure 1: *Nova beseda* text with markup in EVA (long lines not folded).

In XML (Bray et al. 2004), the Document Type Definition (DTD) defines in which hierarchy and sequential order tags are allowed to occur in the document. The *Nova beseda* DTD provides XML equivalents of those tags that are present in the original EVA file.

Figure 2 shows the beginning of the same text as Figure 1, but with XML markup. The names of header tags (`file_name`, `file_abbreviation` etc.) are taken over without modification. Some of the tags occurring in the body have been renamed in order to correspond to related tag names in the *Guidelines for Text Encoding and Interchange* (TEI). For example, line breaks are indicated by the tag `<lb/>` instead of `DOUBLE`. The TEI guidelines (Sperberg-McQueen/Burnard 2002) have been prepared since 1988 by the *Text Encoding Initiative* and are available on the Web as well.³ Their aim is to provide a common ground for the encoding and exchange of textual data including dictionaries, terminology, and the text genres drama, prose and verse. For corpora such as *Nova beseda* that include verse, drama and prose parts, different Base Tagsets of TEI would have to be combined in the DTD. However, *Nova beseda* has initially not been prepared according to these guidelines. It rather aims at a close representation of the text *and layout* in the printed sources and includes for example markup of italics, bold (strong) and

³ <http://www.tei-c.org/> [20 October 2005]

centered text. Therefore, the *Nova beseda* XML file represents a basically annotated corpus which could still be enriched by many further TEI XML tags for the markup of document structure (e.g. `<speaker>` announcing the speaker name in drama texts). Due to time constraints, these additional elements could not be included at the conversion stage.

The *Nova beseda* DTD written by the second author also defines some additional tags for the markup of

- the start and end of the entire collection (`<NovaBeseda>`, `</NovaBeseda>`);
- inner document starts and endings (`<NovaBesedaText>`, `</NovaBesedaText>`);
- header starts and endings (`<header>`, `</header>`);
- text starts and endings (`<text>`, `</text>`).

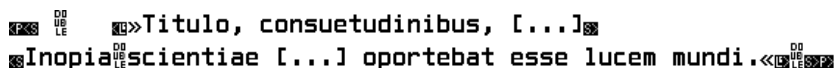
Furthermore, the DTD defines a large range of character entities for non-ascii characters, as explained in Section 3 below. With the exception of most of the entity definitions, the entire *Nova beseda* DTD is provided in the Appendix of this paper.

```
<?xml version="1.0" encoding="UTF-8" standalone="no"?>
<!DOCTYPE NovaBeseda SYSTEM "NovaBeseda.dtd">
<NovaBeseda>
  <NovaBesedaText>
    <header>
      <file_name>A_I_DR_DJ_HR.eva</file_name>
      <file_abbreviation>A_I_DR_DJ_HR</file_abbreviation>
      <file_source>Drago Jan&ccaron;ar: Hal&ccaron;tat, Nova revija, 1996, str. 5-80</file_source>
      <file_size_words>14016</file_size_words>
      <file_creation_date>5. oktobra 2002</file_creation_date>
      <file_date_of_change>20. oktobra 2002</file_date_of_change>
      <file_title>Drago Jan&ccaron;ar: Hal&ccaron;tat</file_title>
    </header>
    <text>
      <p><s> <lb/> OSEBE:</s></p>
      <p><s> HRABILIS, profesor arheologije, dr. h. c.</s></p>
      <p><s> ANASTAZIJA, arheologinja</s> NELA</s> JULA</s> HONZR</s></p>
      <p><s> <lb/> <i>Ves &ccaron;as igre v treh dejanjih isto prizori&ccaron;&ccaron;e: ve&ccaron;j
      </i>Nekaj vrat v sosednje prostore, kjer ti</s>ljudje nemara spijo.</i></s>
      </i>Arheolo&ccaron;ka delavnica v rudni&ccaron;kem ja&ccaron;ku.</i></s>
      </i>Vse, kar k njej spada, vendar vse deluje nekoliko nelagodno.</i></s>
      </i>Spod stropa visi &ccaron;arnica, morda &ccaron;e kak&ccaron;no umetno svetilo,</i>naravne
      </i>Ob stenah lopate, kramp in</i>razli&ccaron;no arheolo&ccaron;ko orodje za izkopavanje.</i>
      </i>Za &ccaron;love&ccaron;ko dol&ccaron;ino</i>dolg zabo&ccaron; steni.</i></s>
      </i>Nad njim na steni risba keltskega kneza.</i></s>
      </i>Na</i>sredi velika miza, prekrita s &ccaron;asopisnim papirjem, na njej kupi</i>razli&cc
      </i>Posebej tudi neka</i>zenostavnega nakita, oro&ccaron;ja - ro&ccaron;aji in rezila no&ccaron;
      </i>&ccaron;trto dejanje ali Epilog: klop v parku.</i></s></i></s> stran 5</i></p>
```

Figure 2: *Nova beseda* text with XML markup (long lines not folded).

2. XML markup in *Nova beseda*

For most EVA tags, the conversion into XML is straightforward: A replacement procedure substitutes the opening and closing EVA tags by the corresponding XML tags, where the names of the XML tags are provided by the *Nova beseda* DTD. However, this procedure converts EVA markup 1:1 into XML format, which means that the distribution of all tags has to be “compliant” to the XML DTD already in the EVA file: the nesting and sequence of tags used in that file has to be a valid basis for the conversion. In particular, problems occur if the underlying EVA file shows tag sequences such as `<S<L [...] S><S [...] L>` in Figure 3, where an outer tag (the sentence-tag `<S`) is closed before an inner tag (the foreign-language-tag `L`). The converted file would not be wellformed XML, as XML requires inner tags to be closed before outer tags. The problem can only be solved by either using the foreign-language tag as outer tag (`<L<S [...] S>L`), or by closing it before each sentence tag, and re-opening it for the next sentence (`<S<L [...] L>S`).


```

<S> Titulo, consuetudinibus, [...]
<L> Inopia scientiae [...] oportebat esse lucem mundi.</L>

```

Figure 3: Example tag sequences in EVA file.

Therefore, an automatic procedure implemented by the first author changes the order and nesting of the tags in the EVA file, wherever necessary. It is available as a macro procedure in the EVA editor. Because of validating problems at this stage, three tags were not taken over into the XML file: The bookformatting tag for text that appears as in the book (including spaces), the centered tag for centered text in the source, and the quotation tag. The EVA tags for bookformatting and for centered text are mapped onto XML comments containing the potential XML tags (for example, `<!-- <center> -->` and `<!-- </center> -->` for the start and end of centered text), rather than on the tags themselves. The comments do not disturb the interpretation of the XML file. Also the EVA tag for non-textual elements, the Non-Text tag `NT`, is mapped onto comments in the XML file. Those Non-Text comments contain meta-information like page numbers of printed sources, e.g. `<!--stran 5-->`, as also visible in the last line of Figure 2.

Finally, the individual texts (files) of which *Nova beseda* consists are also marked up by XML tags. To every individual text, XML tags indicating its beginning and end (`NovaBesedaText`), the beginning and end of its header (`header`), and the

beginning and end of the text body (`text`) are automatically added. Finally, the entire text collection is provided with the tag for its start and end (`<NovaBeseda>`, `</NovaBeseda>`) and with two introductory lines. These are **1.** an XML declaration specifying the version of XML being used (version 1.0) and **2.** the DTD (`NovaBeseda`) as a pointer to an external document, which is held in a separate file (`NovaBeseda.dtd`) on the same system and which has been described in Section 1. The first two lines of the *Nova beseda* XML file thus read as follows:

```
<?xml version="1.0" encoding="UTF-8" standalone="no"?>
<!DOCTYPE NovaBeseda SYSTEM "NovaBeseda.dtd">
```

3. Substitution of non-ascii and other special characters

In order to represent “special” characters, by which we refer to characters outside the range of the basic 7-bit ASCII character set, XML supports the Unicode Standard (Unicode Consortium 1996, 2000). Thus, all non-ascii characters in the text corpus have to be substituted by Unicode entities. For example, in order to represent the Slovenian character *š*, which is not present in ASCII, the unicode entity `š`; has to be used. Accordingly, the word *še* ‘still’ would read as `š`;e. The text represented by such XML code is obviously difficult to be read by humans.

Therefore, instead of inserting the unicode entities directly into the *Nova beseda* XML corpus, a more “intuitively readable” entity range was used, which is mapped onto the Unicode entities in the DTD. For example, the *Nova beseda* DTD provides a mapping from the XML entity `&scaron`; to the above mentioned Unicode entity `š`; representing the letter *š* (cf. definition in Figure 4). The entity `&scaron`; can then be used to refer to *š*; the word *še* can be written as `&scaron`;e. For ca. 140 distinct non-ascii characters occurring in the corpus, entities describing them in words or abbreviations like `scaron`, and their mapping to unicode, are provided in the *Nova beseda* DTD analogously to Figure 4. Most character mappings are taken over from the publicly available files⁴ `iso-lat1.ent`, `iso-lat2.ent`, `iso-num.ent`, and `iso-pub.ent` produced by Norman Walsh for the XML version of DocBook. Entity definitions for the Euro sign, the permit sign, Greek letters, e with accent breve, and the small latin character esh have been added by the second author.

⁴ <http://www.lib.virginia.edu/speccol/vhp/download/ISO.txt> [20 October 2005]

```
<!ENTITY scaron "&#x0161;"> <!-- LATIN SMALL LETTER S WITH CARON -->
```

Figure 4: Entity mapping in DTD for the letter š.

The conversion of most special characters can be achieved by an automatic replacement procedure in the EVA editor. However, as the ASCII characters `&`, `<` and `>` (ampersand and angle brackets) have a special meaning in XML, they will also have to be replaced if they occur in the content of *Nova beseda* texts. In fact, they have to be substituted *before* any other processing is performed, as otherwise XML characters belonging to entities (for example, ampersand in `š` or angle brackets in the tag `<text>`) would also be replaced. Still, in order to preserve the markup of the file headers (*Nova beseda* text headers), which already contain the signs `<` and `>`, those characters are masked before even this substitution can take place, and unmasked afterwards. The masking consists in replacing `<` by `$$$` and `>` by `βββ`, if they occur in the file headers; of course, any other character sequence not occurring in the corpus could have been chosen. After the substitution of the three above mentioned ASCII characters, the character sequences are again replaced by the corresponding angle brackets.

To summarize, the replacement of existing markup is thus performed using the following procedures:

1. mask all angle brackets in headers;
2. replace three ASCII characters:
 - all occurrences of `&` by `&`;
 - all occurrences of `<` by `<`;
 - all occurrences of `>` by `>`;
3. unmask the angle brackets in headers;
4. replace all special non-ascii characters by their corresponding XML entities.

Finally, also the double diamond character and its surrounding, used to mark meta-information in the EVA file, as visible in Figure 1, are deleted during the conversion.

4. Some useful XML tools

The minimal constraint on an XML document is that it should be *wellformed*. Basically, that means that all XML elements (tags) should occur either in pairs (e.g. `<s>...</s>`) or as empty tags (e.g. `<lb/>`), that the order of opening and closing tags should be hierarchical (e.g. `<p><s>...</s></p>` instead of `<p><s></p></s>`), that the content should be rooted in a single, outmost element, and that it should have a valid XML declaration (cf. Section 2). In order to check the wellformedness of the *Nova beseda* XML file, as described in Sections 1 to 3, we used a simple XML parser written in Perl. The script `XML_parser.pl` (Listing 1) reads the file and, if the XML code is wellformed, prints it to the command line. If there is an error, the script stops with an error message that reports in which line the error occurred. Using this or a similar script, we can quickly verify the wellformedness of large amounts of XML data, which is very useful in this kind of work: The file size of XML *Nova beseda*, which contains 100 million running words, is ca. 870 MB. The script uses the Perl module `XML::Parser` by Larry Wall, Clark Cooper and Matt Sergeant, freely available from the CPAN archive.⁵

```
#!/bin/perl -w

# XML_parser.pl
# call: e.g. XML_parser.pl NovaBeseda.xml
# where NovaBeseda.xml is the file that you want to check

use strict;
use XML::Parser;

my $parser= new XML::Parser( Style => 'Stream'); # create new Parser
object

if( $ARGV[0] ) { $parser->parsefile( $ARGV[0]); } # parse the file
else          { $parser->parse( \*STDIN);      } # parse from standard IN
exit;

sub StartTag                                     # called for all start tags
{ my( $p, $gi, %att)= @_;
  print $p->recognized_string(); # just print
}
```

Listing 1: `XML_parser.pl` checks the wellformedness of a document.

⁵ <http://search.cpan.org/~msergeant/XML-Parser-2.34/Parser.pm> [20 October 2005]

A more powerful constraint on XML documents is *validity*. An XML document is valid if it is wellformed and if the elements and entities it displays are compliant with the DTD it uses. A validity check verifies whether the elements occur in the order defined in the DTD, whether all required elements are present etc. While we could implement another Perl script that would check validity as well, this function is already present in the CLaRK system⁶ that we used to test and graphically display the resulting XML file.⁷ Wellformedness and validity (with respect to a given DTD) are automatically checked when an XML file is imported into CLaRK. If the code is not wellformed, CLaRK stops reading the file and displays an error message. After checking with the Perl script and correcting the detected errors, XML files imported into CLaRK are however all wellformed. If an imported XML file is wellformed but not valid, CLaRK opens it anyway and, in a separate window frame, displays a list of messages describing the problems. If wellformedness or validity problems were detected, both the underlying EVA file and the converted XML file were corrected adjustingly until no error messages occurred.

Figure 5 is a screenshot of the CLaRK system (Simov et al. 2001), in its 2.0 version, displaying a part of XML *Nova beseda*. The CLaRK system was developed especially for the work with XML text corpora. Some of its advantages are that it displays a browsable document tree (consisting of XML elements) in a separate window part, and that Unicode characters (e.g. č) appear in the text itself, instead of entities (e.g. č). The appearance and layout of tags in the main text window is customizable; for example, the visibility of each individual tag type and line breaks before and/or after it can be required or suppressed. In the layout, used for *Nova beseda* in Figure 5, line breaks are present before each opening p (paragraph) and s (sentence) tag, among others. The CLaRK system also offers several functions for searching and for computing statistics, as well as for advanced editing and further conversion of XML files; see e.g. Simov et al. (2004) for an application to linguistic processing and annotation of Bulgarian.

⁶ <http://www.bultreebank.org/clark/index.html> [20 October 2005]

⁷ Actually, we had to split the *Nova beseda* XML file into several subcorpora, as the entire corpus is too large to be read into CLaRK as a whole.

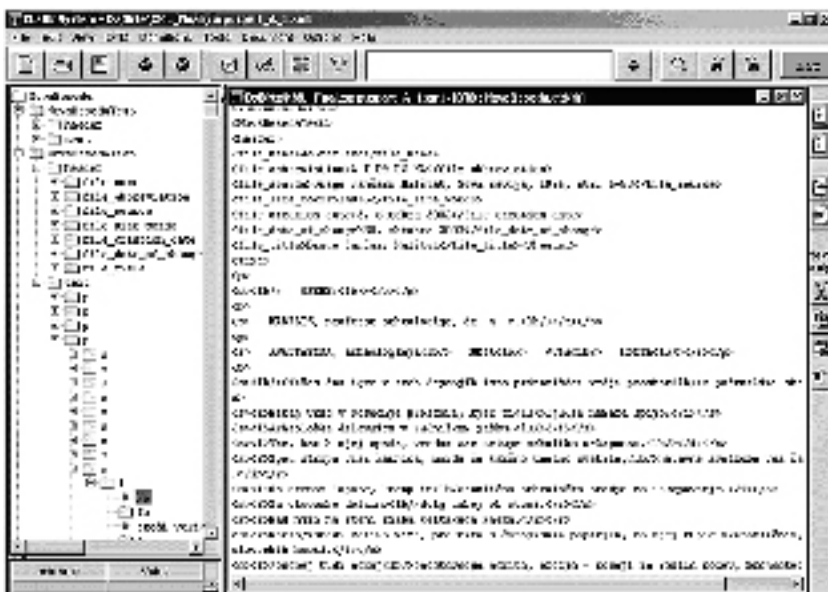

Figure 5: A part of XML *Nova beseda* in CLARK, a graphical system for working with XML corpora.

Finally, XML markup can also be preserved in the format of so-called “structures” in other corpus managers, for example, in the recently presented Sketch Engine (Kilgarriff et al. 2004) or in the Manatee/Bonito corpus management system (Rychlý 2000). The Sketch Engine and Manatee expect the input text in “vertical format”: it should be split into lines, where each word or wordform (i.e. each token) and each tag appear on a new line. A line displaying a token can contain further information such as the Part-of-Speech tag and the lemma of the token. The vertical input format is expected by the Stuttgart Corpus Tools⁸ as well.

We used Bonito for testing⁹ the display of a small part (ca. 3 million words) of XML *Nova beseda* that we lemmatized. When importing a corpus into Bonito,

⁸ <http://www.ims.uni-hamburg.de/projekte/CorpusWorkbench/> [20 October 2005]

⁹ Bonito is free only for personal use. Before the acquisition of a site license could be considered, Bonito has been used for testing purposes at the Institute of Slovenian Language, Scientific Research Center SASA, on a Linux operating systemy.

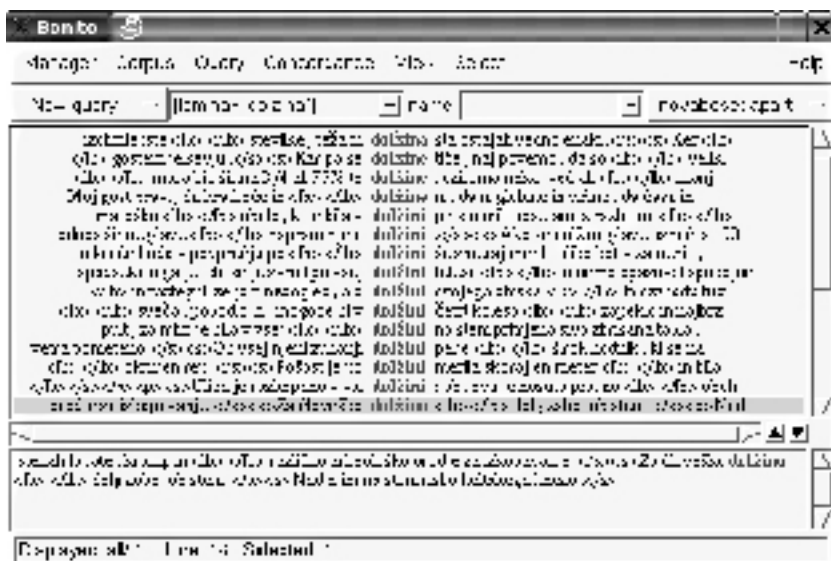

Figure 7: A part of XML *Nova beseda* in Manatee/Bonito corpus manager, sentence structure visible.

5. Statistics

The markup of *Nova beseda* (whether in EVA or XML format) allows for a quick access of information about the frequency of certain document structures. Table 1 shows a statistics of some XML elements occurring in the converted *Nova beseda* file. As there are 2,463 documents in the 100 million word collection of *Nova beseda* (<NovaBeseda>), elements like <NovaBesedaText>, <header>, and <text> occur all with the same frequency of 2,463.

In the body part of the texts (<text>), only paragraphs and sentences can occur, which can contain further elements indicating text structure, function or appearance. *Nova beseda* contains slightly over 2 million paragraphs, among them 56 paragraphs of type poem (<p type="poem">). The number of sentences (roughly 6 million) is almost three times as high as the number of paragraphs: on average, a paragraph contains 2.8 sentences. While this number might seem relatively low, it can easily be explained by the fact that headlines and similar text

chunks are interpreted as being contained in a paragraph, if their layout in the source document supports this decision. The element with the highest frequency (nearly 13 million occurrences) is the empty element for line breaks (`<lb/>`).

Elements indicating special text functions are `<foreign>` for text in foreign language (nearly 7,000 occurrences), `<c>` for citations (more than 1,000 occurrences), `<soCalled>` for nicknames and similar elements (ca. 900 occurrences), and `<verse>`, used for the markup of lines in poems (occurs 127 times). Tags for text functions have been inserted especially in the fiction part of *Nova beseda* (ca. 5,6 million words). Finally, elements for the markup of text appearance include `<i>` for italics, `<emph>` for bold face, `<small>` for smaller font and `<sup>` for superscript. Other tags listed in the DTD (see Appendix) occur with a lower frequency; for example, the `<sub>` tag for subscripts occurs 6 times.

<code><NovaBeseda></code>	1
<code><NovaBesedaText></code>	2,463
<code><header></code>	2,463
<code><text></code>	2,463
<code><p></code>	2,061,662
<code><p type="poem"></code>	56
<code><s></code>	5,781,100
<code><lb/></code>	12,744,848
<code><foreign></code>	6,942
<code><c></code>	1,089
<code><soCalled></code>	909
<code><verse></code>	127
<code><i></code>	25,274
<code><emph></code>	5,553
<code><small></code>	3,544
<code><sup></code>	645

Table 1: Statistics of some XML tags in *Nova beseda*.

6. Conclusion

The XML environment has been tested on a 100 million running words long collection of Slovenian texts, gathered from various sources and previously unified in the format of a local text editor (EVA), optimized for speed of processing and for file compactness. This unification aimed at preserving as much non-text information, present in the original texts, as was possible; such as page-breaks, information on appearance of type (words in italics, emphasized text). During the unification some annotation was also introduced, such as paragraph and sentence markup, markup of direct speech, and of text parts in foreign language.

Besides EVA itself, for the conversion to XML only the Perl scripting language (for checking the wellformedness) and CLaRK, an XML corpus development tool (for checking of validity), have been used. The task took some time but was relatively straight-forward, without bone-cracking problems and with the resulting XML file (roughly 0.9 GB) only around 10 % bigger than the source.

7. Acknowledgements

We would like to thank the Slovenian Science Foundation (*Slovenska Znanstvena Fundacija*) and the Slovenian foundation *Ad Futura* for financially supporting the research stay of the second author in the Corpus Laboratory of the Fran Ramovš Institute of the Slovenian Language ZRC SAZU, in the year 2004.

References

- TIM BRAY, JEAN PAOLI, C. M. SPERBERG-McQUEEN, EVE MALER, and FRANÇOIS YERGEAU (2004): *Extensible Markup Language (XML) 1.0 (Third Edition)*. W3C Recommendation 4th February 2004. Available <http://www.w3.org/TR/REC-xml/> [20 October 2005].
- ADAM KILGARRIFF, PAVEL RYCHLY, PAVEL SMRZ, and DAVID TUGWELL (2004): "The Sketch Engine." In *Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004, Lorient, France, 6–10 July, 2004*. 105–115.
- PAVEL RYCHLÝ (2000): *Korpusové manažery a jejich efektivní implementace (Corpus Managers and their effective implementation)*. PhD Dissertation, Masaryk University Brno. Available <http://www.fi.muni.cz/~pary/disert.ps> [20 October 2005].

- KIRIL SIMOV, ZDRAVKO PEEV, MILEN KOUYLEKOV, ALEXANDER SIMOV, MARIN DIMITROV, and ATANAS KIRYAKOV (2001). "CLaRK – an XML-based System for Corpora Development." In *Proceedings of the Corpus Linguistics 2001 Conference, Lancaster, UK, 29 March – 2 April 2001*. 558–560.
- KIRIL SIMOV, ALEXANDER SIMOV, PETYA OSENOVA (2004): "An XML Architecture for Shallow and Deep Processing." In *Proceedings of the ESSLLI 2004 Workshop on Combining Shallow and Deep Processing for NLP, Nancy, France, 9–13 August, 2004*. 51–60.
- C. M. SPERBERG-MCQUEEN and LOU BURNARD (eds.) (2002): *Guidelines for Text Encoding and Interchange*. Published for the TEI Consortium by the Humanities Computing Unit, University of Oxford.
- The Unicode Consortium (1996): *The Unicode Standard, Version 2.0*. Reading, Mass.: Addison-Wesley Developers Press.
- The Unicode Consortium (2000): *The Unicode Standard, Version 3.0*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.

Appendix: *Nova beseda* XML Document Type Definition

```

<?xml version="1.0" encoding="UTF-8" standalone="yes ?>
<!-- XML DTD for the corpus Nova Beseda. Where possible, tag names are inspired by the TEI
guidelines -->
<!-- DTD by Birte Loenneker, 25-27 February 2004, last update 13 April 2004 -->
<!DOCTYPE NovaBeseda [

<ENTITY permil "&#x2030;" <!-- PERMILLE -->
<ENTITY alpha "&#x03B1;" <!-- GREEK ALPHA -->
<ENTITY beta "&#x03B2;" <!-- GREEK BETA -->
<ENTITY gamma "&#x03B3;" <!-- GREEK GAMMA -->
<ENTITY mu "&#x03BC;" <!-- GREEK MU -->
<ENTITY pi "&#x03C0;" <!-- GREEK PI -->
<ENTITY epsilon "&#x03B5;" <!-- GREEK EPSILON -->
<ENTITY ebreve "&#x0115;" <!-- SMALL E BREVE -->
<ENTITY z.esh "&#x0283;" <!-- LATIN SMALL CHARACTER ESH -->
<!-- many more entity definitions, as described in Section 3 of the paper -->

<ELEMENT NovaBeseda (NovaBesedaText)+ <!-- the whole corpus must contain at least one text
-->
<ELEMENT NovaBesedaText (header, text)>
<ELEMENT header (file_name, file_abbreviation, file_source?, file_size_words, file_creation_date,
file_date_of_change, file_title)>
<ELEMENT file_name (#PCDATA)>
<ELEMENT file_abbreviation (#PCDATA)>
<ELEMENT file_source (#PCDATA)>
<ELEMENT file_size_words (#PCDATA)>

```

```

<ELEMENT file_creation_date (#PCDATA)>
<ELEMENT file_date_of_change (#PCDATA)>
<ELEMENT file_title (#PCDATA)>
<ELEMENT text ((p|s)+)> <!-- text can be composed of paragraphs and sentences -->
<ELEMENT p (#PCDATA|s|bookformatting|small|pre|foreign|c|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb|item)*>
<!-- paragraph -->
<ATTLIST p
  type CDATA #IMPLIED
>
<ELEMENT s (#PCDATA|verse|small|pre|foreign|c|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb|item)* <!--
sentence or sentence-like unit, cannot contain further sentences -->
<ELEMENT verse (#PCDATA|small|pre|foreign|c|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb)* <!-- verse -->
<ELEMENT small (#PCDATA|verse|foreign|c|pre|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb)* <!-- small -->
<ELEMENT emph (#PCDATA|verse|small|foreign|c|pre|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb)* <!-- emphasis (bold
font) -->
<ELEMENT i (#PCDATA|verse|small|foreign|c|pre|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb)* <!-- italics -->
<ELEMENT u (#PCDATA|verse|small|foreign|c|pre|soCalled|emph|i|u|sup|sub|lb)* <!-- underline -->
<ELEMENT sub (#PCDATA|small|foreign|pre|soCalled|emph|i|u|sup|lb)* <!-- subscript -->
<ELEMENT sup (#PCDATA|small|foreign|pre|soCalled|emph|i|u|sub|lb)* <!-- superscript -->
<ELEMENT foreign (#PCDATA|verse|small|c|pre|soCalled|emph|i|u|sub|sup|lb)* <!-- foreign words
-->
<ELEMENT c (#PCDATA|verse|foreign|pre|soCalled|emph|i|u|sub|sup|lb)* <!-- citation -->
<ELEMENT soCalled (#PCDATA|foreign|c|pre|emph|i|u|sub|sup|lb)* <!-- nicknames and similar
entities -->
<ELEMENT pre (#PCDATA|lb)* <!-- preformatted (regular spacing) can contain only text or line
breaks -->
<ELEMENT item (#PCDATA)> <!-- item (to be counted as one word) can contain only text -->
<ELEMENT lb EMPTY> <!-- line break -->
]>

```

XML-različica besedilnega korpusa *Nova beseda*

PRIMOŽ JAKOPIN, Ljubljana, BIRTE LÖNNEKER-RODMAN, Hamburg

V prispevku je najprej predstavljena *Nova beseda*, največja zbirka slovenskih elektronskih besedil z internetnim vmesnikom, ki trenutno obsega 162 milijonov besed predvsem časopisnega jezika, govornjenih besedil in leposlovja in je eden osrednjih virov za preučevanje slovenskega jezika (dnevno preko 700 dostopov na njene spletne strani). Zajeta so besedila dnevnika DELO (1998 do 2005), revij Monitor in Viva, leposlovna besedila več kot 100 večinoma sodobnih avtorjev, med drugim zbrana dela Draga Jančarja, Cirila Kosmača in Ivana Cankarja, nekaj deset znanstvenih in strokovnih monografij, poleg tega pa še transkribirani dobesedni zapisi sej Državnega zbora (1996–2004). Korpus je opremljen s konkordančnim iskalnikom, s katerim je mogoče poizvedovati po besedah in besednih zvezah, na zaslonu pa pokaže do 3 povedi široko okolico iskanega jezikovnega izraza. Priložen je še iskalnik po besednih oblikah, ki prikaže seznam besed s pogostnostmi, urejen po začetkih ali koncih besed.

Za trajnejšo hranitev besedil korpusa in možnost njegove širše uporabe je bilo treba poiskati primeren izmenljiv format zapisa, najbolj uveljavljen je v zadnjih letih XML. V glavnem delu prispevka je opisan prenos 100 milijonov besed korpusa v ta format, ki je bil opravljen v prvih treh mesecih leta 2004, in reševanje problemov, povezanih s tem. Čeprav je bila že osnovna oblika zapisa besedil korpusa v veliki meri kompatibilna s priporočili standarda TEI, je vseeno sledila predvsem knjižni obliki zapisa besedil in je bilo zato treba za izpolnitev zahtev v zvezi s hierarhičnim redom opraviti precej dela pri uskladitvi vrstnega reda začetkov in koncev posameznih oznak. Tej problematiki sta namenjeni prvi dve poglavji: *Document Type Definition pri Novi besedi* in *Oznake XML v Novi besedi*; tu sta prikazani tudi notranja zgradba in struktura zapisa besedil v korpusu, ki sta bili postavljeni konec 90-ih let prejšnjega stoletja z namenom enostavne priprave in vzdrževanja korpusa, tudi za namene oblikoslovnega označevanja besedil. Sledi poglavje o naboru znakov; kot ciljni zapis je bil izbran format Unicode, za pribl. 140 znakov zunaj ASCII območja pa uporabljena lažje razumljiva, »govoreča« različica, npr. š namesto š za črko š. Proti koncu prispevka je še poglavje z opisom uporabljenih orodij za preverjanje zapisa XML in poglavje s statističnim opisom, frekvencami pogostejših oznak. Ta del korpusa obsega 2,463 besedil, ki imajo 2,061,662 odstavkov in 5,781,100 povedi.

V zaključku je podan kratek pregled opravljenega dela z ugodnim podatkom – ciljna datoteka je bila z 868 megabajti le za približno 10 % daljša od izvorne, 793 megabajtov dolge.

LITERARNA VEDA IN MOŽNOSTI ELEKTRONSKEGA MEDIJA

Znanstvene izdaje in literarna veda

DARKO DOLINAR, Ljubljana

Glede na skupno obzorje, ki ga določa pomen tekstov v več humanističnih in družbenih, tako imenovanih tekstnih vedah, je v članku opisana vloga znanstvenih izdaj v literarni vedi. Poleg značilnosti vsakokratnega tekstnega izročila jih opredeljujejo »notranji«, teoretično-metodološki vidiki, predvsem temeljni pogledi na naravo literature in literarnega dela, ter »zunanji« vidiki, vezani na delovanje literarnega sistema. Na te splošne ugotovitve se navezuje pregled edicijske dejavnosti v slovenski literarni vedi: v njem so nakazane glavne poteze razvoja od začetkov do sodobnosti, opisane so značilnosti njene prakse ter najbolj uveljavljeni tipi izdaj v 2. polovici 20. stoletja.

1.

LITERARNA VEDA PRIPADA SKUPINI humanističnih in družbenih ved, pri katerih so v središču raziskovalnega področja teksti in jih zato včasih imenujemo tekstne vede. Mednje sodijo filologija, zgodovina, filozofija, pravo, teologija; nasprotno pa se arheologija, deloma etnologija in vede o drugih umetnostih bolj kot k besedilom usmerjajo k materialnim predmetom ali k drugim, nejezikovnim znakovnim, pomenskim oziroma simbolnim tvorbam.

Ena med prvimi nalogami tekstnih ved je to, da si morajo oskrbeti zanesljiva in dostopna besedila ter si s tem zagotoviti izhodišča za nadaljnje raziskovalno delo. Zato zavzema v praksi teh strok pomembno mesto pripravljanje znanstvenih izdaj, ki so spričo tega v sistemski ureditvi teh ved nekoč imele osrednji položaj, enakovreden znanstvenim monografijam ali zgodovinskim sintezam. Edicijsko dejavnost pa nujno spremlja njeno teoretično utemeljevanje in metodično uravnavanje, kakor koli ga že imenujejo – tekstologija, ekdotika, oziroma tekstna kritika in edicijska tehnika.

Tekstne vede so razvojno vezane na več kot dvatisočletno tradicijo klasične filologije, ki se ji je na začetku novega veka pridružila biblična filologija; njun meto-

dični zgled so nato prevzele t. i. nove filologije in zgodovinske vede, pod okriljem občega historičnega mišljenjskega vzorca pa se je uveljavil na širokem območju humanistike in družboslovja.

Osrednji pomen edicijske dejavnosti in njenih teoretično-metodoloških podlag je v tekstnih vedah tako samoumeven, da se je ob njem vredno ustaviti in se vprašati o nekaterih njegovih predpostavkah.

Najvidnejša značilnost – posebna veljava tekstov – je v vsaki posamezni stroki nekoliko drugače opredeljena. Ne glede na te posebnosti je mogoče ločevati dve glavni vlogi, v katerih nastopajo teksti.

Na celotnem področju teh ved se uporabljajo teksti kot dokumentarni viri, ki šele omogočajo dostop do pravega raziskovalnega predmeta ali njegovo rekonstruiranje. V nekaterih strokah pa imajo teksti še drugačno, pomembnejšo vlogo: so pojavne oblike ali načini eksistence samega raziskovalnega predmeta. V teh različnih vlogah praviloma ne nastopajo isti ali istovrstni teksti, dasiravno tudi to ni izključeno; tako so npr. literarni teksti lahko osrednji predmet raziskave, pa tudi dokumentarni vir njenega gradiva.

Dejstvo, da so bili nekateri teksti že od nekdaj deležni posebne pozornosti, izjemno spoštljive in natančne obravnave, je povezano z njihovo splošno priznano avtoritativno veljavo: to so bili predvsem religiozni teksti kot posredniki božanskega navdiha in nosilci razodetja ter pravni teksti kot zapisi veljavnih državnih in družbenih norm. Pri enih in drugih je bilo ustrezno sprejemanje in pravilno razumevanje za sprejemnike bistvenega pomena, zato se je bilo zanj treba posebej potruditi; v sklopu tega hermenevtičnega navora je bilo nujno potrebno zagotoviti avtentična besedila, saj bi lahko že neznatni odstopi od njih zapeljali v napačno razumevanje in posledično kršenje božanskega ali človeškega reda v obliki herezije, socialne deviacije ali kriminala, kar sta posvetna in cerkvena oblast praviloma ostro kaznovali.

Tej odlikovani skupini so se pridružili filozofski, literarni in znanstveni teksti kot nosilci metafizičnih in znanstvenih spoznanj ter etičnih in estetskih norm in vrednot. Njihova veljava sicer ni bila že vnaprej tako strogo zavarovana z nadrejenimi instancami kot pri verskih in pravnih tekstih. Vendar so se nekateri med njimi uvrščali v kanon šolskih klasikov in se izoblikovali v sestavino izobrazbeno-kulturnega modela, katerega obvladovanje je bilo družbeno relevantno, zato je bila tudi njim pripisana ustrezna avtoritativna veljava.

Pri tekstih, katerih avtoriteta se oblikuje pretežno v samem kulturnem sistemu, morda še najbolj pri literarnih, opazimo neko zanimivo podrobnost. Teksti, ki nedvomno sodijo v kanon, seveda morajo prej ali slej priti v znanstvene izdaje; drugim tekstom, ki (še) niso obče priznani, pa dejstvo, da se začnejo pojavljati v takšnih izdajah, šele odpira pot do kanonične veljave. Edicijska dejavnost torej ni le mesto, kjer se manifestirajo že uveljavljeni vrednostni pogledi na tekste, temveč tudi sama pomaga oblikovati njihovo vrednotenje.

2.

Literarna veda, ki je način ravnanja s teksti podedovala od svoje prednice filologije, je v stopetdesetih ali dvesto letih samostojnega razvoja precej spreminjala svoje načelne poglede na to dejavnost in njene praktične delovne postopke. Na to so vplivali razni dejavniki:

- materialni: narava tekstnega izročila,
- notranje sistemski: teoretično-metodološke usmeritve literarne vede,
- zunanje sistemski: delovanje literarnega sistema v družbi.

NARAVA TEKSTNEGA IZROČILA. Za izdajanje tekstov ni vseeno, kakšno je v izročilu ohranjeno gradivo: ali gre za besedila v tujem, morda celo mrtvem jeziku, kot pri klasični in biblični filologiji, ali v svojem maternem, kot pri nacionalni literarni zgodovini; ali izvirajo iz tujega, oddaljenega ali iz bližnjega kulturnega kroga; ali so po jezikovno-stilni, idejno-vsebinski in zvrstno-oblikovni plati bližja sodobnemu stanju literature ali daleč od njega.

Drug pomemben vidik zadeva materialne nosilce in tehniko zapisovanja tekstov ter njihovo prenašanje v izročilo. Še zdaleč ni vseeno, ali so bili teksti v svoji prvotni eksistenci ustni ali zapisani, ali so ohranjeni v mnogih ali maloštevilnih različicah, v razmeroma dobrem stanju ali s hujšimi poškodbami, v rokopisni ali tiskani obliki, na glinastih tablicah, pergamentu, papirju ali (v novejšem času) na elektronskih nosilcih zvoka in slike; od tod izvirajo nekatere bistvene razlike med postopki starejše in mlajše tekstne kritike ter edicijske tehnike.

TEORETIČNO-METODOLOŠKE USMERITVE. Za zamisel in ureditev znanstvenih izdaj so relevantni tudi dejavniki v notranjem ustroju same literarne vede, predvsem eksplicitna in implicitna temeljna pojmovanja teksta, literarnega dela in literature.

V starejših dobah je bil tekst obravnavan kot predmet in proizvod, osrednjega pomena je bila njegova pristnost in zatem njegov izvor in nastanek.

Od renesanse naprej je prevladoval biografsko-bibliografski metodološki vzorec, v katerem je veljala predpostavka, da je tekst objektivno dan, treba ga je samo odkriti in na primeren način prezentirati. Temu je ustrežal tip kritične izdaje, ki zbere, preveri in selekcionira tekstno izročilo ter na tej podlagi rekonstruira in predstavi pravo, avtentično podobo teksta.

Filološko-zgodovinska, pozitivistična in deloma še duhovnozgodovinska literarna veda, torej smeri, ki jih je odločilno oblikoval historizem 19. in zgodnjega 20. stoletja, so obravnavale tekst v razvojni perspektivi, kot rezultat ustvarjalnega procesa, v tesni povezavi z avtorjevo osebnostjo in življenjem; v okrilju teh smeri je dobila prednost zgodovinsko-kritična izdaja, ki rekonstruira genezo teksta iz vseh dosegljivih virov, iz nje pa izpeljuje ter z njo razlaga njegovo končno, zrelo verzijo.

V novejših teoretično-metodoloških smereh, ki so postavile v središče obravnave literarno delo kot specifično pomensko, oblikovno in vrednostno strukturo, je obnavljanje njegove geneze zgubilo osrednji pomen, kakršnega je imelo prej; zato je tudi izdajateljska dejavnost v sistemski ureditvi literarne vede zdrsnila na rob ali celo v vlogo pomožne, pripravljalne discipline, ki mora samo izpolnjevati nujne filološke ali natančnejše rečeno bibliografske, biografske in gradivsko-dokumentarne predpostavke pred začetkom pravega znanstvenega raziskovanja literature, se pravi predvsem samih literarnih del.

Hermenevtične in recepcijskoteoretične smeri so spet razširile raziskovalno področje in vanj ob literarnem delu pritegnile še bralca. O tem premiku je bilo treba v znanstvene izdaje poleg samega teksta vključiti tudi dokumentacijo njegovega sprejema in učinka.

Literarnovedne aplikacije novega historizma, kulturne zgodovine in nekaterih dekonstrukcijskih teženj pa spet odpirajo prostor za to, da si izdaje prizadevajo zajeti in prikazati literaturo kot proces, kot svojevrstno ustvarjalno in komunikacijsko prakso, vendar s povsem drugačnimi teoretičnimi osvetljavami kakor denimo v starejšem genetično-historičnem modelu.

ZUNANJESISTEMSKI VIDIKI. Poleg teoretičnih in metodoloških opredelitev vplivajo na vlogo znanstvenih izdaj tudi ideološki, literarno- in kulturnosociološki ter pragmatični, namreč organizacijski in ekonomski dejavniki.

Ideologija deluje kot vrednostni selekcijski filter, ki oblikuje literarni oziroma besedilni kanon in s tem določa, kateri teksti sploh pridejo v poštev za znanstvene izdaje.

S pragmatičnega vidika je pomembno, komu so izdaje predvsem namenjene: ali strokovnjakom specialistom ali širšemu kulturnemu občinstvu. To vpliva na njihovo vsebino in ureditev, ob tem se ločujejo njihovi različni tipi kot kritična, zgodovinskokritična, komentirana študijska ali poljudna bralna izdaja.

Moč ekonomskega vidika se kaže v tem, da se mora ureditev tudi pri znanstvenih izdajah vsaj do neke mere prilagajati zahtevam po komercialni uspešnosti založništva, zato pod tem vplivom pogosto nastajajo hibridne, kompromisne oblike izdaj, ki želijo ustreči željam in potrebam več različnih skupin bralcev oziroma kupcev.

Temu vplivu se lahko postavi po robu ideološki dejavnik, zaradi katerega določeni teksti, na primer iz kanona nacionalne literature, morajo biti na razpolago v izdajah zahtevnejšega tipa, dasiravno je to iz zgoj ekonomsko-komercialnega zornega kota morda vprašljivo.

Soigra vseh teh spremenljivk določa vlogo znanstvene edicijske dejavnosti s konceptualnih in pragmatičnih vidikov. Lahko jo zapelje v zagate, iz katerih je mogoče iskati izhode v raznih smereh, med drugim v uporabi nove tehnologije; toda ta nujno pripelje s seboj tudi spremembe v metodičnih postopkih in v njihovih teoretičnih temeljih. Tako je iznajdba in širitev knjižnega tiska bistveno spremenila dotlej veljavne ekdotične metode, ki so bile povsem prilagojene rokopisnemu ohranjanju in razmnoževanju tekstov. Vse, kar vemo doslej o elektronskih medijih in računalniški tehnologiji, nas prepričuje, da bodo, če ne takoj, pa na daljši rok, gotovo sprožili temeljne spremembe v vsebini, ureditvi in namenu znanstvenih izdaj, najbrž še številnejše in drugačne od teh, ki se nam napovedujejo danes in smo jih zmogni vsaj deloma že obvladati.

3.

Literarnoznanstvena izdajateljska praksa na Slovenskem se v glavnem ujema z opisanimi splošnimi značilnostmi. Vendar se v njej kažeta dve razvojni liniji: ena je vezana pretežno na razvoj obče slovanske filologije, druga sodi bolj v sklop nacionalne literarne zgodovine; v prvi je več izdaj starih slovstvenih tekstov in dokumentarnega gradiva, v drugi prevladujejo izdaje novejših literarnih del; značilnosti obeh pa se prepletajo v izdajah ljudskih pesmi.

Prva linija se začneja v zgodnjem 19. st. s Zoisovim krogom, predvsem s Kopitarjem, in z romantiki. Nastajala je v spletu mednarodnih povezav, v katerem sta poleg Zoisa in Kopitarja imela pomembni vlogi vsaj še Dobrovský in Šafárik; pri obravnavi srednjeveških rokopisov se je ravnala po sočasno veljavnih kriterijih filološke znanosti in namenjena je bila predvsem strokovno razgledanemu občinstvu, zato so vsaj njena najboljša dela, kot npr. Kopitarjeva izdaja *Brižinskih spomenikov*,¹ na ravni primerljivih dosežkov v mednarodni akademski skupnosti. Tradicija izdaj z znanstvenim namenom in s specializiranim ciljnim občinstvom se nadaljuje v 20. stol., mdr. s Kosovo in Ramovševo izdajo *Brižinskih spomenikov*,² z Grivčevimi³ in Nahtigalovimi⁴ izdajami staroslovanskih in ruskih tekstov ter naposled z edicijami Slovenske akademije v drugi polovici stoletja, na katere se navezujejo tudi dela Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.⁵ Zgodnje objave posameznih ljudskih pesmi, denimo Vodnikovih in Prešernovih priredb v Kranjski Čbelici, ter njihove knjižne izdaje, ki sta jih oskrbela Korytko in Vraz,⁶ so imele v dobi romantike bolj literarnoprogramski in popularizacijski namen, toda na prelomu 19. in 20. st. se je Štrekljeva izdaja⁷ pridružila znanstveno-strokovni liniji in obveljala za enega dotedanjih najvišjih dosežkov v mednarodnem merilu, dasiravno jo je založnica Slovenska matica namenila tako strokovnjakom kakor tudi širšemu občinstvu.

¹ Kopitar Jernej: *Glagolita Clozianus ... Vindobonae 1836*, str. XXXIII–XLIV. – Prevod: Jerneja Kopitarja *Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1995.

² Ramovš Fran, Milko Kos: *Brižinski spomeniki. Uvod, paleografski in fonetični prepis, prevod v knjižno slovensščino, faksimile pergamentov*. Ljubljana, 1937. (Akademska biblioteka, 9.)

³ Žitja Konstantina in Metodija, prevel in razložil Franc Grivec. Celje: Mohorjeva družba, 1936. (Cvetje iz domačih in tujih logov, 8.) — *Constantinus et Methodius Thessalonicensis*. Ur. F. Grivec in F. Tomšič. Zagreb, 1960. (Radovi Staroslavenskog instituta, 4.)

⁴ *Euchologium sinaiticum: starocerkvenoslovanski glagolski spomenik*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti. 1–2, 1942–1943. — *Staroruski ep Slovo o polku Igoreve*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.

⁵ Serija, ki je bila prvotno vključena v Dela razreda za filološke in literarne vede SAZU, zajema znanstvene izdaje raznih tekstov in gradiva, mdr. *Brižinske spomenike* (1992, 1993, 2004), posamezne starocerkvenoslovanske rokopise, besedila starejšega slovenskega slovstva iz 16.–18. stoletja (razna protestantika, *Kalobški rokopis*, *Pisanice*, pridižne zbirke Svetokriškega in Rogerija), literarno- in kulturnozgodovinsko pomembne korespondence (Trubar in drugi reformatorji, Čop, Vraz, Korytko, Levec, Govekar, Kidrič, Lavrin) ter filološke in literarnozgodovinske spise (Pohlin, Erberg, Kidrič).

⁶ Emil Korytko: *Slovenske pesmi krajskiga naroda*, 1–5. Ljubljana, 1839–1844. — Stanko Vraz: *Narodne p sni ilirske, koje se p vaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*. Zagreb, 1839.

⁷ Karel Štrekelj: *Slovenske narodne pesmi 1–4*. Ljubljana: Slovenska matica, 1895–1923 (po Štrekljevi smrti 1912 je 4. knjigo dokončal J. Glonar).

Drugače je z izdajami del novejšje slovenske književnosti. Njihov položaj je določalo po eni strani teoretično-metodološko zamudništvo nacionalne literarne zgodovine, po drugi strani pa relativno majhen obseg tekstnega izročila in maloštevilno ter nediferencirano ciljno občinstvo. Ker se je slovenska umetna književnost začela šele ob koncu 18. stol., nacionalna literarna zgodovina pa se je v prvi polovici 19. stol. komaj fragmentarno vzpostavljala, takrat za znanstvene edicije novejših literarnih tekstov še ni bilo ne možnosti ne prave potrebe. V drugi polovici stoletja so začele izhajati širšemu občinstvu namenjene izdaje mešanega tipa, od poljudne in literarnoprogramske do študijske ali kritične; na njihovem začetku je Stritarjev in Jurčičev Prešeren,⁸ njihovi vrhovi so bržkone Levčeve izdaje Jurčiča, Levstika⁹ in še nekaterih pisateljev te dobe.

V prvi polovici 20. stoletja se je edicijska dejavnost razmahnila. Med njenimi pomembnejšimi zgodnjimi primeri so Prijatelj Murn in delno Kersnik,¹⁰ izbor Aškerca in Stritarja,¹¹ pa Grafenauerjev Jurčič.¹² Prvo tehtno načelno utemeljitev ji je v letih prve svetovne vojne formuliral Ivan Prijatelj z napovedjo zbirke slovenskih klasikov:¹³ iz kulturnopolitičnih razlogov se je zavzel za tip izdaje s kritično preverjenim tekstom, komentarjem in študijo, namenjen širokemu občinstvu, a brez podrobnega znanstvenega aparata, zanimivega samo za specialiste. To koncepcijo je Prijatelj uveljavljal v zbranih delih Jurčiča in Tavčarja.¹⁴ V smer znanstvene edicije so jo deloma skušale presegati takratne izdaje Prešerna – Žigonova, Glonar-Pirjevčeva in Kidričeva¹⁵ – ter Slodnjakov Levstik.¹⁶

⁸ *Pesmi Franceta Preširna*. Ljubljana: O. Wagner, 1866.

⁹ *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Narodna tiskarna. 1–11, 1882–92. — *Levstikovi zbrani spisi*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg. 1–5, 1891–95.

¹⁰ Aleksandrov: *Pesmi in romance*. Ljubljana: Schwentner, 1903. — *Janka Kersnika zbrani spisi*. Ljubljana: Schwentner. 3–5, 1904–1909 (prvi dve knjigi je uredil Vladimir Levec).

¹¹ *Aškerčeva čitanka*. Praga: Svobodna misel, 1913; 2., pomnožena izdaja Ljubljana: Omladina, 1920. — *Stritarjeva antologija*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919.

¹² *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Katoliška bukvarna. 1, 1917; Jugoslovanska knjigarna. 2–10, 1919–1923.

¹³ Prijatelj 1917a, 1917b (gl. bibliografijo).

¹⁴ *Josipa Jurčiča zbrani spisi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. 1–5, 1919–27. — *Ivana Tavčarja zbrani spisi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga. 1–6, 1921–32.

¹⁵ *Prešernova čitanka*. Prevalje: Mohorjeva družba, 1922 (Žigon). — *Zbrano delo*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929 (Glonar-Pirjevec). — *Prešeren. I. Pesnitve – pisma*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1936 (Kidrič).

¹⁶ *Zbrano delo*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna. 3–6, 1931–35.

Edicijska dejavnost se je utrdila v drugi polovici stoletja, zlasti z *Zbranimi deli slovenskih pesnikov in pisateljev*. Ob njih sicer ne bi smeli pozabiti na druge izdaje posameznih avtorskih opusov ter na knjižne zbirke Kondor, Klasje, Iz slovenske kulturne zakladnice ali Monumenta litterarum slovenicarum, ki so vsaka po svoje uveljavljale posamezne tekstnokritične in ekdotične elemente bodisi pri pripravi samega teksta ali pri opombah, komentarjih oziroma spremnih študijah. Vendar gre osrednje mesto slej ko prej zbirki, ki se je je oprijelo ime »slovenski klasiki«. Monumentalno podjetje, ki bi mu bilo težko najti kaj podobnega v primerljivih okoljih, ima velike zasluge za utrditev kanona nacionalne literature, saj zajema večino njenih najpomembnejših avtorjev. Spričo tega je mogoče iz zbirke eksemplarično razbirati glavne prednosti, pa tudi nekatere slabosti novejših in sodobne edicijske prakse.¹⁷

Zbirka nagovarja širše literarno občinstvo in ožji krog strokovnjakov-specialistov. Zato se tudi v njej, podobno kot v njenih predhodnicah med vojnami, ni uveljavil čisti tip znanstvene edicije, tako kot se je pri izdajanju zgodnjih slovstvenih spomenikov ali literarnozgodovinskih virov in dokumentarnega gradiva. V *Zbranih delih* se strogo znanstveni vidiki obravnave prepletajo z mislijo na dostopnost širšemu bralskemu občinstvu in s selekcijo po ideoloških in estetskih vrednostnih kriterijih. To se najprej pokaže pri izboru avtorjev. Ko si ogledamo imena tistih, ki iz takšnih ali drugačnih, načelnih ali zgolj pragmatičnih razlogov niso bili sprejeti v zbirko ali pa so jih začeli uvrščati vanjo šele pred nedavnim (npr. Zofka Kveder, Vodušek, Bartol), se pokaže, da je kanon literarnih avtorjev za 19. stol. in začetek 20. stol. že zelo utrjen, za novejši čas pa še dokaj odprt. Pri posameznih izdajah je pomembno, katere sestavine avtorjevega opusa so umeščene v glavni tekst in katere v dodatke, ki so prostorsko in grafično razločeni od glavnega teksta. Tukaj morajo uredniki presojsati, kaj je celovito, dokončano, estetsko veljavno, in kaj samo osnutek, fragment, mladostno nedozorel ali preprosto ponesrečen poskus. Do neke mere prevzemajo soavtorsko funkcijo zlasti pri obsežnih zapuščinah, kjer ni nedvoumno izpričana avtorjeva »poslednja volja« (kot npr. pri Murnu ali še zlasti pri Kosovelu). Odločajo se o razmejitvi med izvirnimi in povzetimi teksti (adaptacijami, prevodi) in o njihovi najustreznejši razporeditvi, ki pa se očitno ne more ravnati po nekem občem, za vse enakem pravilu (zato so rešitve pri izdaji Župančiča ali Gradnika bistveno drugačne kot pri Linhartu, kjer so prevodi oziroma priredbe povsem enakopraven del opusa); iščejo pravo mero za upoštevanje polliterarnih ali

¹⁷ Prim. zlasti Kramberger 1993 ter objave obeh glavnih urednikov zbirke, A. Ocvirka in F. Bernika.

mejnih in neliterarnih sestavin posameznih opusov (kot npr. pri Jurčičevih političnih člankih, Trdinovi spominski publicistiki ali Kocbekovih dnevnikih). Naposled je neka koncesija recepcijski zmožnosti bralnega občinstva razvidna tudi pri jezikovnem posodabljanju besedil.

Poleg konceptualnih dilem pa se kažejo tudi zagate, povezane z delovanjem literarnega sistema. Očitno je naš knjižni trg še zmeraj premajhen, da bi poleg poljudnih bralnih izdaj hkrati prenesel tudi specializirane znanstvene pa morda še bibliofilske izdaje istega dela; to je opaziti samo pri redkih izjemah, kot npr. pri Prešernu, Župančiču in Kosovelu. Povrh tega je v zadnjih desetletjih tranzicijska kriza založništva načela institucionalne opore in socialno zaledje vseh komercialno manj vabljivih knjižnih programov. Za znanstvene izdaje potemtakem skrbijo predvsem institucije, ki niso eksistenčno odvisne od delovanja knjižnega trga (kot npr. Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter njen Znanstvenoraziskovalni center ali pa Slovenska matica), medtem ko »normalne« založbe opravljajo to samo še izjemoma, v zelo skrčenem obsegu, z velikimi napori in tako rekoč navkljub svoji temeljni ekonomski logiki. Najboljši primer za to je založniška odisejada slovenskih klasikov v zadnjem desetletju: zbirka je pretrpela odpravo leposlovnega programa pri svoji nekdanji matični založbi DZS in hiter propad založbe Obzorja ter naposled pristala pri študentski založbi Litera.

V takšnem položaju se na prvi pogled zdi, da ravno prenos znanstvenih izdaj v elektronsko obliko obeta celo vrsto prednosti: medij ponuja tako rekoč neomejen prostor in neomejene možnosti distribucije ob razmeroma majhnih proizvodnih in vzdrževalnih stroških ter omogoča sprotno dopolnjevanje izdaj. Toda raba nove tehnologije hkrati odpira nova vprašanja, ne le o delovnih postopkih, metodologiji in njenih teoretično-epistemoloških podlagah, temveč tudi o delovanju celotnega literarnega sistema z njegovimi organizacijskimi, institucionalnimi, ideološkimi in ekonomskimi razsežnostmi.

Bibliografija

- BERNIK, FRANCE, 1986: Zbrana dela kot trajna naloga literarne znanosti. *Delo* 28, št. 265 (13. 11.), str. 13.
- BERNIK, FRANCE, 1995: Slovenski klasiki – največji znanstveni in založniški projekt naše literarne vede. *Delo* 37, št. 91 (20. 4.), str. 9.
- BERNIK, FRANCE, 1996a: Stodevetdeset knjig slovenske estetske književnosti. *Delo* 38, št. 8 (11. 1.), str. 13–14.

- BERNIK, FRANCE, 1996b: Iz veka v vek, iz roda v rod: ob petdesetletnici zbirke slovenskih klasikov. *Delo* 38, št. 287 (12. 12.), str. 13. – Tudi v: F. Bernik: *Spektrum ustvarjalnosti*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004, str. 114–116.
- BERNIK, FRANCE, 2004: Zagate na estetskem Panteonu. *Delo* 46, št. 26 (2. 2.), str. 6.
- BOHNENKAMP, ANNE, 1996: Textkritik und Textedition. V: Arnold Heinz Ludwig – Detering Heinrich (ur.): *Grundzüge der Literaturwissenschaft*. München: DTV (4. natis 2001), str. 179–203.
- BOWERS, FREDSON, 1964: *Bibliography and Textual Criticism*. Oxford.
- HAY, LOUIS, 1993: *Les manuscrits des écrivains*. Paris.
- HURLEBUSCH, KLAUS, 2002: Edition. V: *Das Fischer Lexikon Literatur*, 1. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag (1. natis 1996), str. 457–487.
- KAPETANIĆ, DAVOR, 1971: Kako pripraviti izdanja djela novijih hrvatskih književnika? *Croatica* 1. Zagreb, str. 237–259.
- KRAMBERGER, IGOR, 1993: *Sociologija filološko-založniške institucije*. Univerza v Ljubljani, Filološka fakulteta, Oddelek za sociologijo. (Doktorska disertacija, razmnožen iztis.)
- MARTENS, GUNTER – ZELLER, HANS (ur.), 1971: *Texte und Varianten. Probleme ihrer Edition und Interpretation*. München.
- MCGANN, JEROME, 1983: *A Critique of Modern Textual Criticism*. Chicago.
- OČVIRK, ANTON, 1954: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev: razgovor z glavnim urednikom dr. Antonom Očvirkom. *Naši razgledi* 3, št. 23 (4. 12.), str. 11–12.
- OČVIRK, ANTON, 1958: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. V: *Knjiga* 6, str. 278–280.
- OČVIRK, ANTON, 1965: Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. *Dvajset let Državne založbe Slovenije*. Ljubljana, str. 21–28.
- OČVIRK, ANTON, 1966: Imate klasike, nimate pa urednikov, a vendar: 80 knjig. Dvajset let zbirke slovenskih pesnikov in pisateljev. *Delo* 8 (22. 12.).
- OČVIRK, ANTON, 1971: Sto knjig slovenskih klasikov. Govor ob jubilejni knjigi. *Naši razgledi* 20, št. 22 (26. 11.), str. 670–671.
- POGAČNIK, JOŽE, 1979: Kritična izdaja in njeni problemi: ob sklepu Cankarjevega Zbranega dela. *Naši razgledi* 20, št. 1 (26. 1.), str. 40–41.
- PRIJATELJ, IVAN, 1917a: O izdaji naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga Ljubljanskega zvona) 1, št. 2, str. 5–7.
- PRIJATELJ, IVAN, 1917b: O ureditvi naših klasikov. *Naša knjiga* (priloga Ljubljanskega zvona) 1, št. 3, str. 10–12.
- SCHEIBE, SIEGFRIED (idr.), 1988: *Vom Umgang mit Editionen. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie*. Berlin.

Critical Editions and Literary Science

DARKO DOLINAR, Ljubljana

Literary scholarship belongs to a group of humanities rooted in the 2000-year-long tradition of philology, concentrating on the text as the central object of research. A significant share of their practical work is given to preparing critical editions intended to provide reliable and accessible texts, thus ensuring a basis for further research. In addition to the editorial practice itself, the systemic structure of each textual discipline includes the underlying theory and methodology (such as text criticism or »ecdotics«, i.e. **technique of critical editing**). What these disciplines share is the notion of text as a bearer of values, albeit their definitions of these vary. Literary scholarship is distinguished from e.g. historiography in that it does not regard texts as mere documentary sources, but focuses on those perceived to have some artistic value.

The precise systemic place and role of critical editions in literary scholarship are determined by its general theoretical and methodological orientation, particularly by the basic concepts (explicit and implicit) of text, literary work of art and literature in general. In the biographical-bibliographical, philological-historical and positivist approach, editorial practice was given a central place; later, however, it was marginalised or even demoted to a subsidiary discipline, whose only function was to provide the prerequisites for proper scholarly work. Apart from the theoretical and methodological views, the role of critical editions in literary science is also influenced by practical considerations, such as literary, cultural, sociological, organisational, and economic factors. The interplay of these variables determines the role of editorial activity from conceptual and pragmatic aspects.

The critical editing practice in Slovenia mainly corresponds to the general state-of-the-art of the literary scholarship. Its distinctive features may be explained with the relative theoretical and methodological delays in the development of the discipline, as well as with the relatively limited compass of the transmitted texts and the scarce and undifferentiated target audience. These factors have prevented the critical editions of literary texts in Slovenia from developing all their potential typological variants. Nevertheless, their tradition in the fields of older and folk literature dates back to the first half of the 19th century, and to the second half in the case of more recent works. The first exemplary results and a scholarly basis for editorial practice were attained in the early 20th century, while the later decades saw its consolidation, especially with the series *Collected Works of Slovenian Writers* (*Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*). On the other hand, some unresolved difficulties have come to light. The transition crisis experienced in publishing over the last decade or two has undermined the institutional and social support given to critical editions; moreover,

conceptual problems have emerged in deciding whether entire authorial corpora should be included in the national literary canon, and whether borderline, semiliterary or non-literary elements should be included in the individual corpora. Possible solutions to some of these problems are suggested by the transition to the computer treatment of texts and to electronic text carriers, but the use of the new technology simultaneously raises new methodological questions, which are in turn spreading out into literary theory, epistemology and ontology.

Tekstnokritična vprašanja in elektronske izdaje

JOŽE FAGANEL, Ljubljana

Avtor na posameznih primerih iz novejše izdajateljske prakse oriše razvoj izdajateljskih pravil, ki so se v slovenski literarni vedi standardizirala z znanstvenokritično izdajo *Brižinskih spomenikov* leta 1992 in tako postala tudi tekstnokritični standard za elektronske izdaje.

VSLOVENSKI LITERARNI VEDI SLEDIMO stališčem o tekstnokritičnih vprašanjih predvsem z opazovanjem konkretnih izdaj, ker so bila načela v posameznih obdobjih nekaj samo po sebi umevnega, čeprav nikoli povsem enotna. Bila so bolj rezultat tihega konsenza ali izročila kakor pa načelnega razglabljanja in utemeljevanja. Praviloma v posameznih izdajah ni bilo obširnejših razgrnitev izdajateljskega koncepta glede tekstnokritičnih vprašanj. Več pozornosti so bila sicer deležna besedila, ki imajo značaj t. i. jezikovnih spomenikov, kot pa dela, ki sodijo na področje književnosti.

I.

Vzemimo najprej za primer Ruplove *Slovenske protestantske pisce* (1934, 1966),¹ izjemno delo, ki je dolga desetletja zapolnjevalo izdajateljske potrebe študijskih antoloških beril književnosti 16. stoletja. Zajetno, skoraj 500 strani obsežno delo dobesedno skriva neke pri koncu sramežljivo pritajeni odstavek v *Uredniškem poročilu*,² ki prikazuje smernice **transkripcije** z nekaj primeri, ki niso posebej utemeljeni in jih lahko na raven sistema posploši le posebej posvečeni bralec. Značilno je Ruplovo razmišljanje, ki sledi konkretnim rešitvam: »S transkripcijo pa seveda nisem imel

¹ Mirko Rupel: *Slovenski protestantski pisci*, druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966.

² Mirko Rupel: nav. delo, str. 461.

namena, doseči enotne redakcije tekstov, ker bi v tem primeru moral spreminjati tudi jezik. Jezika pa se nisem niti najmanj dotaknil.«³ Pri tem se je treba vprašati, kaj jezik sploh je in še posebej, ali, denimo, pravopisna plat jezika ni del jezikovne podobe itn. Analiza objavljenih tekstov z vidika izdajateljske prakse pa pokaže nadvse srečno roko, ki je vodila Rupla v smer zelo kakovostnega **kritičnega prepisa**.

Še drug primer iz minulih 60. let: münchenska izdaja *Brižinskih spomenikov*⁴ uglednega založnika Trofenika, zanimivo, prinaša sama besedila spomenikov na predzadnjem mestu knjige, pred bibliografijo. Faksimile se zdi urednikom tako čitljiv, da se **paleografskega prepisa** ne zdi potrebno natisniti. Sledi spet **transkripcija** R. Kolariča: ta razvezuje okrajšave, odpravlja očitne napake in skuša prikazati zvočno podobo spomenikov, zaradi česar uporablja nekaj posebnih znakov, a samega naglasnega mesta npr. sploh ne označi. Z današnjimi tekstnokritičnimi pogledi bi rekli, da ima ta transkripcija značaj **kritičnega in preprostega fonetičnega prepisa** hkrati. Nato so objavljeni prevodi v sodobno slovenščino, nemščino in latinščino.

En končno primer iz leta 1992, *Stiški rokopis*⁵ v izdaji Slovenske knjige: bibliofilski faksimile krona pospešeno v nemo prejšnjih dveh desetletij po izdajanju faksimilov, ki se izživijo v obrezovanju listov po izvorniku. Sama besedila pa objavlja Jože Toporišič, ne da bi jih kakorkoli uvedel z načelno predstavitvijo. Pri tem opusti dotedanje izročilo in poimenuje oba prepisa: **prečrkovanje** in **uglasitev**. Prečrkovanje ali transliteracija je prenos iz ene pisave v drugo, pri čemer se češka bastarda prenese v prirejeno latinično pisavo. Uglasitev pa je **individualizirana fonetična transkripcija**, ki ima hkrati **značaj kritičnega prepisa**, saj dopolnjuje manjkajoče glasove/črke in korigira napake.

Ta tekstnokritična smer torej ne potrjuje prizadevanj po standardizaciji izdajateljske prakse, ampak bolj izpričuje samoniklost v prezentaciji in nepoznavanje ali odklanjanje že uveljavljene prakse drugih strok, npr. zgodovinopisja. Končno so bila do 30. let po zaslugi zgodovinarja Milka Kosa že uveljavljena paleografska načela. A zdi se, da je slovenistom tuje uporabljati instrumentarij in terminologijo

³ Mirko Rupel: nav. delo, str. 461.

⁴ *Freisinger Denkmäler. Brižinski spomeniki. Monumenta frisingensia. Literatur – Geschichte – Sprache – Stilart – Texte – Bibliographie*. Entwurf und Redaktion: Jože Pogačnik. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München 1968.

⁵ *Stiški rokopis*, Bibliofilski izdaja [...], *Faksimile, Študije*, ur. Mihael Glavan, zbirka Monumenta Slovenica II, Ljubljana, Slovenska knjiga 1992.

drugih ved. Iz navedenih primerov izhaja, da funkcija triade paleografski oz. diplomatični prepis, kritični in fonetični prepis izdajateljem ni bila znana. Vse to otežuje primerjalni študij posameznih besedil zaradi odsotnosti standardizacije. Zato tovrstna smer v slovenski izdajateljski praksi pač ne vodi h kvalitetnim elektronskim izdajam.

II.

Povsem drugačna smer v literarni vedi in izdajateljski praksi pa prihaja v slovensko literarno vedo na osnovi sodelovanja sorodnih strok – zgodovine in jezikoslovja. Vzemimo tri druge primere.

Kos-Ramovševo izdajo *Brižinskih spomenikov* iz leta 1937⁶ s paleografskim prepisom, ki ga je oskrbel zgodovinar Kos, in fonetičnim prepisom, ki ga je pripravil jezikoslovec Ramovš. Pri tem paleografski prepis v latinični tipografiji zvesto reproducira faksimile in predvsem razreši težje berljiva mesta, vendar napak ne popravlja. Fonetični prepis je individualiziran, ker standardizacijsko gibanje na področju glasoslovja še ni obrodilo enotne pisave, kakršna je mednarodna fonetična transkripcija, ki se je uveljavila v 50. letih minulega stoletja.

Drugi primer je izdaja *Korespondence J. V. Valvasorja z Royal Society* (1987),⁷ ki ima nadvse natančen prikaz meril za tekstno podobo latinskih besedil v izdaji. Klasični filolog Primož Simoniti navaja razloge, zakaj se odreka t. i. **diplomatičnemu prepisu** in se zateka k t. i. **normalizirani jezikovni podobi**, kar bi danes poimenovali kot sočasno standardizirani **kritični prepis**. Razlogi za količino posegov v tekst izhajajo iz dejstva, da gre pri besedilih enkrat za Valvasorjev avtograf, drugič pa za sočasni prepis kopista v Angliji. Latinskemu prepisu sledi prevod v slovenščino.

In končno leta 1992 izide *Znanstvenokritična izdaja Brižinskih spomenikov*,⁸ ki uveljavi – v mnogočem po zaslugi zgodovinarja in slovenista Igorja Grdine – izdajateljski standard: **faksimile, diplomatični prepis, kritični prepis in fonetični**

⁶ Fran Ramovš, Milko Kos: *Brižinski spomeniki*, Ljubljana, Akademsko biblioteka, 9, 1937.

⁷ Branko Reisp: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society*, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Korespondence pomembnih Slovencev, 8, Ljubljana, 1987.

⁸ *Brižinski spomeniki*, Znanstvenokritična izdaja, SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 39, Ljubljana 1992.

prepis, primeren za jezikovno zelo zahtevna besedila. Poudarimo, da je starosta slovenskega jezikoslovja Tine Logar zavzeto sprejel pobudo, da je bil fonetični prepis zapisan v standardizirani mednarodni fonetični transkripciji. Štiri izdaje BS, od tega ena v Italiji, so ta standard dodobra utrdile. ZKI BS pa je storila glede izdajateljskih standardov še pomemben korak v globino in širino: objavila je revizijo vseh dotedanjih prepisov besedila *Brižinskih spomenikov*. In sicer je uvrstila vse dotedanje prepise v eno od treh kategorij prepisov in nato v obliki opomb k posamezni besedi v posamezni vrsti prepisa navedla ustrezno rešitev. S tem so se izčrpale izdajateljske možnosti neke knjižne izdaje.

Hkrati je bila s tem izdelana temeljita podlaga, ki kar kliče po elektronski izdaji. Seveda so BS s svojimi malo nad 1000 besedami nadvse hvaležen objekt za izdajateljske podvige, ker so obvladljivi po količini. Medtem ko taka knjižna izdaja, svoji izčrpnosti navkljub, s sistemom opomb kot edino sprejemljivo rešitvijo ponudi raziskovalcu variante rešitev iz drugih izdaj, pa bo ta vendarle skušal v teh izdajah vsaj preveriti navedek, če ne kar opazovati prepisa besedila in extenso. Prav to možnost nudi elektronska izdaja: osnovnemu diplomatičnemu, kritičnemu in fonetičnemu prepisu ter prevodom je mogoče dodati še ostale diplomatične, kritične, fonetične idr. prepise. Povezave na ravni besed pa omogočajo sledenje variantam udobneje kakor v knjižni obliki. Prednost elektronske izdaje je v stalni možnosti opazovanja besede v celotnem besedilnem kontekstu, ne izbranem od urednikove roke.

III.

Medtem ko strokovna javnost sprejema standarde znanstvenokritičnih knjižnih izdaj za starejše slovstvo, pa se zde ti za novejša obdobja prezahtevni in nepraktični. Elektronske znanstvenokritične izdaje pa so odvzele kritikom bistveni protargument, ki tehta gmotni vidik v luči neznatnega števila uporabnikov natisnjene izdaje. Zato stoji tekstologija pred nalogo, da opredeli izdajateljske standarde za celotno področje izdaj, upoštevajoč vidike zvrstnosti, časa nastanka, uveljavljenost jezikovnega standarda idr. Medtem ko za rokopise ostaja v veljavi diplomatični in kritični prepis kot standard, ki bi ga morala elektronska znanstvena izdaja obvezno upoštevati, pa je pri natisnjenih besedilih zadeva nekoliko drugačna.

Prvi odločilni mejnik, ki določa izdajateljsko prakso, so knjigotiski v nelatinični in negajični pisavi. Medtem ko za natisnjeno predlogo faksimile uspešno nadomesti diplomatični prepis, pa se elektronska izdaja diplomatičnemu prepisu ne more

odreči zaradi elektronskega korespondiranja oz. povezav med besedami diplomatskega in kritičnega prepisa. Faksimile kot slika ne omogoča evidentiranja besede ali črke kot znaka. Praksa ni odgovorila na vprašanje o vlogi fonetičnega prepisa, čeprav velja denimo za konstitutivna besedila knjižnega besedila, da so zapisala govorni jezik, ker knjižne pisne tradicije ni bilo. Mnoge pisne rešitve bi razložil šele fonetični prepis, vsaj za nekatere glasove, ki niso imeli in nimajo črkovnega ustreznika, npr. polglasnik.

Naslednji mejnik so tiski, že zapisani v sodobni pisavi gajici, tj. iz 2. polovice 19. stoletja, še pred modernim standardiziranjem. Najnovejši vidik pa predstavljajo tiski po standardiziranju slovenskega jezika v začetku 20. stoletja. Za zadnje obdobje je edicija Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev uvedla dokaj trdne izdajateljske standarde. Besedilo, ki izraža poslednjo avtorjevo voljo, postane izhodišče in nekakšno kanonizirano besedilo. Tekstne različice so objavljene, iztrgane iz širšega sobesedila, v opombah. Elektronska izdaja bi omogočila branje variantnih izdaj nekega sodobnega avtorja tudi ekstenzivno z vključenimi povezavami na variantnih mestih po sistemu opomb.

IV.

Poseben izdajateljski izziv, vsaj kar zadeva slovensko literaturo, pomenijo izbrani kanonizirani avtorji, med katerimi je najznačilnejši France Prešeren. Prešeren s svojim slabih 200 let starim jezikom je najodličnejša priložnost za oblikovanje metodološkega instrumentarija za oblikovanje sodobnih elektronskih ekdotičnih (izdajateljskih) standardov, uporabnih tudi za druge avtorje istega obdobja ali avtorje istega ranga v drugih obdobjih. Pri tem mislim npr. na Ivana Cankarja. Ti standardi poleg diplomatske in znanstvenokritične izdaje narekujejo tudi tako imenovano standardno izdajo, s katero se konkretni literarno-jezikovni kod najtrdneje in odločilno kanonizira kot klasičen.

Moj pregled treh *Gazel* iz štirinajstih⁹ značilnih izdaj Prešerna je opozoril na tekstnokritični problem avtorja s številnimi izdajami in bogato recepcijo. Pokazal je neverjetno raznolikost redakcij in prepletanje posameznih rešitev. Še vedno je

⁹ Jože Faganel: Posegi v Prešerna – Razvoj izdajateljske prakse na primeru gazel, v: France Prešeren – kultura – Evropa, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2002, str. 323–338.

veljavna *diplomatična izdaja* Avgusta Pirjevca in Jože Glonarja iz leta 1929.¹⁰ Na ravni *kritične izdaje* ostajamo v pretežni meri v okviru Kosovih meril v Zbranih delih slovenskih pesnikov in pisateljev¹¹ in Kondorju (od 1966 dalje).¹² Če pa razmišljamo o *sodobni standardni izdaji*, ki nima pred očmi le znanstvene analize, ampak bralca kot konzumenta Prešerna – ne raziskovalca, je torej treba t. i. miniaturne¹³ izdaje Prešerna začeti sprejemati kot *standardno izdajo ipso facto*.

Seveda se ob koncu postavlja tudi vprašanje prezentacije gradiva in posameznih vrst izdaj. Tudi za najbolj kanonizirane avtorje bomo danes težko oskrbeli natis posameznih vrst izdaj iz gmotnih razlogov, ki jih določa zelo omejeno število uporabnikov. Elektronske izdaje tudi kanoniziranih avtorjev, dostopne na zgoščenkah, in gradivo zanje, dostopno na akademskem medmrežju, bodo zanesljivo nadomestile knjižne izdaje tudi najelitnejših nacionalnih knjižnih zbirk. Za natis ostajajo le standardne izdaje najpomembnejših izbranih del kanonizirancev, ki jih bo kupovala in brala širša javnost. Žal se praktična tekstologija na Slovenskem avtorjev iz starejših dob še otepa zaradi trhljih izdajateljskih meril, kakor se s podobno nelagodnostjo brani ugrizniti v elektronsko izdajateljstvo. Seveda je potrebno zanje poleg tekstoloških standardov opredeliti tudi tehnološke in informacijske. Prvi koraki so z raziskovalnim projektom¹⁴ Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU in s tem simpozijem že storjeni.

¹⁰ *Doktorja Franceta Prešerna zbrano delo*, ur. Avgust Pirjavec in Joža Glonar, Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1929.

¹¹ France Prešeren: *Zbrano delo I, Zbrano delo II*, ur. in opombe napisal Janko Kos, DZS, Ljubljana 1965, 1966.

¹² France Prešeren: *Poezije in pisma*. Ur. Janko Kos, Mladinska knjiga, Ljubljana 1998.

¹³ *Poezije dr. Franceta Prešerna z dodatkom*. Skrb za izdajo besedila je imel Avgust Pirjavec, Akademska založba, Ljubljana 1939. 6. izd. Skrb za novo izdajo je imel Dušan Pirjavec, DZS, Ljubljana 1959.

¹⁴ Raziskovalni projekt z naslovom *Znanstvenokritične izdaje v elektronskem mediju in z nadaljevanjem Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva*.

Text-Critical Issues and Electronic Editions

JOŽE FAGANEL, Ljubljana

The dynamics of views on text-critical issues can be traced in Slovenian literary science primarily by examining the extant editions themselves, since the editorial principles of each period were taken as a matter of course, representing the results of a tacit agreement or tradition rather than of principled consideration and argumentation. Following the publication of theoretical contributions, particularly those made by the so-called subsidiary historical disciplines to the study of official documents (diplomats), Slovenian literary science defined its own editorial standards, testing them predominantly in critical editions of older literary works. But while standards for older literature are generally accepted by the scholarship, they appear too demanding and impractical for the more recent periods. Electronic critical editions, however, have robbed the critics of their essential counter-argument, which assesses the financial aspect in the light of the tiny number of those using the printed editions. Textology is thus faced with the task of defining the editorial standards for the entire field of editions, taking into consideration such aspects as genre, date of composition, recognised language standards, etc.

Postmoderna in znanstvene izdaje literarnih besedil: k virtualno navzoči preteklosti

MARKO JUVAN, Ljubljana

Prek znanstvenih izdaj v elektronskem hipertekstnem arhivu lahko literarna zgodovina obravnava tekste v skladu s postmodernim historičnim detajlizmom konteksta. Nehierarhična struktura elektronske prezentacije olajšuje spoznavanje vloge razlike v procesih pisanja in objavljanja. V kiberprostoru postane za literarnozgodovinsko raziskavo virtualno navzoča tudi materialnost medijev besedil oziroma semiotika njihovih bibliografskih elementov. S tem se nam približa širši svet predmetov in praks pisne kulture, ki ga je literarna zgodovina doslej pri obravnavi književnih del pogosto abstrahirala.

ZNANSTVENE IZDAJE BESEDIL so še vedno standardna podlaga za humanistiko, še posebej za preučevanje literature. Mnogi imajo tekstno kritiko oziroma – z novejšim poimenovanjem, bolj udomačenim na evropskem vzhodu – tekstologijo¹ za nižjo, bolj ali manj obrtno raven raziskovanja, nad katero se dvigajo dosežki »višje« literarne učenosti. V skromni vlogi pomožne stroke, ki ji jo dodeljujejo tudi razni uvodi v metodologijo literarne vede, naj bi tekstologija služila predvsem pripravi verodostojnih objav besedilnega gradiva. Njen *raison d'être* naj bi obtičal pri akumulaciji in reprodukciji substance (ne pa tudi forme!) predmetnega področja, ki sta si ga določili literarna zgodovina in teorija. Edicijskih posegov in transkripcij, ki se opirajo na urednikovo neizrečeno interpretacijo besedila, bralci resda pogosto niti ne zaznajo in mislijo, da jih prek avtoritete uglednega knjižnega natisa neposredno nagovarja avtor (Thomasberger 1992: 455, 463). Toda tekstologija, ta *ancilla philologiae*, je vpletena v usodnejša razmerja s sferami teoretskih spekulacij, interpretacijskih uvidov in zgodovinskega pripovedovanja,

¹ Izraz »tekstologija« je vpeljal leta 1928 Boris Tomaševski v knjigi *Pisatelj i knjiga*; prijel se je v Rusiji (npr. v temeljnem delu D. S. Lihačeva *Tekstologija*, 1962), na Poljskem (K. Górski) in Češkem (Vašák idr. 1993) in se razvil v samostojno disciplino literarne vede in lingvistike, ki »preučuje genezo, zgodovino in avtorstvo teksta literarnega dela v okviru zgodovinskih družbenih razmer«, njen glavni cilj pa je »rekonstrukcija tekstnega procesa« in, na praktični ravni, »priprava izdaje teksta dela za tisk (edicija)« (Vašák idr. 1993: 17).

kot se je dolgo zdelo. Zakaj se je, na primer, Jerome McGann prav ob delu za izdajo Byronovih zbranih pesniških del pred kakimi dvajsetimi leti iz zapoznelega novega kritika spreobrnil v novega historista (McGann 2002: 5)? In zakaj tekstološka razglabljanja, zlasti tista, h katerim je McGanna in druge napeljala izkušnja z urejanjem v hipertekstnem mediju, zadnje čase zbudajo toliko zanimanja celo med literaturologi, ki se z znanstvenimi izdajami nikdar niso/nismo ukvarjali (prim. Flanders 1997: 128)?

Uredniško zbiranje in izbiranje gradiva, kritično pretresanje načrtov, osnutkov, verzij ali variant iz besedilne zupščine in konec koncev še sestavljanje komentarjev so postopki, ki krepko pripomorejo h kanonizaciji leposlovnih del. Ta so očitno vredna tako obsežnega in metodičnega filološkega dela, pa tudi podpore, ki jo tekstološkim projektom nudijo ugledne ustanove. Tekstna kritika literarna besedila s svojimi orodji z estetsko-umetnostnega polja prestavi v diskurze znanosti in šolstva in jim tako ojači družbeno relevantnost, prestiž. Vendar pa udeležba tekstologije pri graditvi kanona in interpretativno-vrednostnih dejanjih, zajetih v posredovanje ali obdelavo literature – vloga omenjenih aktov je bila nasploh podcenjena –, ni edino, kar znanstveno izdajanje literarnih spomenikov postavlja nad položaj pomožne obrti.

Tekstni kritiki so namreč svoje metode črpali iz izročila, ki sega k novoveškim humanistom in še nazaj, k aleksandrinskim filologom, vpenjali pa so jih tudi v nove paradigme znanstvenega mišljenja in predvsem te so njihovemu trudu dajale smernice in smisel. Julia Flanders je v panoramskem posnetku tekstološkega izročila od humanizma do danes – naredila ga je sicer s stališča sodelavke pri projektu elektronskega arhiva nekanoniziranih pisateljic in skozi optiko študijev spola – posrečeno ujela konstantno dualistično premiso: vedno znova je bila želja tekstologa, da bi iz ohranjene telesnosti fizičnih besedil odstranil sledi okvar in 'posilstev', ki so jih nad izgubljenim, duhovnim »tekstom avtorja« zagrešili samovoljni prepisovalci, nemarni tiskarji, nasilni uredniki ali cenzorji – restavrirani, 'čisti' avtorski tekst naj bi prav po zaslugi tekstnega kritika spregovoril prek mej svojega zgodovinskega sveta (Flanders 1997: 128–132). Omenjena metafizična stalnica je v tekstologiji dobivala razne metodološke poudarke.

Paradigma historizma, kakršno je v tekstni kritiki zasnoval zlasti Karl Lachmann, je denimo skozi 19. stoletje in na začetkih 20. stoletja pri rokopisni dediščini starejših obdobij skušala na podlagi kritične primerjave (*collatio*) ohranjenih, prostorsko in časovno razpršenih verzij določenega dela izrisati njegovo genealoško

drevo (*stemma*), da bi iz razpoložljivih variant konstruirala podobo besedila, ki naj bi bila domnevno najbližja izvornemu arhetipu (*recensio*); pri novoveških literarnih delih pa je historizem težil k edicijskemu izpostavljanju in prirejanju ene same zavezujoče verzije, takšne, ki naj bi se skladala z avtentično voljo in cilji avtorja – vse do danes se je ohranila značilna dilema, ali dati prednost prvotnosti ali dokončnosti, zgodovinski embriologiji ali teleologiji, se pravi, ali je boljše znanstveno izdajo usmeriti na prvi natis, se pravi na začetni vstop teksta v javnost, ali na avtorjevo zadnjo redakcijo literarnega dela, na t. i. *Ausgabe letzter Hand* (prim. Thomasberger 1992: 460; Vašák idr. 1993: 33–40).² Ne glede na to, ali so si uredniki za natis v glavnem delu znanstvene izdaje izbrali prvo ali zadnjo pisateljevo verzijo besedila, pa niso imeli pomislekov, ko so v imenu iskanja čistega avtorskega teksta – kljub odstranjevanju naknadnih posegov vanj – prav s svojimi postopki ustvarili samo še eno verzijo in jo strokovni skupnosti ponudili s pečatom avtoritativne dokončnosti.³

Smeri moderne literarne vede 20. stoletja, ki jim je bila književnost predvsem estetski ali duhovni pojav in so si za glavni predmet določile leposlovno besedilo, so znanstvenike odvezovale bojazni, da bi utegnili izgubiti verodostojnost, če niso študirali besedila po rokopisih ali dejanskih historičnih objavah in so se zanašali na znanstvenokritične, študijske ali poljudne izdaje zbranih in izbranih spisov klasikov. Pomembna se jim je zdela jezikovna, estetska in pomenska razsežnost besedila, dvignjena nad historično in materialno kontingenco. Kot meni Carlo Ginzburg, je celó predhodno filološko izročilo, čeprav predano individualnosti črke, besedilo dematerializiralo, mu brisalo sledi izvedbe (tj. ustnosti, fizisa nosilca teksta) in ga speljalo na čistost jezikovnega pojava (nav. po Ferrer 1998: 14). Mnogim v 20. stoletju se je torej zdelo važno prikazati literarno delo kot dokončan, koherenten in smiseln estetski proizvod, *besedno* umetnino, ki je – če parafraziram Paula Zumt-

² Pojem zadnje avtorjeve izdaje je pravzaprav nastal konec 18. stoletja iz pravnega spora med dvema založnikoma, ki sta si lastila pravice natasa Wielandovih mladostnih spisov; eden po njihovi prvi objavi, drugi pa po tisti, ki jo je pisatelj sam kot svoj lastni urednik naslovil *Ausgabe von der letzten Hand* (Kittler 1992: 3/50–51). – Tendenco k iskanju pristne izvirnosti, o kateri piše J. Flanders, je l. 1916 mogoče najti na primer pri Arnu Nováku, po katerem je glavni cilj »filološke kritike [...] odkriti nepokvarjen, dovršen, izvoren tekst, kakršen je prišel iz rok samega pisatelja« (nav. po Vašák idr. 1993: 19); nasprotno, teleološko usmeritev, ki predpostavlja, da avtorska volja vodi k stalnemu izboljševanju verzij literarnega dela in končni dovršenosti (nav. d.: 35–36), pa dobro zajema Beisserjeva metafora o rasti besedila, »das ideale Wachstum des Gedichts« (Thomasberger 1992: 457).

³ Podobno kritično stališče je formulirala tudi J. Flanders (1997: 129).

horja (nav. po Fleischmann 1990: 19) – duhovni monument in ne zgolj dokument kulture. Tako so uredniki tudi v izdajah, nastalih pod okriljem tekstocentričnih smeri literarne vede, v ospredje postavljali besedilne podobe, ki jih literarna dela v zgodovini dejansko nikdar niso imela, ne v rokopisnih redakcijah, prepisih ali predelavah, ne v časopisnih ali knjižnih objavah.⁴

Že znameniti filolog Karl Lachmann se je 1838–40 kot urednik razglasil za *avtorja* izdaje Lessingovih zbranih spisov, čeprav jih je seveda napisal Lessing. Lachmannova gesta je napovedala, da se bo urednik filolog, ki sicer nastopa v vlogi pisateljevega služabnika,⁵ razvil v avtorizirani subjekt, ki ima ekskluziven vpogled v pisateljevo duhovno delavnico in zna njegovo voljo udejanjiti celo bolje od njega samega (Kittler 1992: 3/53, 5/14; Vašák idr. 1993: 41). Zato si redaktor pač privoščiči izbiranje, razvrščanje, hierarhiziranje in 'popravljanje' avtorjevih besedil z raznimi rekonstrukcijami, konjekturami in emendacijami. Uredniško prirejena besedilna podoba je v nadaljnjih raziskavah dobila veljavo norme, ki jo je le redko kdo postavil pod vprašaj. Standardne izdaje so pogosto idealizirali kot edino pravo nahajališče »definitivnega teksta« (prim. McGann 1997: 40; 2002: 6).

Prikaz besedila v znanstveni izdaji sicer ne izbriše vseh sledi njegove zgodovinskega. Ko pa je urednik zgodovinskega interese potencialnih uporabnikov skušal združiti – 'v zadnji instanci' tudi zaradi knjigotrškega interesa po širšem, ne samo strokovnem občinstvu – z zagotavljanjem umetniškega užitka, ki bi ga ne motila estetska distanca do preteklosti, je historičnost literarnega dela filtriral, in sicer prek zgodovinopisno-interpretativnih in jezikovnih idealizacij, na primer jezikovne doslednosti, slogovne in idejne posebnosti avtorskega opusa ali duha časa.

Naj navedem vsaj en primer, kakršnih je v zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, pa tudi drugod po svetu še na pretek. Janko Kos, sicer eden metodološko najbolj premišljenih in skrbnih urednikov, ki je svoje redakcijske odločitve obširno utemeljil (Kos 1965: 201–217), je v tej zbirki l. 1965 natisnil prvo

⁴ Pred tekstološkim kombiniranjem variant v novo, uredniško verzijo besedila, ki naj bi bila v skladu z avtorsko voljo, svari Vašák (1993: 39).

⁵ Značilen simptom idolatrije pisateljev med filologi in literarnimi zgodovinarji stare šole navaja Kittler (1992: 5/14): Wilhelma Schererja je obisk v sobi, v kateri je izdihnil občudovani genij Goethe, ganil do solz.

objavljeno Prešernovo pesem v dveh variantah: v glavni, naslovljeni *Dekletam*, v opombah pa še *Dekelcam*. Toda nobene urednikove verzije besedila pesnik čisto identično ni niti zapisal niti objavil oziroma avtoriziral – ne v listu *Illyrisches Blatt*, kjer je pesem izšla skupaj s Prešernovo nemško različico, ne v ohranjenih dveh cenzurnih rokopisih, ne v *Poezijab*. Znanstvenokritična izdaja ne predstavlja zvestih (diplomatičnih) prepisov podob teksta, kot so med letoma 1827 in 1846 dejansko nastajale ali javno funkcionirale, temveč se je odločila za premišljeno prirejanje, kritično kontaminacijo oziroma konstrukcijo. Zaradi urednikovega cilja, da bi izpostavil pesnikov osebni stil in estetske vrednote ter besedila do razumne mere prilagodil jezikovnemu okusu in potrebam sodobnih bralcev, so izginili številni znaki zgodovinske drugačnosti tega in ostalih Prešernovih besedil, na primer z doslednim naglaševanjem evocirane skrbi za ustno, slušno izvedbo. Simptomatičen je urednikov pomislek, da bi Prešeren brez tovrstnih posegov utegnil delovati »kuriuzno«. Takšen učinek je namreč vse od 70. let 19. stoletja imelo pesništvo Prešernovega legendarnega tekmeča, Jovana Vesela Koseskega; urednikove emendacije konec koncev torej tudi ščitijo kanonično mesto avtorja, njegovo pridvignjenost nad minorne sodobnike, ki pa so mu bili v marsičem podobni. Kosova redakcija je zastrla še nekatere odtise splošnejših konvencij pesnikovega časa, čeprav bi utegnile zanimati jezikoslovce ali literarne zgodovinarje v kontekstu širšega korpusa, denimo pisanje verzov z veliko začetnico, ki je vse do moderne na prelomu stoletja vidno poudarjalo vrstno opozicijo med poezijo in prozo, ali pa sopostavitev slovenske bohoričice ob nemško gotico v *Illyrisches Blatt*.⁶

* * *

Postmoderna, vsaj na področju humanističnih ved o preteklosti, upravičuje svoje ime tudi zaradi paradoksalne zveze med razumsko dekonstrukcijo in želelno restitucijo zgodovinske prezence. »Željo po navzočnosti« preteklosti, ki jo proizvajajo današnje filološke prakse, Hans Ulrich Gumbrecht (2003: 6–7, 64) primerja s telesnim »apetitom« in s silovito težnjo po preseганju smrti, ki se skuša uresničiti prek greenblattovskega dialoga z mrtvimi. Postmoderna je kritičnost moderne dobe najprej samorefleksivno usmerila na sam diskurz moderne in razkrila, da – če

⁶ Podoben primer navaja Chartier (2002a: 117–123): uredniki Molièrovih del so s pravopisno normalizacijo precej zabrisali sledi njegove oralno-retorične interpunkcije, značilne za tedanji čas. Takšne izdaje so neuporabne za raziskovalne interese zunaj literarne zgodovine, na primer za zgodovinske jezikoslovce. Tudi J. Flanders (1997: 134) meni, da znanstvenokritične izdaje s svojimi popravki spreminjajo historične podatke in »zmanjšujejo zgodovinsko distanco, namesto da bi jo izpostavile«.

parafraziram Aristotela – zgodovina ni tisto, kar se je v resnici zgodilo, niti tisto, kar bi se utegnilo zgoditi, temveč tisto, o čemer znanstveno regulirani in institucionalno podprti postopki spoznavanja in predstavljanja (začasno!) prepričljivo trdijo, da se je zgodilo: zgodovino torej na podlagi ohranjenih dokumentov in monumentov vzpostavljajo, urejajo in reinterpreterirajo diskurzi, naseljeni s formami metafizičnega prilasčanja in udomačevanja ohranjenih zgodovinskih izjav, na primer s teleološko pripovedjo. Toda postmoderna je izgubo zgodovine – zakrivila jo je sama, s tem da je razstavila metafiziko prezence – prebolevala z željo po vrnitvi navzočnosti preteklosti, vendar v strukturi, primerljivi z dojemanjem sodobnosti, življenjskega sveta: sleherni reženj preteklosti naj bi se torej kazal prav v svoji modernosti, se pravi v kontingenčni, anarhični, nepovzemljivi protislovnosti, polifoniji detajlov, odprtosti in nastajanju.⁷

Pod okriljem takšnega duhovnega obzorja so poststrukturalizem, teorija diskurza in smeri, ki so se v humanistiki obračale k zgodovini (v literarni vedi zlasti novi historizem), izoblikovale razumevanje besedil, tudi literarnih del, ki se od predhodnih nazorov korenito odklanja. Drugačno je, ker besedilnost modelira kot produkcijo pomena, ki poteka in gibanju razlikovanja. Gre za odprt proces pisanja in branja, v katerem se – prek dialoga z Drugim, z območjem že povedanega, pa tudi prek bojev s psihičnimi in družbenimi silami, omejitvami – artikulira in umešča subjekt izjavljanja/razumevanja. Takšna teorija pisanja/branja je spodnesla vzročno-posledične povezave med pisateljem, njegovo ustvarjalno voljo, intenco in pomenom literarnega dela. Prav s tem je avtorja vrgla s položaja privilegirane regulatorja diskurza. Nadomestila ga je z zapletenimi medbesedilnimi in medsubjektnimi relacijami, ki se prek besedilnosti spletajo v spreminjajočem se splošnem tekstu kulture, in z razkrivanjem divergentnih interesov ter ideološko-spoznavnih horizontov mnogoterih akterjev, razpostavljenih v specifično historično situacijo, v kateri poteka diskurz. Besedilo se je v tem kontekstu pokazalo kot enkratna, zgodovinsko naddoločena izjavna gesta – kot izsek iz toka diskurza, ki gradi in preureja družbena razmerja. Zato za stroko postane zanimiva zgodovinska, družbeno-ideološka, antropološka nasičenost književnega dela, manj pa njegove estetsko-umetniške razsežnosti.

Postmoderni zasuk v pojmovanju literarnega dela se je v zadnji četrtini 20. stoletja dotaknil tudi tekstološke teorije in prakse, posebej v francoski genetični kri-

⁷ Zgodovina je pač, to že dolgo vemo, neozdravljivo pripeta na konkretnost in individualnost, kot pripominja Ferrer (1998: 15).

tiki ter anglo-ameriški novi filologiji ali bibliografskih raziskavah.⁸ Prvi premik je vsekakor »mehčanje« subjekta, tako avtorja kakor tudi urednika (prim. Gumbrecht 2003: 28, 31, 38). Avtor izgublja svojo moč na eni strani zaradi tekstologovega vpogleda v njegovo delo pisanja, iskanje ustrezne ubeseditve, mukotrpane reformulacije, zavržene alternative, spodletele poskuse in opuščene zamisli; na drugi strani odločilnost avtorske vloge trpi zaradi literarnovednega interesa za posredniške in uporabniške prilastitve teksta v raznih objavah ter njihovih specifičnih kontekstih – te namreč za postmoderno tekstologijo in literarno zgodovino niso zgolj pomožno gradivo, temveč dejstvenost, ki je vredna pozornosti sama na sebi. V vattimovski šibki subjekt pa se je prelevil tudi urednik, saj se je odrekel pooblastilu, da podobo historičnega besedila oblikuje in 'izboljšuje'; skuša ga le natančno, izčrpno predstaviti. Pusti ga, da govori samo, ne prek zaslona njegove metanaracije.

Druga značilna menjava izvira iz razblinjene iluzije o dovršenem umetniškem delu in iz zatona kvazireligioznega razmerja do umetnikov in umetnosti. Tekstologov pogled se, posebej v genetični kritiki, pomakne od statičnega spomenika

⁸ *Critique génétique* ali, kot jo tudi poimenujejo, »manuskriptologija« – njeni začetki so v 70. letih 20. stoletja – je filološko izročilo revidirala s strukturalistično in poststrukturalistično teorijo pisanja; tudi genetična kritika je omajala pojem dovršenega umetniškega dela. Nadomestila ga je s hermenevitično interpretacijo dinamike pomena in z analizo procesa produkcije teksta, kot se kaže v fazah osnutkov, skic, načrtov, redakcij, variant in predelav na stopnji t. i. predteksta. Pod objavljenim tekstom se tako pokaže nekakšen življenjepis pisanja: mnoštvo raznih pomensko-oblikovnih tendenc, potencialnih glasov in mogočih, a zavrženih drugačnih umetnin (Contat – Ferrer 1998: 7–9; Ferrer 1998: 12–13; Biasi 1998: 32–33, 55, 59–60; Grésillon 1998: 91, 93; Zelenka 2003). – *New philology*, ki je pod promocijskim pridevnikom po zgledu »novega historizma« prvič nastopila leta 1990 v tematski številki medievalistične revije *Speculum*, skuša akribijo tradicionalne tekstne kritike povezati s postmodernimi teorijami in smermi (z novim historizmom, s teorijo diskurza, z zgodovinsko antropologijo, zgodovino medijev ipd.). Težišče raziskav srednjeveškega slovstva postavlja v rokopisno kulturo in interference med oralnim in pisnim. Nova filologija sledi tezi Bernarda Cerquiglinija, da je varianca način obstoja srednjeveške kulture in da je sleherna rokopisna matrica (kot varianta) izšla iz specifične interakcije s svojim družbenim kontekstom – rokopisi so zanimivi kot odtisi rabe jezika v zgodovinski situaciji (Fleischmann 1990: 25–26; Nichols 1990a: 7–9; Wenzel 1990: 12; Spiegel 1990: 77; Strohschneider 1997). – S tekstološkega izhodišča, da je tekst potrebno prikazati kot dogodek, ki je bil proizveden in sprejet v posebnih zgodovinskih okoliščinah (Flanders 1997: 133), se literarnih del loteva tudi bibliografija (prim. D. F. McKenzie: *Bibliography and the Sociology of Texts*, London 1986) in z njo že omenjeni J. McGann: materialne, fizične lastnosti besedila in okoliščine njegove objave sodoločajo njegov pomen (prim. Sutherland 1997a: 6; McGann 2002: 77, 206, 218–219).

v zakulisje, v *poiesis*, genezo predbesedila, kjer pisatelj nastopa tudi kot svoj prvi bralec (prim. Contat – Ferrer 1998; Ferrer 1998; Biasi 1998; Grésillon 1998). Tu na sledi Poejevega avtopoetskega esaja o *Krokarju* vnovič razpade kliše o navdihu: pisanje, opazovano v časovni razprostrtosti, se znajde v naročju profane stvarnosti, sestavljene iz materialnih ostankov dela na tekstu. Gre za dosje osnovkov, skic, redakcij, popravkov, variant, kakršen je Flaubertov – pisatelj je za *Gospo Bovary* potrošil okoli 4300 strani raznega delovnega gradiva (Biasi 1998: 32).⁹ Predbesedilo je treba brati kot indeks oziroma odtis procesa pisateljevega artikuliranja pomena, zasledovanja, preverjanja in redefiniranja umetniških ciljev ter dilem ob prestopanju meje med zasebnim in javnim. Dostojevski je na primer pri načrtih za roman *Zločin in kazen* omahoval med formama izpovedi in dnevnika, Kafka pa je v predtekstu *Gradu* edninske prvoosebne zaimke iz prve verzije romana dosledno črtal in jih zamenjal s kratico K. (Ferrer 1998: 26–27; Vašák idr. 1993: 40). Ohranjene različice predbesedila so matrice virtualnih književnih del (stilov, tem in žanrov), ki se niso vse preoblikovale in zlele v končno besedilo, namenjeno objavi. Tudi zato ohranjajo avtonomnost, vredno interpretacije. Pesnik Jules Supervielle je pesem *Vivre encore* v zaporednih redakcijah predbesedila in dveh natisih v letih 1945–1956 močno spreminjal, vendar tako, da se je vračal k že zavrženim možnostim. Genetična kritika v teh delovnih različicah interpretira ključne pomenske in stilne levitve: besedilo prehaja iz intimistične, rahlo avtobiografske poezije prek duhovne k bolj nadrealistični in avtoreferencialni pisavi (Grésillon 1998).

Skratka, literarno besedilo je v takšni tekstologiji predstavljeno kot dinamičen pojav, ki mu ni treba za vsako ceno določati definitivne oblike (Thomasberger 1992: 458). Označimo ga lahko kot t. i. »fuzzy« (ohlapno, odprto) množico, sestavljeno iz elementov, ki sicer sodijo v besedilo v ustvarjalnem postopku in nizu objav, a niso vseskozi identični in jih ponekod zamenjujejo drugi elementi (Vašák idr. 1993: 46–47).

Doslej opisane spremembe tekstološke teorije in deloma tudi prakse se v glavnem ujemajo s poststrukturalizmom in dekonstrukcijo (prim. Zelenka 2003), naslednje pa bodo bližje novemu historizmu in kulturnim študijem. Sploščitvi teksta na jezikovni ustroj se postmoderna tekstologija upira z zanimanjem za

⁹ Za genetično kritiko so manj privlačni avtorji, ki svojih rokopisov niso popravljali ali predelovali, ampak so pisali bodisi eruptivno (takšen je precejšen del Kosovelove zapuščine) bodisi tako, da so v glavi domislili končno obliko besedila, potem pa so jo zapisali.

nejezikovne in fizične lastnosti rokopisa, knjižnega kodeksa, tipkopisa ali natisa. Nova filologija tako na primer zagovarja načelo, da morajo znanstvene izdaje srednjeveških rokopisov upoštevati celostnost in relativno samostojnost verzij, nastalih zaradi prehodov med zgolj 'tehničnim' prepisovanjem in načrtnim prilagajanjem besedilnega izročila novim namenom ali občinstvom. Takšne izdaje morajo poleg tega v rokopisih dognati njihov diskurzivni »sedež v življenju« – izslediti morajo odtise in scenarije žive oralnosti ter prisluhniti dialogu umetnosti in veščin, ki poteka na prostoru rokopisnega kodeksa (glose in komentarji, iluminacije, kaligrafija, vezava, notiranje melodije itn.). Okoliščine objave, status in izrazna sredstva medija, prek katerega je besedilo ponujeno v obtok, nedvomno sooblikujejo pomen literarnega dela, tudi novoveškega, in ga vpenjajo v družbene konstelacije, umeščajo v razne sredine, interpretacijske skupnosti (prim. Chartier 2002: 111; 2002a: 113; McGann 2002: 4–5, 77, 89–90, 206, 233). Byronova pesem *Fare Thee Well*, ki v rokopisu daje vtis, da je napisana intimno za lady Byron, je, kot rad razlaga McGann (2002: 77–92, 226), sprevrгла svoj pomen, ko je začela v okoli petdesetih izvodih krožiti po londonski visoki družbi. Byronova soproga jo je brala kot premeten poskus, da bi si pesnik z zbujanjem sočutja izboljšal položaj v ločitvenem postopku, bralci knjižnega natisa v zbirki *Poems* 1816 so jo razumeli kot čustveni izliv rahločutnega, zlomljenega moža, v nekem časopisu pa so jo objavili v satiričnem kontekstu, da bi razkrinkali pesnikovo hinavščino. Iz tovrstnih primerov sledi, da je literarno delo treba znanstveno izdati tako, da pride do izraza zgodovinskost njegovega jezika, zapisa, snovnosti oziroma medija, da spregovori tudi nejezikovna semiotika – tisto, kar McGann imenuje bibliografski kod: od izbranih tipografij in postavitev strani prek formata, vezave in knjižne opreme do ilustracij, naklade in založbe. Historična kritika namreč predstavlja pomene ravno v nadrobni fiziki detajlov, dejstvenosti (McGann 2002: 211–212, 226).

* * *

Paradoks je, da postmodernim težnjam po obnovitvi historične prezenca in »podatkovno gostemu kontekstualizmu« (Sutherland 1997a: 6)¹⁰ ustreza ravno virtualni kiberprostor, ki ga ustvarja računalnik. J. Hillis Miller v knjigi *Illustration* iz l. 1992 meni, da računalnik kot »močno arhivsko orodje shranjuje partikularnosti in omogoča dostop do njih« in da je »v službi postmodernega detalizma

¹⁰ Kot sem že omenjal, gre v filologiji oziroma tekstologiji za stremljenje, da bi starejša in novejša besedila predstavili kot indekse zgodovinsko neponovljivih izjav, njihovih uporab in prilastitev in da bi njihovo alteriteto izpostavili tudi na socialni in fizično-materialni ravni.

in mikrokontekstov vednosti, nasprotni velikim pripovedim znanosti, politike ali družbenih razmerij. Na mesto njih postavlja v nadržbnostih kartografirani, bližnji kontekst,¹¹ nasičenost s podatki, ki je tako natančna [...], da doseže iluzijo bližine« (nav. po Sutherland 1997a: 13).

Kiberprostor kot prizorišče takšne bližine – elektronski arhivi srednjeveških rokopisov ter novoveških pisateljev in pisateljic ga s pridom izkoriščajo – pa je seveda zgolj elektronsko proizvedeni, navidezni in nestanovitni prostor. Uporabniku ustvarja predstavo, da se vanj s pomočjo protetičnih čutilnih naprav lahko miselno in čutno potopi, ga s svojimi posegi spreminja, si prek njega neovirano izmenjuje podatke z drugimi subjekti, priključenimi v splet na najrazličnejših dejanskih lokacijah, da po njegovih točkah in labirintskih razpotjih – njihov red in pa potek diskurza se spreminjata z vsako interakcijo – lahko nomadsko potuje ter tako svojo identiteto osvobaja od družbenozgodovinskih in psihično-telesnih ozemljitev oziroma jo svojevoljno preoblikuje, fikcijsko predstavlja (prim. Javornik 1998; Aarseth 1999: 32–33; Poster 1999: 43–47; Nunes 1999: 62–70, Ryan 1999b). Virtualnosti, značilni za kiberprostor, ne gre pripisovati samo negativnega pomena 'videza', 'prevare', 'utvare', ki je nastopal v nasprotju s pojmom realno, temveč je smiselno obuditi še pozitivni pol tradicionalne semantike te besede – njeno 'potencialnost', 'produktivno možnost', 'odprtost'; ta nastopa v nasprotju s pojmom aktualnosti (Ryan 1999b: 89–93).

Virtualizacijo je po Pierru Lévyju treba razumeti kot miselni postopek, ki od nečesa posameznega, trdnega, uporabljenega *hic et nunc* vodi k abstraktnemu, splošnemu, zunajčasovnemu, ponovljivemu, nesnovnemu, a tudi prilagodljivemu. Kot takšna je virtualizacija obča lastnost jezika, zaradi katere se iz posameznih izjav sploh lahko vzpostavi sistem ponovno uporabnih, tipskih elementov (Ryan 1999b: 93–94). Virtualizacija pa je tudi poteza besedilnosti, zaradi katere se izjava pomensko lahko odlepi od okoliščin nastanka in se v reprodukcijah in predelavah nanaša na vedno nove razmere, branja. Razvoj medijev od ustnega prek rokopisnega in tiskanega do elektronskih občil kaže naraščanje tako razumljene virtualizacije: besedilo na računalniškem zaslonu izgublja substanco in jasne meje, ki mu v knjižnem mediju drugače dajejo značaj diskretne enote (Ryan 1999b: 88, 95–99),¹² a prav s tem načinom tehnične reprodukcije obenem neznansko

¹¹ V izvirniku »the closely bit-mapped context«. Hillis Miller uporablja neprevedljivo besedno igro, saj beseda »bit« nastopa v pomenu 'koščka' in informacijskoteoretičnega termina za enoto informacije.

¹² Elektronski tekst, ki ga sproti po-ustvarja računalnik in ga kaže le prek posameznih oken na zaslonu, nima trajnega obstoja, ene same lokacije (Sutherland 1997a: 10–12), je brez-

razširi obseg svoje geokulturne, družbene in raziskovalne prisotnosti, potencialnih uporab, tudi zgolj diagonalnih in tangencialnih branj. Kot bomo videli, se to odraža tudi pri elektronskih izdajah literarnih del in drugega besedilnega gradiva.

Nastop elektronskega medija in njegova osrednja zvrst, hipertekst, sta s svojo drugačnostjo uzavestila pomenotvorno vlogo obstoječih občil, zlasti pisanja in kodeksne knjige (Ryan 1999a: 10; Chartier 2002b; 2002c). Primerjava med njimi je med drugim pokazala, da je medij knjižnega kodeksa precej več kot zgolj nosilec jezikovnih znakov, saj s svojimi fizičnimi in vsebinskimi lastnostmi (denimo s formatom, paginacijo, vezavo) strukturira sisteme vednosti in njihova izročila, sodoloča identitete žanrov, kroji prakse pisanja, branja in obdelave besedil: razširitev molčečega branja v sholastiki 12. in 13. stoletja je na primer knjigo spremenila v predmet in instrument intelektualnega dela ter omogočila svobodnejše, ponotranjeno razmerje do pisnega, revolucija branja v razsvetljenem 18. stoletju pa je tip »intenzivnega« bralca, soočenega z omejenim korpusom besedil, do katerih je imel že kar sakralen odnos, nadomestil z »ekstenzivnim« bralcem, distanciranim, pragmatičnim, nespoštljivim potrošnikom množičnejšega, efemernega tiska (Chartier 2002b: 125–126).

Nov medij vpliva tudi na razvoj filološkega ukvarjanja z besedilno dediščino. To se je dogajalo že veliko pred vpeljavo računalnikov. Iznajdbi fotografije in faksimila sta od srede 19. stoletja klasičnim filologom in medievalistom omogočali primerjavo med oddaljenimi, težko dostopnimi rokopisi, prepisi in verzijami; tudi pisateljski avtografi so v tekstni kritiki presegli kontrolno vlogo pri presoji ustreznosti natisov literarnih del prav v dobi, ko se jih je dalo reproducirati (Kittler 1992: 4/64–67, 5/15–16).

Predstavitev verzij in variant besedila na poti od geneze do avtorjeve zadnje izdaje je idealno združljiva z možnostmi elektronskih hipertekstov:¹³ kakor nikoli

telesen, nima stabilne reference s kulturno avtoriteto (Flanders 1997: 127); e-tekst vznik iz elektronskih kodov, znaki na zaslonu pa so zgolj simulaker fizičnosti črk in strani (Landow 1994: 6). Digitalna tehnika torej razsuje tradicionalno identifikacijo knjige po fizični predmetnosti, temi in avtorju (Chartier 2002b: 128–129).

¹³ O zgodovini, metodah, načelih, praktičnih problemih in postopkih elektronskega urejanja in arhiviranja literarnih besedil razpravljajo računalniški strokovnjaki, tekstologi in literarni zgodovinarji v zborniku *The Literary Text in the Digital Age* (Finneran, ur. 1999): A. Walton Litz, Susan Hockey, Peter Shilingsburg, C. M. Sperberg-McQueen, John Lavagnino, Hoyt N. Duggan, Peter M. W. Robinson, J. McGann, William H. O'Donnel, Emily A. Thrush, Philipp E. Doss in Charles L. Ross.

poprej postane razvidno, da je identiteta besedila gibljiva, vpeta v dogodke in situacije, v psihodinamiko pisanja in sociodinamiko objavljanja, da se v ozadju kano-niziranih umetnin skrivajo teksture, prepletene z osnutki, načrti, variantnimi ube-seditvami, slepimi ulicami, zametki potencialnih novih del, teksture, ki so zazna-movane z zunanji in notranji prisilami ter s postopki njihovega premagovanja – skratka, v hipertekstu se neovirano razgrnejo dokumenti procesa subjektovnega pozicioniranja v literarni diskurz. V hipertekstnih e-izdajah se res lahko razživi raziskovalna pozornost do gibanja in pomenjanja razlik, ki se razvejeno množijo v nizu predbesedilnih in besedilnih variant literarnih del.

Perspektiva elektronskega arhiva, ki drugo ob drugo enakovredno postavlja ohranjene dokumente geneze, redakcij in objav iz »fuzzy« množice literarnega dela, zamenjuje teleološko linearnost starejše tekstologije. Tudi zaradi dejstva, da je bila tradicionalna tekstna kritika pri izdaji besedil vezana na linearni medij kodeksne knjige, so se tekstologi navadno hoteli dokopati do ene same reprezentativne predstavitve podobe teksta (prim. Ross 1999: 226), da bi jo postavili v središče izdaje, medtem ko so ostale verzije razdrobili, skrili v tekstnokritični aparat. Urejanje rokopisov in tiskov v mediju, ki se od njihovega prvotnega medija razlikuje, pa je lahko drugačno: elektronski arhiv, kakršen je Rossettijev, po McGannu (1997: 40–45) ne zahteva več osredotočenosti na en sam »definitivni« oziroma osrednji tekst; hipertekst je namreč organiziran odprto, decentrirano in nehierarhično, tako da raziskovalno pozornost bolj enakomerno razporedi na vsa dokumentirana stanja določenega dela. Kritični prepis je v hipertekstnem arhivu samo interpretativno pomagalo, ob katerem povsem enakovredno stojita digitalizirana fotografija izvirnika in njegov diplomatični prepis. Uporabnik lahko obstoječe verzije besedila primerja celostno ali pa sledi nizom variant na posameznih točkah; podobno kot deskarji po medmrežju se tudi obiskovalec elektronske izdaje lahko giblje po arhivu v razne smeri, prek mnogih povezav, pač glede na njegov interes.¹⁴

Zato kiberprostor e-arhiva skupaj z mnogimi enciklopedijami na CD ploščah teži k področju – če uporabimo termin Deleuza in Guattarija – »gladkega prostora«; ta ustvarja spremenljivo, fluidno mrežo možnih poti, v njem je sleherna točka

¹⁴ Tisti tekstologi, ki se opirajo na antirealistično, konstruktivistično metateorijo o besedilu, si za cilj znanstvenih izdaj v e-mediju niti ne postavljajo skladnosti z resničnim izvirkom (saj naj bi se sleherno besedilo vzpostavljalo šele prek miselne matrice recepcije), temveč to, da bi na podlagi izvirnih dokumentov pripravili takšne digitalizirane predstavitve, ki bi bile čimbolj uporabne in bi ustrezale raznolikim interesom potencialnih raziskovalcev (Renear 1997: 123).

le prehod, rele, nobena med njimi pa edino možno izhodišče ali cilj, kar je v nasprotju z »brazdastim prostorom«, ki regulira in usmerja obdelavo informacij (prim. Nunes 1999: 62–65). Ker pa inercija znanstvenega diskurza vsiljuje predpostavko, naj znanstvena izdaja, četudi v hipertekstnem mediju, ohrani vlogo avtoritete, ta ne more biti organizirana tako, da bi uporabnike prav spodbujala k posnemanju izkoreninjenega (ali, z grozljivo Deleuzovo besedo, »deteritorializiranega«), anarhičnega nomadskega bralca, kakršnega so si predstavljali poststrukturalisti, temveč z različni napotili usmerja njihovo pozornost in nakazuje vnaprej načrtovane 'optimalne' trase gibanja skozi svoj kiberprostor – gre za usedline linearnosti v sicer nelinearni strukturi (prim. Ross 1999).¹⁵

Knjižna znanstvenokritična izdaja se je skoraj vedno srečevala s problemom umeščanja in pravnjega obsega opomb oziroma razlagalnega aparata, elektronski arhiv pa se tudi glede globine in širine komentarjev bolj prožno prilagaja različnim implicitnim bralcem, njihovim interesom in obzorjem (prim. Lamont 1997: 48–56). Hipertekstna struktura je prijazna strukturi komentarja. Gumbrecht (2003: 45–48) ji upravičeno pripisuje odprto, šibko in nepolaščevalno razmerje do teksta – v nasprotju s položajem interpretacije, kjer močni subjekt smisel branega besedila speljuje v svojo zgodbo, ga postavlja na razlagalni temelj. Estetiki obilja, ki jo komentar po Gumbrechtovih besedah skuša uravnovežiti s funkcionalnostjo, v e-izdajah ni treba postavljati ovir. V vlogi komentarjev literarnih del lahko nastopa zelo širok nabor literarnozgodovinskega gradiva, ne le besedilnega, temveč tudi fotografskega, video in zvočnega materiala. E-izdaje besedil se tako resnično spreminjajo v arhive, ki se jih da tudi dopolnjevati, dograjevati.

Vendar pa se spoprijemajo z načelnim problemom, kam postaviti meje za vključevanje gradiva, saj je struktura hiperteksta odprta. Nekateri literarni zgodovinarji pri digitalnih arhivih kritizirajo preobilje, »kakofonijo podatkov«, ki da povsem zastre tisto, kar naj bi bilo v literarnih delih resnično pomembno. Toda – kot jim posrečeno odgovarja Julia Flanders (1997: 136–137) – kakofonija ni »stvaritev arhiva, temveč območje tekstualnosti, pred katerim so nas skušale zavarovati tradicionalne izdaje«. Če parafraziram: kakofonija je ravno učinek historične prezenze besedila v njegovi prepletenosti s kontekstom, temu pa mej ni mogoče določiti.

Po vsem, kar sem navedel doslej, niso samo internet, multimedialna umetnost in hipertekstna fikcija tisti, ki praktično udejanjajo poststrukturalistične koncep-

¹⁵ O pojmu »nelinearnega teksta« gl. naprej.

cije teksta kot nelinearne, spacialne, rizomatske, fragmentarne, odprte strukture pisanja in branja. To velja tudi za hipertekstne znanstvene izdaje oziroma arhive literarnih del – na primer za *The William Blake Archive*, *The Complete Writings and Pictures of Dante Gabriel Rossetti* ali za projekt *E-Slomšek*.¹⁶ Tezo o hipertekstu kot utelešenju poststrukturalističnih teorij zagovarjajo mnogi apologeti digitalnih medijev. George P. Landow, med njimi nemara najodmevnejši, poudarja stičišča hiperteksta kot proizvoda informacijske tehnologije s teoremi Barthesa, Derridaja, Kristeve, Foucaulta, Bahtina, Deleuza in Guattarija (tekst kot intertekst, decentrirano pisanje, smrt avtorja, omrežja moči, polifonija, nomadska misel), ki da izvirajo iz podobnega nezadovoljstva nad hierarhično mislijo in tradicionalno knjigo oziroma književnostjo (Landow 1994: 1).

Espen Aarseth (1999: 31–33) sicer ironizira reciklažo obrazca »teoretska perspektiva <vstavi svojo najljubšo teorijo, teoretika> jasno napoveduje oziroma opisuje <vstavi svoj najljubši digitalni medij>«, češ da so bile poststrukturalistične teorije razvite ob starejših medijih in jih nima smisla prenašati na digitalne tehnike komunikacije. Toda tudi sam je s terminom »ergodični diskurz«, ki naj bi bil s svojo novostjo primernejši novim pojavom, kakršni so hiperteksti, MUD ali interaktivne računalniške igrice, le reinterpretiral koncepcijo »nelinearne tekstualnosti«. Vpeljal jo je bil nekaj let pred tem in z njo opredelil tip verbalne komunikacije, ki nima fiksne sekvence znakov (črk, besed, »tekstronov«), temveč se ta spreminja z vsako uporabo/branjem zaradi mehanizmov samega teksta. Še več, tovrstno nelinearno tekstualnost je prepoznaval tudi v desetletja in tisočletja starih »neberljivih tekstih«, takšnih knjigah, ki jih v celoti možnih kombinacij in variant ni mogoče prebrati (*Cent mille milliards de poèmes* Raymonda Queneauja ali tri tisoč let stara kitajska *Knjiga sprememb*; Aarseth 1994). Meje med mediji očitno niso tako ostre,¹⁷ da se ne bi na digitalno tekstualnost – in s tem tudi na e-arhive in izdaje – dalo smiselno premeščati poststrukturalističnih pojmov, čeprav so bili ti izpeljani iz knjižnih besedil. Barthes in Kristeva sta celo uporabljala metaforiko, ki se v kontekstu hiperteksta danes bere skoraj dobesečno – tekst kot omrežje (*réseau*) ali literarna beseda kot »presečišče med tekstualnimi površinami«. Po drugi strani je tudi izkušnja z računalniškim procesiranjem in urejanjem besedil vodila k neka-

¹⁶ *The William Blake Archive*, ur. Morris Eaves, Robert Essick, Joseph Viscomi, <http://www.blakearchive.org.uk/main.html>. *The Complete Writings and Pictures of Dante Gabriel Rossetti: A Hypermedia Research Archive*, ur. Jerome McGann, <http://jefferson.village.virginia.edu/rossetti/index.html>.

¹⁷ Rokopisi so denimo dolgo ohranjali dediščino ustnega, prve tiskane knjige so se zgledovale po ureditvi rokopisnih kodeksov (Chartier 2002b: 124–125).

terim novim spoznanjem o strukturi in identiteti tekstov nasploh (Renear 1997), elektronski hipertekst pa se je tudi že izkazal kot produktiven model za razlago zapletenih vezi, ki jih z ideološko, etnično, jezikovno in sociokulturno razplatenim družbenozgodovinskim in literarnim kontekstom spleta čisto klasično literarno delo (Conner 1997).

Elektronske znanstvene izdaje/literarni arhivi imajo v luči postmoderne tekstologije še eno pomembno odliko. So pravzaprav poroka med odlikami faksimila in kritične izdaje (McGann 1999: 145) ali, z drugimi besedami, most med tekstološkim idealizmom in lokalizmom: tekst ni razumljen niti kot čisto jezikovna, abstraktna in nematerialna bit, odtrgana od telesnosti svojega medija, niti kot tako dokončno materialno določen proizvod, da se ga ne bi dalo prevesti v drug medij (Lavagnino 1999: 65–68). Prevajanje besedil iz kodeksne knjige (k-knjige) v elektronsko obliko (e-knjigo) poteka prek kodiranja teksta, zlasti v zapisu SGML in XML ter prek standardnega koda TEI. To po mnenju McGanna (1997: 22) omogoča, da se analitično soočijo semantične in vizualne poteze knjige.¹⁸ S tem lahko vsak uporabnik preverja, koliko in kako bibliografski kod predstavljenega besedila (tj. izgled fizičnega telesa teksta) prispeva k pomenu, ki se vzpostavlja prek jezikovnih kodov. Digitalizirane fotografije in skenogrami, ki zaenkrat še niso zadovoljivo kodirani, da bi se jih dalo računalniško analizirati, pa vsaj s svojo slikovnostjo dopuščajo, da si uporabniki ustvarijo dokaj natančno predstavo o izvornem besedilu, čeprav je to – kot se pogosto dogaja – težko dostopno.

Literarni zgodovinarji torej prek znanstvenih izdaj besedil v hipertekstnem arhivu lahko obravnavajo tekste v skladu s postmodernim historičnim detajlizmom konteksta, s pozornostjo do vloge razlik v procesih pisanja in objavljanja, prek kiberprostora pa postane zanje virtualno navzoča tudi »materialnost« podlag in nosilcev besedil oziroma »izrazna funkcija neverbalnih elementov« in »struktura nosilcev pisnega«, s tem pa se jim približa tudi »širši svet predmetov in praks pisne kulture«, od katerih je literarna veda književna dela še nedavno pogosto abstrahirala.¹⁹

¹⁸ Ravno standardizirano kodiranje ali označevanje tekstnih elementov, tako jezikovnih kakor tudi nejezikovnih, je podlaga za strojno podprto statistično–preštevno analizo tekstov in tekstnih korpusov. Tudi s tem hipertekstne znanstvene izdaje besedil prestopajo okvire hermenevitično–interpretativno zasnovane literarne vede.

¹⁹ Citiral sem izraze, s katerimi Chartier (2002: 111; 2002a: 113) zarisuje razliko kulturnozgodovinskega raziskovanja, utemeljenega na postmodernem historiziranju, od »abstraktnejšega« obravnavanja besedil v literarni vedi, celo v recepcijski estetiki.

Literatura

- AARSETH, ESPEN J., 1994: Nonlinearity and Literary Theory. V: *Hyper/Text/Theory*. Ur. George P. Landow. Baltimore – London, The Johns Hopkins University Press, str. 51–86.
- AARSETH, ESPEN J., 1999: Aporia and Epiphany in *Doom* and *The Speaking Clock*: The Temporality of Ergodic Art. V: *Cyberspace Textuality*. Ur. M.-L. Ryan, 1999, str. 31–41.
- BENNEWITZ, INGRID, 1997: Alte »neue« Philologie? Zur Tradition eines Diskurses. V: *Philologie als Textwissenschaft*. Ur. H. Tevooren – H. Wenzel, 1997, str. 46–61.
- BIASI, PIERRE-MARC DE, 1998: Qu'est-ce qu'un brouillon? Le cas Flaubert: essai de typologie fonctionnelle des documents de genèse. V: *Pourquoi la critique génétique?* Ur. M. Contat – D. Ferrer, 1998, str. 31–60.
- CHARTIER, ROGER, 2002: Kratek uvod v problematiko. Prev. D. B. Rotar. *Monitor ISH 4*, št. 1–4, str. 111–112.
- CHARTIER, ROGER, 2002a: Tekstna kritika in kulturna zgodovina. Tekst in glas, XVI. – XVIII. stoletje. Prev. D. B. Rotar. *Monitor ISH 4*, št. 1–4, str. 112–123.
- CHARTIER, ROGER, 2002b: Preteklost in prihodnost knjige. Prev. D. B. Rotar. *Monitor ISH 4*, št. 1–4, str. 123–130.
- CHARTIER, ROGER, 2002c: Bralci in branja v dobi elektronske tekstualnosti. Prev. D. B. Rotar. *Monitor ISH 4*, št. 1–4, str. 131–141.
- CONNER, PATRICK W., 1997: Lighting out for the Territory: Hypertext, Ideology, and *Huckleberry Finn*. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 67–102.
- CONTAT, MICHEL – FERRER, DANIEL, ur., 1998: *Pourquoi la critique génétique? Méthodes, théories*. Pariz, CNRS Editions. (Textes et Manuscrits.)
- CONTAT, MICHEL – FERRER, DANIEL, 1998a: Introduction. V: *Pourquoi la critique génétique?* Ur. M. Contat – D. Ferrer, 1998, str. 7–10.
- FERRER, DANIEL, 1998: Le matériel et le virtuel: du paradigme indiciaire à la logique des mondes possibles. V: *Pourquoi la critique génétique?* Ur. M. Contat – D. Ferrer, 1998, str. 11–30.
- FINNERAN, RICHARD, ur., 1999: *The Literary Text in the Digital Age*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- FLANDERS, JULIA, 1997: The Body Encoded: Questions of Gender and the Electronic Text. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 127–143.
- FLEISCHMANN, SUZANNE, 1990: Philology, Linguistics, and the Discourse of the Medieval Text. V: *The New Philology*. Ur. S. G. Nichols, 1990, str. 19–37.

- GRÉSILLON, ALMUTH, 1998: La critique génétique à l'oeuvre. Étude d'un dossier génétique: »Vivre encore« de Jules Supervielle. V: *Pourquoi la critique génétique?* Ur. M. Contat – D. Ferrer, 1998, str. 61–93.
- GUMBRECHT, HANS ULRICH, 2003: *The Powers of Philology: Dynamics of Textual Scholarship*. Urbana – Chicago, University of Illinois Press.
- JAVORNIK, MIHA, 1998: Internet – začetek novega ali ponavljanje znanega? (Kaj pri tem počne Mihail Bahtin?) *Slavistična revija* 46, št. 1/2, str. 141–152.
- KITTLER, WOLF, 1992: Literatura, izdaja in reprografija. Prev. in ur. I. Kramberger. *Dialogi* 28, št. 3, 4, 5, str. 47–59, 60–69, 14–22.
- KOS, JANKO, 1965: Pripombe k izdaji. V: France Prešeren: *Zbrano delo* 1. Ur. J. Kos. Ljubljana, DZS, str. 201–217.
- LAMONT, CLAIRE, 1997: Annotating a Text: Literary Theory and Electronic Hypertext. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 47–66.
- LANDOW, GEORGE P., 1994: What's Critic to Do? Critical Theory in the Age of Hypertext. V: *Hyper/Text/Theory*. Ur. G. P. Landow. Baltimore – London, The Johns Hopkins University Press, str. 1–48.
- LAVAGNINO, JOHN, 1999: Completeness and Adequacy in Text Encoding. V: *The Literary Text in the Digital Age*. Ur. R. Finneran, 1999, str. 63–76.
- MCGANN, JEROME J., 1997: The Rationale of Hypertext. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 19–46.
- MCGANN, JEROME J., 1999: The Rossetti Archive and Image-Based Electronic Editing. V: *The Literary Text in the Digital Age*. Ur. R. Finneran, 1999, str. 145–183.
- MCGANN, JEROME J., 2002: *Byron and Romanticism*. Ur. James Soderholm. Cambridge, Cambridge University Press.
- NICHOLS, STEPHEN G., ur., 1990: *The New Philology = Speculum: A Journal of Medieval Studies* 65, št. 1 (Cambridge, Mass., januar 1990).
- NICHOLS, STEPHEN G., 1990a: Introduction: Philology in a Manuscript Culture. V: *The New Philology*. Ur. S. G. Nichols, 1990, str. 1–10.
- NICHOLS, STEPHEN G., 1997: Why Material Philology? V: *Philologie als Textwissenschaft*. Ur. H. Tevooren – H. Wenzel, 1997, str. 10–30.
- NUNES, MARK, 1999: Virtual Topographies: Smooth and Striated Cyberspace. V: *Cyberspace Textuality*. Ur. M.-L. Ryan, 1999, str. 61–77.
- POSTER, MARK, 1999: Theorizing Virtual Reality: Baudrillard and Derrida. V: *Cyberspace Textuality*. Ur. M.-L. Ryan, 1999, str. 42–60.
- RENEAR, ALLEN, 1997: Out of Praxis: Three (Meta)Theories of Textuality. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 107–126.
- ROBINSON, PETER M. W., 1997: New Directions in Critical Editing. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 145–171.

- ROSS, CHARLES L., 1999: The Electronic Text and the Death of the Critical Edition. V: *The Literary Text in the Digital Age*. Ur. R. Finneran, 1999, str. 225–231.
- RYAN, MARIE-LAURE, ur., 1999: *Cyberspace Textuality: Computer Technology and Literary Theory*. Bloomington – Indianapolis, Indiana University Press.
- RYAN, MARIE-LAURE, 1999a: Introduction. V: *Cyberspace Textuality*. Ur. M.-L. Ryan, 1999, str. 1–28.
- RYAN, MARIE-LAURE, 1999b: Cyberspace, Virtuality, and the Text. V: *Cyberspace Textuality*. Ur. M.-L. Ryan, 1999, str. 78–107.
- SPIEGEL, GABRIELLE M., 1990: History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages. V: *The New Philology*. Ur. S. G. Nichols, 1990, str. 59–86.
- STROHSCHNEIDER, PETER, 1997: Situationen des Textes: Okkasionelle Bemerkungen zur »New Philology«. V: *Philologie als Textwissenschaft*. Ur. H. Tevooren – H. Wenzel, 1997, str. 62–86.
- SUTHERLAND, KATHRYN, ur., 1997: *Electronic Text: Investigations in Method and Theory*. Oxford, Clarendon Press.
- SUTHERLAND, KATHRYN, 1997a: Introduction. V: *Electronic Text*. Ur. K. Sutherland, 1997, str. 1–18.
- TEVOOREN, HELMUT – WENZEL, HORST, ur., 1997: *Philologie als Textwissenschaft: Alte und neue Horizonte = Zeitschrift für deutsche Philologie* 116, Sonderheft (1997).
- THOMASBERGER, ANDREAS, 1992: Textsicherung und Textkritik. V: *Literaturwissenschaft: Ein Grundkurs*. Ur. Helmut Brackert – Jörn Stückrath. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt's Enzyklopädie, str. 455–466.
- VÁŠÁK, PAVEL *et al*, 1993: *Textologie: Teorie a ediční praxe*. Napisali P. Vašák, Petr Čornej, Jaroslav Kolár, Stanislava Mazáčová, Emil Pražák, Jarmila Víšková. Praha, Univerzita Karlova.
- WENZEL, SIEGFRIED, 1990: Reflections on (New) Philology. V: *The New Philology*. Ur. S. G. Nichols, 1990, str. 11–18.
- ZELEŃKA, MILOŠ, 2003: Manuskriptologija in njen pomen za literarno zgodovino v kontekstu sodobne metodologije. Prev. J. Vinkler. V: *Kako pisati literarno zgodovino danes?* Ur. D. Dolinar – M. Juvan. Ljubljana, Založba ZRC, str. 175–192.

Elektronski viri

Anton Martin Slomšek: Tri pridige o jeziku. Elektronska znanstvenokritična izdaja v zapisu XML – TEI. Izdaja 1.5 (25. oktober 2004). Ur. Matija Ogrin, diplomatični in kritični prepis Jože Faganel, računalniški zapis Tomaž Erjavec. Ljubljana, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. <http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/>

The Complete Writings and Pictures of Dante Gabriel Rossetti: A Hypermedia Research Archive. Ur. Jerome McGann. <http://jefferson.village.virginia.edu/rossetti/index.html>

The William Blake Archive. Ur. Morris Eaves, Robert Essick, Joseph Viscomi. <http://www.blakearchive.org.uk/main.html>.

Postmodernism and Critical Editions of Literary Texts: Towards a Virtually Present Past

MARKO JUVAN, Ljubljana

Far from being a mere subsidiary discipline, textology is vitally intertwined with the theory, interpretation, and history of literature. It transfers literary texts from the domain of art to the discourses of scholarship and education, strengthens their social relevance, and influences their canonisation. Thanks to the text critic, the authorial text, restored and purged of all subsequent interference and error, should speak beyond the confines of its historical frame.

The historicism of the 19th and 20th centuries addressed the old manuscript heritage by attempting to reconstruct an image of the text closest to the original archetype; for modern literary works, on the other hand, it emphasised a normative version supposedly reflecting the author's intention. But these editorial procedures merely served to create one more version, marked with the stamp of normative finality. Even the editions prepared in the framework of modern, text-centred trends in literary science foregrounded text images which had never been proper to the literary works in question. Striving to ensure an artistic pleasure unmarred by aesthetic distance from the past, the editors would filter and retouch the historicity of the literary work.

The postmodern humanities display a paradoxical attitude to the presence of the past. On the one hand, they have deconstructed history, presenting it as an interplay of interpretation and narration; on the other, they have striven for a return of the historical presence, but within a structure comparable to our perception of the present: the past should reveal itself in its contingent nature, polyphony of detail, openness, continuous generation. Within these horizons of thought, poststructuralism and history-oriented branches (literary science being chiefly represented by new historicism) have formed a different understanding of texts, perceiving them as an open process of writing and reading in which the subject becomes articulated through dialogue, through differing from the Other.

In the last quarter of the 20th century, the postmodern twist in the conception of the literary work touches the theory and practice of textology, for example in French genetic criticism, the Anglo-American New Philology, or bibliographical research. The role of the two subjects, the author and editor, becomes looser, as does the notion of the literary work as a finished product. The textologist's gaze moves away from the work of art and behind the scenes, to the genesis of the foretext (the rough drafts, sketches, revisions, corrections, variant versions). The foretext is the trace of the author's articulation of meaning, of his pursuit and redefinition of his artistic goals. The preserved versions of the foretext are the matrices of virtual literary works. The literary text is thus presented as a so-called "fuzzy" group. Its

reduction to the linguistic structure is resisted by the interest of postmodern textology in the circumstances of its publication, as well as in the status and expressive means of the medium through which it is launched; these factors help to form the meaning of the work, placing it within the frame of social constellations.

The postmodern tendencies to restore the historical presence are – paradoxically – answered by the virtual cyberspace, which is “in the service of postmodern detailism and microcontexts of knowledge”, opposing the great stories and “attaining the illusion of proximity” (J. Hillis Miller). Moreover, the electronic medium and the hypertext have led to a conscious realisation of the semantic role played by the older media, the book in particular.

The presentation of successive text versions from the genesis to the author’s final edition is ideally compatible with the possibilities offered by electronic hypertexts: the latter reveal the identity of the text as mobile, integrated into the psychodynamics of writing and the sociodynamics of publishing; the hypertext displays the documented process of the subject’s positioning in the literary discourse. Electronic critical editions/literary archives combine the advantages of the facsimile with those of the critical edition. The encoding of texts, which is involved in their translation from the codex book (c-book) into the electronic form (e-book), facilitates an analysis of the semantic and visual features of the book. Each user can accordingly assess the extent and manner in which the bibliographical code of the presented text contributes to the meaning established through the language codes (J. McGann). Through cyberspace, even the “materiality” of writing surfaces and text carriers – that is, the “expressive function of non-verbal elements” – becomes virtually present; the readers are thus brought into contact with “the wider world of the objects and practices of the writing culture” (R. Chartier), from which literary science used to abstract literary works until quite recently.

E-teksti: prostor nedovršenosti in spacialnost

JOLA ŠKULJ, Ljubljana

Razprava odpira – ob pretresanju obetavne alternative elektronskega arhiviranja v literarni vedi – vprašanje elektronske tekstologije. Ustroj kiberteksta in možnosti informacijske tehnologije s hipertekstnimi povezavami porajajo novo področje *kibertekstnih raziskav* in omogočajo humanistiki, da v novem kontekstu ponovno oceni pojmovanje in funkcije informacijskih zbirk. Teritorij digitalne tekstualnosti pomaga literarnim raziskavam s koristnimi in preprostimi orodji izgrajevati zgodovinski pristop k literaturi in kulturnemu spominu v odprtem procesu. Hipertekstno okolje razpolaga z orodji za prezentacijo avtentičnega besedila skupaj z množico nastajajočih variant ali za kritične anotacije ali prikaz intertekstualnih navezav. Takšno beleženje literarnih dejstev dejansko udejanja nenehni sen filologije dati besedilne podatke na razpolago v mrežnem dostopu, omogoča pa tudi prečenje tradicionalnih meja strok in spodbuja pristop transdisciplinarnega raziskovanja.

»Against the word and world fully mapped as logos, Deleuze and Guattari propose that we write ourselves in the gap of nomos, the nomadic. They pose wondering against the word, being-for space against being-in space. We are in the water, inscribing and inscribed by the flow in our sailing. We write ourselves in oscillation between the smooth space of being-for-time (what happens to us as we go as well as what happens to the space in which we do so) and the striated space of in-time (what happens outside the space and us). Interactive electronic art seems to offer a paradigm for just such an oscillation, a constant becomingness as a way out of what we are in, a way in where we are put out. Interactive art gives way to giving ways: Things could have been different.« (Michael Joyce, Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics, 1995: 207)

ZNANSTVENO KRITIČNO ARHIVIRANJE tekstov v elektronskem mediju urešničuje izhodiščni filološki model gradivske zbirke – hraniti tekst kot jezikovno oblikovano *dejstvenost* in ga dajati na razpolago literarni vedi in drugim interesom humanistike za nadaljnjo rabo, pa tudi kot razpoložljivo informacijo manj posvečenim interesom druge javnosti. Vendar pa, ker teksti¹ kot jezikovno oblikovana dejstvenost vpletajo vase specifično mrežo usedlin historičnosti,

¹ Tekst (besedilo) po Lotmanovi opredelitvi »ohranja svoje kulturno delovanje« in »razkriva svojo sposobnost akumulirati informacijo, tj. sposobnost spomina« (1990: 18). Lotman

so tako ne le nosilci kulturnega spomina in sooblikujoči segment izrekanja identitete naroda, ampak predvsem razpoložljiva tekstura z v sebi vpisanimi pomeni zgodovinskih sledi eksistence danega prostora in njegove jezikovne realnosti. Potemtakem pomen arhiviranja² literarnih besedil presega sam interes literarne vede, saj takšna zbirka hrani materijo, ki je tezaver historičnega spomina in njegovih vsakič znova reinterpreteranih oblik manifestiranja. Gradivo literature, znanstveno kritično editirano za hranjenje v digitalni obliki, omogoča, da so teksti kot historična dejstva jezikovnih realnosti elektronsko dostopni, da je mogoče njihove segmente hipertekstno povezati z drugimi podatkovnimi nizi, da jih je mogoče analitično obdelovati z raznoterih metodoloških izhodišč in jih interpretativno premisliti v mnogih perspektivah. Bistvo arhiviranja literature v elektronski obliki pa odlikuje predvsem možnost, da opravljeno delo obstaja kot odprt proces, kar predvsem pomeni, da je možno zbirko konstantno dograjevati in jo povezovati v nove relevantne mrežne povezave, ki jih dogajanja v znanosti vedno znova proizvajajo.

S tematizacijo vprašanj o znanstvenih izdajah literature v elektronskem mediju jemljemo pod lupo ključne premene, ki nastajajo v pojmovanju in funkcijah informacijskih zbirk, ter ocenjujemo, kaj prenovljene poti vnašajo v raziskovanje, ki ga tu razumemo kot karakteristiko družbe znanja. Za raziskave literature kot specifičnega jezikovnega repozitorija kulturnega spomina je možnost nove tehnologije zbiranja, povezovanja in ustvarjanja znanja, torej v proces, ki se mu s svojim vsakdanjim interesom zapisujemo in razmišljamo o njegovi vlogi, vpeljala

trdi, da besedilni spomin, »pomenski prostor, ki ga ustvarja besedilo okrog sebe, [vedno] vstopa v odnos s kulturnim spominom (tradicijo), ki je že oblikovana v zavesti publike« (n. m.). To pomeni, da je treba besedila videti kot »pomembne faktorje v pobudi kulturne dinamike« (n. m.) in v njih prepoznati, da so sami »rezervoar dinamizma, ko v kontaktih z novimi konteksti prihaja do vpliva« (n. m.). Besedilo se zapleta v semiotski prostor in rezultat tega je »zapleten semiotski mehanizem, ki je v neprestanem gibanju« (Lotman 1990: 203). Besedilo ima svoje življenje v realnosti semioze in *vsakokratna* realnost postane »enkratni kanal strukture« (Lotman 1990: 124) za dekodiranje (ali povzemanje pomena iz) njegovega šifriranega sporočila. Če *vsakokratna* realnost postane besedilni komunikacijski kanal – in ne gre pozabiti, da naravni jezik neukinljivo prenavlja svoj kod in da ima – na kar nas opozarja tudi Lotman – »živa kultura 'vgrajen' mehanizem za množenje svojih jezikov« (1990: 124) – potem je ta »enkratni kanal« realiziran v množstvu opcij. Oba faktorja, kontinuirani dogodek *kulturne tradicije* in *individualni način* vstopanja v besedilo, sta vpletena v vedno spreminjajočo se platformo okoliščin teksta kot jezikovno oblikovane dejstvenosti.

² Smisel arhiviranja je v javni razpoložljivosti gradiv. (Lat. *archivum*, gr. *archeion* javni urad < gr. *archein* vladati.)

vrsto pozitivnih, za prihodnjo prepoznavnost pomena obstajanja humanističnih ved pa verjetno tudi vrednostno prelomnih opcij. V mrežnih povezavah v globalnem prostoru in v soprisotnosti z izročili drugih kultur lahko tako viri kulturne dediščine slovenskega prostora ne le opozarjajo na nezamenljivost svoje zdajšnje in neizpodbitno v materiji pismenstva in literature dokumentirane pretekle historične eksistence, ampak istočasno tudi sami sebe v odprti primerjalni perspektivi (ob navzočnosti mnogoterih zornih kotov drugih nacionalnih dediščin) ugledajo v manj izkrivljenem, zavajajočem ogledalu ter si zagotavljajo realnejša izhodišča za presojanje svojega lastnega položaja, pa tudi omogočijo, kot opozarja precej indicev, preseganje prenekaterega stereotipnega stališča, med drugim tudi tistega o preteklem blokiranem razvoju in »zamudništvu« slovenske kulture.

Možnost digitalnega zapisa teksta pomeni v zgodovinski perspektivi podobno daljnosežen premik, kot ga beležimo s prehodom oralne literature v pisano besedo, istočasno pa je teoretski diskurz o prostoru kulture izzivajoče razprl in celo vsakdanjo menjavo stališč (npr. o naravi medmrežja) s prevzemom nekaterih literarno-teoretskih koncepcij ustvarjalno prepustil kritičnemu mišljenju. Razloge za kaj takega gre gotovo videti v dejstvu, da elektronska tekstologija s svojimi inherentnimi določili in s potencialnimi izbirami nanovo opredeljuje – predvsem pa radikalno prevprašuje – naša dojetanja sebe, tudi tega, kar razumemo kot »telo« ali fizično bitje, vprašanja naše istovetnosti in razlikovanosti, pojmovanje celovitosti, nezadržno razširja meje pojma realnost in podobno. Ne zgolj humanistika, ampak sam položaj človeka je z razcvetom računalniške tehnologije, s pojavi svetovnega spleta, multimedijske komunikacije, digitalizacije tekstov in virtualne realnosti izzvan ter upravičeno lahko pred vnovično renesanso, da s svojimi interesi in z razpoložljivim diskurzivnim premislekom širi nove artikulacije svojega pojmovanja vrednot, istočasno pa ima povsem drugačno priložnost, da kulturni spomin danega jezikovnega prostora, ki hrani tudi zgodovino minulih interesov, preverja v odprtem svetu. Literarna veda lahko obrne »kreativni kaos elektronske tehnologije« (Ryan 1999: 1) tudi sebi v prid; kako dejavno se je s svojimi kritičnimi koncepcijami teoretsko odprla novi dejstvenosti, že dobro desetletje pritrjuje pojav *kibertekstnih študij* (*cybertext criticism*), gotovo pa je zmožna posredovati tudi svojo v literaturi vpisano preteklost in sedanjost kot literarnozgodovinska (ali širša kulturološka) dejstva in opozarjati na pomene in vlogo problematik, ki jih je v raziskavah literature razpirala in artikulirala že doslej, a so bile navzoče v mnogo bolj rekluzivni obliki.

Karakteristike kibertekstne strukture so v preteklem desetletju začele usmerjati pobude, da se je literarna veda v tem spremenjenem kontekstu lotila premisliti repertoar svoje retorike, s tem pa ustvarjati zasnovo kibertekstnih študij (prim.

Delany in Landow 1991, Landow 1992, Delany in Landow 1993, Landow 1994, Aarseth 1997, Ryan 1999, Ryan 2001). Literarna veda, soočena z novim medijem in tekstno tehnologijo, je rekonceptualizirala nekatere pojme, ki jih je sama proizvedla z metodološkimi premiki stroke³ in soočena z inherentnimi novimi težnjami literarne proizvodnje⁴ tudi že nekaj desetletij pred korenitim pohodom pojavov digitalnih zapisov tekstov. Prenekateri pojem, ki ga je uveljavil diskurz post-strukturalizma, ima v kontekstu elektronske tekstologije svojo relevantno, čeprav ne tudi avtomatske aplikabilnosti. Tekstologija v elektronskem mediju nakazuje specifične lastne entitete, literarna veda pa je pred nalogo, da dejstva te teksture, ki jo zaznamujejo kibernetiski prostor (*cyberspace*), virtualnost, hipertekstne povezave, premisli, pa tudi, da implementira prednosti, ki jih ta nova tekstualna možnost omogoča. Vsaj v primeru arhiviranja tekstov v digitalnem mediju se je mogoče izogniti pastem nekaterih edicijskih posegov, ki jih poznajo mnoge znanstveno kritične knjižne izdaje klasikov. Elektronsko zajemanje besedil kot akademsko orodje dopušča neredigirano prezentacijo izvornega teksta hkrati z odprtim nizanjem besedilnih variant, izvirnih avtorjevih sprememb ob nastajanju in ponatisih in podobno ter udejanja staro filološko težnjo posredovanja tekstne realnosti. Filologija kot študij literarnih tekstov in pisnih zabeležk, kot posredovanje njihove avtentične in izvorne oblike ter kot razvozlavanje njihovega pomena – ta večni sen slovstveno zgodovinske akribije – se zdi zaradi narave kibernetске tekstologije in potencialnega hipertekstnega okolja zdaj bližji kot kdaj prej.

Specifika te tekstologije vsekakor implicira attribute, kakršnih tradicionalne oblike znanstvenokritičnih izdaj in arhiviranja kulturnega spomina v knjižnem – linearnem – zapisu niso predpostavljale. Espen J. Aarseth, ki se loteva tudi teoretskega prepraševanja informatike v humanistiki⁵ – njegove prvotne raziskave so pote-

³ Nekatere pojme, ki implicirajo odnose sprepletenosti – Landow omenja angleške izraze *link*, *web*, *network* ali *interwoven* (fr. *liasons*, *toile*, *réseau*, *s'y tissent*) – najdemo že pri Barthesu, Foucaultu, Bahtinu, Derridaju. Tudi pojem intertekstualnosti, kot ga uvede Kristeva, ter ideja rizomatskosti oziroma nomadske misli pri Deleuzu in Guattariju nakazujeta mrežne relacije.

⁴ V modernistični umetnosti zajeta logika tekstualnosti – z značilno inkongruenco prikazane »realnosti« in evokativnimi jukstapozicijami nezdržljivih podob ali s postopki kolaža oziroma ti. *assemblage* pri dadaistih in nadrealistih – je s svojo »odprto formo« in s specifičnimi prijemi intertekstualnega aludiranja že implicirala lastnosti hipertekstualnosti v neelektronski obliki. Landow opozori predvsem na karakteristike narativnosti Joycevega *Uliksa*.

⁵ Aarseth je v članku *The Field of Humanistic Informatics and its Relation to the Humanities*, objavljenem v prvem letniku revije *Human IT*, ki jo je 1997 začel izdajati švedski Center

kale v okviru Oddelka za kulturo, jezik in informacijsko tehnologijo univerze v Bergnu na Norveškem, od jeseni 2003 pa na Oddelku za digitalno estetiko in komunikacijo v Kopenhagnu – je v enem svojih zgodnejših spisov (1994) razdelal koncept *nelinearnosti*⁶ kot specifično kibertekstnosti⁷, s tem pojmom pa je mogoče povzeti v naslovu izpostavljeni karakteristiki – *prostor nedovršenosti* in *spacialnost*. Logika nedovršenosti in spacialnosti je inherentna tudi polilogu, implicirana pa je tudi v Deleuze-Guatarrijevem pojmu gladkega prostora (*espace lisse, smooth space*). Tako Bahtinov kot Deleuze-Guatarrijev pojmovni kontekst je bil v diskusijah o kibertekstnosti in kibernetiki fikciji pogosto rabljen. V tem kontekstu velja spomniti na nekaj diskusij, ki so se odvijale na svetovnem spletu, predvsem pa na dvoje važnejših strokovnih srečanj v organizaciji centra za bahtinovske študije: *Reading*

za informacijsko tehnološke študije humanističnih ved v sodelovanju z univerzo v Göteborgu, spregovoril o pojavu humanistične informatike kot avtonomnem področju, kot nečem, kar ima »nezamenljiv raziskovalni profil« in ni le podporna disciplina, ki je na voljo tradicionalnim humanističnim raziskavam. V abstraktu je zapisal: »This is important if the field is to go on expanding and its practitioners gain both self respect and the respect of others, something which today often is lacking, especially in the subfield of literary computing. [...] The field must be able to focus on something which is not already dealt with by other fields, and which is not an obvious object for other fields. The answer lies in focusing on aesthetic and media issues of information technology (computer games, internet culture, and hyper/cyber/media). This direction opens up a fresh territory of huge potential and importance for humanistic research.« (Str. 7) **O tem, kako razume raziskovalni profil humanistične informatike, spregovori v sklepnem delu razprave, ko se dotakne problema digitalnih dokumentov in njihovih reprezentacij, rabe hiperteksta in večmedijskosti, samih omejitev formalne reprezentacije estetskih objektov, kognitivnih in političnih aspektov dinamičnih modelov, možnosti in omejitev analiz raziskovanih podatkov ipd. Humanistično informatiko razume kot logično nadgrajevanje tradicij humanistike in njenih utrjenih prizadevanj, ki so vseskozi odpirala nove tehnologije branj in pisanja, predvsem pa kot izziv, ki s svojimi tehnološkimi opcijami izpeljuje integrativno funkcijo prezentiranja nanovo ugledane vloge, ki jo ima humanistika za druga polja znanj in samorazumevanj človekovega razvoja. Novi diskurzivni modusi lokalno nezamejenega komuniciranja podatkov humanistike intenzivirajo pomen tega specifičnega polja vedenja, to pa je tisti subtilni zasuk, ki zavezuje humanistično informatiko, da se bolj samozavestno in dejavno loti vizij svojega posla, ter da opozarja na svoj širši, nenadomestljivi pomen.**

⁶ Po Aarsethovi zgodnejši formulaciji je *nelinearni* tekst opredeljen kot »predmet verbalne komunikacije, ki ni preprosto ena sama nespremenljiva sekvence črk, besed in stavkov, ampak takšna, v kateri se besede in sekvence besed utegnejo razlikovati od branja do branja zaradi oblikovanosti, konvencij ali mehanizmov teksta« (1994: 51; podč. JŠ).

⁷ Hipertekst vedno implicira povezave, ki ne potekajo na sekvenčni način. Jerome McGann (2001) uporablja pojem razpršene ali sevajoče tekstualnosti (angl. *radiant textuality*).

Between the Lines: Materiality in the Age of Hypertext. 'Crossing Boundaries: An International Interdisciplinary Conference, University of Sheffield, 17–19 April 1998; Colin Gardner, 'Seeming Seamlessness: Ambiguous Pronominal References and Other (Con)textual Ambiguities in Hypertext Fiction', The Bakhtin Centre Seminar, 13 February, 1997; na internetu je na Deleuze-Guattarijevi diskusijski listi v juniju 1995 potekala debata, ali je svetovni splet po svoji specifični *espace strié* ali *espace lisse*; seveda je z rabo takšnih binarnih oznak nemogoče povsem ustrezno in brez ugovorov (enoumno?) razrešiti vprašanje, podobno kot je bilo z jakobsonovsko rabo dihotomije metaforičnega in metonimičnega tekstnega urejevalnega principa.

Kaj je *kibertekst*? Po Aarsethu je kibertekst⁸ odprt, dinamičen tekst, kjer mora bralec *izvesti specifična dejanja*, da generira (literarno) sekvenco, katera se utegne spreminjati z vsakim branjem. Prav to izvajanje specifičnih dejanj, da se [iz enot, razpoložljivih paradigem, ki so na voljo] lahko generira sekvenca, zajame drugi pri Aarsethu ključni pojem kibernetične tekstualnosti, *ergodičnost* (gr. *ergon* = delo, *bodos* = pot).⁹ Ustroj kibertekstne tekstualnosti torej vpisuje vase potencialnost odločitev za izbire, ki tako omogočajo, da dostopamo le k nekaterim segmentom teksta, druge pa po svoji izbiri zaobidemo ali pa jih upoštevamo v drugih razbiranjih. Kibertekst je tako po Aarsethu¹⁰ zapleteno delujoč sistem, »mehanizem za produkcijo cele vrste ekspresij (iztisov)«, ki ga pogojuje »dodana paraverbalna dimenzija« (1997: 3). Kibertekst je zanj »široka tekstualna medijska kategorija« ali, kot pravi, »je perspektiva«, uporabna za »opis in raziskavo komunikacijskih strategij dinamičnih tekstov«. »Četudi kiberteksti niso narativni teksti, ampak druge forme literature, ki jih obvladujejo drugi nizi pravil, ohranjajo v sebi v manjšem ali večjem obsegu nekatere aspekte narativnosti.« (1997: 5) »Preučevanje kibertekstov razkriva zatajitev spacio-dinamičnih metafor narativne teorije, ker ergodična literatura uteleša te modele na način, ki ga linearna tekstna pripoved ne more. [...]

⁸ Termin je neologizem, deriviran iz Wienerjeve rabe pojma v naslovu knjige *Cybernetics. Control and Communication in the Animal and the Machine* (1948); bistveno je Wienerjevo razumevanje *sistema*, ki je po njegovem lahko organski ali pa neorganski, ključno pa je, da poseduje *informacijsko povratno zanko*.

⁹ Ta izraz je izposojen iz fizike, moderne dinamike in atomske teorije. V pomenu, kot ga poznamo v matematiki in statistiki, je atribut ergodičen v slovarju Random House Webster pojasnjen takole: angl. *ergodic*, of or pertaining to the condition that, in an interval of sufficient duration, a system will return to states that are closely similar to previous ones: the assumption of such a condition underlies statistical methods used in modern dynamics and atomic theory.

¹⁰ Prim. Aarseth, *Introduction: Ergodic Literature*; prim. tudi: *Sample Chapter from Cybertext: Perspectives on Ergodic Literature* (<http://www.hf.uib.no/cybertext/Ergodic.html>).

Bralec kiberteksta *je* igralec, kockar; kibertekst *je* svet igre ali igra sveta; možno je raziskovati, se izgubiti in odkrivati skrivne poti v teh tekstih, ne metaforično, ampak skozi topološke strukture tekstualnega mehanizma.« (1997: 4)

Kibertekstnost, kot jo je razdelal Aarseth, raziskuje estetiko in tekstualno *dinamiko* digitalne literature in njenih mnogih različnih zvrsti, kot so hipertekstna fikcija (npr. Michael Joyce, *Afternoon, a story*, 1990; *Afternoon, Twilight*, 1996; Stuart Moulthrop, *Hegirascope*, 1995 in *Victory Garden*, 1992), računalniške igre, računalniško generirana poezija in proza ter kolaborativni internetni teksti, kot so MUD (*multi-user dungeons*, računalniške igre). Vendar pa kibertekstnosti, kot izrecno opozarja Aarseth, ne gre razumeti zgolj kot »specifičen računalniško posredovani fenomen« (1994: 2), podobno kot Wiener kibernetnega sistema ni pripisoval zgolj strojem, ampak tudi svetu organskega. Če bi koncept kiberteksta zamejevali zgolj na raziskovanje računalniško podprte ali elektronske tekstualnosti, bi se »arbitrarno in nehistorično zamejili, morda primerljivo s preučevanjem literature, ki bi priznala zgolj na papirju natisnjene oblike tekstov« (Aarseth 1997:1), spregledala pa vse, kar je nastalo pred gutenbergovskim izumom. Aarseth tako ne vztraja pri enkratnosti in novosti »elektronskega pisanja« in pri pojmu interaktivnosti kot izključne posledice računalniške tehnologije (npr. interaktivne fikcije v primeru kiberfikcije), ampak umešča situacijo novih literarnih form in oblik kibertekstualnosti znotraj širšega in dosti starejšega polja ergodične literature, ki sega od starokitajske knjige *I Ching* do literarnih eksperimentov znane francoske avantgardne skupine OuLiPo.¹¹ Vendar pa se na pojem kiberteksta osredotoči kot na »mehan-

¹¹ Za soustanovitelja skupine OuLiPo ali Ouvroir de Littérature Potentielle, delavnice potencialne literature, štejejo Raymonda Queneauja in Françoisa Le Lionnaisa. Med oulipojevci najdemo še nekatere bolj znane ustvarjalce: Jacques Bens, Claude Berge, Jacques Duchateau, Jean Queval, Marcel Duchamp, Georges Perec, Italo Calvino, François Caradec. Za oulipojevsko literaturo je značilno besedilo, ki ga je podpisal G.[eorges] P.[erec]:

Pli ou Loi?

Oulipo

Lu ou Poli?

Oulipo

Li Po ou Lulli?

Oulipo

Oïl ou Oui?

Oulipo

Io ou Lou?

Oulipo

Ô

Oulipo

sko organizacijo teksta« ali kot *konstrukcijski sestav*,¹² ki »predpostavlja zapletenosti medija kot integralnega dela literarne menjave« (1997:1). Prav takšna opredelitev pa mu dovoljuje, da opozori, da pomenskih ambigvitetnosti (npr. dvoumnosti, ki zaznamuje *literarnost*) linearnih tekstov ne moremo enačiti z ergodičnostjo nesevnenčnega ustroja kibertekstov. Tisto, kar ni dosegljivo v določenem razbiranju nelinearnega kiberteksta, »ne implicira dvoumnosti, ampak implicira predvsem samo odsotnost možnosti – aporetičnost« (1997: 3). Aarseth je z razdelavo koncepcij ergodičnosti in nelinearnosti artikularni teoretski model kibertekstnosti in izdvojil kategorije,¹³ ki omogočajo razmejevanje pojavov tekstnih (tudi literarnih) oblik,¹⁴ predvsem pa demonstriral, da s strožjega analitičnega vidika široko predpostavljena delitev na besedila na papirju in elektronska besedila nima prave upravičenosti. Aarseth (1997) je s svojim teoretskim modelom razumevanja kiberteksta artikularni novo izkustveno polje ergodične tekstologije (in literature) in ga konfrontiral z literarno teoretskimi vidiki narativnosti, semiotike in retorike, predvsem pa z raziskovanjem specifik te tekstne pojavnosti zamajal njihovo aplikabilnost na problem.

Za konec naj zastavimo še vprašanje, kaj bo posel literarne vede v prihodnje oziroma kje je ob pojavih kibertekstne literature in hipertekstne mreže informacij njeno mesto kritičnega razmisleka in teoretiziranja v prihodnosti. Robert Co-

¹² Aarseth, ki se v pojasnjevanju kibertekstnosti analitično loteva tekstualnosti – pri čemer se seveda zaveda, da ne obstaja nikakršna univerzalna definicija teksta – opozarja, da je mogoče, če *tekst* razumemo kot *predmet s primarno funkcijo izročanja verbalne informacije*, razlikovati med *skriptoni*, tj. verigami, kot se javljajo pred bralci, ter med *tekstoni*, verigami, kot obstajajo v tekstu (prim. 1997: 62). Temu bi v slovenščini lahko ustrezala dvojica *vpis/ zapis*. Kot konstrukcijski sestav je tekst neskončen niz funkcijskih pogodb ali funkcij prečenja (*traversal functions*) »konvencij in mehanizmov, ki kombinirajo in projicirajo tekstone kot skriptone k uporabniku (ali bralcu) teksta« (Aarseth 1994: 61).

¹³ Ta kategorialna izhodišča so predstavljala za Aarsetha zgolj nekaj pragmatičnega ter poskusnega in se v posameznih objavah razhajajo: topologija (*topology*), dinamika (*dynamics*), določljivost (*determinability*), bežnost (*transiency*), možnost manevriranja (*maneuverability*), uporabniška funkcionalnost (*user-functionality*) (prim. 1994: 61–62); dinamika, določljivost, bežnost, perspektiva, dostop (*access*), povezava (*linking*), uporabnikove funkcije (prim. 1997: 62–64).

¹⁴ Razlikovati je mogoče štiri tipe nelinearne tekstualnosti: 1. enostavni nelinearni tekst, katerega tekstoni so povsem statični, odprti, razberljivi z vpletenostjo uporabnika teksta – primer neberljivih tekstov *I Ching* in Queneau, *Cent mille milliards de poèmes*, 1961; 2. diskontinuirani nelinearni tekst ali *hipertekst*; 3. determinirani kibertekst (pogojno predvidljiv); 4. nedeterminirani kibertekst z dinamiko *tekstonov* in njihovo nepredvidljivostjo (prim. Aarseth 1994: 63).

over je ob Aarsethovem predavanju na univerzi Brown, Texas (1991) izpostavil ti. participatorno kritiko (*participatory criticism*), ki se godi z umeščanjem znotraj hiperteksta in ne v natisnjeni obliki. Aarseth vidi prihodnje interese literarne vede v modelu antropologije in participativnega opazovalca (Landow 1994b: 36). Da je prihodnost literarne vede – Ulmer rabi izraz *postkriticizem* – v hipertekstnem okolju sama po sebi nujno večglasna (multivokalna), nedovršena, multilinearno organizirana in da vključuje tudi netekstovne informacije in temeljne rekonfiguracije avtorstva (vključno z idejo o avtorski lastnini) ter statusa relacij v tekstu, se je v razpravljanju o hipertekstu in o vlogi kritičnega posla literarne vede dotaknil že Landow (1994). Ulmer je v svojem delu o *hevretiki* kot veji logike, ki se posveča »umetnosti« odkritij in invencije, tudi izpostavil možnost »kršnja meja v kolažnem zapisu« akademskega diskurza,¹⁵ ki izpostavlja imaginacijo, razkrivanje in nepričakovano (Landow 1994b: 39), torej atribute transgresivnega mišljenja, ki so odlika sleherne prave znanstvenosti. Literarni vedi kot teoretski in kritični disciplini se po izjavah tistih, ki znanje o novih tehnoloških možnostih posredujejo prihajajočim generacijam (Landow, Moulthrop, Ulmer¹⁶ idr.), napovedujejo torej nove oblike elektronskega diskurza, ki je za normo danes še prisotnih teženj o nujnosti dogovorjenih standardov posredovanja e-prezentacije literature presenetljivo šokanten in neresen, kot je bil za nekatere jesenski salon (modernističnih) slikarjev v začetku preteklega stoletja. Polje humanistične informatike, ki bi ga po Aarsethovi skušnji nekateri najraje označili za oksimoron, je nujno eklektično, deloma knjižnica, deloma enciklopedija, deloma kup odloženih tekstov, a resnično zelo uporabna gmota uspešnega pohoda informacijskosti.

¹⁵ Ob teh vprašanjih ponovno trčimo ob pojem *prostori transgresije*, ki ga je odprla diskusija komparativističnega kolokvija (Vilenica 2003). Prim. *Literature and Space: Spaces of Transgressiveness. Primerjalna književnost 27*. Ljubljana: 2004. Special Issue. (153 str.)

¹⁶ Ulmer, ki se v svojih knjigah (*Applied Grammatology*, 1985; *Teletheory*, 1989; *Heuristics* 1994) osredinja na vprašanja literarnovednega diskurza in elektronskih medijev, se tej problematiki odpira skozi navzkrižno matrico, ki jo omogočajo francoski poststrukturalisti in tokovi modernističnih avantgard.

Literatura

- AARSETH, ESPEN J., 1994: Nonlinearity and Literary Theory. V: *Hyper/Text/Theory*. Ur. George P. Landow, 51–86. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- AARSETH, ESPEN J., 1997: *Cybertext. Perspectives on Ergodic Literature*. Baltimore in London: The Johns Hopkins University Press.
- AARSETH, ESPEN J., 1997: The Field of Humanistic Informatics and its relation to the Humanities. V: *Human IT*, 4/97, 7–13.
- BOLTER, JAY DAVID, 1991: *Writing Space: The Computer, Hypertext, and the History of Writing*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- DELANY, PAUL in LANDOW, GEORGE P., ur., 1991: *Hypermedia and Literary Studies*. Cambridge: MIT Press.
- DELANY, PAUL in LANDOW, GEORGE P., 1993: Managing the Digital World: The Text in an Age of Electronic Reproduction. V: *The Digital World: Text-based Computing in the Humanities*. Ur. George P. Landow, Paul Delany, 3–28. Cambridge, Mass., London: MIT Press.
- HAYLES, KATHERINE N., 1999: *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature and Informatics*. Chicago: University of Chicago Press.
- JOYCE, MICHAEL, 1995: *Of Two Minds: Hypertext Pedagogy and Poetics*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- LANDOW, GEORGE P., 1992: *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press. (Oporzoriiti velja posebej na poglavji Hypertext and Multivocality ter Hypertext and De-Centring.)
- LANDOW, GEORGE P., ur., 1994a: *Hyper/Text/Theory*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- LANDOW, GEORGE P., 1994b: What's a Critic to Do?: Critical Theory in the Age of Hypertext. V: *Hyper/Text/Theory*. Ur. George P. Landow, 1–48. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- LOTMAN, YURI M., 1990: *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of a Culture*. London/New York: I.B. Tauris & Co Ltd Publishers.
- MCGANN, JEROME, 2001: *Radiant Textuality: Literature after the World Wide Web*. New York: Palgrave Macmillan.
- RYAN, MARIE-LAURE, ur., 1999: *Cyberspace Textuality. Computer Technology and Literary Theory*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press.
- RYAN, MARIE-LAURE, 2001: *Narrative as Virtual Reality. Immersion and Interactivity in Literature and Electronic Media*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

- SCHREIBMAN, SUSAN, SIEMENS, RAY in UNSWORTH, JOHN, ur., 2004: *A Companion to Digital Humanities*. Malden – Oxford – Victoria: Blackwell Publishing.
- ULMER, GREGORY L., 1994: *Heuristics. The Logic of Invention*. Baltimore – London: The Johns Hopkins University Press.
- WIENER, NORBERT, 1948: *Cybernetics. Control and Communication in the Animal and the Machine*. New York: Technology Press.

E-Texts: Inconclusive Writing Space and Spatiality

JOLA ŠKULJ, Ljubljana

The possibility of text digitisation has a challenging impact on cultural imagination, representing a historical shift similar to the transition from oral literature to writing. That is to say, electronic textology, with its inherent principles and potential choices, brings a far-reaching redefinition – and, of course, reexamination – of our self-perception (including our understanding of »the body«), a broader notion of reality, etc. With the development of computer technology and the advent of the World Wide Web, multimedia communication, text digitisation, and virtual reality, the humanities are not merely challenged but placed on the threshold of a legitimate new renaissance, invited to re-articulate their value concepts according to their interests and the discursive consideration at their disposal. At the same time, the humanities have the opportunity to present the cultural memory of a given language territory (which includes the history of past interests) in an open world. »The creative chaos of electronic technology« (M.-L. Ryan) can be turned to the advantage of literary studies as well, if the latter can grasp the aspects of new media reality within consistent conceptual frames to convey its findings and point to the problems it has addressed recently in its literary research.

In the previous decade, the emerging context of cybertext structure and its characteristics led literary studies to reconsider the rhetorical repertory and lay the foundations of cybertext criticism. Confronted with the new medium, literary studies redefined some of the concepts which they had produced of their own accord decades in advance of prolific text digitisation, propelled by methodological shifts in the discipline and the inherent new tendencies of literary production. The discourse of poststructuralism has established many concepts which retain their relevance in the context of electronic textology, but without being automatically applicable. Since electronic medium textology reveals distinctive entities proper to itself, literary studies are faced with the task of reconsidering the facts of this cyberspace- and virtuality-informed texture, as well as implementing the advantages brought by this new textual possibility.

The article addresses the distinctive quality of cyberspace textuality, the one which could not be implied in the traditional critical editions and archives of cultural memory issued in printed, i.e. linear format. Moreover, it draws attention to some theoretical ideas (the polylogue, spatiality, *espace strié* / *espace lisse* ...) adopted by cybertext critics for the analysis of cyberspace, which were with their original semantic potential broadened by the new reality of cybertexts and the large possibilities of hypertextual links.

ZNANSTVENE IZDAJE IN VIRI
V HUMANISTIČNIH VEDAH

Znanstvenokritične izdaje del s področja klasične filologije

MATEJ HRIBERŠEK, Ljubljana

In the field of classical philology, some pioneering work in electronic publishing has been done; electronic editions of corpora comprising texts of classical and medieval authors writing in Latin and Greek have been a great success worldwide. In Slovenia, however, there has been no project leading to a comparable achievement in spite of a rich cultural legacy and in spite of the opportunities it offers to modern scholarship.

STRNITI V NEKAJ BESED ZNAČILNOSTI znanstveno-strokovnih edicij v stroki, kot je klasična filologija, je zelo težko, po eni strani zato, ker na področju izdajanja besedil latinske in grške književnosti že dobrih 150 let veljajo zakoninjena in ustaljena pravila, ki so kljub nekaj dopolnitvam in izboljšavam ostala v precejšnji meri nespremenjena, po drugi strani pa zato, ker gre za področje, ki je tudi navdušencem za klasične avtorje in samim filologom manj znano, saj se tudi znotraj stroke same ukvarjajo z njim le redki. Filologijo samo lahko – in pri tem ne gre za nikakršno povečevanje lastne stroke – imenujemo kar »mati tekstne kritike«, saj so tekstnokritični pristoje k obravnavi besedil uveljavili že aleksandrinski filologi pred skoraj 2300 leti. Tudi moderna filološka tekstna kritika temelji na dolgotrajni in bogati tradiciji ter strogih pravilih, ki so se skozi čas izoblikovala in izbrusila. Vendar pa v primeru znanstvenokritičnih izdaj antičnih besedil nastopajo posebne razmere, kajti pri grških in latinskih besedilih ni dovolj zgolj izdaja besedila; za resno znanstveno in strokovno delo je nujno potreben tudi natančen kritični aparat, ki je prvi predpogoj, da lahko izdajo nekega dela označimo kot znanstvenokritično. To zahtevo narekuje tudi način preoddaje antičnih besedil, ki so se ohranila na rokopisih, palimpsestih in v kodeksih. Pri nekaterih avtorjih najdemo tudi 10 ali 20 ohranjenih enot besedila, iz katerih je potrebno na osnovi analize in tekstne kritike priti do originalnega besedila. Izdajatelji besedila različno interpretirajo; kritični aparat pa uporabniku ponudi vpogled v alternativne variante besedila in mu omogoči, da izdajateljevo odločitev za eno ali drugo besedilno varianto kritično ovrednoti ter jo na osnovi lastnega razumevanja in interpretacije

bodisi sprejme bodisi zavrne. Sploh pa je tudi postopek nastajanja znanstvenokritičnih izdaj zelo zamuden, še zlasti zato, ker so latinska in grška besedila na neki način »nacionalna«, saj je ohranjeno rokopisno gradivo raztreseno po nacionalnih, univerzitetnih, samostanskih in tudi zasebnih knjižnicah širom Evrope in tako njihova obdelava predstavlja tudi logistični problem. Znanstvenokritične edicije svetovni splet ponuja le v redkih primerih; izdaje s strokovnimi uvodi, opombami, kritičnim aparatom in indeksi so zelo redke, ker je njihovo izdajanje še vedno donosen posel, pri katerem prednjačijo nekateri izdajateljski giganti. Z vidika donosnosti je potrebno upoštevati tudi dejstvo, da je zasnovanje takšnih projektov ali elektronskih zbirk finančno zahteven podvig, uporaba pa je pri antičnih besedilih vezana na dokaj omejeno število uporabnikov. Pač pa nam mnogi spletni projekti in besedilne baze ponujajo zanesljiva besedila, povzeta in preverjena po najnovejših kritičnih izdajah.

Kje so začetki znanstvenokritičnih edicij s področja klasične filologije? Za to je treba poseči svojih 200 let v preteklost, v obdobje prve polovice 19. stoletja, ki ga v šolski zgodovini imenujemo obdobje »neohumanizma«. V tem obdobju se je klasična filologija oblikovala kot znanstvena disciplina in doživela izjemen razmah. Že na samem začetku sta se znotraj nje oblikovali dve šoli. Prva je imela središče v Berlinu, njeni osrednji osebnosti in začetnika pa sta znamenita nemška filologa Philipp August Böckh (1785–1867) in Karl Otfried Müller (1797–1840), ki sta utemeljila t.i. »realno« filološko šolo, šolo, ki jo zaznamuje historično-antikvarni pristop k obravnavi antike. Preprosteje povedano gre za šolo, ki se je pri obravnavi in spoznavanju antike osredotočila na obravnavo realij. Zato se pri raziskovanju antičnega sveta opira prvenstveno na sekundarne vire in pomožne discipline klasične filologije. Druga šola je imela središče v Leipzigu, njen začetnik pa je bil Johann Gottfried Jakob Hermann, profesor na leipziški univerzi, ki je utemeljil t.i. »gramatično-kritično filološko šolo« in začel uveljavljati t.i. formalistično filologijo. Za Hermannu ni bilo pomembno toliko, kaj nam lahko povedo o antiki sekundarni viri in realije; zanj je bilo pomembno tisto, kar lahko razberemo o antiki iz samih antičnih besedil. Bil je mnenja, da je edina pot do razumevanja antičnega sveta natančno poznavanje grškega in latinskega jezika. Zato je kot klasični filolog svojo dejavnost usmeril v jezikovne in literarne pojave, na slovnico in sama antična besedila. Kot glavni cilj in glavno nalogo svoje filološke šole si je zadal formalno in kritično obravnavo antičnih piscev. Zato je začel s svojimi učenci preučevati ohranjena antična besedila, razlagati težje odlomke, korigirati dvomljiva mesta v ohranjenih tekstih, skratka, postavil je temelje filološki tekstni kritiki. Rezultat njegovega dela in dela njegovih učencev je bil nastanek serij *Bibliotheca (Teubneriana)*

Latina in Bibliotheca (Teubneriana) Graeca; ti zbirki je v Leizigu začela izdajati založba Teubner, ki se je specializirala za izdajanje besedil latinskih in grških piscev in je postala sinonim za kvalitetne znanstvenokritične edicije za področje klasične filologije. Ta sloves je obdržala dobrih 130 let svojega obstoja do pred nekaj leti, ko je založba propadla; k njenemu propadu pa je pripomogel prav razmah izdaj besedil v elektronski obliki. Začetki moderne filološke tekstne kritike so torej v Nemčiji; za njimi so začeli z izdajanjem znanstveno-strokovnih edicij tudi drugod po Evropi: najprej Angleži in Francozi, kasneje še Italijani in drugi. Ob nemških Teubnerjevih izdajah, ki so se jim konec prejšnjega stoletja pridružile še nekatere serije manjših založb, veljajo v filološki srenji za merodajne tudi angleške izdaje, ki jih je oskrbela založba Oxford University Press, in pa francoske izdaje iz znamenite serije *Les belles lettres*.

V slovenskem prostoru nimamo nobenih vidnejših dosežkov na področju znanstvenih edicij besedil latinske in grške književnosti; zato je nadaljevanje namenjeno predstavitvi nekaterih besedilnih zbirk, ki so dostopne na svetovnem spletu ali na zgoščenkah, največkrat v obeh oblikah. V večini primerov sicer ne gre za strogo znanstvene izdaje, so pa običajno besedila preverjena po najboljših obstoječih kritičnih edicijah besedil. Predstavljena je tudi programska oprema za delo s temi besedilnimi bazami.

Besedilne zbirke za področje klasične filologije

1. TLG (Thesaurus Linguae Graecae)

Upravičeno bi pričakovali, da bo filologija kot stroka prav zaradi dolge tradicije tudi prva, ki bo poskrbela za prenos znanstvenokritičnih izdaj v elektronske medije. In res so bili filologi ob sodelovanju z računalniškimi strokovnjaki med prvimi, ki so začeli s prenašanjem besedil v elektronsko obliko. Na področju izdaj antičnih besedil se je to prvič zgodilo v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja, natančneje leta 1972, ko je bila na kalifornijski univerzi (University of California, Irvine) prvič podana ideja za projekt, v okviru katerega bi oblikovali računalniško podatkovno banko za grško književnost. Tako je bil še isto leto zasnovan *Thesaurus Linguae Graecae*, ali krajše TLG, ki je elektronska knjižnica oz. zbirka tekstov s področja grške književnosti. Ime je povzeto po imenu grškega slovarja znamenitega pariškega knjigarnarja in leksikografa Henrija Estienna

(poznamo ga tudi po njegovem polatinjenem imenu *Henricus Stephanus*) iz 16. stoletja. Sam projekt je unikaten v tem oziru, da predstavlja prvi večji projekt na področju klasične filologije, pri katerem gre za združevanje klasičnih študij in računalniške tehnologije.

Prva faza projekta je bila pridobitev finančne osnove za njegovo izvedbo; pri tem so snovalcem pomagale razne institucije in fundacije. Leta 1976 je ekipa sodelavcev pri projektu izdala besedila precejšnjega števila grških avtorjev na magnetnih trakovih, torej kasetah (spomnimo se računalnikov Commodore). Druga faza se je začela s pritegnitvijo računalniških strokovnjakov, pri čemer je odigral pomembno vlogo dr. David Packard, ki je izdelal strojno in programsko opremo za prenos besedil na zgoščenske, za obdelavo tekstov in za iskanje znotraj njih (t.i. *Ibycus* sistem); to je bilo l. 1982. Tri leta kasneje, l. 1985, je izšla prva zgoščenska, CD-A, ki je vsebovala 27 milijonov besed. Zgoščenska CD-C, ki je izšla tri leta kasneje, l. 1988, je vsebovala 42 milijonov besed. Zgoščenska CD-D iz leta 1992 je vključevala 57 milijonov besed (831 avtorjev, 4305 del). Zadnja zgoščenska, CD-E, iz l. 1999 vsebuje že 76 milijonov besed. Pri zgoščenkah od A do D je za strojno in programsko opremo poskrbel Packard Humanities Institute; TLG CD-E je nastal na osnovi lastnega znanja in dosežkov. Korpus zajema ohranjene grške literarne tekste od Homerja (8. st. pr. Kr.) do l. 600 po Kr., prav tako pa vključuje izbor historiografskih, leksikografskih in sholastičnih del iz bizantinskega obdobja (476–1453, letnica, ko pade Bizanc oz. Konstantinopol v turške roke). Cilj projekta je zajeti in digitalizirati tekste celotne grške književnosti, od njenih začetkov vse do sodobnosti. TLG torej zajema več kot 2000-letno obdobje in vključuje 6625 (od fragmentarno ohranjenih do najboljše) del 1823 avtorjev; skupaj pa je predstavljenih več kot 3300 avtorjev ter več kot 11.000 del in fragmentov. Z letom 2000 se je začela priprava za prenos celotnega projekta na medmrežje, kjer je za uporabo korpusa potrebna prijava in pridobitev licence; uporaba medmrežnega korpusa je plačljiva.

Gre za enega najbolj uporabljanih besedilnih korpusov; registriranih je več kot 2000 univerz in institucij ter ogromno posameznikov. Na zgoščenci so samo besedila, brez programov za uporabo; ti so dosegljivi na svetovnem spletu. Cilj projekta TLG je oblikovati digitalno knjižnico grške literature od antike pa vse do novega veka. Spletno verzijo posodablja in dopolnjuje vsako četrletje.

Pomožno publikacijo k temu projektu je l. 1990 izdala Oxford University Press, in sicer *Thesaurus Linguae Graecae: Canon of Greek Authors and Works*, 3rd ed., New York: OUP, 1990. Kanon zajema listo oz. vsebino zbirke TLG; avtorji so razporejeni po imenu, dopolnjeni pa so z obilico podatkov: osnovna kronologija,

provenienca (če je mogoče), vzdevki, bibliografski zapisi tekstnih izdaj, ki so jih digitalizirali za projekt TLG.

2. Zbirka PHI (Packard Humanities Institute)¹

Podoben projekt kot je TLG, le da za področje latinske književnosti, je zasnoval Packard Humanities Institute (Los Altos, California; spletne strani nima); zato je projekt dobil kratico PHI. Ustanovil ga je dr. David W. Packard, dedič podjetja Packard (danes korporacija Hewlett-Packard) in tvorec sistema Ibycus. PHI je enako kot TLG podatkovna zbirka elektronskih besedil, izdanih na zgoščenki; zgoščenke se nadgrajujejo enako kot TLG. PHI je elektronska tekstovna zbirka, ki obsega:

- **CD-ROM #5.3 (1991) – Latin authors and Bible versions**, ki vključuje latinsko književnost od njenih začetkov do l. 200 po Kr., dalje Justinijanova *Digesta*, Servijeve komentarje k Vergiliju in Porfirijeve komentarje k Horaciju. Dodanih je še nekaj verzij svetega pisma v latinščini, grščini, hebrejščini, koptščini in angleščini.

¹ Programi za delo s TLG in PHI:

A. Za DOS/Windows

- **Ibycus.** Sistem Ibycus ni zgolj iskalnik, ampak gre za kompleten sistem, ki vključuje tako strojno opremo (CPU in gonilniki) kot tudi programsko opremo. Iznasel ga je dr. David W. Packard (Packard Humanities Institute) in omogoča iskanje, brskanje in indeksiranje v podatkovnih zbirkah TLG in PHI. Dolgo časa je bil Ibycus edino sredstvo za dostop do TLG, vendar pa je razvoj programske opreme (programi Musaios in Workplace za okolje Windows in Pandora za Macintosh) pripeljal do tega, da je postalo vlaganje v to samostojno programsko opremo in njen razvoj nepotrebno. Sama sistema kot strojne in programske enote ne prodajajo več in tudi ne skrbijo več za podporo. Še vedno pa ga favorizirajo pri izvajanju nekaterih iskalnih postopkov, npr. pri iskanju fragmentov besed (zaradi njegove izjemne zmožnosti za tovrstno iskanje), ki z indeksiranimi sistemi ni mogoče.
- **Antiquarium.** Antiquarium je PC program za branje in iskanje po podatkovni zbirki TLG; podpira okolja Windows od verzije 95 naprej, najnižja zahteva za njegovo uporabo pa je PC, ki ima vsaj 100 MHz procesor. Omogoča iskanje zelenih rezultatov in omogoča njihovo tiskanje. Vključuje nekatere posebne znake, ki niso na voljo v standardnem naboru znakov v Windows. Omogoča tudi razvrščanje avtorjev po datumih, uporabo TLG besednega indeksa in bibliografskih informacij, ki jih vključuje zgoščanka TLG. Najbolje program deluje v Windows 2000 in na računalnikih s 128MB RAM-a. Quadrivium Antiquarium je komercialni program; na voljo je tudi demo verzija. Uporabnik lahko s spleta sname pisave; te so nujne za pravilno delovanje programa in brez njih se program tudi ne zažene. Potrebna je tudi registracija.
- **Libycus.** Libycus je iskalnik za PHI in TLG; deluje v DOS-u. Izdelal ga je Sean Redmond. Program je prosto dostopen.

• **CD-ROM #7** (prej **CD-ROM 6**) (1991–1996) – **Greek Inscriptions and Papyri; Coptic writings**, ki vključuje:

- antične grške napise, zbrane v okviru projekta *Greek Epigraphy Project at Cornell*, in sicer napise iz Atike, z Delosa, Peloponeza, osrednje Grčije, Delfov, Krete, Jonije, Karije in pa krščanske napise s sredozemskega prostora;
- grške papiruse iz zbirke *Greek Papyri from the Duke Data Bank of Documentary Papyri*; gre za obsežno tekstovno in podatkovno bazo objavljenih grških in latinskih papirusov, ki je dostopna tudi na medmrežju v okviru projekta *Perseus*;
- koptske literarne tekste: koptsko sveto pismo nove zaveze in spise *Nag Hammadi*, ki so jih za izdajo pripravili na več univerzah.

Obe rokopisni zbirki, ki sta nastali kot vir za študij pozne antike, obsegata skoraj 87.000 napisov poznega cesarskega in bizantinskega obdobja. Teksti v zbirki kronološko obsegajo obdobje od Dioklecijana do padca Konstantinopla l. 1453. Vključeni so tudi krščanski napisi iz obdobja pred Konstantinom in nekateri nekrščanski napisi (judovski, aramejski).

- **Silver Mountain Software's Workplace Pack.** Paket Workplace je skupina programov, ki jih je razvila firma Silver Mountain Software, specializirana za programsko opremo za klasične in religijske študije. Za religiozne študije so izdelali program *Bibloi* (najnovejša verzija tega programa je *Bibloi 8.0*). Program, ki je namenjen za delo z bibličnimi besedili (npr. *Bible Windows*), je po ocenah uporabnikov uporabniku prijaznejši od večine tovrstnih programov (*Gramcord*, *BibleWorks* idr.). Podpira tudi sistem Unikod. Vključuje svetopisemska besedila v originalih, slovarje in druga orodja (vse na eni zgoščenki). Za klasične študije so pripravili paket *Workplace Pack*. Zadnja verzija programa je *Workplace Pack 10.0*, ki prinaša standardne možnosti dela z besedili in znatno število programskih rešitev za – v primerjavi s prejšnjimi verzijami – izboljšano delo z besedili in iskanje. Paket vključuje programa *TLG Workplace* in *PHI Workplace*, ki omogočata dostop do podatkovnih zbirk na zgoščenkah *TLG* in *PHI*. Kot dodatek ima tudi *Coptic Workplace application*, ki omogoča dostop do koptskih bibličnih in gnostičnih tekstov vključno s tistimi, ki so zajeti na *PHI CD-ROM 7*. Ponuja precej večje možnosti za iskanje kot *Musaios*, saj dovoljuje tudi iskanje po datumu (lahko je zajet kakršen koli datumski obseg) ali po številu kanonov, kot je npr. avtorjev geografski izvor. Programska orodna vrstica na samem računalniškem ekranu zasede morda 5" (vsako novo okno se sicer odpre v polni velikosti). Splošno gledano je program nekoliko manj intuitiven kot *Musaios*, je pa nekoliko bolj zmogljiv. Podjetje je izdelalo tudi posebne pisave za pisanje v grščini, hebrejščini in latinščini; te je mogoče uporabljati v kateri koli aplikaciji okolja *Windows*; pisave so shareware, uporabljajo pa se tudi pri projektu *Perseus*. Zadnja verzija za delo s *TLG* je *TLG Workplace 8.0* za *Windows*. Program je namenjen pregledovanju in iskanju po *TLG CD-D* in *CD-E*. Dela je mogoče pregledovati po naslednjih kriterijih: datacija, klasifikacija, izvor in literarna vrsta. Omogoča uporabo *TLG* besednega indeksa, povezan pa je s programom *Perseus* in *Liddell–Scott–Jonesovim* grško-angleškim slovarjem, ki je

Duke Data Bank of Documentary Papyri je projekt, ki so ga l. 1983 začeli na Duke University z namenom, da bi vzpostavili uporabno podatkovno banko, ki bi zajemala vse objavljene grške in latinske dokumentarne papiruse. Vključuje vse originalne dokumente, zapisane na papirus, zapise na keramiki, lesu in voščenih tablicah iz obdobja od 4. stol. pr. Kr. do 8. stol. po Kr. Od leta 1813 je bilo objavljenih 421 volumnov takšnih papirov (več kot 35.000 dokumentov); v zbirko PHI jih je bilo vključenih 375.

PHI ni neposredno povezan s TLG; podatkovni bazi sta pripravili dve različni inštituciji, pokrivata pa se samo na področju bibličnih tekstov. Vendar pa je za iskanje po obeh podatkovnih bazah na voljo več iskalnikov, kot npr. (za IBM format) Musaios in Silver Mountain Software's Workplace Pack (vključuje oba iskalnika, tako za TLG (TLG Workplace) kot tudi za PHI (PHI Workplace)) in (za Macintosh format) Pandora.

tam na voljo. Deluje v vseh verzijah okolja Windows, Word Perfect za DOS in Nota Bene 4.x (Lingua). Vključuje grške in latinske TT pisave in pisave z diakritičnimi znamenji. Na voljo je tudi demo verzija.

- **OFFLOAD.** Program je izdelal Center for Computer Analysis of Texts (CCAT). Namenjen je IBM PC/XT/AT računalnikom. Ne omogoča nam direktne uporabe zgoščenke; z njim ne moremo iskati besedila po njej, lahko pa presnamemo katerega koli avtorja z zgoščenke na trdi disk, kjer lahko tega avtorja uporabljamo s svojim programom.
- **CHIRON.** Program CHIRON omogoča dostop do zgoščenke TLG CD-D, in sicer do besednega indeksa in besedil in sicer z uporabniku prijaznim grafičnim vmesnikom. Omogoča iskanje besed, besednih zvez ali kombinacij, rezultate prikaže na monitorju v grščini in omogoči njihovo pregledovanje ter brskanje po njih. Omogoča tudi prikaz citatov, štetje besed in nudi informacije o kanonu avtorjev, ki so zajeti v TLG. Je shareware.
- **LECTOR.** Zadnja verzija programa LECTOR je LECTOR 2003; deluje v okoljih Windows 98, Windows NT 4.0, Windows 2000 in Windows XP. Program omogoča: prikaz, urejanje, izvažanje in tiskanje besedil z zgoščenk TLG in PHI; iskanje ene ali več besed ali delov besed; izdelavo konkordanc z besedilom enega ali več avtorjev; različne možnosti primerjav (glede na začetek ali konec besed) in razvrščanja; štetje pogostnosti besed; primerjavo besedil enega ali več avtorjev za iskanje podobnih citatov ali izrazov; prikazovanje, tiskanje, urejanje in izvažanje vseh rezultatov. Vsa besedila program izvozi v RTF formatu, ki je kompatibilen s skoraj vsemi Wordovimi programi (Word, Excell, StarOffice idr.). Lahko opravlja tudi več funkcij simultano. Podpira naslednje grške TT pisave: Athenian, Corinthus Lector, Graeca, graece20, Grecs du Roi WG, Greek Old Face, Greek, Sgreek, SOKRAType, WP Greek Century, WP Greek Courier, WP Greek Helve. Pisavi graece20 and Corinthus Lector dobi uporabnik skupaj s programom.

Podatkovne zbirke, ki vključujejo iskalne programe

1. CETEDOC

Kratica oz. akronim CETEDOC (izdajateljska hiša Brepols) pomeni »Centre de Traitement Electronique des Documents«, ki je raziskovalni inštitut katoliške univerze v Louvainu (Université Catholique de Louvain, Louvain-la-Neuve), Belgija. Center se že leta ukvarja s projektom izdajanja podatkovno-tekstovne zbirke patrističnih besedil, ki vključuje vse pisce od 2. do 15. stoletja po Kr.; v komplet CETEDOC, ki je rezultat tega projekta (vodi ga Paul Tombeur), so vključena latinska patristična besedila iz omenjenega obdobja. Besedilno zbirko dopolnjuje tudi na DOS-u bazirajoči program, ki omogoča iskanje po njej. Minimalna sistemska zahteva je okolje Windows 3.1. Program (izberemo lahko angleško, nemško, italijansko ali francosko verzijo) omogoča iskanje ene ali več besed ali oblik,

- **V&F.** Program V&F je izdelal Burkhard Meissner za branje, iskanje, indeksiranje in izvažanje vseh besedil zgoščenk PHI in TLG (PHI 5.3; PHI 7; TLG-D; TLG-E). Ta 32-bitni program deluje v DOS-u v okoljih Windows (3.11, 95, 97, 98, 2000, NT, XP). Obstaja v dveh verzijah: DOS-WINDOWS and DOS-DesQVIEW/X; možne grafične kartice so Hercules, Color, EGA and VGA. Omogoča tudi izdelavo konkordanc. Dokumente je mogoče avtomatsko pretvoriti v WordPerfect in/ali tiskati direktno. Stane ok. 520 EUR.
- **Musaios.** Musaios (prej Scriptorium) je program, posebej izdelan kot iskalnik za podatkovni zbirki TLG in PHI. Omogoča pregledovanje in iskanje po zgoščenkah TLG (DC-D in CD-E) ter PHI (CD-5 in CD-6). Omogoča brskanje, iskanje in tiskanje katerega koli besedila na teh zgoščenkah, bodisi po avtorju ali po posameznem delu. Podpira besedni indeks TLG, omogoča izvažanje teksta v druge aplikacije Windows in simultano prikazovanje različnih tekstov. Njegove zmožnosti so sicer nekoliko bolj omejene kot pri programu TLG Workplace, ker ne omogoča iskanja po dataciji ali kanonu. Je pa programsko uporabniku prijaznejši, saj ima v orodni vrstici na voljo več funkcij. Trenutno je na voljo za IBM formate (deluje v okoljih Windows 3.1, 95/98, NT, 2000), razvijajo pa tudi inačico za Macintosh.
- **SNS-GREEK in SNS-LATIN 1.0 za Windows.** Programa SNS-GREEK in SNS-LATIN 1.0 za Windows (Windows 98 SE, 2000 or XP) omogočata dostop do besedilnih zbirk na zgoščenkah TLG CD-E in PHI 5.3 in PHI 7. Omogočata več paralelnih iskanj z logičnimi operatorji, posebnimi znamenji ipd. Uporabnik lahko sproži iskanje bodisi na celotni zgoščenci ali pa na izbranem naboru del; lahko jih definira glede na literarno zvrst, geografsko področje, vzdevek, datacijo, izdajo, po abecednem ali kronološkem zaporedju). Standardni TLG indeks še vedno povsem normalno deluje, novi indeks pa lahko išče precej hitreje. Program dovoljuje izvažanje v Word in tudi druge formate. Možna je

bodisi v celotni zbirki ali pri posameznem avtorju, v posameznem delu, obdobju ali posebnem ključu (*Clavis Patrum Latinorum*).

Ko govorimo o CETEDOC, imamo najprej v mislih CLCLT (*CETEDOC Library of Christian Latin Texts*); ta elektronska besedilna zbirka je na zgoščenki skupaj s programom za uporabo vključenih tekstov in delo z njimi. CETEDOC oz. CLCLT je nedvomno osnovna besedilna baza zahodne latinske tradicije in prvi vir za krščanska latinska besedila. V precejšnji meri se pokriva z Mignejevo latinsko patrologijo (*Patrologia Latina*), vendar temelji na novejših in bolj znanstvenih tekstnih izdajah. Skupaj vključuje več kot 2000 besedil okoli 400 patrističnih in srednjeveških piscev, ki so izšli v serijah *Corpus Christianorum: Series Latina* in *Continuatio mediaevalis* v zbirki *Corpus Patrum Latinorum*, pa še druga teološka dela latinskih avtorjev. Zbirka obsega dva volumna, in sicer:

- Volume I – *Corpus Patrum Latinorum*, ki vključuje

1. vsa dela iz obdobja patristike (od Avgušтина, Hieronima, Gregorja Velikega, do Bernarda iz Clairvauxa idr.) in dela, objavljena v zbirkah: a) CCSL (*Corpus*

izdelava indeksov in konkordanc posameznih del ali celih avtorjev na zgoščenki. Za grško besedilo sta možni pisavi LaserGreek ali Athenian, za prikaz koptskih besedil je priložena pisava LaserCoptic. Cena: 155 EUR.

B. Za Macintosh

- **ACCORDANCE.** Accordance (verzija 5.x) je program za biblične študije; ponuja določen nabor besedil in orodij (vključno z originalnimi besedili GRAMCORD), ki ga je mogoče tudi prirejati in spreminjati.
- **LEXIS.** Program Lexis, ki ga je izdelal dr. Richard Goulet (Centre National de la Recherche Scientifique, Paris), je program za avtomatično indeksiranje in gesliranje grških in latinskih besedil. Za katero koli besedilo z zgoščenke TLG skuša Lexis avtomatično narediti popoln geselni slovar s citati, statistiko in navzkrižnimi referencami. Ponuja veliko možnosti za objavo teksta; uporablja grški font Eleusis. Na voljo je tudi demo verzija programa.
- **TLG Engine.** Program TLG Engine (najnovejša verzija: 2.0.2) je razvila firma Linguistics Software. Program uporabniku dovoljuje, da izbere avtorja z zgoščenke TLG, prebira besedilo in izvaža izbrane odlomke v kateri koli Macintoshov procesor. Program vključuje tudi program Edit za urejanje besedila, prenosno okno za MS Word itd. Parametre za konvertiranje je mogoče natančneje določiti. Uporabljen je grški font SuperGreek (velikost 12) z vsemi naglasi in ustreznimi znaki.
- **PANDORA.** Program PANDORA, ki je plod sodelovanja z Ameriško filološko zvezo (American Philological Association (APA)), je HyperCard aplikacija za brskanje, iskanje in indeksiranje besedil na zgoščenkah TLG in PHI in sicer na računalnikih Macintosh. Za TLG CD-D je dovolj verzija Pandora 2.5.3, uporabniki TLG CD-E pa potrebujejo bodisi verzijo Pandora 2 ali Pandora 3 (slednja ima izboljšane funkcije in grafično podobo). Programska oprema Pandora je bila razvita za projekt Perseus.

Christianorum Series Latina; ta zajema 75% celotnega besedila); b) *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum* (Dunaj); c) *Patrologia Latina* (Migne); č) druge zbirke (*Sources Chrétiennes, Acta Sanctorum, Opera Sancti Bernardi, Analecta Bollandiana, Corpus Berolinense, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingicarum, Concilia oecumenica et generalia Ecclesiae catholicae* – izdaja iz l. 1973)

2. Vulgato (*Biblia sacra iuxta Vulgatam versionem* – Fischerjeva izdaja iz l. 1975) in apokrifne svetega pisma (*Corpus Pseudepigraphorum latinorum Veteris Testamenti*).

• Volume II – *Medii Aevi Scriptores* (= *Continuatio Mediaevalis*, srednjeveška dela).

Najnovejša in najbolj izpopolnjena verzija zbirke je CLCLT-5 (2002). V to izdajo je poleg vseh naštetih besedil vključen tudi celoten korpus besedil zbirke BTL (*Bibliotheca Teubneriana Latina*) z deli rimskih avtorjev republikanskega in cesarskega obdobja do l. 200 po Kr. ter nekaj novolatinskih avtorjev. S tem je uporabniku omogočen vpogled v kompletno latinsko književnost od začetkov latinske književnosti do 15. stoletja in delno še naprej v novolatinsko književnost.²

Kot drugo CETEDOC zbirko velja omeniti **Cetedoc Index of Latin Forms 1** (1998) oz. **Thesaurus formarum totius latinitatis a Plauto usque ad saeculum XXum**. Zbirka, ki je dragocen vir za raziskovanje latinskega jezika in tudi romanskih jezikov, vključuje 65 milijonov latinskih oblik iz vseh obdobij latinske književnosti od njenih začetkov preko srednjega veka (tako npr. najdemo v

• **SNS-GREEK in LATIN 5.1**. Programa SNS-GREEK in SNS-LATIN 5.1 omogočata dostop do besedilnih zbirk na zgoščenkah TLG CD-D in CD-E ter PHI 5.3 in PHI 6 in PHI 7. Posebnih spominskih zahtev ni. Omogočata več paralelnih iskanj z logičnimi operatorji, posebnimi znamenji ipd. Uporabnik lahko sproži iskanje bodisi na celotni zgoščenki ali pa na izbranem naboru del; lahko jih definira glede na literarno vrst, geografsko področje, vzdevek, datacijo, izdajo, po abecednem ali kronološkem zaporedju). Standardni TLG indeks še vedno povsem normalno deluje, novi indeks pa lahko išče precej hitreje. Program dovoljuje izvažanje v Microsoft Word in tudi v druge formate (4th Dimension, File Maker idr.). Možna je izdelava indeksov in konkordanc posameznega dela, ki ga najdemo na TLG ali PHI zgoščenki. Za grški font sta uporabljeni pisavi LaserGreek in Greekkeys. Cena: 155 EUR; nadgradnja stane 26 EUR. Na voljo je tudi demo verzija.

² Cena: CLCLT-5 (2002) – 5.000,00 EUR, za naročnike 4.500,00 EUR in za naročnike tiskane verzije *Corpus Christianorum Series Latina* ali *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* 3.750,00 EUR; nadgradnja: 1.450,00 EUR (Update); uporaba na omrežju: 1 uporabnik: + 230,00 EUR; 2–3 sočasni uporabniki + 690,00 EUR; 4–6 sočasnih uporabnikov: + 1.150,00 EUR.

njej dela Tomaža Akvinskega (*Thomae Aquinatis Opera omnia*) vse do prejšnjega stoletja (*recentior latinitas*), ki se sklene z latinskimi dokumenti 2. vatikanskega koncila.³

2. Patrologia Latina

Patrologia Latina je elektronska besedilna zbirka na 5 zgoščenkah; izdala jo je firma Chadwyck-Healy Inc. (1995), prinaša pa dela latinskih cerkvenih očetov od Tertulijana (2. stol. po Kr.) do papeža Inocenca III (1216). Gre za digitalizirano verzijo 1. izdaje serije *Patrologia Latina* Jacquesa-Paula Migneja v 221 volumnih, ki je izhajala med letoma 1844 in 1855 ter 4 knjig indeksov, ki so izšli med letoma 1862 in 1865. Gre za monumentalno zbirko krščanskih latinskih besedil. Izdajateljski odbor se je odločil, da ostane zvest izvorni, Mignejevi izdaji, zato je zbirka reprodukcija omenjene izdaje (skupaj z uvodi, opombami, apendiksi itd.), ne da bi ji bilo kar koli dodano ali odvzeto. Teksti torej niso bili preverjeni in popravljani ali dopolnjeni v skladu z novimi rokopisnimi najdbami in tudi ne obdelani po načelih moderne tekstne kritike. V tem oziru je zbirka CLCLT, ki jo je izdal CETEDOC, precej bolj zanesljiva. Spletna verzija je glede uporabe sicer nekoliko bolj omejena, a je hitrejša in enostavnejša, verzija na zgoščenkah pa ponuja več možnosti za delo s teksti.

3. Perseus

Projekt *Perseus Digital Library* je izjemen multimedijski pripomoček za študij antičnih civilizacij; gre za nenehno dopolnjujočo se digitalno knjižnico virov za študij antičnega (mediteranskega) sveta. Ureja jo Oddelek za klasično filologijo (Classics Department) univerze Tufts (Tufts University). Obstaja v dveh različicah. Prva je spletna stran, ki jo njeni vzdrževalci redno dopolnjujejo in posodabljajo. Vključuje antična besedila, prevode, filološka orodja, zemljevide, zbirke slikovnega materiala, zbirke esejev z različnih področij idr. Sam besedilni korpus, ki zaenkrat ponuja omejeno število grških in latinskih avtorjev, je še v nastajanju; bolj dragocen je *Perseus* zaradi obilice slikovnega in drugega materiala. Za študente, navdušence nad klasičnimi jeziki in strokovnjake je zanimiv tudi zato, ker ponuja obilo slovnčnih pomagal, morfoloških orodij in slovarjev, med drugim oba standardna angleška slovarja, *Intermediate Liddell-Scott Greek Lexicon* in *Lewis and Short Latin Dictionary*; omogoča tudi dostop do *The Duke Databank of Documentary Papyri*.

³ Zbirka je izšla tudi v knjižni obliki. Cena: 1875 EUR.

Ponuja zelo dobre iskalne možnosti, ki jih je mogoče natančno definirati. Če želi uporabnik uporabljati grške fonte, ima na spletni strani navodila za njihovo vključitev. Spletna verzija je prosto dostopna; primerjava med spletno verzijo in verzijo na zgoščenki je prav tako na voljo na spletni strani.

Druga različica je izšla v obliki zgoščenke. Prva (Perseus 2.0 (Concise Edition)) je izšla l. 2000; gre za prirejeno verzijo spletne strani *Perseus Digital Library*, ki prinaša 380 besedil 31 najpomembnejših grških avtorjev skupaj s prevodi, oblikoslovnimi analizami, slovarjem, dalje slikovnim materialom in kopico sekundarnega gradiva. Nekaj pozneje je izšel multimedijski komplet štirih zgoščenk, ki ga je izdala založba Yale University Press.

4. BTL (Bibliotheca Teubneriana Latina)

Vsaj tako odmevna kot CETEDOC-ova zbirka CLCLT-5 je tudi zbirka BTL, *Bibliotheca Teubneriana Latina* oz. *Bibliotheca scriptorum Romanorum Teubneriana*. Namen zbirke, ki si jo je zamislila založba Teubner, je bil ponuditi novo, elektronsko inačico znamenitih izdaj latinskih besedil (ta so desetletja izhajala v zbirki Teubner, ki je veljala za najboljšo zbirko kritičnih izdaj nasploh in je imela na tem področju največ izkušenj), ki bi študentom in raziskovalcem antike olajšala študij in znanstveno-strokovno delo. Program za delo z zbirko, ki je vključen na zgoščenko, je razvil CETEDOC; gre za isti program, ki so ga uporabili tudi pri zbirki CLCLT. Prva zgoščenka (BTL 1) je ponudila kompletna besedila (brez uvodov in kritičnega aparata) vseh standardnih izdaj (*editiones maiores*) približno 500 del, ki časovno obsegajo obdobje med ok. 250 pr. Kr. do ok. 500 po Kr., od Livija Andronika (oz. fragmentov njegovih del, ohranjenih pri drugih piscih) do Marcijana Kapele. Ob izdaji zbirke l. 1999 sta bili napovedani še dve izpopolnjeni verziji, ki bi obsegali več kot 700 del; šlo naj bi za vsa dela, ki so pri Teubnerju izšla do l. 1997, in sicer dela, ki so pošla in pa standardne izdaje iz 19. in zgodnjega 20. stoletja, ki niso bile posodobljene ali nadomeščene z novimi (npr. Vergilij v izdaji, ki jo je v letih 1894–1895 oskrbel Otto Ribbeck). Vendar pa je bila izdaja BTL 1 labodji spev založbe Teubner, ki je kmalu zatem šla v stečaj. Program starinoslovja je prevzela in delo nadaljevala založba Saur (Saur-Verlag), ki je l. 2002 poskrbela za izdajo druge, izpopolnjene verzije: BTL 2.

BTL 1 in BTL 2 sta ob CLCLT za filološko stroko najaktualnejša in v zadnjih petih letih tudi najbolj uporabljana zbira elektronskih besedil, saj veljajo vključene izdaje besedil za najmerodajnejše. Ta besedila veljajo danes za standard pri preva-

janju in so merodajna za uporabo pri pouku na vseh ravneh. Vendar pa kljub temu, da gre za besedilno najboljše in najbolj preverjene izdaje, tudi tukaj manjka eden najpomembnejših segmentov kritične izdaje: kritični aparat.

Vsi našteti projekti oz. besedila v njih imajo eno skupno točko: preverjena in povzeta so po najbolj merodajnih kritičnih izdajah, vendar so brez kritičnega aparata, ki pa je za filološko stroko zaradi specifik preoddaje antičnih besedil in zaradi razlik v ohranjenih verzijah besedil pri znanstvenem delu nujno potreben. Verjetno gre pri tem za zaščito finančnih interesov izdajateljskih hiš, kajti priprava kritične izdaje je dolgotrajen, strokovno težak in tudi finančno zahteven podvig. Kritične pripombe uporabnikov elektronskih zbirk glede izločanja kritičnega komentarja izdajateljji običajno zavračajo z utemeljitvijo, da naj bi glede na dejstvo, da so elektronska besedila povzeta in preverjena po najboljših edicijah, kritični komentar ne bil potreben.

Podobnih, vendar manjših besedilnih zbirk, elektronskih indeksov in referenc je še veliko. Naštejmo nekatere: *Biblioteca Iuris Antiqui* (viri, bibliografija in slovar antičnega prava; Libreria Editrice Torre 1994); *Past Masters* (filozofski teksti (tudi Platon in Aristotel) v grščini in angleščini; na voljo tudi na medmrežju; InteLex Corporation 1992); *Poesis* (latinska poezija od Enija vse tja do 16. stoletja; Zanichelli 1995); *Archive of Celtic-Latin Literature* (dopolnilo k CETEDOC; vsebuje latinska besedila »keltske« Evrope, nastala med letoma 400 in 1200 po Kr.; Brepols 1994 – CD 1); *In Principio* (*Incipit* indeks latinskih rokopisov; latinska besedila v rokopisu od začetkov pa tja do 1500 po Kr.; Brepols (Release 5, 1997); *Iter Italicum* (zbirka nekatalogiziranih rokopisov iz italijanskih in drugih knjižnic; verzija 1.0; E. J. Brill 1995); *Late Medieval Liturgical Offices* (indeks skoraj 15.000 liturgičnih opravil, 50.000 pesmi, 2000 rokopisov, starih cerkvenih pesmi in psalmov; Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies 1996); *L'annee philologique* (največja bibliografija za področje klasičnega starinoslovja; dostopna je na medmrežju).

Ena od izjem, ki pa prinaša poleg besedila tudi uvode, kritični aparat in kompletne indekse, je *Acta Sanctorum Database*, elektronska zbirka dokumentov, ki opisujejo življenja krščanskih svetnikov. Gre za elektronsko verzijo celotnega besedila zbirke *Acta Sanctorum*, ki je izhajala med leti 1643 in 1940; v 68 knjigah jo je izdala Société des Bollandistes v Antwerpnu in Bruslju. Zbirka je popolna za razliko od drugih dveh, ki sta izšli v Benetkah (1734–1760) in Parizu (1863–1870 (Palme)). Besedila so razvrščena glede na praznike posameznega svetnika. Gre za

kritične izdaje besedil, ki vključujejo: uvode z ustreznimi izdajateljskimi opombami in navodili, originalno besedilo, kritični aparat, indekse, referenčne številke latinske hagiografske knjižnice (*Bibliotheca Hagiographica Latina*), bistvene znanstveno-strokovne reference ipd. Spletna stran ponuja poleg pregledovanja besedil tudi sočasno in navzkrižno iskanje po *Acta Sanctorum Database* in *Patrologia Latina Database*. Kot pripomoček je dodan Niermeyerjev slovar srednjeveške latinščine (*Mediae Latinitatis Lexicon Minus*). Zbirka je dokončno kompletirana in se ne dopolnjuje.

Ob tem velja omeniti še en omejujoči dejavnik glede uporabe elektronskih zbirk besedil: to je njihova visoka cena.⁴

In kakšno je stanje v Sloveniji?

Čeprav ima klasična filologija kot veda izjemno bogato tradicijo znanstveno-kritičnih edicij, je na Slovenskem izšlo le malo del, ki bi jih lahko (vsaj pogojno) označili kot znanstvenokritična. Nekateri prevodi sicer delno izpolnjujejo osnovni pogoj kritične edicije (gre za prevode, ki vzporedno prinašajo originalno besedilo in prevod), vendar to še zdaleč ne dosega visokih meril, ki so jih filologi postavili za izdajanje antičnih besedil. Znanstvenokritičnih izdaj, ki bi bile plod domače stroke, nimamo; pri delu z besedili se domači strokovnjaki naslanjajo na tuje izdaje. Stroka se srečuje z enakim glavnim problemom kot se je – pričevanj o tem je kar nekaj – pred 100 leti: to je finančni vidik. Gre za majhen trg z malo povpraševanja po tovrstni literaturi, kar pa je v neskladju z načeli sodobnega knjigotrštva. Ob

⁴ Za ilustracijo navedimo nekaj primerov:

Brepols Publishers (izdaje besedil in bibliografij na zgoščenkah):

- **Cetedoc Library of Christian Latin Texts 5 (2002)** – posamezniki: 1609 US\$ / 1238 EUR; inštitucije: 6435 US\$ / 4950 EUR; sočasna uporaba več uporabnikov na omrežju: 1 uporabnik 293 US\$ / 225 EUR; 2–3 uporabniki 884 US\$ / 680 EUR; 4–6 uporabnikov 1469 US\$ / 1130 EUR
- **Thesaurus Formarum: Cetedoc Index of Latin Forms (1999)** – posamezniki: 643 US\$ / 495 EUR; inštitucije: 2405 US\$ / 1850 EUR; sočasna uporaba več uporabnikov na omrežju: 1 uporabnik 129 US\$ / 99 EUR; 2–3 uporabniki: 399 US\$ / 307 EUR; 4–6 uporabnikov: 670 US\$ / 515 EUR
- **Aristoteles Latinus Database 1 (2003)** – posamezniki: 708 US\$ / 545 EUR; inštitucije: 1609 US\$ / 1238 EUR; sočasna uporaba več uporabnikov na omrežju: 1 uporabnik 129 US\$ / 99 EUR; 2–3 uporabniki 322 US\$ / 248 EUR; 4–6 uporabnikov 580 US\$ / 446 EUR

tem velja omeniti tudi kadrovski problem, kajti trenutno ni nikogar, ki bi se posebej specializiral za tekstno kritiko. Ob vsem, kar trenutno v elektronski obliki ponujata tržišče in svetovni splet, se zastavlja vprašanje potrebe po tovrstnih edicijah. Ob morebitnem povzemanju besedil za izdajo v elektronski obliki se seveda vedno znova nujno zastavlja tudi vprašanje avtorskih pravic. Na področju izdajanja antičnih besedil ima ostala Evropa, zlasti zahodna, bogatejše vire. Nedvomno pa bi se ob natančnem pretresu rokopisne in knjižnične ostaline srednjega veka (rokopisi, kodeksi, besedila) pri nas našlo marsikaj zanimivega za izdajo tako za domače potrebe kakor tudi za širši evropski prostor. Zlasti veliko možnosti je na področju srednjeveške latinizacije, torej izdajanja srednjeveških besedil, tako verskih kot posvetnih, kjer tudi v evropskem prostoru zija še velika vrzel; na tem področju bi bilo mogoče storiti marsikaj, še zlasti zato, ker lahko iz naše kulturne dediščine ponudimo precej izvirnega, novega, dragocenega. Naj tu omenim nekatere unikatne rokopisne dokumente, kot denimo rokopise iz Bistre, pa številna druga posvetna in nabožna besedila v rokopisni ali tiskani obliki, nato razne zapuščine naših literatov, šolnikov, filologov idr. Naj za primer navedem nekaj besedil iz rokopisne zapuščine, ki jo hrani Rokopisni oddelek NUK: nikoli izšli *Grški besednjak* Rajka Peruška (Ms 1415, I, 4); *Dictionarium latino-carniolanum* Matije Kastelca (Ms 169); Glareanov latinski prevod Iliade (Ms 197); nikoli izšla komentarja k življenjepisu Kornelija Nepota in *Galski vojni* Julija Cezarja, ki ju je pripravil Lavoslav Koprivšek (Ms 1220) in še marsikaj drugega. Nedvomno bi bilo smiselno poskrbeti za tovrstne izdaje na najboljši možni način in v najpopolnejši obliki: z ustreznim uvodom, besedilom v transkripciji, (morebitni) transliteraciji, z morebitnimi popravki in izboljšavami, prevodom, opombami in tudi slikovnim mate-

- **In Principio: Incipit Index of Latin Texts 10 (2003)** – osnovna cena: 7722 US\$ / 5940 EUR; sočasna uporaba več uporabnikov na omrežju: 1 uporabnik 192 US\$ / 148 EUR; 2–3 uporabniki 573 US\$ / 441 EUR; 4–6 uporabnikov 940 US\$ / 723 EUR
- **Archive of Celtic–Latin Literature 1 (1994)** – posamezniki: 643 US\$ / 495 EUR; institucije: 1158 US\$ / 891 EUR; sočasna uporaba več uporabnikov na omrežju: 1 uporabnik 103 US\$ / 79 EUR; 2–3 uporabniki 321 US\$ / 247 EUR; 4–6 uporabnikov 541 US\$ / 416 EUR
- **Ut per litteras apostolicas ... Papal Letters 1 (2001)** – osnovna cena: 1931 US\$ / 1485 EUR; sočasna uporaba več uporabnikov na omrežju: 1 uporabnik 129 US\$ / 99 EUR; 2–3 uporabniki 321 US\$ / 247 EUR; 4–6 uporabnikov 580 US\$ / 446 EUR
- **SAUR's World Bibliographies on CD-ROM**
- **Latin Bibliography from the 15th century to 1999**: 2166 US\$ / 1733 EUR; licence zaomrežno uporabo: 2–4 uporabniki (LAN) 150%; 5–10 uporabnikov (LAN) 200%; 11–25 uporabnikov (LAN) 250%; 26–75 uporabnikov (LAN) 300%.

rialom (slika obdelanega teksta). Če odmislimo finančne in administrativne vidike takšnega projekta, bi bilo mogoče ponuditi marsikaj zanimivega, dragocen pa bi bil tudi zaradi skupinskega interdisciplinarnega dela, saj bi pristop terjal sodelovanje več strok od filologov naprej, zlasti pa združitev pod okriljem krovne inštitucije, kot je npr. SAZU.

Critical Editions of Texts in Classical Philology

MATEJ HRIBERŠEK, Ljubljana

Classical philology has a long and rich tradition of editing ancient texts, with rigorous rules that have now been in use for almost two centuries. A critical edition does not consist of the text alone; the specific means by which ancient texts have been handed down (in manuscripts, palimpsests and codices, often in differing versions) make a precise critical apparatus a prerequisite for scholarly work, and thus an integral part of any critical edition. Since editors' readings and interpretations differ, a critical apparatus lists the suggested text variants of all the doubtful passages, enabling the user to evaluate the editor's choice, accept or reject it on the basis of his own reading and interpretation, and possibly select another. The preparation of a critical edition is thus considerably delayed by the diffusion of the manuscript material, with variant manuscripts of a single text often found in different parts of Europe. Online critical editions are not available as yet: there are several websites offering reliable texts, taken from and checked against the most recent critical editions, but not the editions themselves with their full critical apparatus, since these still represent a lucrative publishing business. The leading publishers in this field are giant enterprises such as the Teubner Verlag (Germany) and the Oxford University Press (Great Britain). Many definitive editions of ancient texts, however, are available on CDs, e.g. the BTL (*Bibliotheca Teubneriana Latina*). The latter brings together all the critical editions of Latin texts as published by Teubner, the best known publishing house dealing with texts from classical philology.

But although classical philology as a discipline boasts an extremely rich tradition of critical editions, there have been few Slovenian specimens which could qualify as such, even by less rigorous standards. Certain translations, primarily those complemented by parallel original texts, do meet some of the basic criteria, but the high standards for ancient text editions as set by philologists remain out of reach. In short, Slovenian scholarship has produced no critical editions, and has to resort to foreign ones.

Zgodovinske edicije virov in elektronski mediji

DARJA MIHELIČ, Ljubljana

Računalniški programi omogočajo postavitev, obdelavo in oblikovanje izgleda zgodovinskega vira za tisk, doslednost in usklajenost pri zapisovanju tipiziranih zapisov, sestavo seznamov in tabel k objavi. Računalnik lahko služi v informativne namene. Digitalizirane zbirke fotografij izvornih besedil nadomeščajo mikrofилme in klasične fotografije ali skenirane posnetke in nudijo nove raziskovalne možnosti. Tiskane objave izvirkov pa so tradicionalno (dolgo) trajne, čemur hitri razvoj računalniške tehnologije zdaj ni prilagojen.

Odnos raziskovalcev do edicij virov

OBJAVA IZVIRNEGA (ROKO)PISNEGA gradiva je med raziskovalci humanističnih ved deležna različne pozornosti in neenotne naklonjenosti. Medtem ko so mnogi med njimi do takih izdaj neopredeljeni, so jim neredki – zlasti tisti, ki gradijo svoje raziskave na virih – izrazito naklonjeni; najdejo pa se tudi »strokovnjaki«, ki se jim zdijo tovrstne objave odveč.

Koristi edicij virov

Ob pomenu znanstvenokritične izdaje, ki na izvedenski način predstavlja in razlaga besedilo in odpira pot nadaljnjim raziskavam, je njena vloga tudi povsem praktična. Z objavo je (roko)pisni unikat izvirnika razmnožen v več sto izvodov. Objava olajša dostopnost in omogoča hkratni študij zapisov večjemu številu raziskovalcev; odpravlja potrebo, da bi bil dragoceni izvorni zapis izpostavljen (pre)pogosti uporabi; podatki iz njega se bodo ohranili tudi v primeru, če bi propadel, se izgubil ali uničil. Tiskane objave rokopisov prihranjajo raziskovalcem čas in denar: za študij zapisa jim ni več potrebno obiskovati bolj ali manj oddaljenega arhiva ali knjižnice, ki rokopis hrani, niso več odvisni od uradnih ur arhivske ali knjižnične čitalnice, ni jim treba izgubljeti časa z zamudnim razvozlanjem težko berljivih rokopisov.

Sistem pomagal k objavi zapisa od uvodnih študij in komentarjev, prek povzetkov v sodobnem jeziku in razlag tujejezičnih vsebin, imenskih in stvarnih seznamov, slovarjev ter raznovrstnih pojasnil omogoča raziskovalcu hitro orientacijo v objavljenem gradivu.

(Roko)pisni zgodovinski viri

Zgodovinski vir¹ v ožjem smislu je zapis na mehkem ali polmehkem materialu: voščeni tablici, papirusu, pergamentu, papirju. Obdobja pred splošno razširitvijo tiska osvetljuje zlasti rokopisno gradivo, kasnejša pa v veliki meri tiskano (npr. zakonodajni akti, strokovna glasila raznih združenj, tedensko in dnevno časopisje). V zvezi z edicijami virov so v ospredju predvsem rokopisi. Zelo poenostavljeno moremo za starejša obdobja med njimi po obliki razlikovati predvsem listine in sešitke.²

Pri listini gre za samostojen zapis različne pravne vsebine, ki ima dokazilno veljavo. Glede na izdajatelja ločimo javne in zasebne, glede na vsebino pa poslovne in dokazilne listine. Kratka sporočila (*breve*) in pisma se po formalnih značilnostih razlikujejo od listin.

Sešitki so najraznovrstnejših vsebin. Med njimi srečamo mdr. raznovrstna pravna besedila, knjige s prepisi ali zaznamki povzetkov (izdanih, prejetih, izdelanih) pisem in listin, zgodovinopisna dela v prozi in verzih, življenjepise, poročila, ur-

¹ Zgodovinski viri so »vs a besedila in predmeti ali dejstva, iz katerih je mogoče pridobiti védenje o preteklosti«; so »vsota znanstveno uporabne tradicije, iz katere moremo z metodično razčlenitvijo črpati zgodovinsko znanje. Tako gradivo je po obsegu neizmerljivo, po vsebini izjemno pestro in različno vredno za zgodovinsko spoznanje.« Zgodovina upošteva v prvi vrsti vire, ki »so preostanek človekove dejavnosti in jih obravnava s svojimi pomožnimi zgodovinskimi vedami«. Konrad Fuchs, Heribert Raab (urednika), DTV Wörterbuch Geschichte, München ¹¹1998, 652–653.

² Zgodovinske vire moremo razlikovati na razne načine (npr. kot primarne in sekundarne); na splošno pa razlikujemo dve osnovni kategoriji: preostanke in izročilo. Preostanki so vse, kar je neposredno preostalo od dogodkov; viri, ki neposredno nenamerno in nehoté pričajo o dogajanju. K izročilu ali virom v ožjem smislu štejemo vse, kar se je ohranilo od dogodkov; dalje poročila ali vire, ki so nastali namerno po človeškem dojetanju dogajanja s ciljem »svetu in potomcem posredovati védenje o dogodkih«. Konrad Fuchs, Heribert Raab (urednika), DTV Wörterbuch Geschichte, München ¹¹1998, 652–653.

barje, fevdne, računske knjige, trgovske knjige, raznovrstne zapisnike; tudi matične knjige, davčni sezname, imênjnske knjige in dopolnila h katastrskim zemljevidom imajo obliko sešitkov.

Od novodobnih rokopisnih virov pritegujejo pozornost zgodovinarjev zlasti spomini, dnevniki, pisma ipd.

Katere vire objaviti?

Ob množici ohranjenega rokopisnega gradiva se zastavlja vprašanje evidentiranja in izbora tistih zapisov, ki so vredni in potrebni objave. Objavljanje virov za slovensko zgodovino in zavest, da se je treba tovrstnega dela lotiti načrtno in strokovno, segata že v začetek prejšnjega stoletja.³ Sistematična prizadevanja za organizacijo, popis, izbiro in objavljanje odbranega arhivskega gradiva, ki vsebuje pomembne podatke o naši preteklosti, so pri Slovencih sprožili načrti za študij slovenske gospodarske in družbene zgodovine v prvih letih po drugi svetovni vojni.

Viri, njihov izbor in objava so zavzemali bistveno mesto med nalogami slovenskega zgodovinarstva, ki jih je na V. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Gorici 1948 v svojem referatu izpostavil Milko Kos:⁴ »Povsod je potrebno delo na podlagi prvih in zanesljivih virov, njihova smotrna in pravilna izbira, obdelava in ocenitev; potem posamezne študije kot predpogoj sintetičnih obravnav in končnega občega prikaza. Na virih je pri vseh zastavljenih nalogah poseben poudarek. [...] Potrebno je, da naša zgodovinska znanost, v kolikor to doslej še ni bilo opravljeno:

1. spravi te in take vire v znanstveno evidenco, sestavi njihov seznam, jih po ohranjenih rokopisih opiše, navede na kratko njihovo vsebino in jih razporedi ter oceni po vrednosti in pomenu;

2. objavi te vire, v kolikor je objava potrebna, bodisi v celoti, delno ali le v izvlečku;

³ Tak pristop v zgodovinarstvu predstavlja vrsta zgodovinarjev, rojenih okrog srede 19. stoletja, prim. Bogo Grafenauer, Hinko Smrekar, Slovenski zgodovinarji, *Kronika* (Ljubljana), 28/1980, št. 1, 10–13.

⁴ Milko Kos, O nekaterih nalogah slovenskega zgodovinarstva, *Zgodovinski časopis* (Ljubljana), 2–3/1948–1949, 135–143.

3. obdela te vire glede na vsebino, vrednost in pomen, posebej pokaže na probleme, ki se na podlagi poznavanja teh virov dajo rešiti ali pa se znanost njihovih rešitvi more vsaj približati.«

Pomembne zasluge pri pobudah za načrtno evidentiranje, popisovanje in objavljanje popisov virov za slovensko zgodovino so imeli slovenski arhivarji. Objavljali so inventarje gradiva, ki ga hranijo naši arhivi. Vprašanja objavljanja arhivskega gradiva so načenjali na številnih posvetovanjih, kjer so sodelovali tudi eminentni slovenski zgodovinarji. Novembra in decembra 1969 ter januarja 1970 sta Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Arhivsko društvo Slovenije pripravila v prostorih Akademije tri posvete strokovnjakov, ki so obravnavali izdajanje virov za slovensko zgodovino. Na zadnjem od njih so prisotni pooblastili Sergija Vilfana in Jožeta Žontarja, naj pripravita osnutek programa izdaj virov za slovensko zgodovino. Osnutek, ki je bil dokončan konec aprila 1972, je bil konec junija razposlan v obravnavo. Septembra 1972 je posvetovanje o izdajanju virov, ki sta ga v prostorih Akademije pripravila Arhivsko društvo Slovenije in Sekcija za občo in narodno zgodovino Slovenske akademije znanosti in umetnosti, sprejelo program objavljanja virov za slovensko zgodovino. Program je kasneje izšel v drobni brošuri,⁵ ki v uvodu navaja še danes aktualne misli: »Posvetovanje [...] je ugotovilo, da spadajo kritične edicije pomembnih virov med zelo pomembne naloge naše znanosti. Take edicije so sicer večinoma namenjene le ožjemu krogu interesentov, imajo pa trajen pomen za znanost in so neobhodno oporišče zgodovinskemu znanstvenemu raziskavanju. Zato morajo tako Slovenska akademija znanosti in umetnosti kakor tudi Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, arhivi in druge zainteresirane ustanove posvetiti temu področju posebno pozornost. Pri tem morajo imeti pred očmi tako obsežnejše izdaje virov, ki bi izšle v posebnih publikacijah, kakor tudi izdaje manjših enot, za katere obstojé ali pa je treba ustvariti druge možnosti. Omenjene ustanove morajo omogočiti za to kvalificiranim znanstvenim delavcem, da posvetijo temu področju znaten del svojega dela, ter zagotoviti, da bo to delo primerno vrednoteno. Število znanstvenih delavcev v naših ustanovah, ki bi mogli delati na tem področju, je premajhno in ga je treba povečati; tudi je potrebno delavcem tehnično olajšati njihovo delo.«

⁵ Program edicij virov za slovensko zgodovino, Ljubljana 1972.

Kdo naj objavlja?

Posvet ni neposredno odgovoril na vprašanje, kdo naj bi bil zadolžen za tovrstne objave, kljub temu pa se je po 1972 delo za izdajanje virov za slovensko zgodovino – tudi mimo sprejetega programa, ki seveda ni (bil) zavezujoč – zelo razmahnilo. Med ustanovami, ki se na Slovenskem sistematično usmerjajo v poslanstvo objavljanja virov za starejšo slovensko zgodovino (do 19. stoletja), izstopajo inštituti Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti,⁶ dalje Arhiv Republike Slovenije,⁷ pokrajinski arhivi (zlasti Ljubljana,⁸ Maribor,⁹ Ptuj¹⁰), Inštitut za zgodovino Cerkev.¹¹ Tovrstne objave občasno izdajajo Slovenska matica, Nova revija, založba Obzorja,¹² dalje Mladinska knjiga,¹³ Slovensko bibliofilsko društvo, priložnostno pa tudi drugi izdajatelji. Posamezni avtorji tovrstnih objav virov pa delujejo na Filozofski in Teološki fakulteti v Ljubljani, na Pedagoški fakulteti v Mariboru in v Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem v Kopru.

(Ne)dorečenost pravil objavljanja

Glede konkretnega pristopa k objavljanju izvirkov na Slovenskem nimamo natančnih zavezujočih pravil.¹⁴ Na tem področju vlada precej neenotnosti. Izdajatelji

⁶ Ne gre le za Zgodovinski inštitut Milka Kosa, katerega sodelavci so prispevali več zvezkov v zbirko Viri za zgodovino Slovencev in v okviru katerega zdaj izhaja zbirka Thesaurus memoriae : Fontes, ampak tudi za Inštitut za umetnostno zgodovino Franceta Steleta, Inštitut za muzikologijo, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Filozofski inštitut in Inštitut za arheologijo.

⁷ Arhiv Republike Slovenije izdaja serije inventarjev, arhivske popise, kataloge, nudi gostoljubje publikaciji Viri, ki jo izdaja Arhivsko društvo Slovenije.

⁸ Zgodovinski Arhiv Ljubljana izdaja Gradivo in razprave ter kataloge. Pri njem je 1956–1968 izšlo 12 zvezkov Gradiva za zgodovino Ljubljane Boža Otorepa.

⁹ Pokrajinski arhiv Maribor izdaja inventarje, pri njem od 1975 izhaja Gradivo za zgodovino Maribora Jožeta Mlinariča (do 2004 je izšlo 29 zvezkov).

¹⁰ Pokrajinski arhiv Ptuj izdaja zbirko Viri.

¹¹ Pri inštitutu za zgodovino Cerkev izhaja revija Acta ecclesiastica Sloveniae, ki objavlja pomembne vire za področje cerkvene zgodovine.

¹² Ta založba se je znašla v finančnih težavah in je prenehala s svojo dejavnostjo.

¹³ Pri Mladinski knjigi je izhajala zbirka Monumenta litterarum Slovenicarum s faksimiliranimi izdajami nekaterih znamenitih del.

¹⁴ Več o tem: Darja Mihelič, Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov, Zgodovinski časopis (Ljubljana), 40/1986, št. 1–2, 117–140.

rešujejo edicijske probleme po lastnem preudarku, pogosto jih pri tem vodita značaj in vsebina izvirnika, ki ga želijo priobčiti. Več študij z načeli znanstvenokritičnih edicij zgodovinskih virov je bilo objavljenih v jugoslovanskem prostoru,¹⁵ čeprav se tudi tam enotna načela objavljajanja izvirnikov niso »prijela«.

Obseg in mesto objave sta odvisna od relevantnosti vsebine vira. Tiskane objave virov najdejo mesto v revijah in zbornikih ali v samostojnih monografijah.

Sestavni deli objave vira so običajno uvodni del, prepis in zaključni del. Uvaja jo uvodno poglavje, ki s historičnega stališča osvetljuje zgodovinski okvir dogodkov, omenjenih v objavljenem gradivu. Glede na vsebino in pomen objavljenega gradiva je to poglavje neredko zasnovano kot obsežna, tehtna razprava. Tu sta pojasnjena tudi namen edicije in značaj objavljenih virov. Naslednje poglavje daje arheografska pojasnila: opisuje izvirnik, analizira njegovo pisavo in pojasnjuje metodološka načela in sistem, po katerem je objava pripravljena. Če objava uporablja kratice za okrajšave tipiziranih delov besedila, ki se v izvirniku pogosto ponavljajo, uvodni del vključuje tudi seznam teh kratic. Zaključni del edicije vsebuje kazali osebnih in zemljepisnih imen, ki so včasih združena v enotnem seznamu, in pojmovni seznam, ki ga lahko dopolnjujejo posebni sezname v izvirniku omenjenih denarnih enot, mer ipd. Ti so včasih predmet posebnih študij o denarnih in merskih sistemih, ki so tudi del objave. Objava sešitka vsebuje kazalo objavljenih zapisov: za vsakega od njih navaja oznako strani v izvirniku, kjer je zapis, njegovo zaporedno številko v objavi, datum

¹⁵ Avtorji tovrstnih navodil so: Stjepan Antoljak, Publikovanje i rabota na arhivite, Pomošni istoriski nauki, Skopje 1966, 398–405; isti, Publikovanje arhivske građe, Pomošne istorijske nauke, Kraljevo 1971, 186–189; Krešimir Nemeth, Neki oblici rada i djelatnosti arhivskih ustanova, Arhivski vjesnik (Zagreb), 11–12/1968–1969, 389–403; Radovan Samardžić, Metodi priređivanja publikacija arhivske građe, Arhivski pregled (Beograd), 1/1969, 54–62; Miloš Milošević, Objavljanje arhivske građe, Arhivist (Beograd), 20/1970, št. 1–2, 3–18; isti, Načela izdavanja arhivske građe, Osnovni nacrt za rad Komisije za izradu načela jedinstvene metodologije za izdavanje arhivske građe, Kotor 1975; isti, Načela izdavanja arhivske građe, Arhivist (Beograd), 32/1982, št. 1–2, 225–257; isti, Objavljanje arhivske građe, Priručnik iz arhivistike, Zagreb 1977, 240–258; Vitomir Grbac, Neka metodološka izkustva u objavljivanju arhivske građe u Zborniku dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu Jugoslovenskih naroda, Arhivist (Beograd), 20/1970, št. 1–2, 19–31; Ivan Filipović, Načela naučno-kritičkog objavljivanja arhivskih dokumenata 1526–1848, Arhivski vjesnik (Zagreb), 15/1972, 127–211; Jakov Stipišić, Egdotika diplomatskih izvora u prošlosti i danas, Arhivski vjesnik (Zagreb), 15/1972, 85–125; isti, Egdotika diplomatskih izvora, Pomošne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb 1985, 171–174.

in kraj njegovega nastanka, oznako vsebine, včasih njegov povzetek v sodobnem jeziku in stran v objavi. Če ni že pojmovni seznam zasnovan kot slovar, so lahko manj znani izrazi izvirnika raztolmačeni posebej na koncu publikacije. Včasih vključuje publikacija tudi seznam za objavo pomembnih objavljenih virov in literature.

Med uvodnim in zaključnim delom je prepis. Vsak zapis je opremljen z naslovom, ki ga sestavljajo zaporedna številka objavljenega zapisa, datum, kraj in oznaka vsebine ali povzetek dokumenta v sodobnem jeziku. Sledi prevedba besedila v sodobno pisavo. Opremljena je z legendo, ki omenja tradicijo (kraj hrambe izvirnika, signaturo, stran v sešitku) in opis videza in posebnosti izvirnika, starejše objave in literaturo o njem. Legenda je včasih umeščena med opombe. Tekstološke opombe osvetljujejo posebnosti v pisavi in besedilu izvirnika, vsebinske pa nudijo komentar k vsebini zapisa.

Prevedba besedila v sodobno pisavo predstavlja največ problemov. Pri novoveških besedilih se pri transliteraciji uveljavljajo nekatere poenostavitve, pri starejših izvirnikih (do 1500) pa naj bi bilo teh čim manj. Izdajatelj bi moral tak izvirnik prepisati »doslovno« ali pa s podrobnimi uvodnimi pojasnili omogočiti uporabniku, da nedvoumno sklepa o vseh tančinah izvirnega zapisa. Vprašanja se porajajo pri (ne)razreševanju nekaterih izvirnih kratic, pri delitvi besed (včasih je posamezna beseda v izvirniku zapisana v dveh delih ali pa sta dve ali več besed zapisani skupaj), pri vpeljavi interpunkcije ter velikih začetnic. Izdajatelj lahko v objavi po lastni presoji ponazarja posebne znake (npr. križce, črte ipd.). Objave predvidevajo tudi uporabo oklepajev, ki imajo praviloma standarden pomen: okrogli ograjujejo prečrtane, oglati nečitljive dele besedila.

Elektronski medij in historična edicija vira

Za sklep se pomudimo še pri vprašanju, ali in kje moremo pri izdajah izvirnega pisnega gradiva iskati in najti pomoč v računalniku? Tovrstna vprašanja niso nova. Od 27. do 30. oktobra 1988 je bil npr. v Gradcu v Avstriji mednarodni simpozij Historische Edition und Computer.¹⁶ Za uporabo računalnika pri klasični (tiskani) objavi izvirnika lahko ponovimo tedanje ugotovitve: računalniški programi omo-

¹⁶ Darja Mihelič, Vinko Rajšp, Mednarodni simpozij »Historische Edition und Computer«, Karl–Franzens–Universität, Institut für Germanistik (Gradec, 26.–30. oktober 1988), Zgodovinski časopis (Ljubljana), 42/1988, št. 4, 593–594.

gočajo postavitev, obdelavo in oblikovanje videza besedila (za tisk), doslednost in usklajenost pri zapisovanju tipiziranih zapisov, sestavo pomagal – seznamov in tabel k objavi. Računalnik lahko služi v informativne namene za oblikovanje zbirk dokumentov, podatkov o virih in tistih iz njih (omembe krajev, oseb, stvari, izrazje, besedišče). Centralizacija zbirk podatkov iz izvirkov, pa tudi objav izvirkov v celoti bi omogočila razširitev uporabnosti teh podatkov v znanstvenoraziskovalne namene, pri čemer pa bi bilo potrebno poskrbeti za zaščito avtorstva.

Nove možnosti nudijo v današnjem času zlasti digitalizirane zbirke fotografij izvirkov besedil, ki nadomeščajo mikrofilme in klasične fotografije ali skenirane posnetke; na računalniškem ekranu je slabó vidna mesta rokopisa mogoče razbrati z uporabo posebne obdelave. Uporabnik se lahko s tem tehničnim pomagalom sam prepriča o značilnostih izvirkov in na lastni delovni mizi primerja izvirk z morebitno objavo.

Kljub napredkom tehnike sama kot zgodovinarica in uporabnica pisnih izvirkov dajem prednost tiskani objavi izvirkov pred elektronsko. Zaupam njeni tradicionalni (dolgo)trajnosti – gre namreč za vrsto publikacije, ki ohranja svoj pomen na dolgi rok, čemur pa hitri razvoj računalniške tehnologije za zdaj ni prilagojen.

Editions of Historical Sources and the Electronic Media

DARJA MIHELIČ, Ljubljana

The advantages of editions comprising original manuscript material are both scholarly and practical ones. On the one hand, the publications provide expert presentation and explanation of texts, thus paving the way for further research. On the other hand, a (hand)written authentic original is published in a number of copies, thus becoming more accessible and permitting simultaneous study to a larger number of researchers. The study of written records no longer requires visits to the archives or libraries, or the time-consuming reading of the manuscripts. A system of aids accompanying the publication facilitates orientation within the material.

A "historical source" in the narrower sense is a record of varying contents on a soft or semi-soft material (papyrus, parchment, paper). With the mass of preserved manuscripts, the question arises which records should be given priority in publication for the needs of a certain field.

A program for the publishing of sources relating to Slovenian history was adopted at a conference on source publishing organised by the Slovenian Academy of Sciences and Arts in 1972. Although the conference assigned no individual responsibility for such publications, this date marks the beginning of increased activity in the editing of Slovenian historical sources. The endeavours include a number of institutions and individuals; unfortunately, the lack of binding rules in regard to the publishing methods in Slovenia results in a lack of consistency.

Where and how can we seek assistance from the computer when editing original written material? Computer programs allow the typesetting, processing and graphic design of texts for print, ensure the consistency and uniformity of standardised records, and facilitate the composition of accompanying registers. The computer also offers the information required for preparing document and data bases, including the data provided on and extracted from sources. The centralisation of data collections extracted from the originals, as well as the publication of entire originals, would expand the applicability of the data for research purposes.

Still new possibilities have opened with the digitised collections of original text photographs, which are replacing microfilms, classic photographs and scanned copies. With this technical tool, the users can examine the characteristics of the original by themselves, comparing them with the form of the potential publication. Despite the progress of technology, however, I myself give priority to the printed publication of sources over the electronic one. I trust its traditional longevity, to which the fast development of computer technology is not yet adjusted.

Slovenske ljudske pesmi (SLP) – sodobni znanstveni korpus

MARJETKA GOLEŽ KAUCIČ, Ljubljana

Prispevek poskuša osvetliti najrazličnejše metodološke postopke pri izdajanju korpusa Slovenskih ljudskih pesmi (založba Slovenska matica: prve štiri knjige od leta 1970 do 1998), najpomembnejše znanstvene zbirke ljudskega pesemskega izročila na Slovenskem. Predstavlja razloge za njen nastanek, njeno vsebinsko strukturo in sistematizacijo redakcijskih načel. Poleg navedenega odpira še vprašanja o prednostih in slabostih prenosa edicije v elektronsko obliko.

Knjižna objava slovenskih ljudskih pesmi z napevi

Z BIRKA SLOVENSKE LJUDSKE PESMI je prva znanstvenokritična izdaja pesemskega gradiva, ki sledi sodobnim in kompleksnim znanstvenim postopkom folkloristike in literarne zgodovine, a je njena edicijska problematika še vedno predmet vsakokratne metodološke refleksije. Posebnost te izdaje je, da sledi načelom izdajanja vseh dosegljivih variant ljudskih pesmi, a ne z estetskega temveč z dokumentarno-vsebinskega vidika. Zato ta izdaja ni antologija izbranih besedil in melodij, temveč pregled vseh možnih različic posameznega tipa pesmi. Podlaga za njo je bila izdaja Slovenskih narodnih pesmi Karla Štreklja iz let 1895 do 1924, ki je obsegala štiri knjige in ji tako dala konceptualna, vsebinska in metodološka izhodišča. Čeprav je Štrekljeva zbirka še vedno temeljna in najpopolnejša zbirka ljudskih pesmi do sedaj, ima nekatere pomanjkljivosti, ki izhajajo iz historičnih praks in metodološkega gledanja na ljudsko pesem tistega časa. Največja pomanjkljivost je odsotnost melodij pesmi, kajti le tu in tam je v opombi pod varianto pesmi načrt melodije. Prav tako se Štrekelj v sklepnih besedah k posameznim skupinam pesmi ni imel na kaj opirati in sklicevati, zato so njegovi komentarji redki in večinoma filološki.

Zato je bilo leta 1964, ko je prišel iz Slovenske matice predlog za ponovno izdajo Štrekljeve zbirke, predlagano, da je po tridesetih letih dela v Glasbenarodopisnem inštitutu, usmerjenega na izdajo ljudskih pesmi z napevi, čas, da se izda

nova znanstvena izdaja z novim edicijskim konceptom. Uredniki, ki so zasnovali ta koncept, so bili Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar in Valens Vodušek. V svojem uvodu so opozorili na to, da so razločki med Štrekljevo zbirko in to izdajo zaradi časovne oddaljenosti veliki, da bo v izdajo vključeno starejše gradivo, ki ga Štrekelj ni imel, in novejše gradivo, nabrano mimo Štreklja ali že po njegovi smrti.

To izdajo še danes podpirajo štirje stebri slovenskega ljudskega pesemskega gradiva:

- a) Štrekljeva zbirka (Štrekljeva in Glonarjeva zapuščina);
- b) starejši zapisi, ki jih Štrekelj ni imel (npr. Korytkov zbornik, Vrazovi zapisi);
- c) zbirka OSNP: Odbora za nabiranje narodnih pesmi, t. i. vseavstrijske akcije, ki bi imela za rezultat izdajo Ljudske pesmi v Avstriji in se je začela leta 1904, končala pa leta 1918, kar pomeni, da smo praznovali že 100-letnico te akcije. Slovenskemu odboru je načeloval Štrekelj, po njegovi smrti pa Murko. Zbirka obsega kar 13.000 pesmi z napevi in je še zdaj ena najpomembnejših zbirk za izdajo Slovenskih ljudskih pesmi – SLP;
- d) četrti steber pa je vse drugo gradivo, od rokopisnih in drugih zbirk različnih zbirateljev, rokopisnih pesmaric, zasebnih zbirk idr., ter obsežna zvočna zbirka terenskih posnetkov, ki je začela nastajati po letu 1955, in v novejšem času še zvočne zbirke zasebnih zbirateljev ali ustanov.

Tudi danes se držimo razvrstitve gradiva, splošnih načel pri objavi gradiva, načel pri objavi besedil in melodij, ki so zapisane v uvodu k prvi knjigi SLP, ki je izšla leta 1970¹, vendar jih nenehno dopolnjujemo in spreminjamo.² Pri razvrstitvi gradiva uporablja uredništvo SLP še Štrekljevo sistematično razvrstitev pesmi kot ogrodje, vendar delno že spreminja vrstni red. Takrat ni bilo (in še danes je ni) enotne mednarodne klasifikacije pesmi, obstaja le za pripovedne pesmi – balade.³ Vendar je vključitev pesmi iz novejšega časa in novega gradiva v prvih štirih knjigah zahtevala obsežne dopolnitve v klasifikaciji tekstnih tipov. V sam korpus pa bo potrebno uvrstiti tudi nove pesemske skupine: npr. vojaške pesmi, pesmi, ki so vezane na delo, in celo lirične rezijanske pesmi, ki so izjemna posebnost na Sloven-

¹ Slovenske ljudske pesmi I. Ur. Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Boris Merhar, Valens Vodušek. Ljubljana: Slovenska matica, 1970.

² Tako bomo verjetno skupino živalskih pesmi vendarle uvrstili med pripovedne, skupaj s šaljivimi, čeprav je bilo na začetku mišljeno, da bi jih uvrstili med svatbene.

³ Glej Kumer, Zmaga. Vsebinski tipi pripovednih pesmi/Typenindex slowenischer Erzähllieder. Ljubljana 1974.

skem. Pri klasifikaciji gradiva delno uporabljamo Štrekljev metodološki način, ki sloni na tematsko-vsebinskem in funkcionalnem načelu, vendar ga delno že spreminjamo, zato bomo v naslednjih knjigah uvrščali poskočnice kot enotno skupino ljubezenskih pesmi, prav tako pa bo treba drugače razvrščati otroške pesmi. Nekatere pesmi, ki jih je Štrekelj uvrstil npr. med pripovedne, so se kasneje ob terenskih posnetkih izkazale, da sodijo v drugo skupino, glede na vlogo, ki so jo imele. Tudi posamezne spojitive dveh različnih pesmi v eno samo (kontaminacija) so poseben problem, ki je danes rešljiv samo na podlagi terenskih raziskav.

Sistematska organizacija dela pri zbirki je naslednja:

1. Zbiranje, pregled gradiva, presnemavanje zvočnega gradiva na delovne kopije, transkribiranje melodij, transkribiranje besedil, analiza, vsebinsko razvrščanje pesemskih skupin, podskupin in tipov pesmi ter historično razvrščanje variant notraj enega tipa.

2. Posamezen zapis pesmi, tekstološka redakcija besedila, zapis pevčevih pripomb o pesmi.

3. Vsebinska in formalna analiza besedil posameznega tipa.

4. Znanstveni komentar posameznega tipa pesmi.

5. Pojasnila narečnih izrazov in seznam teoretične literature glede na tip pesmi.

6. Redakcija melodij, njihova analiza in etnomuzikološki komentar.

7. Notografiranje melodij.

8. Priprava vseh registrov, kazal in seznamov ter znanstveni uvod v posamezno knjigo ter angleški povzetki.

9. Priprava za tisk.

Izhajajoč iz zgoraj navedene in dobro premišljene sistematike dela uredniki in avtorji pri delu za SLP venomer udarjamo ob različne organizacijske in praktične čeri težav. Denimo:

A) Največ težav nam povzroča prva faza dela, izbor pesemskih skupin in tipov, zbiranje, popis in dokumentiranje gradiva, transkribiranje in vnos v posebne obrazce, ki še vedno poteka brez računalniške podpore in baze podatkov, ki je šele v nastajanju. Zato moramo besedila kasneje še vnesti v računalnik s posebno tipografijo besedil, medtem ko nam melodije kasneje, ko etnomuzikologi naredijo t. i. čistopis melodije (večinoma transponirane na g kot končni ton – tonus finalus), v računalniško obliko spravi notograf, saj je program za vpis melodij večinoma neprimeren, čeprav smo v zadnjem času odkrili primeren program za vnos notnih

zapisov, ki vendarle omogoča hitrejšo in neposrednejšo vpise melodije in hkrati besedila posamezne pesmi. Besedila vpisujemo kar tekstologi sami, ker jih sproti tudi redigiramo, to pa nam vzame veliko časa, saj so posamezni tipi zastopani s kar stopetdesetimi variantami. Najpogostejša težava je, da zaradi uredništva štirih različnih strokovnjakov kljub jasnim navodilom včasih prevlada subjektivizacija pred objektivizacijo, npr. nedoslednost pri zapisovanju krajev, ker se le-ti spreminjajo, pri starejših zapisih je zelo težko opredeliti čas zapisa, če ta ni naveden v rokopisu ali knjigi in je lahko le približen, in drugo.

B) METODOLOŠKI IN VSEBINSKI PROBLEMI REDAKCIJ BESEDIL IN MELODIJ. Najprej se nam postavlja vprašanje, katere pesmi sploh uvrstiti v zbirko, ali kar vse po vrsti, tudi fragmente? Koliko sme raziskovalec poseči v samo besedilo in melodijo posameznega zapisovalca? Kaj se zgodi, če je zapisovalec prenehal besedilo in kako to besedilo nato redakcijsko obdelati? Ali če je zapisovalec melodije le-to harmoniziral? Kako ohraniti narečne prvine posameznih pesmi, a jih narediti razumljive za knjižno občinstvo? Kaj se zgodi, če imamo več različnih transkripcij zvočnega posnetka, katero objaviti? Na ta vprašanja bolj ali manj uspešno odgovarjamo in jih rešujemo v vseh štirih knjigah, s pomočjo starih in glede na nova znanstvena spoznanja z uvedbo novih ter opustitvijo starih. Včasih je odločitev za t. i. globoko redakcijo besedila in melodije potrebna zaradi razumljivosti pesmi, včasih pa je prav opustitev globljih posegov v besedilo ali melodijo nujna, če želimo ohraniti posebnosti zgodovinskega zapisa pesmi.

C) ZNANSTVENI KOMENTARJI. Poseben problem so komentarji, saj ugotavljamo, da je v današnjem času že veliko obsežnih študij posameznih pesmi, vendar se znanstvena spoznanja spreminjajo, zato so včasih vsebinski in historični komentarji ob posameznih tipih pesmi premalo. Velikokrat komentarja sploh ni, če gre morda samo za en primer pesmi, pri kateri ni mogoče najti nobenih vsebinskih ali drugih podatkov. Posebno pomanjkljivi so etnomuzikološki komentarji, ker so mladi kolegi še premalo seznanjeni s komparativnim domačim in mednarodnim gradivom in je zato njihova analiza skromnejša od tekstološke. A tudi dobri tekstološki komentarji ne zahtevajo samo poglobljenega folklorističnega znanja, temveč marsikdaj tudi pregled zgodovinskih virov, literarnozgodovinsko vedenje, ponekod celo sociološko in pravno podlago. V novejšem času pa tudi znanja iz mitologije, psihologije, psihoanalize, če želimo poseči v duhovno-zgodovinsko strukturo pesmi in ne ostati samo na pozitivističnem površju. Prav tako pa je treba odpreti vse registre poznavanja mednarodnega gradiva, ki šele na tak način omogoča umestitev posamezne pesmi v pravi znanstveni okvir.

Prenos gradiva v elektronsko obliko

Čeprav smo o elektronski izdaji SLP razmišljali že na inštitutu, je konkreten poziv za izdajo SLP na spletu lansko leto prišel tudi z Oddelka za slovenistiko FF (dr. Bjelčevič in dr. Hladnik), kjer imajo z elektronskimi izdajami slovenske literature (besedil) dolgoletne izkušnje. Ponudili so nam, da bi s pomočjo študentke vnesli celotno knjigo Slovenske ljudske pesmi IV v elektronsko obliko in jo ponudili na spletu. Ideja je bila seveda toplo sprejeta. Najprej smo morali rešiti pravna vprašanja, in sicer dobiti dovoljenje direktorja ZRC SAZU in Slovenske matice kot založbe za objavo. Ko pa smo pregledovali gradivo na disketi, smo ugotovili, da to ni zadnja verzija, da bi bile potrebne korekture besedila, še posebej pa nas je odvrnilo od take elektronske objave, da naj bi objavili samo besedila brez melodij. S tem pa bi se ponovno vrnil v obdobje 19. stoletja, ko so objavljali le besedila ljudskih pesmi brez melodij kot njihovega bistvenega sestavnega dela. Zato bi bilo potrebno premisliti, na kakšen način bi se vendarle lotili prenosa znanstvenokritične objave ljudskih pesmi v elektronski medij. Najprej gre verjetno za kompatibilnost računalniških programov, saj se začno pojavljati težave že pri samem vpisu besedil in melodij pesmi. Ko smo začeli uporabljati računalniško tehniko, smo morali napraviti prav posebno tipografijo znakov besedila – od polglasnika do diftongov. Enako se je zgodilo s samo notografijo melodij, pri katerih vnos neposredno v računalnik še ni samoumevno dejstvo. Zato se zdi, da je elektronska oblika znanstvenokritične izdaje (npr. CD-rom ali knjiga na spletu) stvar prihodnosti, ki pa bi zahtevala specifično tehnološko znanje in bi morala biti zares uporabna.

Preden lahko sploh razmišljamo o elektronski objavi besedil in melodij ljudskih pesmi, moramo najprej ustvariti osnovne pogoje zanje.

Ob ponovnem premisleku se je izoblikovalo spoznanje, da sta za izdajo SLP na spletu potrebni temeljita vsebinska in tehnična predpriprava. Pri tem sta pomembna dva vidika: informatizacija in digitalizacija zbirk, zato se je v GNI že začel izvajati projekt multimedijske predstavitve⁴ slovenske kulturne dediščine z zasnovo digitalnega arhiva slovenskih ljudskih pesmi, in sicer najprej zbirke OSNP, temeljne zbirke izdaje SLP. Zato se je začela priprava na virtualni sprehod po različnih nivojih glasbenonarodopisnega gradiva. Gradivo (zbirke pesmi, fotografij in na zgodovinskih nosilcih posneti zvočni primeri) bodo z ustreznim modelom digi-

⁴ V Glasbenonarodopisnem inštitutu se izvaja projekt z naslovom Multimedijska predstavitev slovenske kulturne dediščine – študija uporabnikov.

talnega gradiva dostopne raziskovalcem in znanstvenikom z različnih področij, ki bodo želeli priti do informacij o posameznih pesmih. Brskali in iskali bodo po bazah podatkov, pregledovali notne zapise, poslušali zvočne posnetke, poizvedovali po dokumentih, tekstovnih datotekah in strokovnih komentarjih, ki se nanašajo na določeno pesem, pregledovali slikovne datoteke izvajalcev in informatorjev. Imeli bodo možnost uporabe aktivnih povezav, ki omogočajo predstavitev dela v več različnih formatih oziroma prehajanje med različnimi formati.

Tako bomo tudi uredniki SLP lažje sestavljali podobe posameznih tipov pesmi, lažje delali registre in kazala ter hitreje prehajali med informacijami za posamezno znanstvenokritično objavo gradiva. Toda eno je digitalizacija gradiva, drugo pa je elektronska izdaja komentiranega pesemskega gradiva.

Ko smo razmišljali o tem, katero komentirano gradivo bi bilo mogoče najbolj preprosto in relativno hitro izdati tudi v elektronskem mediju, smo ugotovili, da je SLP še najbolj kompleksno pripravljena edicija. A od ideje do realizacije je dolga pot.

1. Slabosti: Odpirali so se nekateri organizacijski, praktični, a tudi pravno-formalni problemi ter vprašanje, ali bo elektronska edicija res enaka knjižni in ali je prav z njo moč rešiti zgoraj navedene težave ali jih celo še bolj zaplesti. Prvi problem je vnašanje v računalnik, kdo bo vnašalec, kakšen program uporabiti, kakšna naj bo tehnična in računalniška podpora vnosom. S pravno-formalnega vidika pa se je izoblikovalo naslednje spoznanje: če že imamo knjigo v elektronski obliki, ali to pomeni, da bo ta tudi dostopna javnosti v celoti ali le delno, kajti potem nima smisla izdajati knjig, saj jih nihče ne bo kupoval, hkrati pa je s tem omogočeno prav vsem, da razpolagajo tudi z vsemi znanstvenimi podatki in celotnim gradivom. Pridobiti je seveda treba soglasje založnika knjige, da se ta lahko pojavi na spletu. Zato je prevladalo mnenje, da se razmišlja tako, da knjigo v celoti elektronsko obdelamo, na spletu pa naj bi bili le deli knjige (posamezni primeri, komentarji, registri in kazala), za ostalo gradivo pa se sprejme nekaj varoval, tako da so ostali podatki na voljo tistim, ki jih potrebujejo za nadaljnje znanstvene raziskave in se v ta namen oglasijo na inštitutu, kjer jim lahko pomagamo, da do njih pridejo.

2. Prednosti: Posebna prednost elektronske izdaje bi bila tudi v tem, da bi lahko hkrati, ko bi listali po besedilih, poslušali tudi posamezne melodije, kar bi omogočilo res celostno dožemanje ljudske pesmi kot sinkretične celote besedila in melodije. S tako elektronsko obliko bi omogočili dostop do pesmi tudi Slovencem po

svetu, pa tudi tujim raziskovalcem, ki iščejo mednarodno komparativno gradivo.⁵ Za objavo SLP v elektronski obliki nas torej čaka še kar nekaj miselnih in organizacijskih priprav, zato nima smisla hiteti. Morda bi bilo najbolje, da se izoblikuje projekt objave na spletu in se prijavi v financiranje. V prihodnosti bi tako omogočili hitrejše delo pri objavi korpusa, se izognili podvajanju dela ter omogočili dostop do pesmi čim širšemu krogu raziskovalcev različnih humanističnih strok in tudi tistim, ki raje listajo in berejo virtualno.

Namesto sklepa ponujam v presojo naslednji pripis:

Pripis

Ne glede na njegovo edicijsko obliko (knjižno ali elektronsko) SLP kot edina znanstvenokritična izdaja ljudskega pesemskega izročila v slovenskem znanstvenem prostoru ni pretirano cenjena. Čeprav vsebuje znanstvene komentarje, ki jih lahko uvrščamo med izvorne znanstvene članke, smo uredniki in avtorji v COBISSU navedeni kot sekundarni avtorji. Poleg tega pa nam očitajo še zamudništvo, ker knjige izhajajo v časovnih razmikih med pet do sedem let. Da seveda te zamude niso povezane samo z obsežnostjo gradiva, je bolj ali manj jasno. Povezane so predvsem z vrednotenjem zbirke, ki je del nacionalnega kanona, financerji in evalvatorji pa menijo, da gre za tretjerazredni zbornik z nekega vaškega posvetovanja, in te knjige tako tudi vrednotijo. Tako razvrednotenje pa nam seveda ne daje motivacije za trdo in kontinuirano delo. Da lahko preživimo, moramo slediti politiki financerja in pisati članke, le od naše predanosti ljudskemu izročilu in odgovornosti, ki jo čutimo, da tisto, kar smo od ljudi dobili, tudi vrnemo, pa je odvisno, da zbirka vendarle izhaja v manjših presledkih, kot je desetletje. Zato bi morali premisliti tudi o tem, kakšno vlogo znotraj slovenske kulturne dediščine naj bi korpus Slovenske ljudske pesmi imel v bodoče.

⁵ The North East Folklore Archive iz Aberdeena (Škotska) je na svetovni splet postavil zbirko terenskih posnetkov škotske ljudske glasbe, ki vključuje več kot sto trakov, ki so transkribirani in komentirani. Za poslušanje so dostopni izbrani zvočni primeri, sama spletna stran omogoča različne možnosti iskanja po imenih, naslovih, ključnih besedah ali po signaturah. Vsebuje še uvodne strani s komentarji o izvoru posameznih primerov ter opis zbirke. Uporabniku ni na voljo celotna zbirka, le posamezni primeri, če pa si želi ogledati celotno zbirko, pa se lahko, po predhodnem naročilu, dogovori o ogledu zbirke v zgoraj omenjenemu arhivu (www.nefa.net).

Slovenian Folk Songs – A Modern Scholarly Corpus

MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ, Ljubljana

The paper attempts to elucidate various methods adopted in editing the corpus of *Slovenian Folk Songs* (*Slovenske ljudske pesmi* or *SLP*; the first four volumes published by Slovenska matica between 1970 and 1998). This critical edition of sources and material is of the utmost importance not only to folkloristics and ethnology, but also to literary science, linguistics, musicology, and a number of other humanities disciplines. The author begins by explaining how and why the edition was produced in the first place. She discusses four incorporated pillars of Slovenian folk material, i.e. Štrekelj's collection (the estate of Štrekelj and Glonar), the records unavailable to Štrekelj, the collection of the OSNP (the Committee for the Collection of Slovenian Folk Songs – Odbor za nabiranje slovenskih narodnih pesmi), and the audio collection of field recordings dating back to 1955. She finds that the editors of the *SLP* observe the original arrangement of material, the general editorial principles, and the principles of editing texts and tunes as stated in the introduction to the first volume of the collection (1970), but with constant additions and revisions. The next issue to be discussed is the systemisation of work on an individual *SLP* volume, which is carried out collectively, from the initial gathering and surveying of the material to its preparation for publication.

Editing the texts and tunes of particular song types, the researchers (authors and editors) are faced with various methodological and content-based problems. These raise a number of questions, such as: which songs should be included in the first place – or should they all be included indiscriminately, even the fragments? How far may a researcher interfere with the text and tune as recorded? What happens if a text has been modified by its recorder, and how is it to be edited in that case? What are the most important content-based guidelines for annotating each song type?

The second part of the paper addresses the digitisation of the material, which has its advantages as well as disadvantages. The disadvantages are mostly technical – the issue of who is to enter the data, the compatibility between different computer programs, etc., while a prominent advantage is that browsing through the texts could be accompanied by listening to the tunes, thus permitting a holistic experience of the folk song as a fusion of text and melody. Moreover, the electronic form would make the songs accessible to the Slovenians abroad, as well as to foreign researchers seeking international comparative material. An on-line edition of the *SLP* would require a thorough preliminary preparation, both content-based and technical. The necessary informatisation and digitisation of the collections has already been launched with one of the institute's projects: a multimedia presentation of the Slovenian cultural heritage, which is to be carried out through founding a digital archive of Slovenian folk songs, starting with the OSNP collection as the corner-stone of the *SLP* corpus. The post-script reflects on the value of this edition to the Slovenian scholarly and cultural circles.

Znanstvenokritične izdaje tekstov ter pisnih in likovnih virov s področja umetnostne zgodovine

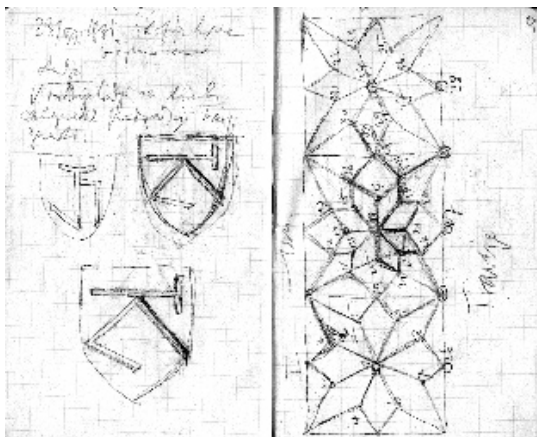
ANA LAVRIČ, Ljubljana

Prispevek, ki je zasnovan kot kompleksna predstavitev teme, na splošno opredeli besedila in vire, za objavo katerih je umetnostna zgodovina zainteresirana, ter z gledišča specifičnih potreb in pogledov stroke predstavi uveljavljena ekdotična načela. Podaja tudi nekaj konkretnih predlogov za prenos dokumentarnega in slikovnega gradiva v elektronski medij.

ZA PODROČJE UMETNOSTNE ZGODOVINE so zanimive znanstvenokritične izdaje tekstov in arhivskih virov, še zlasti pa objave likovnega gradiva. V referatu bom ta vsebinsko široki spekter gradiva zajela kompleksno, zato se bom posameznim vprašanjem le na kratko posvetila. Že na začetku naj omenim, da slovenska umetnostnozgodovinska stroka v elektronskem mediju še nima dosti pokazati, vse bolj pa spoznava, da se ji po tej poti odpirajo številne koristne možnosti. Prav zaradi olajšane dostopnosti gradiva, ki jo omogoča sodobna tehnologija, se namreč umetnostni zgodovinarji tudi na Slovenskem ob klasičnih vse bolj zavzemajo tudi za izdaje v elektronskem mediju.

Najprej pogledjmo, katera besedila so za umetnostnega zgodovinarja posebno sporočilna. Od tekstov prihajajo v poštevek različna monografska bodisi tiskana bodisi rokopisna dela, kot na primer historiografije, topografije, itinerariji, biografije umetnikov in mecenov, umetnostnoteoretski spisi in podobno, pri katerih se umetnostnozgodovinski interes večkrat prekriva z interesi drugih zgodovinskih disciplin. Od domačih avtorjev, ki so za našo stroko še posebno zanimivi, naj navedem vsaj Janeza Vajkarda Valvasorja ter Janeza Gregorja in Aleša Žigo Dolničarja.¹

¹ Objavo njihovih del si je naša umetnostna zgodovina že na začetku svoje poti zastavila kot temeljno nalogo.

Steletovi terenski zapiski (original), Umetnostnozgodovinski inštitut F. Steleta ZRC SAZU

Za ponatis oziroma faksimile starih tiskov se odločamo, kadar obstaja zanj dovolj širok interes bodisi stroke same bodisi tudi drugih humanističnih ved. Ker gre na našem področju v veliki meri za tujejezične tekste, se ponatisi za širšo rabo praviloma dopolnjujejo s prevodi. Umetnostni zgodovinarji so si sicer že večkrat zastavili vprašanje o potrebnosti slovenjenja strokovnih tekstov, vendar je nasproti tistim, ki so menili, da strokovnjakom zadošča original, prevladalo mišljenje, da je prevod koristen ne samo za splošno, ampak tudi za specialno rabo, še zlasti, kadar imamo opraviti z jezikovno zelo zahtevnimi starimi besedili, ki včasih celo za filologe predstavljajo kar trd oreh. Slovenjenje nekaterih tekstov pa ni pomembno le zato, da jih s tem približamo širšemu krogu bralcev, ampak se kaže v tem tudi simbolno dejanje nacionalne zavesti. Eno najodličnejših del te vrste je zagotovo Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske*, ki bi (bo), v celoti predstavljena v slovenščino, dvignila našo zgodovinsko zavest, dober prevod s komentarjem, pri katerem bi morali sodelovati strokovnjaki različnih humanističnih področij, med njimi tudi umetnostni zgodovinarji, pa bi (bo) postal na neki način originalu enakovreden »nacionalni spomenik«. Zagotovo bi bilo ob prevajanju *Slave*, ki že nekaj časa poteka, smiselno misliti tudi na njeno elektronsko izdajo.

Stari tiski so pogosto ohranjeni le v redkih in uporabnikom težko dosegljivih izvodih, zato se v takšnih primerih kot zelo pomanjkljiva pokaže izdaja, ki se omeji le na prevod dela in opusti ponatis originala, pa četudi je v prvi vrsti namenjena širši javnosti. Umetnostnozgodovinska stroka se zato zavzema za hkratno objavo izviri-

nika in prevoda, kar omogoča tako širšo rabo kot tudi znanstveno komparacijo. Iz navedenega razloga na primer pogrešamo izvirno besedilo pri *Cerkevem krajepis* Pavla Naldinija, ki je pred nekaj leti izšel le v slovenskem prevodu.²

Vsa dela, ki pritegujejo pozornost umetnostnih zgodovinarjev, pa seveda ob svojem času niso ugledala belega dne, mnoga so ostala v rokopisu. Takšna manuskrpna monografska dela moramo, če se odločimo za njihovo objavo, najprej ustrezno pripraviti, pri razbiranju besedila pa nam morejo biti v veliko pomoč sodobni digitalizirani posnetki originala. Da bi tovrstne objave zadostile standardom znanstvenokritičnih izdaj, morajo biti opremljene z obveznim kritičnim aparatom ter uvodno razlago z opisom manuskripta in edicijskih načel, ki so bila upoštevana pri tekstovni obdelavi. Urednik – umetnostni zgodovinar se pri tej običajno ravna po načelih ekdotike, kakršna splošno veljajo za transkripcijo historičnih besedil, upošteva jezik in starost zapisa, vrsto vira in namembnost izdaje.³ Seveda se kljub splošnim napotkom redno znajde pred dilemo, kako daleč naj gre pri popravkih pisnih in pravopisnih nedoslednosti.⁴ Primeren način za edicijo išče ob gradivu, ki ga obdeluje. Usmerja ga torej predvsem praksa, določene izkušnje posameznikov pa se potem v stroki tudi splošneje uveljavljajo, čeprav s tem še ne postanejo obvezujoče. Podobno kakor dru-

² Paolo Naldini, *Cerkevni krajepisi ali opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper*, Benetke 1700 / Koper 2001 (Knjižnica Annales Majora).

³ Osnovne napotke za objavo virov so podali zgodovinarji in filologi. Od zgodovinarjev je pri nas problematiko publiciranja historičnih tekstov najizčrpejše predstavila Darja Mihelič (Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov, *Zgodovinski časopis*, 40, 1986, str. 117–140), priporočila za izdajanje zgodnjenovoveških besedil, ki so jih v reviji *Archiv für Reformationsgeschichte* (1981) objavili nemški zgodovinarji z namenom, da bi prispevali k poenotenju izdajanja virov za novejšo nemško zgodovino, pa je v prevodu predstavil France Baraga (Prevod priporočil za izdajanje zgodnjenovoveških besedil, v: Damjan Hančič, *Konstitucije klaris v Mekinjah in Škofji Loki*, Ljubljana 2001 (Acta Ecclesiastica Sloveniae, 23), str. 385–392, z dodatno literaturo o ekdotiki).

⁴ Prim. Jože Plečnik – Jan Kot ra. *Dopisovanje 1897–1921* (ur. Damjan Prelovšek), Ljubljana 2004 (Opera Instituti Artis Historiae), str. 10. Kot primer naj še navedem, da se je umetnostnozgodovinska redakcija Dolničarjeve *Zgodovine ljubljanske stolne cerkve* za dolgo zaustavila prav zaradi razčiščevanja metodoloških principov za pripravo kritične izdaje omenjenega teksta, čeprav so sodružniki že leta 1949 načelno sklenili, naj prepis vestno sledi originalnemu zapisu z njegovimi posebnostmi in interpunkcijami, okrajšave naj se tiskajo razrešene, očitvidne napake pa odpravijo (Ana Lavrič, Janez Gregor Dolničar in njegova Zgodovina ljubljanske stolne cerkve, v: Janez Gregor Dolničar, *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis, Labaci 1701–1714 / Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, Ljubljana 2003, str. 13–14).

ge stroke seveda tudi umetnostna zgodovina pri pripravi besedil sledi svojim specifičnim potrebam in pogledom, posebnim zahtevam pa zadosti tudi v komentarju. Značilno zanjo je predvsem, da želi biti čimbolj zvesta izvirniku in tako tudi v kritičnem prepisu skuša ohranjati avtorjev slog. Umetnostnozgodovinske edicije se zato z različnimi sredstvi, na primer s pogostejšo rabo velikih začetnic, okrajšav, naglasnih znamenj ipd., skušajo vizualno približati avtentičnemu slogu, ki bi se sicer v suhoparnem poenotenem besedilu, prilagojenem sodobnemu načinu pisanja ter interpunkciji, popolnoma izgubil. Ker pa originalni slog rokopisa najverneje podaja le faksimile, naj bi le-ta spremljal izdaje zgodovinsko zelo pomembnih, paleografsko posebno zahtevnih ali pa kaligrafsko izjemnih besedil, za njihovo podrobnejšo nadaljnjo obdelavo pa naj bi bil dostopen tudi v digitalni obliki. Širša razprava o tekstualnih standardih bi preseгла okvir tega referata, zaradi neenotnosti, ki vlada na tem področju, pa bi bil zaželen še poseben, zgolj na ekdotiko osredotočen posvet.

Tudi pri objavah tujejezičnih manuskriptov se znajdemo pred dilemo: prevod – da ali ne. Resda je prvi namen takih edicij priobčitev izvirnika, iz zgoraj navedenih razlogov pa je potreben ali vsaj koristen tudi prevod. Ob tem se nam zastavlja še vprašanje, kakšna naj bo njuna razvrstitev, tu pa zadenemo seveda na tehnične probleme. Za uporabnika najpriročajša je postavitve izvirnika in prevoda drugega ob drugem, a takšna jukstapozicija celo pri sodobni računalniški obdelavi tekstov zaradi tehničnih ovir pri usklajevanju strani pogostokrat ni mogoča in ju je zato potrebno razvrstiti drugega za drugim ali pa najti kako drugo rešitev. Kar idealno rešen primer vzporednega navajanja originalnega in prevodnega teksta je na primer *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma*.⁵ Dolničarjeva *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* je zaradi vmesnih risb in precejšnje dolžinske razlike med latinskim in slovenskim besedilom terjala njuno zaporedno postavitve.⁶ Pri *Letopisu ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove* pa se je urednik tako zelo potrudil za usklajenost prevoda z izvirnikom, da se, čeprav sta izšla vsak v svoji knjigi, po straneh popolnoma ujemata, deloma resda na škodo estetskega videza.⁷ Naj ome-

⁵ *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, I.–II. (ur. Lojze Gostiša), Ljubljana 2001.

⁶ Janez Gregor Dolničar, *Historia Cathedralis Ecclesiae Labacensis*, Labaci 1701–1714 / *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve* (ur. Ana Lavrič), Ljubljana 2003 (Opera Instituti Artis Historiae).

⁷ *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)* (ur. France Baraga), Ljubljana 2002; *Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)* (ur. France Baraga), Ljubljana 2003. Da bi uskladil paginacijo izvirnega besedila in prevoda, je urednik spremijal razmike med vrsticami, zato so nekatere strani zelo goste, druge redke, kar sicer kviri vizualni vtis, za uporabnika pa je zelo priročno.

nim tudi to, da utegne biti pri tujejezičnih manuskriptih še bolj kot pri starih tiskih problematično, če se izdajatelj odloči le za natis prevoda, opusti pa objavo izvirnika, saj je tako močno otežena verifikacija besedila, ki je v tem primeru vezana na – ponavadi edini – rokopisni izvod. Originalni tekst pogrešamo zlasti, kadar gre za temeljna dela, pri katerih je nujno tudi neposredno poznavanje avtorjevega besedila. Tako je na primer z Dolničarjevo *Ljubljansko kroniko* (*Annales Urbis Labacensis*), ki jo je Viktor Steska objavil le v prevodu,⁸ in tudi pri *Popotnih dnevnikih* Paola Santoninija, ki so izšli v prevodu Primoža Simonitija, bi bil hkratni ponatis izvirnika zahtevnejšemu bralcu zares dobrodošel dodatek.⁹

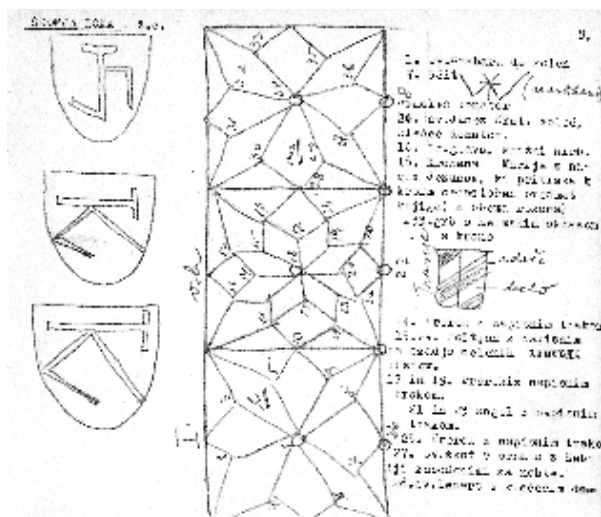
Standardi za objavo rokopisnih monografij veljajo tudi za publiciranje arhivskih dokumentov. Pod določenim vidikom izdelan izbor dokumentov oziroma njihovih najvažnejših delov ali pa en sam obsežnejši vir, ki ga zaradi velikega pomena za stroko objavljamo v celoti, mora biti tekstovno obdelan po enotnih kriterijih. Ker so znanstvenokritične izdaje tovrstnih arhivskih virov večinoma namenjene ožjemu krogu strokovnjakov, se njihova vsebina običajno predstavi le v slovenskih regestih ali na kratko povzame v uvodni razlagi, celoten prevod pa doda le v primerih, ko se zaradi širše namembnosti besedila to zdi smiselno. Tak primer, ki presega ožji interes stroke, je denimo Plečnikova korespondenca s Kotěro, ki jo je v izvorniku in prevodu celotnega besedila pred kratkim objavil Damjan Prelovšek. Prepis je opremil tudi z reprodukcijami izbranih pisem, da bi predstavil Plečnikove skice in njegovo značilno osebno kaligrafijo.¹⁰ Znanstvenokritične izdaje virov so nujna podlaga za nadaljnje raziskovalno delo, vendar se v stroki vse bolj uveljavlja praksa, da se arhivski viri publicirajo kot integralni del razprav za verifikacijo tam podanih ugotovitev. Pri objavi arhivskih dokumentov umetnostna zgodovina običajno vztraja pri avtentičnem ali t. i. diplomatskem prepisu.

Izmed dokumentarnega gradiva, ki nam je na voljo, bi bil prenos v elektronski medij zaželen in potreben zlasti za Steletove terenske zapiske, ker predstavljajo enega temeljnih virov naše vede in bi na svetovnem spletu postali dostopnejši za uporabnike, medtem ko njihova knjižna izdaja nikakor ne bi bila smiselna. Na spletu bi jih bilo tudi najlažje kompletirati, saj jih hranimo na dveh lokacijah, in sicer v Umetnostnozgodovinskem inštitutu ZRC SAZU ter na Upravi za kulturno dediščino.

⁸ Viktor Steska, Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, 11, 1901, str. 18–32, 69–97, 141–186.

⁹ Paolo Santonino, *Popotni dnevnik 1485–1487*, Celovec–Dunaj–Ljubljana 1991. Čeprav je izdaja poljudna, je škoda, da ni kompletna, torej z originalnim besedilom vred.

¹⁰ Jože Plečnik – Jan Kotěra (op. 4).

Stoletovi terenski zapiski (prepis), Umetnostnozgodovinski inštitut F. Steleta ZRC SAZU

Tako bi stroka kot dopolnitev registrov premične in nepremične kulturne dediščine odprla za široki krog uporabnikov enega najpomembnejših fondov dokumentacije naše spomeniške posesti.¹¹ V elektronskem mediju bi bilo omenjeno gradivo, tretirano sicer kot poseben korpus, mogoče dopolnjevati še s komplementarnim, denimo s terenskimi zapiski Steletovih konservatorskih naslednikov in s podobnim dokumentarnim materialom. Zaradi možnosti nenehnega dopolnjevanja in popravkov bi bila objava na spletu zelo prikladna tudi za določena leksikalna dela, tako na primer za podatkovno bazo o umetnikih, ki jo za prihodnost načrtuje Umetnostnozgodovinski inštitut.¹²

Poleg pisnega je za umetnostno zgodovino še prav posebno dragoceno slikovno gradivo. Primarni vir našega raziskovanja so namreč umetnostni spome-

¹¹ Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta je po zaključku posvetovanja na temo znanstvenokritičnih izdaj že začel pripravljati prenos Steletovih terenskih zapiskov v elektronski medij.

¹² Projekt računalniške baze o umetnikih v okviru Umetnostnozgodovinskega inštituta Franceta Steleta pripravlja dr. Barbara Murovec (Ana Lavrič, *Uporaba zgodovinskih metod pri raziskovanju umetnostnih spomenikov, Slovenska umetnostna zgodovina. Tradicija, problemi, perspektive* (ur. Barbara Murovec), Ljubljana, 2004, str. 77).

niki in publiciranje slikovnega gradiva je zato za nas temeljnega pomena. Na tem področju smo umetnostni zgodovinarji že več desetletij precej dejavni in smo si doslej nabrali tudi največ izkušenj. Med edicijami slikovnega gradiva imajo najpomembnejše mesto komentirane objave grafik oziroma grafičnih zbirk, ki so bile skozi stoletja ključni likovni vir evropskega umetniškega ustvarjanja.¹³ Naš najdragocenejši vir te vrste je v Zagrebu hranjena Valvasorjeva grafična zbirka, ki je obsegala okoli 8000 listov, tematsko urejenih in vezanih v 18 zvezkov. Prestižne izdaje ohranjenih 17 zvezkov pravkar pripravlja Valvasorjeva fundacija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti,¹⁴ ki je doslej izdala tudi že Valvasorjevi *Veliko grbovno knjigo*¹⁵ in *Skicno knjigo* za topografijo Kranjske,¹⁶ zraven teh pa še *Spominsko knjigo ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma*.¹⁷ Prizadevanja omenjenega odbora so posebno hvalevredna zato, ker bo z natisom gradiva domovini na neki način vrnjena zanj tako rekoč izgubljena zapuščina našega slavnega polihistorja, žal pa so (bodo) publikacije zaradi visoke cene večini zainteresiranih posameznikov in institucij skorajda nedosegljive. Zaradi slikovnega bogastva Valvasorjevih del se je stroka že pred leti zavzela tudi za ponatis oziroma faksimile treh njegovih ilustriranih knjižic, in sicer *Prizorišča človeške smrti v treh delih*,¹⁸ *Ovidovih metamorfoz*¹⁹ ter *Pasijonske knjižice*.²⁰ Podoben interes je pokazala tudi za njegova topografska, z bakroreznimi upodobitvami mest, trgov, cerkva, samostanov in gradov opremljena dela, od katerih sta bili v faksimilu ponatisnjeni topografiji Kranjske in Koroške.²¹ Vzporedno z Valvasorjevimi so pozornost umetnostnih zgodovinarjev vzbudila tudi topografska dela Georga Matthäusa Vischerja, zlasti

¹³ Grafika je bila tako v srednjem kot v novem veku najpomembnejša posredovalka oblik in motivov. Temeljne evropske izdaje te vrste so grafični katalogi Adama Bartscha in Friedricha Wilhelma Heinricha Hollsteina.

¹⁴ Gre za serijo *Iconotheca Valvasoriana*, katere trije zvezki so menda že izšli.

¹⁵ Janez Vajkard Valvasor, *Opus insignium armorumque*, Ljubljana 1993. Grbe je med leti 1687–1688 naslikal Jernej Ramschissl.

¹⁶ Janez Vajkard Valvasor, *Topografija Kranjske 1678–1679*. *Skicna knjiga*, Ljubljana 2001.

¹⁷ *Spominska knjiga* (op. 5).

¹⁸ Janez Vajkard Valvasor, *Theatrum mortis humanae tripartitum*, Salzburg 1682 / Maribor–Novo mesto 1969.

¹⁹ Janez Vajkard Valvasor, *Ovidii Metamorphoseos icones*, Wagensbergi in Carniolia 1680 / Ljubljana 1984.

²⁰ Janez Vajkard Valvasor, *Dominicae Passionis Icones*, Wagenspergi in Carniolia 1679 / Ljubljana 1970.

²¹ Janez Vajkard Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae moderna*, Wagensperg 1679 / Ljubljana–München 1970 / München 1979 / Ljubljana 1995; Janez Vajkard Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et moderna completa*, Nürnberg 1688 / Rudolfswerth 1882 / Klagenfurt 1928 / Klagenfurt 1975.

njegova topografija Štajerske, ki je v faksimiliranem ponatisu izšla posebej tudi za slovenski del dežele.²²

Naj poudarim: namen ponatisov oziroma faksimilov dragocenih starih tiskov in publiciranja manuskriptov ter arhivskih in likovnih virov je, da se na ta način omogoči večja dostopnost besedil in slikovnega gradiva, zlasti pa, da se s tem ohranja izvornik, ki ga potem ni potrebno jemati v roke prav za vsako priložnost. Če so tovrstne edicije tako prestižne, da si jih lahko privoščijo le maloštevilni, raziskovalne institucije pa le težko ali sploh ne pridejo do njih (da študentov, ki bi jih potrebovali za študij, niti ne omenjam), potem je namen zgrešen, še toliko bolj seveda, če so natisi podprti z visokimi državnimi subvencijami. Prav zato bi bilo priporočljivo oziroma pravično, da se ob luksuznih izvodih uporabnikom ponudijo še cenovno dostopnejše knjige (t. i. broširane izdaje) ali pa zgoščenke oziroma izdaje v elektronskem mediju, ki ima poleg navedenega še izjemno prednost, da z možnostjo najrazličnejših povečav olajšuje razbiranje tekstov in slikovnih detajlov.

Za konec naj še dodam, da bo naša stroka morala v elektronskem mediju predstaviti tudi galerijske in muzejske zbirke pa razstavne in druge kataloge umetniških del kot vir za nadaljnje umetnostnozgodovinske raziskave. V tujini imajo na spletu že precej tovrstnega slikovnega gradiva, pri nas pa delamo na tem področju šele prve korake. Res je, da se že lahko sprehajamo tudi po domačih virtualnih galerijah, vendar večinoma pridemo žejni čez vodo, ker nam tak sprehod zaenkrat le malo ponudi.²³ Elektronski medij nam torej lahko služi kot dobrodošla hitra informativna in tehnična pomoč in v tem okviru ima tudi svoj smisel. Prednosti tega medija naj bi tudi umetnostna zgodovina v polni meri izkoristila v prid znanstvenega razvoja in popularizacije.

²² Georg Matthäus Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, Graecii 1681 / Ljubljana 1971 (faksimile, ki obsega le slovensko ozemlje, s spremnim besedilom Ivana Stoparja) / Graz 1975 (faksimile celote).

²³ Na spletu so že dostopni katalogi nekaterih stalnih zbirk (npr. zbirka Narodne galerije), na tržišče pa prihajajo (zlasti kot knjižne priloge) tudi digitalne virtualne galerije na zgoščenkah (npr. zgoščenka »Umetnost na Slovenskem« avtorja Naceta Šumija, izšla leta 2003).

Critical Editing of Texts and Written and Visual Sources from the Sphere of Art History

ANA LAVRIČ, Ljubljana

Art history is highly interested in critical publications of texts and archival sources, and particularly of visual materials. Falling into this scope are various monograph works, such as historiographies, topographies, itineraries, artists' biographies, art theory writings, etc. (from local authors for example: J. V. Valvasor and J. G. and A. Ž. Dolničar), in which art history interest often coincides with interests of other history disciplines. When reprints or facsimile editions of old prints in non-Slovenian languages or editions of non-Slovenian manuscripts are in question, the professional attitude is to publish the original parallel to the translation, which renders possible a wider use as well as scientific comparison. The textual treatment of manuscripts and archival documents follows ecdotic principles, such as are generally accepted for the transcription of historical texts, taking account of the language and the age of the document, the sort of the source and the objectives of the publication. Thus, art history each time tries to find a suitable style for publication, depending on the materials dealt with, and it is characteristic of the field that it strives for the greatest possible accuracy as regards the original, thus preserving the author's style also in critical transcription, while in publications of archival documents as an integral part of scientific papers, which is ever more frequently the case, it is already usual to insist on authentic or the so-called diplomatic transcription. Of special value for the field are visual materials, particularly editions of prints that were for centuries the principal visual source of European artistic production. Because of easy access to the materials, the Slovenian art history has also become interested in publications of sources in the electronic medium. The institute of art history at the ZRC SAZU has already started to digitize Professor Stele's field notes, which are one of the fundamental sources of our branch. It would also be necessary to present galleries' and museums' collections, as well as exhibition and other catalogues of artworks in digital form, as a source for further research. It is worth adding that Valvasor's collection of prints and drawings, which is being published by the Valvasor Foundation in prestigious editions, and is practically unavailable to interested scholars, should become generally accessible via the electronic medium.

K vprašanjem kritične izdaje glasbenih rokopisov. Prepisi skladb J. K. Dolarja

TOMAŽ FAGANEL, Ljubljana

Objava glasbe v elektronskem mediju pomeni danes predvsem vprašanje, kako razrešiti s tem povezana zapletena vprašanja avtorske zaščite. Pristop k izvirnemu zapisu glasbe od začetkov njene menzuralne urejenosti do skoraj poznega 18. stoletja pa je pravzaprav neenoten. Temelji na nenehno razvijajočem se odnosu med izvirnikom, transkripcijo in končno odločitvijo glasbenika, ki zapis izvaja. Prepisi glasbe p. Dolarja (1621–1673) iz sredine 17. stoletja kažejo na še trdno vpetost v načela o menzuralnem urejanju glasbenega časa *tempus cum prolatione*, ob približevanju današnjim metričnim rešitvam pa dokazujejo trajno vpetost v metrično urejenost glasbe vse do stvaritev polpreteklega časa.

Vprašanje prisotnosti znanstvenokritične izdaje zapisane glasbe ali kasnejša dostopnost te glasbe v elektronski obliki je lahko predmet sicer zapletenih, a vendarle rešljivih tehničnih vprašanj, saj se ta omejujejo le na razvitost tehnologije medija in naše prilagodljivosti njegovemu razvoju. Problem prisotnosti kritičnih izdaj glasbe v elektronski obliki predstavlja danes predvsem vprašanje razrešitve zapletenega problema zaščite več vrst avtorstva: zaščite skladatelja, avtorja kritične izdaje, morebitnega avtorjevega založnika ali založnika klasične notne izdaje in posredno tudi glasbenika izvajalca, ki po kritični izdaji seže, jo izvaja, jo morebiti posname na nosilce zvoka in z izvedbo v elektronskem mediju prav tako lahko sodeluje ali je v njem prisoten. Pri reševanju tehničnih vprašanj bo sodelovala razvita tehnologija, pravna stran vprašanja pa je razmeroma nedorečena, ne samo v slovenskem, marveč tudi v tehnološko, kulturno-pravno in zakonodajno bolj razvitih kulturnih okoljih po svetu.

Za raziskovalca glasbe je osnovno vprašanje, kaj v elektronski medij posredovati in kako načela znanstvenokritične izdaje izoblikovati. Razpravljati o tolmačenju zgodovinskega glasbenega rokopisa za današnjo rabo, za vsakomur razumljivo kritično izdajo, zato pomeni poenotiti izvirni glasbeni zapis do te mere, da bo nedvoumno razumljiv uporabniku gradiva, glasbeniku izvajalcu, dirigentu, da bo, če današnji izvajalec morda ni dovolj seznanjen z zgodovinskimi in orto-

grafskimi navadami skladatelja ali prepisovalca, vseeno lahko ustrezno pristopil h gradivu in posredoval občinstvu kar se da verno slušno podobo zapisanega glasbenega dela.

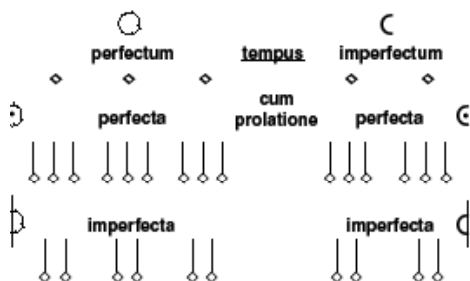
Osnovno in za nas danes najtežje vprašanje pa večinoma ni, vsaj ne od časa zgodnje glasbene renesanse naprej, višina nekega glasbenega znaka – ti so takorekoč nedvoumno definirani z različnimi ključi, t. i. *relativna višina* posamezne note pa je odvisna od položaja znaka v konvencionalnem črtovju –, marveč njegovo trajanje v času. Vse drugo kot lahka so zato npr. naslednja vprašanja: izbor osnovne merske enote (*tempus, prolatio, proportio*), pravi izbor in časovno trajanje osnovnega utripa v odnosu do mersko zapisane glasbe (*tactus*), notranje razmerje med različnimi merskimi zapisi in predvsem notranja merska (menzuralna) časovna delitev tega osnovnega utripa v današnjem notnem zapisu (današnji *takti*), v t. i. transkripciji.

Za razmislek o tolmačenju notnega zapisa glasbenih del jezuitskega patra, Kamničana Janeza Krstnika Dolarja,¹ kot jih je okrog leta 1670 za potrebe škofovske rezidence v Kroměřížu na Moravskem najverjetneje na Dunaju prepisal tamkajšnji kapelnik in znameniti trobentač Pavel Vejvanovský, si je potrebno priklicati v spomin osnovna, v 17. stoletju še živa načela in vrsto notnega zapisa v veljavi okroglo stoletje pred tem, ko je pri zapisovanju glasbe – sicer prilagojenemu glasbenemu okolju in času – v širšem evropskem glasbenem prostoru vendarle vladal dovolj enovit, pregleden in še danes razpoznaven red t. i. »bele menzuralne notacije«. Ta red v teoriji radi imenujemo *tempus cum prolatione* – čas in razmerje. Razmislek o redu in načelih notnega zapisa se – iz zornega kota poustvarjalca – nanaša predvsem na *tactus*, t. j. na osnovni »čas« oziroma utrip. Iz semiološkega oziroma teoretičnega zornega kota pa na *tempus*, t. j. na mero oziroma na osnovni »čas« znotraj njega in na njegovo notranjo delitev oziroma *prolatio*. Pri tem pa ne smemo pozabiti že omenjenih nadaljnjih razmerij imenovanih *proportio*, oziroma razmerij med izbranimi osnovnimi merami in taktusom.

Omenjena metrična struktura je tako temeljna, da ni pomembna le za temeljito razumevanje t. i. zgodnje glasbe, za glasbo npr. pozne renesanse, kasnejših razvojnih stopenj baroka, temveč je njena struktura trdno vpletena v zavest ustvarjalcev tudi še poznega 18. stoletja, nezavedno tudi v glasbo, točneje metriko in poetiko vseh

¹ Za najnovejše biografske podatke o skladatelju prim.: Edo Škulj, Ioannes Baptista Dolar e Societate Iesu, *Dolarjev zbornik*, ur. Edo Škulj, Ljubljana, Družina d. o. o., 2002, 27–36; Tomaž Faganel, Dolar, Joannes Baptista, *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Personenteil 5*, Kassel [...], Bärenreiter, 2001, stolp. 1198–1200.

kasnejših časov in slogov, in predvsem v glasbo vseh tistih tudi sodobnejših ustvarjalcev, ki v zapisovanju svoje glasbene ideje izhajajo iz zgodovinskega reda in izročila.

Slika 1 – Tempus cum prolatione

Iz te metrične sheme lahko razvijemo takorekoč vse kasnejše skupine časovnerskih enot glasbenega časa, enot, ki jih današnji čas imenuje takti oz. taktovski načini z vsiljivo poenoteno in vse preveč popreprošteno časovno mersko enoto četrtrinko. Iz tega napačnega razumevanja osnovne metrične enote pa izhajajo tudi vsi – in prav številni – nesporazumi pri redakciji starejših rokopisov ter posredno seveda tudi pri njihovem izvajanju.

Bistven problem in prikaz možnih rešitev, a tudi nesporazumov, ki jih je vsak čas, predvsem pa glasbeno okolje reševalo po svojem manj ali bolj tehtnem preudarku, ponazorimo z moralijo velikana renesančne glasbe Jacobusa Handla Gallusa (1550–1591) *Musica noster amor*.² Gre za transkripcijo iz leta 1927³ in prepis oz. zadnji sodobni natis, ki je približno 70 let mlajši.⁴

² [*Moralia | Iacobi Handl | Carnioli, musici præstan- | tissimi, quinque, sex et octo vocibus | ... | Noribergæ, | ... | MDXCVI.*] – Izvirni natis v Glasbeni zbirki Narodne in univerzitetne knjižnice, Ljubljana.

³ Jacobus Handl Gallus, *Musica noster amor*, ur. Matej Hubad, Ljubljana, Glasbena matica, 1927.

⁴ Jacobus Gallus, *Moralia*, ur. Edo Škulj, Monumenta artis musicae Sloveniae XXVII, Ljubljana, SAZU, 1995.

Handl A. A. XXVIII, Musica noster amor

Musica noster amor, si si ca no - dter a - mor, (mu -

- si - ca no - ster a - mor,) sit fi - da pe-

Slika 2 – Jacobus Handl – Gallus, *Musica noster amor* – izvornik

Musica noster amor, si si ca no - dter a - mor, (mu -

- si - ca no - ster a - mor,) sit fi - da pe-

Slika 3 – Jacobus Handl – Gallus, *Musica noster amor*, transkripcija, l. 1927

Mu - si - ca no - dter a - mor, (mu -

- si - ca no - ster a - mor,) sit fi - da pe-

Slika 4 – Jacobus Handl – Gallus, *Musica noster amor*, transkripcija, l. 1995

Oba avtorja sta se odločila za metrično redukcijo osnovne časovne merske enote. V prvem delu skladbe sta oba za osnovno dobo izbrala četrtniko, oz. sta notno sliko osnovnega metruma reducirala v razmerju 1:2. Sklepni del skladbe ima v izvorniku jasno označen proporc $\blacksquare \blacksquare$. Prvi prepisovalec je obdržal izbrano »svojo« metrično enoto in je odlomek reduciral v razmerju 1:4,

$\text{\textcircled{A}}$ *Andante* C *Gr.* Vivat to magnis turba sacra Diis
Allegro maestoso
22/24
Di - cae - sar. Vi - vat i - o mag - nis tur - ba sa -

Slika 5 – Jacobus Handl – Gallus, *Musica noster amor*, izvornik in transkripcija iz l. 1927

drugi, mlajši, pa je odlomek prav tako metrično reduciral, a z oznako povzročil nov nesporazum. Uvedel je t. i. *proportio sesquialtera* $\text{\textcircled{3}}$, ki pa v odnosu med merami v glasbi s konca 16. stoletja pomeni nekaj drugega.

$\text{\textcircled{A}}$ *Andante* C *Gr.* Vivat to magnis turba sacra Diis
Allegro maestoso
22/24
Di - cae - sar. Vi - vat i - o mag - nis tur - ba sa -

Slika 6 – Jacobus Handl – Gallus, *Musica noster amor*, izvornik in transkripcija iz l. 1995

Osnovna dilema, ki po tem prikazu ostaja, je torej vprašanje izbire osnovne metrične enote. Transkriptor oz. redaktor se mora odločiti, ali bo transkripcijo zapisal v osnovnih metričnih vrednostih, ali bo danes prevečkrat napačno razumljene dolge notne vrednosti v transkripciji reduciral. Prikazani »slovenski« primer s konca 16. stol. dokazuje, da je reduciranje metrične vrednosti lahko varljivo, tudi nevarno, saj povzroča dodatne nesporazume in še posebej ob menjavi mere od parne k neparni odpira nova vprašanja, na katera s pavšalno rešitvijo ne moremo odgovoriti.

Če bi avtor proporce, ki nastopijo v sklepu skladbe, v transkripciji razumel dobesedno, bi moral uporabiti današnji dvo-, tri- ali štiridobni ternar (gl. sliko 7):

dvodelbni binar
|| ternar

$\frac{1}{4}$
 $\frac{3}{8}$ $\frac{9}{8}$

et sus-pi - ti - a Cae - ser. Vi - vat i - mag-nis tur - ba se...

Le tako bi bila metrična razmerja v eni ali drugi transkripciji celotne skladbe enotna. A tega nista napravila niti prvi niti drugi avtor. Drugi natis deluje klub metrični redukciji zaokroženo, saj je avtor izbral enotnejši, današnjemu glasbeniku bližji metrični okvir.

Prvi natis pa lahko danes, predvsem zaradi težko umljive menjave taktovskih načinov in s tem spreminjajočih se metričnih poudarkov, kot možen vzorec transkripcije brez velike škode zavržemo. Vseeno nam predstavlja pomemben dokument časa, kako je nekdaj neko glasbeno okolje lahko razumelo izvirni zapis. Danes si težko predstavljamo, kako so izvajalci tako nepovezano in metrično pravzaprav razmršeno transkripcijo sploh lahko urejeno izvajali.

Tudi skladbe z začetka 17. stoletja so pravkar obravnavanemu izvirniku na moč podobne. Primer transkripcije koncertantnega moteta Gabriela Plautziusa⁵ *O quam pulchra, o quam suavis* iz skladateljeve zbirke *Flosculus vernalis* (1620/21) iz leta 1963 deluje sicer urejeno,⁶ a je avtor transkripcije kot osnovno metrično enoto v ternarnem uvodu in v binarnem nadaljevanju prav tako izbral četrtniko. Uvodni, v izvirniku jasno naznačeni *proportio tripla*, ki ga danes razumemo lahko kot »enodobni ternar«, je avtor razrešil kot sodobni tridobni binar. Izvirni tekst je reduciral v razmerju 1 : 4, v dvodelnem nadaljevanju pa je upošteval redukcijo metrura v razmerju 1 : 2.

⁵ Tomaž Faganel, Plautzius, Gabriel, *The New Grove Dictionary of Music and Musicians* 19, 2. izdaja, London Macmillan Publishers Limited, 2001, str. 906; Petra Rensing (Adam Gottron, Dragotin Cvetko), Plautz (Carniolus), *Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Personenteil* 5, Kassel [...], Bärenreiter, 2005, stolp. 681–682.

⁶ Dragotin Cvetko, *Skladatelji Gallus, Plautzius, Dolar in njihovo delo/Les Compositeurs Gallus, Plautzius, Dolar et leur œuvre*, Ljubljana, Slovenska matica, 1963.

1. Chorus aB. Bass.

quā pulchra O quā ferax O quā decora O quā amabile-

In Bethleem genuit in Bethlehem orationibus

O quam pulchra O quam ferax O quam decora O quam amabile-

quā pulchra O quā ferax O quā decora O quā amabile-

Slika 8 – Gabriel Plautzius (Gabrijel Plavec), *O quam pulchra* – izvornik, transkripcija iz l. 1963.

Pri tej transkripciji ostaja odprto le vprašanje izbire hitrosti izvajanja osnovnega utripa, ki je dodatno osnovno vprašanje vsake izvedbe, tudi v današnjem času. Transkripcija oz. natis skladbe iz l. 1997 pa izvornik dosledno upošteva.⁷

1. Chorus aB. Bass.

quā pulchra O quā ferax O quā decora O quā amabile-

In Bethleem genuit in Bethlehem orationibus

O quam pulchra O quam ferax O quam decora O quam amabile-

quā pulchra O quā ferax O quā decora O quā amabile-

Slika 9 – Gabriel Plautzius (Gabrijel Plavec), *O quam pulchra* – izvornik, transkripcija iz l. 1997.

⁷ Gabrijel Plavec [Plautzius], *Flosculus vernalis*, ur. Tomaž Faganel, Monumenta artis musicae Sloveniae XXXIII, Ljubljana, Muzikološki inštitut ZRC SAZU – SAZU, 1997.

Prav je, da se po ekskurzu k bistvu našega vprašanja, ki je izbira osnovne metrične enote pri kritični izdaji davne glasbe ali pri njeni izvedbi, vrnemo k opusu patra Dolarja. Njegov opus je od prikazanih načel, ki smo jih tolmačili, le malo drugačen, čeprav je slabo stoletje mlajši.

Zapis glasbe s sredine 17. stoletja kaže v splošnem in ne samo v ohranjenih skladbah Janeza Krstnika Dolarja že bistveno drugačno podobo. Okvir *tempus cum prolatione* sicer še deluje, a je skladatelj, čeprav nedosledno in ne v vseh skladbah enako, segal po načinu zapisa glasbe in njeni zunanji podobi, ki sta današnji notni sliki že marsikdaj podobna.

Slika 10 – Janez Krstnik Dolar, *Missa sopra la bergamasca, Sanctus, Organo*

Izvirni zapis glasbe kaže na dvojnost zasnove. Po eni strani je vpliv t. i. bele menzuralne notacije še močan, po drugi strani pa se notni zapis od današnjega razlikuje le po tem, da ne upošteva razdelitve glasbe na takte, ampak so črte med notami redke, ne pomenijo metrične delitve glasbe, ampak menzuralne in metrično zaočrojene dele neke večje celote.

V primeru Sanctusa iz Misse sopra la bergamasca je prepisovalec Vejvanovský, gotovo pa tudi skladatelj, v parni meri že uporabil t. i. »današnje« notne vrednosti. Ko pa parno mero zamenja neparnost (davni *tempus imeperfectum cum prolatione perfecta*), se tudi njemu slika enotne metrične podobe razrahlja. V navedenem Sanctusu ternarnost zapiše kot *proportio sesquialtera* ■. Podobni in v glasbenem duktusu primerljivi mesti v Glorii iste maše pa zapiše spet kot ■ in malo kasneje kot ■.

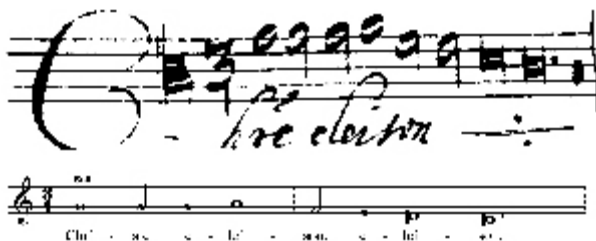
Slika 11 – Janez Krstnik Dolar, *Missa sopra la bergamasca, Gloria, Organo*

Dolarjevo Misso Viennensis je prepisal benediktinec p. Theophil Schrenk, ki je do l. 1667 deloval v avstrijskem Kremsmünstru.⁸ Ne dvomimo, da je sledil izvirnemu rokopisu, ki ga žal ne poznamo. Je pa metrična slika tega prepisa jasnejša. V verzu *Kyrie eleison* pozna le binarno mero, prvotni *tempus imperfectum cum prolatione imperfecta*

Slika 12 – Janez Krstnik Dolar, *Missa Viennensis, Kyrie eleison, Alto*.

in v nadaljevanju v verzu *Christe eleison* ternarno mero, *proportio tripla*, z jasno oznako **I**.

⁸ Altman Kellner, *Musikgeschichte des Stiftes Kremsmünster*, Kassel [...], 1956, str. 235.

Slika 13 – Janez Krstnik Dolar, *Missa Viennensis, Christe eleison, Alto*.

Rešitev v današnji kritični izdaji je bila tudi zaradi enotnosti izvirnika lahko primerno nedvoumna in nesporna. Avtor je zadržal izvirne notne vrednosti brez metrične redukcije. Vprašljiva je le postavitev menzurnih črt v srednjem delu *Christe eleison*.

Pri tretji ohranjeni Dolarjevi maši (*Missa villana*) pa sta skladatelj in prepisovalec Vejvanovský segla daleč nazaj in sta skladbo zapisala v doslednem redu razvite bele menzuralne notacije s konca 16. stoletja. Celotna maša je zapisana v ternarni meri. Metrična slika je tako jasna, naravna in logična, da se zdi redukcija osnovne mere na današnjo četrtniko povsem nepotrebna.

Slika 14 – Janez Krstnik Dolar, *Missa villana, Kyrie*.⁹

⁹ Janez Krstnik Dolar, *Missa villana*, ur. Mirko Cuderman, Monumenta artis musicae Sloveniae IV, Ljubljana, SAZU, 1984.

Ne glede na slabo, manj primerno, boljše, primerno ali najbrž nikdar doseženo idealno transkripcijo pa je vprašanje izdajanja starih notnih zapisov vedno vprašanje odločitve avtorja prepisa. Sodobna transkripcija z vso mero kritičnega odnosa je le pomoč, da današnji glasbenik po glasbi preteklosti sploh lahko poseže. Največjo uslugo potencialnim izvajalcem naredi avtor, če se izvirnika kar najbolj drži. Brezpogojno potrebno pa je, da je drugi zvesti spremljevalec izvajalca vedno tudi izvirnik, rokopis, prepis ali izvorni natis. Samo če je oborožen z njim, lahko izvajalec odgovori na vsa vprašanja in pripravljen počaka na pasti, ki jih zapisan ali natisnjen izvirnik odpirata.

Pristop k izvirniku po vsem naštetem ni in ne more biti enoten. Že slavni polihistor in glasbeni teoretik 17. stoletja Athanasius Kircher je v svoji *Musurgia Universalis*¹⁰ jasno podvomil v možni metrični red v glasbi, ko je zapisal, da smo pri tem vprašanju priča zmedi – *haec tota farrago*. Očitno so se avtorji transkripcij glasbe v preteklosti na to trditev vse preveč zanesli, ko niso jasneje poskrbeli za nedvoumnost in z njo za kar se da skladen notranji red. Redakcija oz. kritična izdaja si danes lahko prizadeva za umišljeno enotnost, a le z vso potrebno skepso, veliko mero občutljivosti, zgodovinskega posluha, z izoblikovanimi načeli in predvsem z njihovim doslednim spoštovanjem.

¹⁰ Kircher Athanasius, *Musurgia universalis sive ars magna consoni et dissoni*, Rim 1650 (Reprint: Hildesheim 1970).

Zur Frage der kritischen Ausgabe der Musikhandschriften. Die Abschriften der Musik von Janez Krstnik Dolar (1621–1673)

TOMAŽ FAGANEL, Ljubljana

Die heutige, den ausführenden Musikern verständliche konventionelle Notenschrift, ist das Resultat einer dauerhaften geschichtlichen Entwicklung. Die Veröffentlichung in elektronischen Medien ist heute keine technische Frage, sondern ein Problem der Lösung der nicht immer festgelegten Fragen des Schutzes der Urheberrechte des Komponisten und des Redakteurs, bei Ausgaben der alten Musik, auch des sekundären Autors, des Autors der Transkription.

Die geschichtliche Aufzeichnung der Musik können wir weder zeitlich noch dem Orte des Entstehens nach, festsetzen. Jede geschichtliche Entwicklungsstufe der Musik hat in verschiedenen räumlichen Gegebenheiten eine charakteristische Art der musikalischen Niederschrift entwickelt, abgesehen von dem Autor, dem Aufschreiber und den Ausführungsgewohnheiten. Ein besonderer Markstein in der Aufzeichnung der Musik bedeutet der Anfang der mensural geordneten Musik im 12. Jahrhundert. Ihr späterer Entwicklungsgrad, die sogenannte weisse mensurale Notation, vor allem im späten 16. Jahrhundert, ist nach den Prinzipien des *tempus cum prolatione* geordnet, und stellt die innere Ordnung und das Gefüge der kommenden Entwicklung der Standardaufzeichnung dar, die sich ihr in ihrer Struktur in vielen Einzelheiten unterordnet, bis zur halbvergangenen Zeit.

Die Musik der Mitte des 17. Jahrhunderts im breiteren Wiener kulturellen Raum, im welchen auch der Jesuitenpater Dolar tätig war, ist eng an alle neuen Entwicklungsanregungen italienischer Musiker gebunden. Sie hatten einen kreativen Einfluss auf den süddeutschen musikalischen Raum. Eine Aktualisierung einer musikalischen Aufzeichnung aus dem 17. Jahrhundert öffnet die Frage des Verständnisses und der Interpretation, vor allem der Mensur und des Tactus in Beziehung auf ihre Paarigkeit und Unpaarigkeit und bestätigt eine dauerhafte Bindung der Struktur der Musik und ihrer Aufzeichnung an die geschichtliche Auslieferung.

Posebnosti transkripcije in delež bibličnih besedil v Trubarjevih katekizmih

FANIKA KRAJNC-VREČKO, Maribor

Ob nastajanju zbranih del avtorja prve slovenske knjige Primoža Trubarja se ob delu z besedilom s pomočjo elektronskega medija kaže tudi možnost sprotne obdelave izbranega vsebinskega vzorca, ki ga predstavlja delež bibličnih navedkov v katekizemskih tekstih. V prispevku so nakazane posebnosti transkripcije besedil iz srede 16. stoletja, iz statistične analize pogostosti pojavljanja bibličnih besedil pa je nakazana tudi teološka usmeritev avtorja.

Uvod

ZAČETEK IZDAJANJA ZBRANIH DEL Primoža Trubarja¹ in izid prvih dveh zvezkov zbranega dela v letu 2003 v slovenskem prostoru odpirata nekatera nova vprašanja, ki jih je mogoče delno osvetliti tudi z gledišča znanstvenih izdaj virov v elektronskem mediju. Lahko bi si zastavili vprašanje, zakaj je šele po 453 letih od izida prve slovenske knjige prišlo do realizacije projekta, ki naj bi Slovincem – sicer že dokaj globoko v dobi elektronskih medijev – prvič ponudil celotna zbrana dela Primoža Trubarja v klasični knjižni obliki. Vendar na tovrstna vprašanja ni preprosto odgovoriti, saj so prizadevanja na področju raziskovanja slovenske protestantike potekala vse prejšnje stoletje. Tako se ustavimo le ob posebnostih, ki so spremljale delo na začetku izdaje zbranih del. Kljub izdelanim načelom transkripcije so se pri prepisovanju prvih sedmih Trubarjevih del, ki predstavljajo njegov katekizemski opus, pojavile nekatere zanimivosti. Med slednje lahko štejemo tudi delež bibličnih besedil v Trubarjevih katekizemskih delih. Ugotovimo lahko, da so prva slovenska knjižna besedila

¹ *Zbrana dela Primoža Trubarja I*, Rokus, Ljubljana 2002, vsebuje: Katekizem 1550, Abecedarij 1550, Abecedarij 1555, Katekizem 1555 in Abecedarij 1566. *Zbrana dela Primoža Trubarja II*, Rokus, Ljubljana 2003, vsebuje: Ta celi katekizem s kratko zastopno izlago 1567 in Katekizem z dvema izlagama 1575. Urednik celotnih Zbranih del je Igor Grdina, prvi dve knjigi je uredila avtorica tega prispevka.

hkrati tudi že prva biblična besedila v slovenskem jeziku. K tej trditvi je bistveno pripomogla možnost obdelave besedila v elektronski obliki. Tej se danes ni mogoče več izogniti, tudi ko gre za izdaje v klasičnih, knjižnih oblikah. Hkrati s statistično obdelavo besedila pa lahko tudi že posežemo v vsebinsko analizo ter vsaj nakažemo Trubarjevo teološko usmeritev v povezavi z njegovim naslanjanjem na posamezna biblična besedila.

I. Posebnosti transkripcije

Prepisovalna načela za tokratno izdajo Trubarjevega dela slovenske protestantike je izdelal prof. dr. Igor Grdina. Izhajal je iz izkušenj, ki jih je pridobil pri znanstvenokritični izdaji Brižinskih spomenikov,² za prepis Trubarjevih besedil pa je zastavil načela, ki vodijo osnovni namen: reformatorjev slovstveni opus predstaviti v izvorniku kar najzvestejši podobi, hkrati pa ga narediti v čim večji meri dostopnega sodobnemu bralcu.³ Avtorica je izkušnje z besedili slovenske protestantike pridobila ob sodelovanju s pokojnim profesorjem Jožetom Rajhmanom, predvsem pri izdaji Pisem slovenskih protestantov⁴ in njegovih teoloških študijah protestantike.

Že na začetku prepisovanja prvih dveh Trubarjevih del, ki sta bili natisnjeni v nemški gotici, so se pojavile posebnosti, zaradi katerih je bilo treba sproti dopolnjevati prepisovalna načela. Gre namreč za neenotnost v zapisovanju celih besed ali posameznih črk, ki zahteva natančno prepisovanje od besede do besede. Neenotnost ni zgolj posledica avtorjeve površnosti ali nepoznavanja slovničnih pravil, temveč je nastala zaradi napake stavca v tiskarni ali pa tudi zaradi izbire črk, ki jih je ta imel ob postavljanju besedila. To se kaže v večkratni zamenjavi črk **u** in **n** ter dveh vrst črke **r**. Predvsem v prvih dveh knjigah (Katekizem 1550 in Abecednik 1550) so zelo pogoste podvojitve posameznih samoglasnikov, ki pa tudi niso enotno uporabljene. Te podvojitve se pojavljajo tudi v kasnejših tiskih, vendar so postopoma redkejše. Podvojeni konzonanti, predvsem *l, f, r* in *s*, so v prepisu enaki kot v izvorniku, prav zaradi tega, ker v poznejših tiskih niso več

² I. Grdina, Diplomatični in kritični prepis, v: *Brižinski spomeniki*. Znanstvenokritična izdaja, SAZU, Ljubljana 1992, 28–35.

³ I. Grdina, Splošna prepisovalna načela, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja I*, Rokus, Ljubljana 2002, 542.

⁴ J. Rajhman, *Pisma slovenskih protestantov*, ZRC SAZU, Ljubljana 1996.

podvojeni, na primer: *delall, prossill, plaçillu, cillu, norri, obarri, gurre, verro, offer, hoffart, šafft, prossim, pissati, vissio, bessede* itd. Poleg razreševanja posameznih črk, ki lahko bistveno vpliva na pomen besed, je ločevanje besed in postavljanje ločil v večini primerov predstavljalo interpretativni poseg. Pri ločevanju besed smo prišli do stalnih besednih zvez, ki danes niso v rabi, vendar jih je Trubar dosledno zapisoval v vseh prvih petih knjigah, to so: *v seh vнадlugah, v smrtnih velikih vgrebih, v večnim vžvepli ipd.*

V primerih, kjer beseda ni zapisana enotno in jo danes zapisujemo drugače, je v prepisu tako, kakor je v izvirniku. Pri prepisovanju besedil v elektronski medij se je večkrat pokazalo, da skorajda ni mogoče uporabljati najpreprostejših ukazov, s katerimi bi lahko ukazno spreminjali napake ali pa izjeme, za katere smo se šele proti koncu dela odločili, da jih zapisujemo drugače.

Na primer: za milost so zapisi v prvih dveh knjigah skoraj vedno *mylbost*, kasneje je pogostejši zapis *milost*. V primeru *sbluřba* in *seřblyřbenje* je v prepisu *sbluřba in zesbluřenje* (namesto šlužba in zeščluženje), ker gre v prvem *řb* za nemi *h* (kot pri *mylbost*) in ne za *ř*. Predvsem v prvih dveh knjigah prepis sledi izvirnemu zapisu za *anřag in pres*, čeprav se v Katekizmu 1555 pogosteje pojavlja zapis *anřag in prez* v pomenu ampak in brez. Pri zapisu črke *j* je dosledno ohranjen zapis *i* ali *y*, razen v primeru *Jezus* in *jogri* ter za imena v abecednikih, ki se začno s črko *j* in jih tudi danes tako zapisujemo. Pri zapisu *Jezus* v zvezi z različnimi predlogi (prim. *Vieřufu, Siefufuem, Kieufu*) je ločen predlog in *Jezus* z veliko začetnico po sodobnem zapisu (v *Jezusu*, z *Jezusem*, k *Jezusu*). Zapis *u* in *v* je v nezadnjem zlogu načeloma moderen, razen v primerih, ko je na začetku besede, kjer danes uporabljamo *u*, zapisan *v* (*vbiti, vmorjen, vřlišan*) in v zadnjem zlogu (*grebou, lubeřniu, prau, bogou, karvau, klučeu, evangelieu* itn.). V primeru, ko danes pišemo *ř*, pa je Trubar pisal samo *s*, so besede zapisane moderno, primer: *řtuki = řtuki, řkofi = řkofi, řtraifřga = řtraifřga*. Beseda *řlabt* je lahko zapisana *s řlabt* ali *řlabt*, odvisno od pomena (slabo ali različne vrste – *vsi řlabt ludie* ali *vseh řlabt ludie*). Za *souurařbnik* je dosledno *souurařbnik*, za *zbiuulanje* = *chiuulanje*, za *odpuřzbeni* = *odpuřćeni*, za *kerřzřanski* = *kersćanski*.

Oblikovalec, ki je besedilo postavljajl v tiskarni, je pri prvi knjigi skuřal ukazno reřevati nekatere najpogostejše posebnosti in je s tem naredil popolno zmedo, tako da je pri prvih korekturah bilo treba ponovno primerjati besedo za besedo v originalu in prepisu. Najveć teřav se je pojavilo pri podvojenem **ss**, ki ga je stavec ukazno zamenjal z dolgim **ř** in pri tem podrl vse zveze **zs** in **sz**. Tudi oklepaje v besedilu

je zaradi tipa črk povsem porušil, saj smo za izpuste upoštevali oglate oklepaje,⁵ v direktnem prepisu pa so ostali okrogli oklepaji, kakor so v izvirniku. Tudi to je bilo treba pri korekturi vse »ročno« popravljati. Izkazalo se je, da vsaj pri prvih Trubarjevih delih ni mogoče enostavno prepisovati brez poznavanja vsebine, hkrati pa je nemogoče nekontrolirano uporabljati sicer nepogrešljive ukazne rešitve, ki nam jih omogoča sodobni računalniški medij.

II. Delež bibličnih besedil v Trubarjevih katekizmih

Nenavadno veliko število bibličnih citatnih mest v obeh prvih knjigah Zbranih del Primoža Trubarja je bilo vzpodbuda za analizo pogostosti Trubarjevega citiranja Svetega pisma v njegovih nebibličnih besedilih. Analiza zajema Trubarjeva katekizemska besedila, in sicer: katekizme, ki so izšli v letih 1550, 1555, 1567, 1575 ter krajše katekizme iz abecednikov 1550, 1555, 1566. Zbrana so vsa citatna mesta, ki jih je Trubar sam označeval med besedilom, ko je želel s svtopisemskim citatom ponazoriti svoj nauk ali trditev v razlagi molitve, pridigi ali drugem katehetskem besedilu. Citatna mesta so glede na pojavljanje razvrščena po posameznih knjigah Svetega pisma, kakor si sledijo v kritični izdaji, hkrati pa so statistično razvrščena glede na pogostnost pojavljanja, in sicer posebej mesta iz Stare in iz Nove zaveze.

Pri razreševanju Trubarjevih dobesednih navajanj ali vsebinsko smiselnih mest iz Svetega pisma je bila uporaba elektronskega medija skorajda nepogrešljiva. Glede na to, da se Trubarjeva citatna mesta ne ujemajo z današnjim načinom citiranja, je bilo treba sproti oblikovati načela citiranja. Urednika sta se odločila, da v prepisu besedila ostane Trubarjev citat, v opombi pod črto pa se pojasni citatno mesto z današnjo obliko, kot jo uporablja standardna izdaja Svetega pisma. Prav pri tem je bila v veliko pomoč kritična izdaja Svetega pisma v elektronskem mediju. V opombi pod črto tako bralec lahko sledi sedanji obliki Svetega pisma in na ta način primerja Trubarjevo besedilo s sodobnim, prav tako pa tudi poimenovanje nekaterih knjig Stare zaveze, ki se v današnjih prevodih razlikuje od Trubarjevih.

Posebnost prepisa bibličnih citatov se pojavi pri Trubarjevem navajanju 1. in 2. knjige kraljev (1 Reg, 2 Reg), ki sta v sodobnem prevodu Svetega pisma na-

⁵ J. Stipišić, *Pomočne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1985, 178.

vedeni kot 1. in 2. Samuelova knjiga⁶ in tako tudi označeni v opombi v Zbranih delih. Trubarjeva navedba 3. in 4. knjige kraljev (3 Reg, 4 Reg) pa je v prepisu v opombi označena kot 1. in 2. knjiga kraljev.⁷ Trubarjevo navajanje v tem primeru dokazuje, da je prevajal po Vulgati, čeprav je znano, da je prevajal iz več predlog.⁸

Iz analize pogostosti navajanja svtopisemskih citatov lahko ugotovimo, da je Trubar v svojih katekizmi najpogosteje navajal Evangelij po Mateju (95-krat),⁹ nato Pismo Rimljanom¹⁰ (75-krat, največkrat Rim 10), ki je najpomembnejša Pavlova teološka razprava. Tretja najpogosteje navajana knjiga je Evangelij po Janezu (69-krat, največkrat Jn 3), nato Evangelij po Luku (65-krat, največkrat Lk 11), sledijo Psalmi (49-krat, največkrat Ps 119), Prvo pismo Korinčanom (46-krat), Prva Mojzesova knjiga (41-krat), Pismo Efežanom (41-krat), Apostolska dela (40-krat), Izaija (34-krat), Prvo pismo Timoteju (31-krat), Prvo Petrovo pismo (26-krat), Evangelij po Marku (24-krat), Peta Mojzesova knjiga (23-krat), Pismo Hebrejcem in Druga Mojzesova knjiga (22-krat), Pismo Kološanom (18-krat), Druga knjiga kraljev (16-krat), Pregovori (15-krat), Pismo Galačanom (14-krat), Prvo Janezovo pismo (15-krat), Drugo pismo Korinčanom (13x), Pismo Titu (12-krat), Daniel (11-krat), Prva knjiga kraljev in Razodetje (10-krat). Druge knjige Svetega pisma navaja manj kot desetkrat.

⁶ »Prvotno sta bili ti dve knjigi ena knjiga, ki se je v hebrejščini imenovala knjiga Samuelova. Tako se je imenovala, ker je v začetku prerok in sodnik Samuel glavna oseba. Septuaginta jo je razdelila v dve knjigi z imenom I. in II. knjiga kraljestev. Sv. Hieronim je pridržal razdelitev v dve knjigi, dal pa jima je po hebrejskem nazivu naslednjih dveh svtopisemskih knjig ime: 1. in 2. knjiga kraljev.« Glej *Sveto pismo stare zaveze*. Prvi del, (prev. M. Slavič), Maribor 1959, 467.

⁷ Prim. Uvod v III. in IV. knjigo kraljev, v: *Sveto pismo*, Maribor 1959, 571.

⁸ Prim. J. Rajhman, *Trubarjev svet*, Trst 1986, 175.

⁹ V navajanju Evangelija po Mateju je najpogostejše citatno mesto Mt 5, sledijo Mt 10, Mt 15, Mt 24. Trubar je v katekizemskih besedilih največkrat uporabil Matejev zapis Jezusovega govora na gori in prilik. Matejev evangelij so teologi vse do 19. stoletja najpogosteje razlagali. Prim. *Sveto pismo*. Slovenski standardni prevod, Ljubljana 1996, 1473.

¹⁰ »Od vseh pisem apostola Pavla Pismo Rimljanom ni le najdaljše, ampak verjetno tudi najpomembnejše. V tem pismu nam je namreč apostol razkril najgloblje skrivnosti odnosa med Bogom in človekom ter najceloviteje izrazil krščansko oznanilo...« Gl. Uvod v Pismo Rimljanom, v: *Sveto pismo*. Slovenski standardni prevod (SSP), Ljubljana 1996, 1683.

Pri analizi pogostosti Trubarjevega navajanja Svetega pisma v katekizemskih delih lahko ugotovimo, da je dokaj enakovredno uporabljal biblična besedila oziroma citate iz Stare in iz Nove zaveze, čeprav je časovno sicer že vzporedno prevajal in izdal le Sveto pismo Nove zaveze, iz Stare zaveze pa le Psalme.¹¹ V obravnavi Trubarjeve teologije iz obdobja nastajanja katekizmov že J. Rajhman ugotavlja, da je za Trubarja zelo značilno, da kljub svojemu nagnenju k fabulativnemu opisovanju vedno znova podpre svoje trditve s svetopisemskimi besedili. »Sveto pismo je avtoriteta »kateksohen«, proti njemu ni priziva. Tako ob njem korigira katoliška stališča in jih zavrača, kolikor niso v skladu s Svetim pismom. Le posredno se opre na protestantski nauk, čeprav izhaja iz njega. V vsem Trubarjevem ponašanju moremo zaslediti težnjo po samostojnosti in samostojnem oblikovanju teološke misli.«¹² V ospredju vsega njegovega pastoralnega prizadevanja je Kristus in misel na njegovo odrešenjsko delo. Brez njega ne bi mogel ničesar opravičiti in dokazati. Povod Kristusovega učlovečenja je bil človekov greh in edini motiv učlovečenja je Trubarju odrešenje. Ob tem pa poudarja, da so odrešeni lahko le »ta verni«, kajti tistim, ki ne verujejo, Kristusova žrtev ne koristi. S Pismom Rimljanom Trubar uči svojega vernika, kako doseči opravičenje iz vere, in sicer iz vere v Jezusa Kristusa, ki je božji dar. To trditev pojasnjuje v pogostem navajanju Janezovega evangelija (Jn 3,16), iz katerega izvemo, da se je božji Sin le zaradi božjega usmiljenja učlovečil in bo svet odrešil. Če že samo nakažemo Trubarjev odnos do učenja iz Svetega pisma, lahko pritrdimo ugotovitvi, da je Trubarju središče teologije človek, in ves njegov katekizemski nauk ga potrjuje v skrbi za slovenskega vernika, ki mu posreduje božjo besedo in z njo »pravo zveličavno vero«. Ob tem pa tudi lahko ugotovimo, da je Trubar bolj kot teolog predvsem dušni pastir.¹³

Navedeni biblični citati niso zgolj statistično poročilo, ki nam ga omogoča sodobni elektronski medij. Iz dobljenih podatkov je mogoče najbolj realno ugotav-

¹¹ Ta evangeli svetiga Matevža 1555, Ta prvi Deil tiga Noviga Testamenta (Mt, Mr, Lk, Jn, Apd) 1557, Ta drugi Deil tiga Noviga Testamenta (samo Pavlovo pismo Rimljanom) 1560, Svetiga Pavla ta dva lista tim Korintariem in Galantariem 1561, Ta celi Psalter Davidov 1566, Sv. Pavla listuvi (Ef, Flp, Kol, Tes, Tim, Tit, Flm) 1567, Eni Psalmi 1567, Noviga testamenta pusledni deil 1577 in Ta celi novi Testament 1582.

¹² J. Rajhman, Razvoj Trubarjeve teološke misli (1557–1575), v: *Slovinci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja*, Ljubljana 1986, 186.

¹³ Prim. J. Rajhman, *Trubarjeva Ena dolga predgovor*, Ljubljana 1986, 84–87; isti, *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih*

ljati Trubarjevo teološko usmeritev in njegovo versko fiziognomijo. Prav v tem pa se kaže možnost interdisciplinarne obravnave besedila s pomočjo elektronskega medija. Čeprav Trubarjeva zbrana dela izhajajo v knjižni obliki, ki je elektronski medij ne bo nikoli popolnoma nadomestil ali celo zamenjal, obstaja možnost obdelave tudi v elektronski obliki in smiselno bi bilo, da bi se vsi, ki ta čas v Sloveniji delamo s protestantiko oziroma Svetim pismom, povezali in sodelovali, saj bi s tem to delo res služilo čim širšemu znanstvenemu namenu, hkrati pa bi Slovencem čim bolj približali začetke slovenske tiskane besede.

Pogostost citiranja svtopisemskih knjig

STARA ZAVEZA

1. Psalmi (49x)
2. Prva Mojzesova knjiga (44x)
3. Izaija (34)
4. Peta Mojzesova knjiga 23x
5. Druga Mojzesova knjiga (22x)
6. Druga knjiga kraljev (16x)
7. Pregovori (15x)
8. Daniel (11x)
9. Prva knjiga kraljev (10x)
10. Ezekiel (10x)
11. Jeremija (11x)
12. Job (9x)
13. Četrta Mojzesova knjiga (6x)
14. Tretja Mojzesova knjiga (5x)
15. Prva Samuelova knjiga (5x)
16. Knjiga Modrosti (4x)
17. Druga Samuelova knjiga (3x)
18. Sirah (3x)
19. Ozej (2x)
20. Amos (2x)
21. Ezra (2x)
22. Druga knjiga Makabejcev (2x)
23. Jozue (1x)
24. Sodniki (1x)
25. Mihej (1x)
26. Zaharija (1x)
27. Prva knjiga Makabejcev (1x)
28. Baruh (1x)
29. Jeremijevo pismo (1x)

NOVA ZAVEZA

1. Evangelij po Mateju (95x)
2. Pismo Rimljanom (75x)
3. Evangelij po Janezu (69x)
4. Evangelij po Luku (65x)
5. Prvo pismo Korinčanom (46x)
6. Pismo Efežanom (41x)
7. Apostolska dela (40x)
8. Prvo pismo Timoteju (31x)
9. Prvo Petrovo pismo 26x)
10. Evangelij po Marku (24x)
11. Pismo Hebrejcem (22x)
12. Pismo Kološanom (18x)
13. Pismo Galačanom (14x)
14. Drugo pismo Korinčanom (13x)
15. Prvo Janezovo pismo (15x)
16. Pismo Titu (12x)
17. Razodetje (9x)
18. Drugo pismo Tesaloničanom (6x)
19. Prvo pismo Tesaloničanom (5x)
20. Drugo pismo Timoteju (5x)
21. Jakobovo pismo (5x)
22. Pismo Filipljanom (4x)
23. Drugo Petrovo pismo (3x)
24. Drugo Janezovo pismo (1x)

Biblični citati v Trubarjevih katekizmih

Zbrana dela Primoža Trubarja I, II

I. Stara zaveza

PRVA MOJZESOVA KNJIGA

1 Mz 1
 1 Mz 1; 2; 3
 1 Mz 15,26
 1 Mz 15,6
 1 Mz 17,10
 1 Mz 18,1–8
 1 Mz 18,18
 1 Mz 18,19
 1 Mz 18,19
 1 Mz 18,27
 1 Mz 18
 1 Mz 19,13.24.25.29
 1 Mz 22,18
 1 Mz 22,18
 1 Mz 22; 37; 39
 1 Mz 26,12
 1 Mz 3,15
 1 Mz 3,1–6
 1 Mz 3,19
 1 Mz 30,25–30
 1 Mz 30
 1 Mz 31,19
 1 Mz 32–35
 1 Mz 35,1–5
 1 Mz 4,15
 1 Mz 4; 5; 6; 7
 1 Mz 4; 6; 11
 1 Mz 48,15.16
 1 Mz 48,16
 1 Mz 6,5
 1 Mz 6,7; 7,4–24
 1 Mz 6; 8
 1 Mz 7,8
 1 Mz 8,21
 1 Mz 9,13
 1 Mz 9,21.22.24.25
 1 Mz 9,21–23

1 Mz 9; 10; 13
 1 Mz 9,6
 1 Mz 14,14
 1 Mz 14,14; 26,14; 32,6
 1 Mz 22,16–18
 1 Mz 24,2–67
 1 Mz 26,2–5; 28,18–15.

DRUGA MOJZESOVA KNJIGA

2 Mz 12, 6
 2 Mz 13
 2 Mz 14,16–27
 2 Mz 14,4.17.18
 2 Mz 18
 2 Mz 20,12
 2 Mz 20,2.5
 2 Mz 20;
 2 Mz 21,1–11
 2 Mz 21,17
 2 Mz 22,21.22
 2 Mz 22
 2 Mz 22; 23
 2 Mz 23,17
 2 Mz 3,21.22; 11,1.2
 2 Mz 32,1–6
 2 Mz 34,9
 2 Mz 4,11
 2 Mz 5,15
 2 Mz 5; 6; 7; 8; 9; 10
 2 Mz 5; 7–12; 15–17
 2 Mz 7,9–29; 8,1–28

TRETJA MOJZESOVA KNJIGA

3 Mz 19,3
 3 Mz 19,3.32
 3 Mz 19,32
 3 Mz 2; 19
 3 Mz 26

ČETRTA MOJZESOVA KNJIGA	DRUGA SAMUELOVA KNJIGA
4 Mz 16	2 Sam 15,25,26
4 Mz 16; 21; 25	2 Sam 15
4 Mz 21,8,9	2 Sam 18,9–15
4 Mz 25,8,9	
4 Mz 6,24–26	PRVA KNJIGA KRALJEV
4 Mz 6,24–26	1 Kr 15,12
	1 Kr 15
PETA MOJZESOVA KNJIGA	1 Kr 17,9–16
5 Mz 1; 16	1 Kr 17,9–24
5 Mz 12,8,30	1 Kr 17; 18; 19
5 Mz 13,1–3	1 Kr 18,9; 19,3
5 Mz 13,2	1 Kr 2,19–22
5 Mz 16,5,6	1 Kr 8,46
5 Mz 18,15,17–20	1 Kr 8,46
5 Mz 21,18–21	1 Kr 29,10–12
5 Mz 21,18–21	
5 Mz 22,20,21	DRUGA KNJIGA KRALJEV
5 Mz 22; 23	2 Kr 1; 36
5 Mz 23,2,3	2 Kr 13,21
5 Mz 25,2–3	2 Kr 15
5 Mz 28	2 Kr 18,4
5 Mz 4,9,10; 6	2 Kr 19,7
5 Mz 4; 6	2 Kr 20,6–9
5 Mz 5	2 Kr 19,35
5 Mz 5,15	2 Kr 2,23,24
5 Mz 5,16; 21,16–21	2 Kr 20,11
5 Mz 5,7–9	2 Kr 4,1,12; 5,17
5 Mz 6,5	2 Kr 4,1–37
5 Mz 6,6,7	2 Kr 4,1–7
5 Mz 6,7; 11,19	2 Kr 4,1–7
5 Mz 8,1–5	2 Kr 5,20–27
	2 Kr 5; 6
JOZUE	2 Kr 8,5
Joz 23,6	
	IZAIJA
SODNIKI	Iz 64
Sod 20,35–48	Iz 1,1–16
Sod 6,39	Iz 1,17
	Iz 1,17,23
PRVA SAMUELOVA KNJIGA	Iz 1
1 Sam 2,12–17; 4,4–18	Iz 1
1 Sam 2; 3	Iz 1
1 Sam 22,18	Iz 14,14
1 Sam 28	Iz 14,24–27
1 Sam 8,11–17	Iz 25

Iz 26; 57	Ezk 3,20
Iz 3,1–5	Ezk 33,10–20
Iz 3	Ezk 33,11
Iz 38,7.8	Ezk 44,1.2
Iz 41,8.9	
Iz 42,1; 49,3; 53,11	OZEJ
Iz 43; 53	Oz 13,1.2
Iz 44,25	Oz 2,18–25
Iz 44,9–19	
Iz 45,1	AMOS
Iz 49,15	Am 2,12
Iz 53,5	Am 2,12
Iz 53,5	
Iz 53	MIHEJ
Iz 53	Mih 7,19
Iz 55,1	
Iz 58,7	ZAHARIJA
Iz 61,1	Zah 1
Iz 61,1	
Iz 61,10; 62,5	PSALMI
Iz 63,16	Ps 1; 119; 128
Iz 64,7	Ps 1; 19; 119
Iz 65,24	Ps 1; 19; 119
Iz 7,14	Ps 101
	Ps 103; 104
JEREMIJA	Ps 106 (105),37.38
Jer 15,1	Ps 110,4.
Jer 17,9	Ps 112,1–3
Jer 29,5	Ps 114
Jer 35,18.19	Ps 114
Jer 44,15–19	Ps 115,3
Jer 44,16–19	Ps 115,4–8
Jer 44,17	Ps 119,9.10
Jer 44	Ps 119,97–100.127.128.159
Jer 44	Ps 121,8
Jer 7	Ps 128
Jer 9	Ps 135 in 147,9
	Ps 14,2.3
EZEKIEL	Ps 143
Ezk 18,27–32; 33,14–16	Ps 145,15
Ezk 14,13–20	Ps 145,15.16.21
Ezk 16,49	Ps 145
Ezk 18;33	Ps 146,9
Ezk 20,6; 28,24.25	Ps 19, 8,9; 119,105
Ezk 20	Ps 19,6; 45,10–16

Ps 19; 119	Prg 24,16
Ps 2,10.11	Prg 28,2
Ps 2,10–12	Prg 30,7–9
Ps 22	Prg 30
Ps 23,4	Prg 31,10–31
Ps 24,8	Prg 31,10–31
Ps 33,6	Prg 6,20–23
Ps 37,21	
Ps 37.127.128	DANIEL
Ps 40,7–9	Dan 1; 3; 6; 13
Ps 45,11.12	Dan 12
Ps 5	Dan 2,37; 4,14.22.28.2
Ps 50,15	Dan 2,4; 7, 27
Ps 50,23	Dan 3,16–27; 6,17–25
Ps 50,7–14; 109	Dan 3,1–7
Ps 51,13; 119	Dan 3; 4
Ps 51	Dan 6,11
Ps 51–52	Dan 9,1–19
Ps 78	Dan 9,25.26
Ps 78	Dan 9
Ps 8,3	
Ps 8,3	EZRA
Ps 82	Ezr 1
Ps 91,15	Ezr 4,1–3
JOB	PRVA KNJIGA MAKABEJCEV
Job 1,12	1 Mkb 1,48–64
Job 1; 2	
Job 14,14–16	DRUGA KNJIGA MAKABEJCEV
Job 15,16	2 Mkb 6; 7
Job 24	2 Mkb 7
Job 25,4–6	
Job 5,1	KNJIGA MODROSTI
Job 5,7	Mdr 13; 14
Job 7,1	Mdr 4,7–14
	Mdr 6,1–11
	Mdr 8
PREGOVORI	
Prg 12,11; 28,19	SIRAH
Prg 12; 19	Sir 4,1–10
Prg 13,1; 29,17	Sir 7,23; 30,12
Prg 13,24; 19,18; 29,15.17	Sir 7,23–24
Prg 13,24; 23,12–14	
Prg 13; 23; 29	
Prg 20,28; 29,14	BARUH
Prg 23,13.14	Bar 1,10–13

JEREMIJEVO PISMO	Mt 20,28
JerP 1,61	Mt 21,16
	Mt 21,16
	Mt 22,21
II. Nova zaveza	Mt 22,36–40
	Mt 22,37–39
EVANGELIJ PO MATEJU	Mt 22,37–40
Mt 1,16.18	Mt 22,37–40
Mt 1,20.21	Mt 23,13
Mt 1	Mt 23,13
Mt 1	Mt 24,23–27
Mt 10,17.18	Mt 24,2–5
Mt 10,29–31	Mt 24,45–51; 25,14–30
Mt 10,40–42	Mt 24,47; 25,14–30
Mt 10,7; 11,20–24	Mt 24,5.11.23.24
Mt 10,9.10	Mt 24; 25,45.46
Mt 11,28	Mt 25,31–46
Mt 11,28–30	Mt 25,31–46
Mt 12,25	Mt 26,26–28
Mt 12,47.50	Mt 26,28–30
Mt 12,49.50	Mt 26,41
Mt 12; 21; 25	Mt 26
Mt 15,22–28	Mt 28,18–19
Mt 15,28	Mt 28,18–20
Mt 15,28	Mt 28,19
Mt 15,7–9	Mt 28
Mt 15	Mt 28
Mt 15; 23,3.4	Mt 3,11
Mt 16,17	Mt 3,11
Mt 16,19	Mt 3; 4
Mt 16,19	Mt 4,10
Mt 17,24	Mt 5,11.12
Mt 17,24–27; 22,15–22	Mt 5,20
Mt 17,5	Mt 5,21
Mt 17,5	Mt 5,27–30
Mt 18, 6	Mt 5,28
Mt 18,21–34	Mt 5,3; 11,4
Mt 18,21–35	Mt 5,8
Mt 18,23; 22,3; 24,45–51 25,14–30	Mt 5
Mt 18	Mt 5
Mt 19, 6	Mt 5
Mt 19,12	Mt 5
Mt 19,4	Mt 5
Mt 19	Mt 5; 10
Mt 20,28	Mt 6,25–33

Mt 6,5	Lk 10,16
Mt 6	Lk 10,16
Mt 7,21	Lk 10,2
Mt 7,21; 10,35–37; 17,5	Lk 10,7
Mt 7,22.23	Lk 10,9–12
Mt 8,28–32	Lk 11,1–4
Mt 8; 15	Lk 11,27
Mt 9,13	Lk 11,28
Mt 9,14	Lk 11,28; 16,17; 24,27.44–46
Mt 9,37.38	Lk 11,4
Mt 9,6.7	Lk 11
	Lk 11
EVANGELIJ PO MARKU	Lk 12,36–38; 17,7–10; 19,13–24;
Mr 1,15	20,9–13
Mr 1,23–26	Lk 12,42–48; 19,13–28
Mr 1,4.5;	Lk 12; 19
Mr 1,7	Lk 14,1
Mr 1	Lk 14
Mr 10,13–16	Lk 15
Mr 10,14	Lk 16,15
Mr 12,30.31.33	Lk 16,1–8; 19,13–26
Mr 13,2–6	Lk 16,22–24
Mr 13,34	Lk 16,27–30
Mr 13,34	Lk 17,10
Mr 14,22–24	Lk 17,10
Mr 14,22–28	Lk 17,21–24
Mr 14;	Lk 17,21–25
Mr 16,15	Lk 17
Mr 16,15	Lk 19,10
Mr 16,15	Lk 19,1–10
Mr 16,15.16	Lk 2,10.11
Mr 16,15–18	Lk 2,21
Mr 16,16	Lk 2,22.41.42
Mr 16,17.18	Lk 2,36.38
Mr 16	Lk 2,49
Mr 6,13	Lk 22,15–20
Mr 9	Lk 22,17–20
	Lk 22,3.32
EVANGELIJ PO LUKU	Lk 22,42
Lk 1,31.32	Lk 22
Lk 1,37	Lk 22
Lk 1,46–55	Lk 24,46
Lk 1,64–79	Lk 24,46.47
Lk 1,74.75	Lk 24,46.47
Lk 1	Lk 24

Lk 24;	Jn 20,22.23
Lk 3,7.16	Jn 20,23
Lk 3,16	Jn 20,30
Lk 4,18	Jn 3,14
Lk 5,22	Jn 3,16
Lk 5	Jn 3,16
Lk 7,7.8.13	Jn 3,16.17
Lk 7; 19; 23	Jn 3,16–18
Lk 8,2	Jn 3,16–18
Lk 8,2.3; 10,38–42	Jn 3,16–19.
Lk 8,25.29–33	Jn 3,16–20;
Lk 8,27–33	Jn 3,29;
Lk 9,3	Jn 3,31.
Lk 9,35	Jn 3,33;
	Jn 3,35–36.
EVANGELIJ PO JANEZU	Jn 3,36.
Jn 1,12	Jn 3,3–6.
Jn 1,1–51	Jn 3,5.
Jn 1,26.27	Jn 4,10–14; 7,37.38;
Jn 1,26–28; 3,22–26	Jn 4,14.32; 5,35; 6,11.27.32–35.48–58;
Jn 1,29	8,12; 14,4–6
Jn 1,29	Jn 4,21–24.
Jn 1,45	Jn 5,14; 8,11.
Jn 10,11–15	Jn 5,19.20; 10,37.38.
Jn 10,1–18; 14,6	Jn 5,21–24
Jn 10,9.10	Jn 5,24.25; 6,40.45–47; 7; 8,12; 12,44–
Jn 11,25.26	50.
Jn 14,30; 16,11	Jn 5,39.40
Jn 14,6	Jn 5,39.46.47
Jn 14,6.9–11.13.14	Jn 6,38.40.41.48.50
Jn 14; 1 Jn 4	Jn 6,40
Jn 15,5	Jn 6,54
Jn 15; 16	Jn 6
Jn 16,13	Jn 7,37.38
Jn 16,1–3	Jn 8,12.24.38.51
Jn 16,26.27	Jn 8,44
Jn 17,15	Jn 8,44
Jn 17,2	Jn 9,30.31
Jn 17,3	Jn 9,31;
Jn 2,1–11	Jn 9
Jn 2,1–11	
Jn 2,3	ĀPOSTOLSKA DELA
Jn 2,4	Āpd 10,1
Jn 20	Āpd 10,25.26
Jn 20,17	Āpd 10,38–43

Apd 10,42.43	Rim 10,17
Apd 10,43	Rim 10,17.18
Apd 10,43	Rim 10,4
Apd 10,7	Rim 10,9.10
Apd 10	Rim 10,9–11
Apd 12,19	Rim 10
Apd 13,11.40.41	Rim 10
Apd 13,38	Rim 10
Apd 13,38.39	Rim 11
Apd 13	Rim 12,1
Apd 14,8–11	Rim 12,5
Apd 15,7–12	Rim 13,1
Apd 15,9	Rim 13,1–4
Apd 16,16–18	Rim 13,1–5
Apd 16,16–40	Rim 13,1–8
Apd 17	Rim 13,5–7
Apd 2,38	Rim 13,6.7
Apd 2,38; 8,36–38; 10,47.48 16,14.15	Rim 13,6–7
Apd 2,44	Rim 14,11
Apd 2; 10; 16	Rim 14,11
Apd 2; 20	Rim 14,23
Apd 20,28.29	Rim 14,7
Apd 20	Rim 14
Apd 22,25; 25,10	Rim 14
Apd 3,18.20.22	Rim 15,4
Apd 3,3–6	Rim 16,1–16
Apd 4,12	Rim 2,11–16
Apd 4,12	Rim 2,16
Apd 4,4.5	Rim 2,6–16
Apd 4	Rim 3,1–3
Apd 5,29	Rim 3,20; 5,13; 7,7.8
Apd 5,31.32	Rim 3,21–25
Apd 6,1–6	Rim 3,22
Apd 7,51–53	Rim 3
Apd 8; 16,13–15	Rim 3; 5
Apd 9; 20,9–12	Rim 4,2.3
	Rim 4,23.24
PISMO RIMLJANOM	Rim 4,23–25
Rim 1,16.17	Rim 4,25
Rim 1,18	Rim 4,25
Rim 1,18–32	Rim 4,3
Rim 1,24–31	Rim 4
Rim 1	Rim 5 1.2
Rim 1	Rim 5, 5
Rim 10,17	Rim 7; 8

Rim 5,12.14	1 Kor 12,1–11
Rim 5,1–5	1 Kor 12,12
Rim 5,5–10	1 Kor 12,12–31
Rim 6,1	1 Kor 12,3
Rim 6,3.4	1 Kor 12,21
Rim 6	1 Kor 12,21
Rim 6; 8	1 Kor 15,41
Rim 7	1 Kor 14,9
Rim 7,12	1 Kor 15,12–34
Rim 7,18.23	1 Kor 15,40.41
Rim 7,7	1 Kor 2,23–26
Rim 7,7–25	1 Kor 2
Rim 7; 8	1 Kor 4,16.17
Rim 7; 8	1 Kor 4,7; 12,4–31
Rim 8, 15	1 Kor 5; 6
Rim 8,1	1 Kor 6,11
Rim 8,1–17	1 Kor 6,9.10
Rim 8,28–30	1 Kor 6,9.10
Rim 8,31.32	1 Kor 6
Rim 8,6.7	1 Kor 6
Rim 9,21	1 Kor 6
Rim 9,30–32; 10, 9.10	1 Kor 7,1–3
Rim 9	1 Kor 7,2.3
	1 Kor 7,25.26.34
PRVO PISMO KORINČANOM	1 Kor 7,2–6
1 Kor 1,21	1 Kor 9,14
1 Kor 1,30.31	
1 Kor 1,7.8	DRUGO PISMO KORINČANOM
1 Kor 1	2 Kor 4,4
1 Kor 1	2 Kor 1,20
1 Kor 1; 2	2 Kor 11,13–15
1 Kor 6,9–20	2 Kor 11,2
1 Kor 9,4–12	2 Kor 11,2
1 Kor 10,1.2	2 Kor 11
1 Kor 10,13	2 Kor 12,14
1 Kor 10,16.17	2 Kor 13,11–13
1 Kor 10,16; 11,23–29	2 Kor 5,18–20
1 Kor 10,5–8	2 Kor 5,21
1 Kor 10,7.14	2 Kor 5,7
1 Kor 11,2	2 Kor 5
1 Kor 11,23–25	2 Kor 6,7–10
1 Kor 11,28	
1 Kor 11,3	PISMO GALAČANOM
1 Kor 11	Gal 1,8
1 Kor 11	Gal 3,22–24

Gal 3,24	Ef 6,4
Gal 3,27	Ef 6,4
Gal 3,3.6–8	Ef 6,4
Gal 3,6.8.9	Ef 6,5–8
Gal 3	Ef 6,5–8
Gal 4	Ef 6,5–8
Gal 5,16–21	Ef 6,8.9
Gal 5,19–21	Ef 6
Gal 5	Ef 5,21–23
Gal 5	
Gal 5	PISMO FILIPLJANOM
Gal 6,6.7	Flp 1,1
	Flp 2,1–11
PISMO EFEŽANOM	Flp 2,7.8
Ef 5	Flp 3,8.9
Ef 1,21; 6,12	
Ef 1,3.4	PISMO KOLOŠANOM
Ef 1,4.5	Kol 1,13.14
Ef 1	Kol 1,19.20
Ef 2,3	Kol 2,15
Ef 2	Kol 2
Ef 4,28	Kol 2,8
Ef 4,3–5	Kol 3,18
Ef 5,1	Kol 3,19
Ef 5,1–5	Kol 3,19
Ef 5,2	Kol 3,20
Ef 5,2	Kol 3,20
Ef 5,21–25	Kol 3,21
Ef 5,21–25	Kol 3,22.23
Ef 5,22.23	Kol 3,22–24
Ef 5,25.28	Kol 3,22–25
Ef 5,2–5	Kol 3,25; 4,1
Ef 5,25–27	Kol 3
Ef 5,25–32	Kol 4,1
Ef 5,25–33	Kol 4,1
Ef 5,3–5	
Ef 5,5–7	PRVO PISMO TESALONIČANOM
Ef 5	1 Tes 4,1–5
Ef 6, 9	1 Tes 4,3–7
Ef 6,10–17	1 Tes 4
Ef 6,1–3	1 Tes 4
Ef 6,1–3	1 Tes 5,12.13
Ef 6,1–3	
Ef 6,1–4	DRUGO PISMO TESALONIČANOM
Ef 6,19.20	2 Tes 1,6–10
Ef 6,4	2 Tes 2,3–12

2 Tes 3, 1	PISMO TITU
2 Tes 3,10	Tit 1,6–9
2 Tes 3,10	Tit 1,6–9; 1
2 Tes 4,14–16	Tit 1
	Tit 2,1–4
	Tit 2,2–4
PRVO PISMO TIMOTEJU	Tit 2,3,4
1 Tim 1,14–16	Tit 2,9,10
1 Tim 1,15	Tit 2,9,10
1 Tim 1,15.16	Tit 3,1
1 Tim 1,15.16	Tit 3,4,5
1 Tim 1,17.	Tit 3,5
1 Tim 2,1	Tit 3,5
1 Tim 2,1.2	
1 Tim 2,1.2	PISMO HEBREJCEM
1 Tim 2,1–3	Heb 1
1 Tim 2,1–3	Heb 10,29
1 Tim 2,1–4	Heb 10,32–35
1 Tim 2,15	Heb 11,1
1 Tim 2,5	Heb 11,36
1 Tim 2,8,9	Heb 11,5,6
1 Tim 2,8–9	Heb 11,8
1 Tim 3,1–13	Heb 11
1 Tim 3,2	Heb 11
1 Tim 3	Heb 11
1 Tim 4,1–3	Heb 11
1 Tim 4,1–3	Heb 11
1 Tim 4,3	Heb 12,14.
1 Tim 5,11–15	Heb 13,17
1 Tim 5,11–15	Heb 13,4
1 Tim 5,1–13	Heb 13,4
1 Tim 5,13	Heb 13,4
1 Tim 5,17.18	Heb 13,4
1 Tim 5,5	Heb 2,11.12
1 Tim 5,5–10	Heb 2,4
1 Tim 6,7,8	Heb 2; 5
1 Tim 2,8–15	Heb 6,12
1 Tim 5,8	Heb 9
DRUGO PISMO TIMOTEJU	JAKOBOVO PISMO
2 Tim 3,12	Jak 1,14–17
2 Tim 3,16	Jak 1,27
2 Tim 3,16.17	Jak 2,14
2 Tim 3	Jak 5,1,8
2 Tim 4,8	Jak 5,14

PRVO PETROVO PISMO

1 Pt 1,18.19
 1 Pt 1,25
 1 Pt 1,6
 1 Pt 2,13.14
 1 Pt 2,13.14
 1 Pt 2,13–16
 1 Pt 2,13–17
 1 Pt 2,13–18
 1 Pt 2,13–21; 4,14–17
 1 Pt 2,18
 1 Pt 2,5
 1 Pt 3,15
 1 Pt 3,1–6
 1 Pt 3,1–6
 1 Pt 3,1–7
 1 Pt 3,21
 1 Pt 3,21
 1 Pt 3,7
 1 Pt 3,7
 1 Pt 3
 1 Pt 3
 1 Pt 4,17.19
 1 Pt 5,1–3
 1 Pt 5,10
 1 Pt 5,5
 1 Pt 5

DRUGO PETROVO PISMO

2 Pt 1,10
 2 Pt 1
 2 Pt 2,1.2

PRVO JANEZOVO PISMO

1 Jn 1
 1 Jn 1,10
 1 Jn 1,7
 1 Jn 2,1.2
 1 Jn 2,1.2
 1 Jn 2
 1 Jn 2; 3; 4; 5
 1 Jn 3,1
 1 Jn 3,8
 1 Jn 3,8
 1 Jn 4,1
 1 Jn 4,7–21
 1 Jn 5,21
 1 Jn 5
 1 Jn 5,14.15

DRUGO JANEZOVO PISMO

2 Jn 2

RAZODETJE

Raz 19,10; 21
 Raz 12,12–18
 Raz 16,13.14
 Raz 17; 20,11–15
 Raz 2
 Raz 21,27
 Raz 21,8
 Raz 21,8; 22,15
 Raz 6,10

The Peculiarities of Transcription and the Share of Biblical Texts in Trubar's Catechisms

FANIKA KRAJNC-VREČKO, MARIBOR

The paper sheds light on the problems and peculiarities relating to the transcription of the catechisms and abecedariums by Primož Trubar, a Slovenian Protestant reformer and the author of the first book in the language. The texts are collected in the first two volumes of the critical edition of *The Collected Works of Primož Trubar (Zbrana dela Primoža Trubarja)*. The peculiarities are reflected in the transcriptional principles for early Slovenian texts as formulated by Igor Grdina. Originally included in the critical edition of the Freising Manuscripts, they were issued separately for this edition of Trubar's work. Although the latter is to be published in the printed format, the text is being processed digitally and the transcriptional problems that have emerged are related to the limitations of computer design. There is still much classic editing to be done, mostly in the transcription of individual characters and especially in the mark-up of Biblical quotations. A number of these appears already in Trubar's catechisms, thus preceding or coinciding with the publication of his New Testament translations. With the texts being computer-processed, it is possible to calculate with great accuracy the share of Biblical quotations in his catechisms, which represent the beginnings of the Slovenian printed word. Moreover, a simultaneous statistical analysis of the texts allows an analysis of the contents, indicating Trubar's theological orientation on the basis of his reliance on Biblical texts.

Dve zgodbi iz zgodovine zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*

MARJAN DOLGAN, Ljubljana

Referat analizira dve zgodbi, ki na poseben način karakterizirata najpomembnejšo slovensko tekstnokritično zbirko 20. stoletja. Prva zgodba razkriva, kako je počasno izdajanje rokopisnega opusa Srečka Kosovela v tej zbirki povzročilo odmevno recepcijo in kanonizacijo tega pesnika. Druga zgodba pa razkriva ob monografiji o Simonu Gregorčiču, ki jo je napisal France Koblar, podrejenost zbirke ideologiji totalitarnega komunističnega režima.

KO SE NA PRAGU 21. STOLETJA VESELIMO novih možnosti, ki jih omogoča elektronski medij tekstnokritičnim izdajam, je prav, da se spomnimo tudi predhodnice bodočih izdaj v novem mediju. Tiste, ki je bila vodilna slovenska zbirka minulega stoletja in katere medij je tiskana knjiga. Njen pomen je tolikšen, da si zasluži natančnejšo razčlenitev njenega nastanka, koncepta, njenih realizacij in kritičnih odmevov. Ugotovitve bi nedvomno pomagale tudi marsikateremu uredniku pri snovanju bodočih elektronskih tekstnokritičnih izdaj, toda zaradi prostorske omejitve bom navedel samo dve zgodbi, povezani z znamenito knjižno zbirko. Obe jo namreč na poseben način karakterizirata. Prva zgodba pripoveduje, kako je zbirka doživela v kulturno-literarnih krogih velik odmev, kako se je vzbudil dvom o njeni strokovni neoporečnosti in kako se je s tem posredno tudi popularizirala. Prav ta zgodba ostaja še vedno poučna tudi za vsakega urednika katerekoli elektronske tekstnokritične izdaje. Ob drugi, krajši, vendar nič manj trpki zgodbi, pa si je želeli, da se ne bi več ponovila, saj razkriva ujetost zbirke v zanke totalitarnega političnega sistema. Hkrati poučuje vsakega bodočega glavnega urednika elektronskih tekstnokritičnih izdaj o škodljivosti zametovanja kvalificiranih področnih urednikov.

Prva zgodba

Konec 2. svetovne vojne. Slovenija kot del »nove« Jugoslavije pade v novatorski delirij novega totalitarizma – za vsako ceno ter na vseh področjih javnega in za-

sebnega življenja: za »nov« politični sistem, za »novega« človeka in za »novo« književnost. Zato ni čudno, da se je v takratni občī histeriji, ki si je domišljala, da je graditeljska, vendar je bila predvsem razdiralna, spočela tudi zamisel o novi zbirki tekstnokritičnih izdaj slovenskih književnikov 19. in začetka 20. stoletja. Nekaj podobnih izdaj izpred vojne je sicer obstajalo; najbolj velikopotezna in odmevna je bila izdaja del Ivana Cankarja v uredništvu njegovega bratranca Izidorja.¹ Toda te izdaje se niso več zdele primerne novi dobi, saj je prav Izidorjeva izdaja razburjala že predvojne levičarske kulturnike, češ da ponareja »Cankarjevo podobo«.² Pobudo za novo zbirko *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* je dal komparativist, literarni zgodovinar, kritik in univerzitetni profesor Anton Ocvirk (1907–1980), v svoj program pa jo je sprejela nova Državna založba Slovenije. To je nova oblast ustanovila kot glavno izdajateljico ideološko neoporečnih knjig, namenjenih odraslim bralcem, zato je po svojih politično preverjenih urednikih budno nadzirala knjižni program. Leta 1946, torej skoraj hkrati z začetkom izhajanja nove zbirke, je njen urednik objavil v novi literarni reviji s patetično zgovornim naslovom *Novi svet* (1946–1952) daljši kritiški prispevek *O današnji slovenski prozi*.³ V njem je pretresel večino novih proznih del socialnih realistov, ki so jih pred vojno hvalili in favorizirali vsi levičarski kritiki in kulturniki. Odmev kritiškega prispevka je bil šokanten. Mnogi od kritiziranih socialnih realistov so bili že pred drugo svetovno vojno vneti privrženci prepovedanega komunizma, in celo njegovi aktivisti, zato so si zdaj, po njegovi zmagi, domiš-

¹ Ivan Cankar, *Zbrani spisi I–XXI*. Uvod in opombe napisal Izidor Cankar; zvezek XX uredil France Koblar (ker je Izidor Cankar odšel iz Ljubljane v diplomatsko službo v Argentino); zvezek XXI uredil France Dobrovoljc. Ljubljana 1925–1936; zvezek XXI Maribor 1954 (v njem so objavljeni Cankarjevi teksti, ki jih prejšnja urednika nista imela v evidenci).

² Prim. tako imenovani »boj za Cankarjevo podobo«, v katerem so med drugimi sodelovali: J. Vidmar, *Vprašanje Cankarjevega nazora*, LZ 1932, str. 533; Vladimir Martelanc, *O Cankarjevem svetovnem nazoru*, Sodobnost 1937, str. 422; I. Brnčič, *Ivan Cankar in katoliki*, Književnost 1935, str. 150; Isti, *Za Cankarjevo podobo*, LZ 1937, str. 230, 344, 434; Isti, *Ob polemikah okoli Cankarja*, Modra ptica 1939/40, str. 41 [o polemiki glede članka Lojza Kraigherja *Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt*, Koledar Cankarjeve družbe za leto 1939]; Isti, *Cankarjeva ljubezenska drama*, Modra ptica 1939/40, str. 125, 157, 202; Isti, *Problem mladosti v Cankarjevi duševnosti in literaturi*, Modra ptica 1939/40, str. 335, 349; Isti, *Božo Vodušek, Ivan Cankar*, LZ 1937, str. 586; France Koblar, *Ivan Cankar*, Dejanje 1939, str. 49; Anton Slodnjak, *O neminljivem Cankarjevem delu*, Dejanje 1939, str. 23; France Vodnik, *K pravdi za Cankarjevo podobo*, Dejanje 1940, str. 41; Isti, *Ob 25-letnici smrti Ivana Cankarja*, Zbornik Zimske pomoči 1944, Ljubljana 1944, str. 253.

³ N. m., str. 791–809. Ta slovenska revija je že z imenom kazala na zgledovanje pri istoimenski sovjetski reviji.

ljali, da je njihova privrženost zmagoslavni ideologiji že sama po sebi garancija za pisanje kakovostne književnosti. Fatalna zmeta! Ocvirk je namreč z literarnoestetskimi merili pokazal, da je večina njihovih del, milo rečeno, ponesrečena. Zato so bili ob takšnem brezkompromisnem kritičkem pretresu ti realisti, ali natančneje povedano, socialni propagandisti, vsi iz sebe. O tem zgovorno priča užaljeno pismo Prežihovega Voranca Ferdu Godini, ki je bilo čez desetletja objavljeno prav v zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. V pismu je svojo osebno prizadetost prikril s sočutjem do Miška Kranjca, katerega je kritik upravičeno najbolj zmlél. Pri tem je Voranc celo zapisal, da so kritične sodbe o delih prekmurskega pisatelja »ubojstvo«. ⁴ Ocvirk je s svojo nujno potrebno presojo, kakršnih je takrat primanjkovalo, vrnil vsaj malo časti sočasni literarni kritiki, ki je zavrgla svojo avtonomijo in začela presojati literarna dela večinoma skozi očala zmagovite komunistične ideologije. Zato ni čudno, da si je Ocvirk nakopal veliko zamera, in sicer pri nadutih, a očitno premalo talentiranih piscih, ki niso mogli zatajiti niti svojega provincializma niti premajhne (literarne) izobraženosti, in pri njihovih ideoloških botrih, ki so bolj kot umetnost cenili komunistično propagando. V evforičnem času, ko so skoraj vsi kritiki iz takšnih ali drugačnih razlogov podlegli ideologiji, je Ocvirk pogumno in trezno terjal umetnost, ne pa puhle propagande. Tega pa Voranc, očitno zaradi ozkega literarnega obzorja, predvsem pa pasvojenosti s komunističnim aktivizmom, ni bil sposoben dojeti. Zato je v svoji užaljenosti poskušal politično diskreditirati Ocvirka in v ta namen navajal v pismu njegovo domnevno izdajanje policiji med drugo svetovno vojno. ⁵ Toda večina literarne javnosti je vedela za Vorančevo predvojno protizakonito, subverzivno politično delovanje na Slovenskem in po Evropi ter opazila v njegovih socialnorealističnih pripovednih delih sledove komunistične propagande. Ocvirkova presoja je ta opažanja konkretizirala in jih prepričljivo izrazila. Poleg tega je postalo simptomatično tudi dejstvo, da Voranc ni bil med drugo svetovno vojno pritegnjen v najožje komunistično vodstvo slovenskega partizanskega odpora, temveč je bil potisnjen na njegov rob. Skratka, čeprav je Voranca to vodstvo že pred drugo svetovno vojno, še bolj pa med njo in po njej odrinilo na stranski tir jugoslovanske in slovenske komunistične hierarhije, se očitno iz tega ni nič naučil, zato je še vedno ostajal privrženec komunizma in nekritično vztrajal pri pomembnosti ideološkega vidika v književnosti. Tako je njegovi literaturi, ki je že kazala sledove propagandne okužbe, grozilo, da bo doživela brodolom, če jo bo avtor še naprej vodil v to smer. In prav svarilo je bilo bistvo Ocvirkove kritike

⁴ Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, *Zbrano delo XII*. Besedilo pripravil in opombe napisal Drago Druškovič. Ljubljana 1990, str. 86.

⁵ O tem Voranc piše v prvi polovici istega pisma.

in popoln zadetek v nevalgično točko Vorančeve proze. Kljub ideološki, politični in osebni zameri, ki jo je povzročila kritika pri socialnih realistih in najbrž tudi njihovih botrih, pa je bila Ocvirkova strokovna avtoriteta tolikšna, da mu je uspelo nadaljevati univerzitetno kariero in pravkar nastalo tekstnokritično zbirko *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* ter ohraniti položaj njenega glavnega urednika. Ker je bila Državna založba Slovenije podrejena novi oblasti, bi lahko ta svoje privržence, užaljene socialne realiste maščevala in kritika odstavila kot urednika ali celo kot univerzitetnega profesorja in onemogočila izhajanje nove zbirke. Vendar se to ni zgodilo. Ali je bil položaj socialnih realistov, posebno še Vorančev, pri novih oblastnikih res že povsem obrobjen? Ali pa nova oblast ni imela na voljo novega urednika, ki bi kompetentno zamenjal Ocvirka pri krmilu nove zbirke, ki se je po svoji velikopotezni zasnovi prilegala »novemu« času, poleg tega ji ni bilo mogoče očitati (še) nič ideološko oporečnega? O vsem tem je mogoče samo ugibati. Dejstvo ostaja, da je Ocvirk kljub svoji kritiki, s katero je novi oblasti povedal, da je propagandna književnost literarnorazvojno zgrešena, ostal urednik nove zbirke. Te se je kmalu po začetku izhajanja oprijel vzdevek »klasiki«. Prinašala je namreč knjige, v katere so bila uvrščena dela književnikov, ki so veljali po splošnem mnenju literarnih zgodovinarjev in beročega občinstva za najbolj reprezentativne avtorje slovenske književnosti 19. in začetka 20. stoletja. Tako jih je propagiral tudi šolski sistem. Zato je bilo naravno, da so *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* postala vrhunska zbirka literarnih del kanoniziranih avtorjev.

Njen začetek je bil *novum* v več pogledih. Pobudnik in glavni urednik zbirke je ni začel, kakor je marsikdo pričakoval, niti s Prešernom niti s Cankarjem, kot nespornima klasikoma, ampak s pesnikom, ki ga dotlej ni nihče jemal resno. Ta ni pripadal kanoniziranim avtorjem 19. stoletja, temveč še vrednostno neutrjeni književnosti dvajsetih let 20. stoletja. Začudenje je bilo še večje, ker ni ta pesnik v svojem kratkem življenju objavil nobene samostojne zbirke, pač pa samo nekaj revialnih objav. Konec dvajsetih in v začetku tridesetih let sta sicer izšla dva posmrtna izbora njegove poezije⁶ – enega od njiju je pripravil prav urednik nove zbirke,⁷ toda oba sta bila še vedno premalo za kako večjo, trdnejšo in zanesljivejšo pesnikovo uveljavitev. Glavni urednik *Zbranib del* pa je očitno videl v zapuščini skritih toliko literarnih kvalit, da je sklenil narediti prav malo znanega, pred dvajsetimi leti umrlega pesnika – »klasika«. Čeprav se je v pesnikovi zapuščini ohranilo tudi

⁶ Srečko Kosovel, *Pesmi*. Zbirko uredil in odgovarja Alfonz Gspan. Ljubljana 1927.

⁷ Srečko Kosovel, *Izbrane pesmi*. Uredil in uvod napisal Anton Ocvirk. Ljubljana 1931.

nekoliko pikro mnenje o literarnih nazorih takrat še mladega, bodočega urednika zbirke *Zbrana dela*, to očitno ni povzročilo trajnejše zamere.⁸

Začetni rezultat urednikovega prizadevanja ni bil prepričljiv, kaj šele navdušujoč. Prva knjiga nove zbirke, ki je izšla leta 1946, ko se je že razbohotila komunistična kolektivistična evforija, je vsebovala kopico impresionističnih pesmi, malo manjšo ekspresionističnih s socialno kritiko in motiviko propadanja stare Evrope ter na koncu nekaj oblikovno drznejših besedil. Splošni vtis, ki so ga dobili poznavalci slovenske poezije: knjiga pesmi zglednega Murnovega vajenca in le v redkih tekstih obet za kaj več. Vendar ne smemo pozabiti, da je bilo leto 1946, ko je izšla prva knjiga zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, tudi čas oblastniškega vsiljevanja propagandne literature in iz Sovjetske zveze uvoženega socialističnega realizma. Zato so impresionistične pesmi prezgodaj umrlega pesnika mnoge takratne mlade, postpubertetno sentimentalne pesnike, ki so šele iskali vzore, pritegnile in celo očarale, čeprav niso bile v skladu z oblastniškimi direktivami o »novi« književnosti za »novi«, kolektivistični čas. Prva knjiga torej ni ustoličila novega »klasika« preveč prepričljivo. Toda ker imajo vsi uredniki knjižnih zbirk svoja posebna literarna nagnjenja in okuse, je bila tudi uvrstitev komaj znanega pesnika v tako vzvišeno in elitno zbirko, kakršna so postala *Zbrana dela*, razložljiva, če že ne sprejemljiva. Mladi pesnik, ki mu je glavni urednik podelil čast, da je začel zbirko najbolj kanoniziranih literarnih avtorjev slovenske književnosti, je bil Srečko Kosovel (1904–1926). Po rodu s Krasa, torej iz pokrajine, ki se je po desetletjih krivične italijanske priključitve po prvi svetovni vojni in fašizma spet združila z matično Slovenijo, kar je bilo po lestvici takratnih »novih« družbenih in političnih vrednot pomembno. Poleg prevladujočih impresionističnih pesmi, ki sicer niso bile po okusu in direktivah »novega« časa, je bilo v prvi knjigi objavljeno tudi precej družbenokritičnih pesmi, ki jih je bilo mogoče brez težav razglasiti za napovedovalke »novega« političnega sistema. To pa je veljalo leta 1946 pri komunističnih književnikih in »novih« oblastnikih za veliko politično vrednoto.

Po prvi knjigi Srečka Kosovela se je zbirka *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* za dlje časa preusmerila predvsem k objavljanju del avtorjev 19. stoletja. Ti so bili zaradi svoje kanoniziranosti, predvsem pa časovne odmaknjenosti, v povojnih letih, ko so ideologi poleg sodobnikov tehtali tudi avtorje iz preteklosti, nesporni. Če pa se je tudi pri starejših »klasičnih« našel kak tekst, ki je bil za »novi« politični

⁸ Prim. *Kronika literarno-dramatičnega krožka »Ivan Cankar«* v: Srečko Kosovel, *Zbrano delo III/1*. Uredil in opombe napisal Anton Ocvirk. Ljubljana 1977, str. 196.

režim nesprijemljiv, ga je urednik del tega »klasika« skril v opombe. Tako je Alfonz Gspan Linhartovo slavnino državniško odo *An Joseph nach dem Tode Marien Theresens*, ki je izšla kot samostojna brošura leta 1781, ponatisnil v *Zbranem delu* njenega avtorja med opombami.⁹ Urednik Gregorčičevega *Zbranega dela* France Koblar pa ni v njem ponatisnil pesnikovih od *Njibovemu apostolskemu Veličanstvu presvetlemu cesarju Francišku Jožefu I. ob slovesni priliki Njibovega priboda v Gorico 4. aprila 1875 vedno zvesta Slovenija, Nj. c. kr. Apostolskemu Vel. presv. Cesarju Francu Jožefu I. ob njegovem pribodu na Primorsko septembra 1882* niti ode *Slovenija svojemu cesarju (11. do 17. julija 1883)* s pojasnilom: »Čprav iz teh pesmi odseva močna narodna zavednost, so po svoji zgodovinski povezanosti današnjemu času odveč ter bi obremenjevale tekst in komentar.«¹⁰ V teh uredniških odločitvah, ki jih je večina bralcev spregledala, odseva ideološki pritisk »novega« političnega sistema, ki je rušil, zavračal, preganjal in obsodil vse, kar je bilo na Slovenskem povezano s prejšnjimi. Zato je postajala samocenzura vedno bolj pogosta praksa književnikov in urednikov. Pač pa je Koblar očitno tvegala in ponatisnil v Gregorčičevem *Zbranem delu* pesnikove ode *Carju Nikolaju*,¹¹ *Ob jubileju Pija IX. In obletnici goriškega knezo-škofa Andreja*¹² in *Carmen Sylvi*.¹³

Na splošno so opusi »starih« literarnih ustvarjalcev veljali za ideološko neproblematične, kar je bilo ugodno za urednike njihovih opusov in glavnega urednika zbirke, saj jim ob morebitnih ideoloških očitkih ali napadih ni bilo treba iskati opravičil in utemeljevaty objav. Uredniki so imeli že dovolj dela s pisanjem tekstno-kritičnih opomb, glavni urednik zbirke pa z iskanjem urednikov, z dogovarjanjem, pregledovanjem dobljenih tipkopisov ter z založbo in tiskarnami.

Nova zbirka je postala zanimiva predvsem za profesionalne raziskovalce slovenske književnosti, univerzitetne profesorje in študente ter delno tudi za tisti del izobraženstva, ki je čutil dolžnost, da jo ima kot nekakšen statusni simbol vsaj na policah dnevne sobe, če že ni imel dovolj časa za njeno natančno prebiranje.

⁹ Anton Tomaž Linhart, *Zbrano delo I*. Uredil Alfonz Gspan. Ljubljana 1950, str. 503–505. Njen slovenski prevod, ki je delo Janeza Gradišnika, pa je izšel šele v knjigi: Marjan Dolgan (ur.), *Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske slavilne državniške poezije*. Ljubljana 1989, str. 40–44.

¹⁰ Simon Gregorčič, *Zbrano delo I*, Ljubljana 1947, str. 371. Vse tri ode so doslej ponatisnjene samo v knjigi: M. Dolgan, *Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske slavilne državniške poezije*. Ljubljana 1989, str. 66–71.

¹¹ Simon Gregorčič, *Zbrano delo II*. Ljubljana 1948, str. 241.

¹² Simon Gregorčič, *Zbrano delo I*. Ljubljana 1947, str. 338–339.

¹³ Simon Gregorčič, *Zbrano delo II*. Ljubljana 1948, str. 280.

Ker je zbirka veljala za pomembno, bi pričakovali njeno razkošno opremo, vendar je bila ta zaradi poveljnih razmer skromna, toda elegantna (delo Borisa Kobeta). V njenem minimalizmu se ni pokazal samo oblikovalčev okus, temveč predvsem estetski čut glavnega urednika, ki je takšno opremo sprejel. Zaradi slabega papirja, ki je začel hitro rjaveti, so knjige kmalu začele delovati navzven manj ugledno, kot bi bilo zaželeno. Zbirka je kvalitetnejši papir dobila šele približno v šestdesetih letih. Izdatnejše in velikopoteznejše reklamiranje v javnih občilih pa je doživela le izjemoma. Morda največje doslej šele v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ob stoletnici Cankarjevega rojstva, ko je skupina urednikov dokončala izdajanje *Zbranih del* tega pisatelja v tridesetih knjigah.¹⁴ Ob tej obletnici, 8. maja 1976, je komunistična oblast počastila predvsem svojo ideologijo in njej ljube vidike Cankarjevega opusa s spektakularno proslavo v ljubljanski športni dvorani Tivoli (!), ki jo je v vsako slovensko vas neposredno prenašala tudi takratna Televizija Ljubljana.¹⁵ Njena glavna programska točka je bila poleg političnih govorov kot oblike ideološkega prilaščanja pisatelja dramska uprizoritev njegovega *Hlapca Jerneja in njegove pravice*.

Nekatere knjige iz zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* so bile v začetku njenega izhajanja uporabne – seveda s primernimi pedagoško-didaktičnimi adaptacijami – tudi za gimnazijski pouk. Toda ko so se za šolske namene

¹⁴ Prim. oglas Državne založbe Slovenije za celotno Cankarjevo *Zbrano delo* v 30 knjigah na zadnjih platnicah informativnega glasila slovenskih založb *Knjiga '76*, št. 4/5 kot »doslej najpopolnejše izdaje celotnega Cankarjevega opusa«. Po podatkih istega glasila *Knjiga '76*, št. 6, str. 325 je bilo v maju in juniju 1978 Cankarjevo *Zbrano delo* v 30 knjigah »najbolj iskana knjiga Državne založbe Slovenije«. – Prim. tudi: oglas iste založbe za to izdajo v *Naših razgledih*, 7. maja 1976, št. 9, str. 258. – Bogomil Gerlanc, *Pomemben in trajen spomenik, postavljen ob 100-letnici pisateljevega rojstva: Cankarjevo delo v 30 knjigah*. Primorski dnevnik, 1. V. 1976, št. 103. – *Govorijo uredniki Cankarjevega zbranega dela* [Anton Ocvirk, France Bernik, Janko Kos, Dušan Moravec, Jože Munda, Dušan Voglar]: *Spomenik, trdnjejši od bronaste*. Delo, 8. V. 1976, št. 106.

¹⁵ Proslavo je odprl predsednik upravnega odbora za proslavo 100-letnice rojstva Ivana Cankarja pri republiški konferenci SZDL Slovenije in vodilni komunistični ideolog takratne Jugoslavije Edvard Kardelj, ideološko podoben slavnostni govor pa je imel predvojni levačar, takratni podpredsednik SAZU Bratko Kreft. Gledališko izvedbo *Hlapca Jerneja* sta pripravila dramaturg Primož Kozak in režiser Jože Babič z igralci iz vseh slovenskih gledališč, tudi iz Trsta. Prim.: *Osrednja proslava 100-letnice Cankarjevega rojstva v Ljubljani. Edvard Kardelj: Cankar je bil idejni znanilec osvobodilne vojne in socialistične revolucije*. Primorski dnevnik, 9. V. 1976, št. 109. O proslavi so poročali tudi vsi drugi slovenski časniki.

pojave posebne knjižne zbirke *Klasje* (1947–1954), *Kondor* (1956–) in novo *Klasje* (1991–), se je število njenih srednješolskih uporabnikov zmanjšalo. Ko je začela založba Mladinska knjiga z veliko reklamo izdajati še zbirko *Naša beseda* (1967–1977), je ta osvojila kupce z načrtno komercialno, rdečezlato zunanjo opremo, delno šolsko naravnanim, domnevno reprezentativnim izborom besedil slovenskih književnikov. Krog bralcev, predvsem pa kupcev *Zbranih del*, se je še dodatno zmanjšal. Naklade *Zbranih del* so začele drseti od začetnih 5000 proti 1000 izvodom. Če se je večini srednješolsko izobraženih bralcev zdelo, da je tekstnokritični del *Zbranih del* (tako imenovane *Opombe*) preobsežen in preveč podroben, potem je mnogim kupcem *Naše besede* kmalu postalo jasno, da so nasledli premišljeni komercialni potezi založbe. Pokazalo se je, da je nova, množična zbirka premalo šolsko uporabna, kajti nobena njena knjiga ni premogla nobenih dodatnih informacij, nobenih tekstnih opomb, nobenega literarnozgodovinskega komentarja, kaj šele interpretacije, torej nič takšnega, kar je poleg literarnih tekstov nujno potrebno in uporabno za srednješolski pouk književnosti. Zato je tudi navdušenje kupcev, ki so videli v *Naši besedi* predvsem zbirko srednješolskega domačega branja in pohištveno dekoracijo, začelo plahneti. Založba je zaradi javnih očitkov ob izteku zbirke izdala še tri knjige, ki naj bi nadomestile manjkajoče opombe in komentarje. Toda ker niso bile konceptualno usklajene, niso mogle zadovoljiti šolskih potreb niti postati zgleden, kaj šele uporaben literarnozgodovinski priročnik o slovenski književnosti. Delovale so kot javno izsiljen, improviziran in kakovostno neizenačen privesek zbirke. Te tri knjige, ki so izšle leta 1974, so bile: Filip Kalan, *Med Trubarjem in moderno*, Franc Zadravec, *Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja* in Franček Bohanec, *Biografsko berilo*. Čez nekaj let jim je založba dodala še *Bibliografijo zbirke Naša beseda* (1977), ki jo je pripravil France Dobrovoljc. Njena vrednost so navedbe tujih prevodov, ki so jih doživela nekatera slovenska literarna besedila, uvrščena v zbirko.

Pri *Naši besedi* bode v oči tudi dejstvo, da se je nekaterim, komunistično usmerjenim in zato najbolj vplivnim članom uredniškega odbora, zdelo potrebno uvrstiti v zbirko domnevno najbolj reprezentativnih avtorjev in del slovenske književnosti tudi neliterarne tekste dveh vodilnih slovenskih komunistov, Edvarda Kardelja (1973; zbral in uredil Josip Vidmar) in Borisa Kidriča (1974, zbral in uredil Franček Bohanec). S to uvrstitvijo, ki je očitno imela slavlilni namen, so ti člani odbora malikovali slovenski komunistični sistem po drugi svetovni vojni in hkrati pospeševali njegovo totalitarnost. Početje teh urednikov zbirke vzbuja še toliko večje začudenje, ko se spomnimo, da sta prav omenjena komunistična veljaka začela zatirati in degradirati slovensko književnost s svojimi propagandnimi

zahtevami že pred drugo svetovno vojno (Kardeljev poseg v spor na literarni levici!), med njo (Kidričevo forsiranje književnosti zgolj kot propagande; njegovo cenzuriranje agitk Vitomila Zupana!)¹⁶ in po njej (Kidričevo naročilo negativne kritike Kocbekovih novel *Strah in pogum* pri Josipu Vidmarju! Kardeljev odnos do Kocbeka!).¹⁷ Kardelj in Kidrič sta slovenski književnosti povzročila posredno in neposredno toliko škode, kot nihče pred in za njima. Zato delujejo njuni politični teksti v literarni zbirki sprevrženo, odločitev nekaterih njenih urednikov pa kot primer hlapčevanja totalitarnemu režimu. In ker je bil pri tem uredniškem dejanju soudeležjen literarni kritik, ki je pred drugo svetovno vojno vehementno obsojal literarne ustvarjalce, češ da jih škodljivo omejuje katoliški svetovni nazor, sam pa negativnosti komunistične ideologije in njene represivne prakse očitno ni bil sposoben opaziti, niti po drugi svetovni vojni ne, saj se je takrat komunistični oblasti celo udinjnal – je patološkost političnih tekstov obeh veljakov v zbirki *Naša beseda* popolna.

Poleg šolskih zbirk in nekomentirane, komercialne izdaje izbranih del je postalo aktualno tudi vprašanje faksimil. Rokopisi opusov večine slovenskih književnikov naj bi bili varno shranjeni v posebnem oddelku ljubljanske Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK). Toda če bi se spet ponovila katastrofa iz druge svetovne vojne, ko je na to knjižnico padlo letalo, potem ne bi mogla nobena nepregorljiva omara preprečiti uničenja tega dragocenega fonda. Poleg tega je pogled na literarni rokopis tudi posebno estetsko doživetje, zlasti če je imel njegov avtor kaligrafsko pisavo (npr. Prešeren in Ivan Cankar). Zato je obstajalo dovolj razlogov za ustanovitev še ene, komentirane zbirke faksimiliranih rokopisov *Monumenta litterarum slovenicarum* (1960–1987), ki je pri založbi Mladinska knjiga na poseben način dopolnjevala zbirko *Zbrana dela*. Po smrti njenega urednika Bogomila Gerlanca je žal prenehala izhajati. Očitno založba ni našla novega, dovolj zavzetega in razgledanega urednika, ki edini zmore ohranjati takšno zbirko; morda pa je ugotovila, da zbirka faksimil ni dovolj komercialna. Izdaje faksimil starejših rokopisov in tiskov se sicer občasno pojavljajo tudi pri drugih založbah, vendar kontinuitete, razpona in števila izdanih naslovov omenjene preminule zbirke pri Mladinski knjigi še niso dosegle. Zato ima elektronski medij prav pri izdajanju faksimil velike prednosti, ki jih knjižne objave ne omogočajo.

¹⁶ Prim. France Bernik in Marjan Dolgan, *Slovenska vojna proza 1941–1980*. Ljubljana 1988, str. 34–46.

¹⁷ Prim. Edvard Kocbek, *Zbrano delo V*. Uredil in opombe napisal Andrej Inkret. Ljubljana 1994, str. 569–783.

Glavni urednik *Zbranih del* Anton Ocvirk ni svojega pojmovanja zbirke nikoli razložil v kakem natančno profiliranem načelnem spisu, ampak samo v priložnostnih izjavah in intervjujih ob kaki obletnici zbirke ali desetiško zaokroženem številu knjig v zbirki. Zato je mogoče koncept zbirke izluščiti iz njih, predvsem pa iz samih knjig. Glavni urednik poišče vsakemu kanoniziranemu književniku svojega urednika, navadno literarnega zgodovinarja, ki se je s tem književnikom strokovno že ukvarjal. Izjema je bil samo opus Ivana Cankarja, kjer je glavni urednik zbirke poiskal več urednikov, da se ne bi izdaja časovno preveč zavlekla. Izbrani urednik potem uvrsti v zbrano delo kanoniziranega književnika njegova objavljena in neobjavljena literarna dela po literarnih vrstah: poezija, proza, dramatika. Tem sledijo pol- in neliterarne zvrsti: npr. polemični, kritiški spisi, dnevniki in politični članki, vse pa zaokroža korespondenca, kolikor se je ohranila in kolikor je dostopna. *Zbrana dela* se ne začenjajo z uvodi, v katerih bi izbrani urednik interpretiral književnikov opus, pač pa naj bi to storil v posebni monografiji. Ta naj bi kot posebna knjiga sklepala zbrano delo vsakega književnika. V tako imenovanih *Opombah* na koncu vsake knjige pa urednik s pomočjo izjav iz korespondence, dokumentov in pričevanj rekonstruira genezo posameznih literarnih del, nato povzema, delno ali v celoti citira recepcijo teh del. Sledi navajanje morebitnih variant posameznih literarnih del ali njihovih sestavin s pomenskimi, personalnimi, krajevnimi ali kakimi drugimi pojasnili, ki bralcu pomagajo razumeti nejasna besedilna mesta. Vrstna in zvrstna razporeditev del je načelno kronološka. V ospredju naj bi bila tista vrsta ali zvrst, ki velja za glavno področje njegove ustvarjalnosti. Večje fragmente in estetsko manj uspešna dela izbrani urednik uvršča v tako imenovani *Dodatek*. Z njim naj bi bila tudi navzven poudarjena ločnica med kvalitetnimi teksti ter njihovimi daljšimi zasnutki in manj posrečenimi literarnimi spisi.

Koncept zbirke je videti domišljen, toda ali je res uporaben in zanesljiv za ureditev opusa vsakega književnika? Žal ne. O tem se je mogoče prepričati že iz knjige prvega avtorja zbirke. Ker ni Kosovel zapustil nobene svoje pesniške zbirke niti seznamov pesmi zanje niti ni oskrbel čistopisa svojih pesmi, ni glavnemu uredniku pesnikovo omenjanje načrtovane zbirke *Zlati čoln* in njen ohranjen *Predgovor* pri urejanju pesnikove zapuščine moglo nič pomagati. Kako torej bralcu primerno posredovati kup pesemskega gradiva, ki je povrh pogosto komaj berljivo in vzbuja vtis osnutkov? Urednik se je upravičeno odločil za individualen poseg. Večino pesmi iz pesnikove zapuščine je razvrstil po koncentričnih motivnih skupinah v več razdelkov. Pri tem je večino kraških impresij dal v prvega, v vseh preostalih pa jih je polagoma manjšal v korist ljubezenskih, socialnih pesmi in pesmi z motiviko smrti.

Takšna urednikova razvrstitev Kosovelovih pesmi je ena izmed mogočih. Kakemu bralcu bi morda bolj ustrezala čim večja motivna homogenost vsakega razdelka v prvi knjigi Kosovelovega *Zbranega dela*.

Ker napovedane druge knjige istega pesnika v začetku šestdesetih let še ni bilo, se je zdelo, da je Srečko Kosovel (p)ostal nevznemirljiv »klasik«. Toda proti sredini šestdesetih let se je zgodil nepričakovan preobrat. Urednik je imel ves čas urejanja, torej več desetletij, celotno pesnikovo zapuščino doma, zato ni bila dostopna nobenemu literarnemu zgodovinarju. Čeprav je bila uradno del rokopisne zbirke NUK-a, ni nihče mogel preverjati, kaj se dejansko skriva v pesnikovi zapuščini. Ko se je urednik po skoraj dveh desetletjih odločil za ponatis prve knjige Kosovelovega *Zbranega dela*, je leta 1964 izdal predelano prvo knjigo. Izpustil je nekaj že objavljenih konstruktivističnih pesmi iz prve izdaje in naznanil, da obstaja v pesnikovi zapuščini še večja skupina takšnih pesmi, ki pomenijo novo, doslej še ne znano zadnjo fazo v pesnikovem literarnem razvoju. Poleg tega je v predelani izdaji prve knjige razširil *Opombe*, torej tekstnokritični komentar. Literarno javnost je novica o neznanih pesmih in novi fazi pesnikovega razvoja presenetila, zato je radovedno pričakovala drugo knjigo Kosovelovega *Zbranega dela*. Leto potem je nekaj teh pesmi nepričakovano izšlo najprej v francoskem prevodu v antologiji z naslovom *Kosovel*, ki jo je za pariško založbo Pierre Seghers kot 127. zvezek zbirke *Poètes d'aujourd'hui* oskrbel Marc Alyn. Francoska antologija je doživela tudi v Sloveniji precejšen odmev, saj je pomenila nepričakovan, vendar velik prodor slovenske poezije v mednarodni literarni prostor.¹⁸ Javnost je osupnila in se zganila. Mnogi so se začeli očitki na račun urednika, češ da predolgo pripravlja drugo knjigo pesnikovih *Zbranib del* in da privatizira Kosovelovo zapuščino. V takšnem ozračju, ki so ga dodatno začele segrevati še bučne objave slovenske avantgardistične, posebno pa še tipografske in likovne poezije po letu 1965, se je radovednost glede Kosovelovih neznanih pesmi bolj in bolj povečevala. Urednik pa je odložil pripravo pesnikove druge knjige *Zbranega dela*, v katerem naj bi izšle te pesmi. Odločil se je, da jih bo raje prej predstavil v samostojni knjigi zunaj *Zbranib del*, in sicer v likovno poudarjeni opremi Jožeta Brumna, vendar ne pri Državni založbi Slovenije, temveč pri Cankarjevi založbi. Njen literarni urednik in pesnik Cene Vipotnik se je namreč trudil, da je ta založba objavljala zbirke mlajših, idejno in oblikovno drznejših pesnikov, kolikor mu tega niso preprečevali oblastniški ideologi. Zato je pokazal naklonjenost posebni objavi neznanih, najbolj drznih pesniških

¹⁸ Alynov esej *Srečko Kosovel* je v prevodu Ceneta Vipotnika izšel v *Sodobnosti* 1966, str. 521–525, 600–615, 727–732, 886–896, 1006–1016.

besedil Kosovelovega opusa. Leta 1966 je Ocvirk objavil izbor iz Kosovelove konstruktivistične lirike najprej v literarni reviji *Sodobnost* in ga pospremil z obsežno študijo *Srečko Kosovel in konstruktivizem*,¹⁹ ki je v dopolnjeni obliki izšla naslednje leto z omenjenimi pesmimi v knjigi *Integrali* pri Cankarjevi založbi. Ko je knjiga izšla, je postala slovenska kulturna in literarna senzacija. Z njo je Kosovel zasijal kot drzni inovator in predhodnik takratne slovenske avantgardistične lirike. Ljubitelji Kosovela impresionista so bili zaprepadeni: ali je to mogoče? Očitno je bilo. Po *Integralih* so radovedno segle vse literarne generacije: od starejših ljubiteljev, častilcev in nadaljevalcev tradicionalne lirike do najmlajših, avantgardističnih izzivalcev in njihovih privržencev.

Kako se je moglo takratni vodilni slovenski literarnozgodovinski avtoriteti zgoditi, da ni prej zaznala vrednosti teh Kosovelovih pesmi? Urednik je sam pojasnil, češ da je prvotno pojmoval lirsko pesem kot jezikovno sklenjen, klasično urejen in smiselno zaokrožen tekst. Polagoma pa je zaznal literarno vrednost pesmi, ki jih je prvotno imel za osnutke, kot moderne pesmi, sloneče na fragmentarnosti in nekonvencionalni, v likovnost nagibajoči se obliki.²⁰ Na spremembo odnosa do Kosovelovih pesmi je nedvomno vplival tudi urednikov študij tujih literarnih tokov in verzologije, o katerih je predaval na ljubljanski univerzi. Spregledati pa ni mogoče niti posrednega vpliva sočasne avantgardistične slovenske poezije, ki je takrat z zamudo (zaradi političnega pritiska v drugi polovici štiridesetih, petdesetih in začetku šestdesetih let 20. stoletja!) spet odkrivala dadaizem, predvsem pa nadrealizem in druge modernejše zahodnoevropske literarne tokove, in s svojimi besedili povzročala tudi kulturne in politične škandale. Ko je čez nekaj let izšel še ponatis *Integralov* in natis preostale pesnikove zapuščine v *Zbranih delih* kot II. in dvodelna III. knjiga (1974, 1977), je Kosovel, ki je pred desetletji veljal za umirjenega, nevznemirljivega in predvsem impresionističnega pesnika, obveljal tudi za drznega začetnika slovenskega pesniškega modernizma, predvsem na oblikovni ravni. Njegova podoba se je v primerjavi s tisto iz leta 1946 v očeh literarne javnosti diametralno zasukala. Šele zdaj je postal zanimiv »klasik«, toda hkrati njegovo nasprotje. Urednik zbirke *Zbranih del* je res predolgo odlašal z objavo pesnikove zapuščine, toda ravno z nedostopnostjo celotnega pesnikovega opusa je ustvarjal potrebno napetost, stopnjeval pričakovanje literarnega občinstva in s tem dodajal

¹⁹ Prim. *Sodobnost* 1966, str. 449–501.

²⁰ Prim. Anton Ocvirk, *Srečko Kosovel in konstruktivizem*. V: S. Kosovel, *Integrali*. Izbral, uredil in uvodno študijo napisal Anton Ocvirk. Ljubljana 1967, str. 50–57. – S. Kosovel, *Zbrano delo II*. Uredil in opombe napisal A. Ocvirk. Ljubljana 1974, str. 553–558.

Kosovelu avreolo skrivnostnega, nedostopnega, vendar izjemno zanimivega pesnika. Vrednost in veljava njegove poezije sta se v slovenski književnosti izjemno dvignili. Iz impresionista, ki se je odlično prilegal tradicionalnemu literarnemu okusu sentimentalnih bralcev, se je po zaslugi urednika njegovih *Zbranih del* prelevil v novatorja, v čigar tekstih je po literarni drznosti hrepeneči krog občinstva uzrl prednika slovenske modernistične lirike iz druge polovice šestdesetih let dvajsetega stoletja.

Toda za Antona Ocvirka je Srečko Kosovel postal blagoslov in prekletstvo hkrati. Urednik ni doživel samo triumfalne izdaje *Integralov*, ki je pritegnila celotno slovensko kulturno javnost, ampak je moral požirati tudi očitke o pretiranem zavlačevanju objavljanja pesnikove zapuščine in njenem privatiziranju. Toda to ni bilo najhuje. Po izidu *Integralov* je namreč doživel še javno kritiko svojega urejanja Kosovela, in sicer izpod peresa pesnikovega prijatelja Alfonza Gspana, ki je pripravil tudi prvi posmrtni izbor pesmi pred drugo svetovno vojno. Pri tem ne smemo spregledati zanimivega dejstva, da je bil tudi Gspan sodelavec Ocvirkove zbirke *Zbrana dela*, saj je zanj dobri desetletji poprej pripravil knjigo Linhartovega *Zbranega dela* (1950). Gspanovi ugovori zoper Ocvirkovo redakcijo Kosovela v *Zbranem delu* so najprej izhajali pod naslovom *Neznani Srečko Kosovel* v nadaljevanjih v reviji *Prostor in čas* leta 1973, naslednje leto pa so izšli še v samostojni brošuri.²¹ V njej je Gspan objavil tudi pesnikovo gradivo, katerega lastnik je bil, potem pa je navedel še kritične pripombe k Ocvirkovi redakciji obeh prvih knjig Kosovelovega *Zbranega dela* in *Integralom*. V začetku pa je ponovil očitek o privatiziranju Kosovelove zapuščine, češ da njena nedostopnost onemogoča zanesljivo vrednotenje pesnikovega opusa. Uredniku je tudi očital, da je spreminjal sodbo o posameznih pesmih in jih nedosledno razvrščal v eni izdaji v tekstni del, v drugi pa v *Opombe* ali obratno. Za merilo razvrščanja oziroma izdelanosti pesmi je uredniku svetoval pesnikov podpis pod besedili. Ta naj bi pomenil, da je Kosovel imel pesem za dovršeno. Hkrati je Gspan opazil, da marsikatera pesem, ki jo je Ocvirk razglasil za konstruktivistično, ne ustreza Ocvirkovim opredelitvam te literarne smeri. Gspan se je zavzemal za upoštevanje Kosovelovih rokopisov, kajti le redke revialne objave niso popačene, na kar je sicer v *Opombah* opozarjal tudi Ocvirk. Gspan je od njega terjal, naj pripravi za urednike opusov posameznih literarnih ustvarjalcev natančnejša tekstološka navodila, saj opaža v celotni zbirki *Zbrana*

²¹ Alfonz Gspan, *Neznani Srečko Kosovel. Neobjavljeno gradivo iz pesnikove zapuščine ter kritične pripombe h Kosovelovemu Zbranemu delu in Integralom*. Posebni odtis iz revije *Prostor in čas* 1973 /V/, 8–12. Ljubljana 1974.

dela slovenskih pesnikov in pisateljev preveč nedoslednosti. Potem je navedel ob primerjavi natisov z dostopnimi rokopisi konkretne urednikove neutemeljene posege v Kosovelove pesmi in navedel precej biografskih dejstev, ki pomagajo mnoga mesta Kosovelovih pesmi bolje razumeti. Gspan ni odobraval javnega hrupa okrog izida *Integralov*, poleg tega je predlagal, da bi moral urednik za to knjigo strožje izbrati Kosovelove pesmi. Gspan je po gradivu celo sklepal, da bi bilo bolj ustrezno *Integrale* nasloviti *Konstrukcije*, potem pa je zavrnil Ocvirkovo mnenje, da je konstruktivizem posebna, zadnja faza Kosovelovega literarnega razvoja. Prepričan je, da je samo ena od vzporednih faz. Po Gspanovem mnenju naj bi Kosovel sočasno pisal v stilih različnih literarnih smeri. Gspan je odkrito priznal, da vidi vrednost Kosovelove poezije v tekstih, ki niso napisani konstruktivistično, tem pa priznava samo zanimivost in opozarja na nujnost večje treznosti pri določevanju, katere pesmi so konstruktivistične in katere niso. Iz celotnega Gspanovega teksta je razvidno, da je, ker je bil Kosovelov osebni prijatelj, neprimerno bolj natančno kot Ocvirk poznal pesnikovo življenje ter ljudi in dogodke, ki so bili povezani z njegovo poezijo.

Ocvirk je bil hudo užaljen, ker si je Gspan drznil ocenjevati njegovo urednikovanje. To je najprej razvidno iz dejstva, da je v odgovoru, ki je izšel v reviji *Sodobnost*,²² kritiku najprej očital, da »duhovna podoba« in »duševni obraz« revije *Prostor in čas*, v kateri je Gspan objavil svojo oceno, »nista kaj prida«.²³ Ocvirk torej ni že na začetku svojega odgovora izbiral sredstev za očrnitev Gspana, saj se je takoj spustil na raven, ki mu ni mogla prinesiti časti galantnega, viteškega polemika. S to gesto se je namreč pridružil tistim oblastniškim komunističnim krogom, ki so delili slovenske literarne revije po drugi svetovni vojni na ideološko sprejemljive in nesprejemljive; te zadnje so potem ukinjali, med njimi tudi *Prostor in čas*. In prav v času Ocvirkovega odgovora je oblast že zapečatila usodo te revije, saj je morala prenehati izhajati konec leta 1974. Poleg tega je bilo vsakomur, ki je vsaj malo spremljal usodo slovenskih literarnih revij po drugi svetovni vojni ali pa poznal vsaj revialno krizo iz leta 1964, znano, da je komunistična oblast *Sodobnosti* vsilila ideološko pravoverno uredništvo. Navsezadnje je ta nedemokratični poseg opisal tudi Dušan Pirjevec, ki je bil sam njegova žrtev in hkrati Ocvirkov univerzitetni kolega, ter popis objavil v reviji *Problemi* leta 1964, št. 24 pod naslovom *O Sodobnosti in njeni usodi*. Dejstvo, da je Ocvirk javno očital *Prostoru in času* ideološko

²² Anton Ocvirk, *Lažno strokovnjaštvo in Kosovelove pesmi*. *Sodobnost* 1974, št. 6, str. 489–504.

²³ N. m., str. 489.

problematičnost in se s tem postavil na stran oblastnikov, ne more za pozornega bralca polemike o urejanju Kosovelove zapuščine ostati zanemarljivo dejstvo. Začudenje vzbuja tudi to, da Ocvirk ni videl v Gspanovi kritiki niti trohice spoštljivosti, ampak eno samo sramotenje, kar ni bilo res. Skratka, Ocvirkov odgovor spominja na nekatere vzorce, po katerih so predvojni liberalci napadali katoliške kulturnike. Poleg tega je drugače mislečega najprej politično očrnil, potem pa je v patetičnem tonu navajal ugovore ob nekaterih konkretnih tekstnih očitkih in se, med vrsticami, razglašal za povsem nedolžno žrtev. Precej prozorna in malo prepričljiva strategija polemičnega ugovora! Kljub temu ostaja bralec ob navedbah in utemeljevanjih obeh polemikov neodločen, ker pač nima pred seboj rokopisov, ki bi mu edini omogočali – če je sploh mogoče iz njih presoditi! – kdo od njiju ima v sporih o konkretnih tekstnih variantah prav. Pri branju odgovora tudi ni mogoče prezreti, da se Ocvirkov napadalen ton ponekod tako stopnjuje, da postaja odbijajoč. Vzbuja namreč domnevo, da gre za obrambno potezo, s katero je hotel za vsako ceno prikriti vse svoje morebitne spodrsaljaje. Njegovo zgražanje nad domnevno nasprotnikovo moralno pokvarjenostjo, politično problematičnostjo in strokovno zastarelostjo ter oznake, s katerimi obklada Gspana, zvenijo preveč votlo, da bi bile prepričljive. Posebno ostro zvenijo Ocvirkove obsodbe Gspanovega urejanja Kosovelovih rokopisov v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici in domnevni posegi vanje. Po branju te polemike nastaja vtis, da gre za spopad dveh tekmecev, ki sta bila zaradi svojega znanja in kompetentnosti poklicana za skupno urejanje Kosovelovega *Zbranega dela*, a sta po spletu okoliščin, predvsem pa zaradi osebne občutljivosti, različnih značajev, različnih strokovnih položajev ter različnega pojmovanja in vrednotenja književnosti, postala nasprotnika.

Toda recepcija Kosovela v slovenski književnosti še ni končana. Ko je bilo literarno občinstvo prepričano, da je Kosovelov opus v *Zbranih delih* v celoti objavljen, njegov urednik in urednikov kritik pa že desetletja počivata v grobu, je leta 2004 nastala nova, vendar manjša senzacija kot tista leta 1967. Nepričakovano se je razkrilo, da pokojni urednik iz neznanih razlogov še vedno ni objavil vseh Kosovelovih pesmi. Pri Mladinski knjigi je namreč izšel izbor njegovih pesmi *Ikarjev sen*, v katerem so objavljene – poleg dokumentov, izbora rokopisov in pričevanj – tudi doslej še ne znane pesmi.²⁴ Teh sicer ni mogoče imeti za nobeno novo »razvojno« fazo v Kosovelovem opusu, vendar porajajo vprašanja. Kako da jih urednik Kosovelovega *Zbranega dela* ni opazil? Ali so bile preveč konvencionalne? Nehoteni starostni

²⁴ Srečko Kosovel, *Ikarjev sen. Dokumenti, rokopisi, pričevanja*. Uredila Aleš Berger in Ludwig Hartinger. Ljubljana 2004.

spodrsrljaj ob obsežni, težko pregledni rokopisni zapuščini? Najbrž drugo. Ali je Kosovelova zapuščina res natančno pregledana in res vsa objavljena? Vprašanje ostaja odprto in buri domišljijo. Ob tem dobi nekdanji Gspanov očitek Ocvirku, da pri urejanju Kosovela ni dovolj upošteval celotnega rokopisnega gradiva, novo težo. Nepričakovana najdba namreč očitek potrjuje. Toda tudi nova negotovost ob Kosovelovem *Zbranam delu* v začetku 21. stoletja pravzaprav samo koristi pesniku. Nova izdaja izbora njegovih pesmi z doslej še ne objavljenimi besedili pri založbi Mladinska knjiga je spet obnovila zanimanje bralcev zanj in vzbudila pričakovanja morebitnih novih najdb.

Kosovelov primer v zbirki *Zbrana dela* in zunaj nje priča, da lahko avtoritativen urednik nacionalne zbirke kanoniziranih književnikov kanonizira komaj znane-ga pesnika, in sicer s paradoksnim odlašanjem objave njegove zapuščine, čemur končno le sledi odmevna izdaja. Vendar ni mogoče trditi, da ta recept zanesljivo omogoča kanonizacijo vsakega književnika z neobjavljeno zapuščino. Če namreč v njej ni zanimivih besedil, s katerimi bi bilo mogoče odpraviti primanjkljaje literarnih tokov ali literarnih zvrsti, ki jih v zgodovini slovenske književnosti ugotavljajo literarni zgodovinarji in kritiki, potem ne more noben urednik tega književnika aktualizirati niti vrednostno povzdigniti, kaj šele kanonizirati.

Druga zgodba

Med najbolj grenke epizode zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* sodijo načrtovane sklepne monografije o posameznih književnikih. Še preden je bila kakšna napisana, je glavni urednik naredil poseben kompromis in ponatisnil kot sestavino zbirke dopolnjeno Prijateljstvo *Slovensko kulturnopolitično in slovstveno zgodovino 1848–1895* v šestih knjigah (I–V, 1955–66, uredil A. Ocvirk; VI, 1985, uredil Jože Munda), ki je sicer izšla že pred drugo svetovno vojno. Usodni zaplet, ki je ostal javnosti dolgo neznan, ne pa urednikom posameznih opusov, se je zgodil proti koncu petdesetih in v začetku šestdesetih let dvajsetega stoletja. Prav gotovo je afera odvrnila od pisanja monografije marsikaterega urednika zbirke. Toda začetek te zgodbe je bil zelo spodbuden. Literarni zgodovinar, kritik, teatrolog in dolgoletni urednik revije *Dom in svet* France Koblar (1889–1975), ki je začel urejati Gregorčičevo *Zbrano delo* leta 1947, ga je s četrto knjigo končal že leta 1951. Ta hitrost je kazala njegovo uredniško zavzetost in veliko privrženost zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. Zaradi takšnega odnosa do zbirke se je Koblar takoj lotil še pisanja monografije o pesniku in njegovem delu. Ko jo je nekaj

let pozneje dokončal, je bila to prva monografija, ki jo je kak urednik napisal posebej za zbirko *Zbrana dela*. Toda optimizem je začel po oddaji tipkopisa nepričakovano kopneti. Kaj se je dogajalo z monografijo o Gregorčiču, je popisal njen avtor v posebnem spominskem pričevanju, ki je bilo objavljeno posmrtno, šele leta 1987 pod naslovom *Gregorčič – monografija*.²⁵ V njem se je mogoče natančno seznaniti z zapleti, predvsem pa z njihovimi akterji, ki so s svojimi vse prej kot častnimi dejanji sami poskrbeli za svojo osramotitev. Hkrati pa je celotna zgodba opomin slehernemu uredniku, ki bo v prihodnosti naročal kako monografijo o kakem slovenskem književniku, da se monografovo videnje nikoli ne ujema z urednikovim, kaj šele z videnjem kakega ideologa ali oblastnika, ki sta ujeta v nazorske kalupe in apriorizme.²⁶

Monografijo, ki jo je Koblar pripravil sredi leta 1959 v enem samem tipkopijsnem izvodu, je najprej oddal glavnemu uredniku zbirke Antonu Ocvirku. Ker je zanjo pokazal nepričakovan interes sam direktor Državne založbe Slovenije, »tovariš« Ivan Bratko, je izvod romal k njemu. Ker omenjeni »tovariš« ni premogel samo založniških, ampak tudi politične funkcije, je tipkopis Koblarjeve monografije posredoval v cenzurni pregled vodilnemu slovenskemu komunističnemu ideologu petdesetih let prejšnjega stoletja, Borisu Ziherlu (1910–1976). Koblar je na podlagi nekaterih izjav sklepal, da tudi k Dušanu Pirjevcu (1921–1977), ki je v tem času objavil v *Naših razgledih* obsežno ideološko kritiko²⁷ Slodnjakove v Nemčiji izdane *Geschichte der slowenischen Literatur*.²⁸ Pirjevčeva kritika, katere namen je bil ustvariti vtis strokovne oporečnosti Slodnjakove knjige in zagotoviti komunistični oblasti navidezno strokovni alibi za represivni ukrep, je pripomogla, da je oblast Slodnjaka izločila z ljubljanske univerze. Ker se je »branje« monografije začelo čudno daljšati, je njen avtor odšel vprašat samega Ziherla, kaj se dogaja. Koblar je bil namreč pred drugo svetovno vojno Ziherlov gimnazijski profesor.²⁹

²⁵ France Koblar, *Gregorčič – monografija*. Nova revija 1987, št. 58–60, str. 412–419.

²⁶ Po objavi Koblarjevega spominskega pričevanja se je oglasil nekdanji direktor Državne založbe Slovenije Ivan Bratko s člankom *Kamenček v mozaiku in razvoju*, Nova revija 1987, št. 63–64, str. 1303–1307. V njem je poskušal omiliti in celo zavreči Koblarjeve očitke ter razbremeniti akterje afere odgovornosti. Za vsakogar, ki vsaj malo pozna slovenske kulturno-politične razmere druge polovice 20. stoletja in siceršnjo politično dejavnost akterjev afere, ostaja Bratkov tekst tipičen primer demagogije, s katero komunist olepšuje negativni ukrep komunističnega režima, ki je bil nepričakovano in proti njegovi volji razkrinkan.

²⁷ Dušan Pirjavec, *Ideje, ocene in metoda. Pretres Slodnjakove Geschichte der slowenischen Literatur*. Naši razgledi 1959, št. 6–12.

²⁸ Anton Slodnjak, *Geschichte der slowenischen Literatur*. Berlin 1958.

²⁹ Prim. France Koblar, *Moj obračun*. Ljubljana 1976, str. 179.

Nekdanji dijak je svojemu nekdanjemu profesorju vzvišeno pribil, da je monografija o Gregorčiču premalo marksistična, poleg tega naj bi v njej preblago orisal Mahniča in njegov odnos do Gregorčiča, zato ne dovoli knjižne objave. Ocvirk je že prej izrazil Koblarju domnevo, da so komunistični ideologi alergični na Mahniča, vendar ne zaradi njegove kritike Gregorčičevih pesmi,³⁰ temveč ker je bil vodilna katoliška politična osebnost druge polovice 19. stoletja. Čeprav je Ocvirk v pogovorih s Koblarjem kazal razumevanje za njegovo interpretacijo Mahniča, si ni upal odločno posredovati v njegov prid. Če bi to storil, bi ideologi sklepali, da oporeka njihovi ideološki interpretaciji preteklosti, ki je seveda marsikatero dejstvo načrtno spregledala. S takšno reakcijo bi glavni urednik terjal strokovno avtonomijo zbirke *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* in dal vedeti, da nasprotuje ideološkemu vmešavanju oblastnikov vanjo, vendar bi s tem ogrozil tudi svoj položaj urednika zbirke in univerzitetnega profesorja. Koblar je kmalu opazil, da Ocvirk ne zmore tolikšne odločnosti, saj igra dvojno igro. V pogovorih z direktorjem založbe je očitno pritrjeval ideologom, v pogovorih z avtorjem monografije pa temu. Koblar v njej sicer ni odobral Mahničeve kritike Gregorčičeve poezije, vendar si je prizadeval biti pri njenem prikazu čim bolj objektivni, saj mu strokovna vest in etični oziri niso dovoljevali, da bi Mahniča neutemeljeno še dodatno blatil, kakor je terjal od njega Ziherl. Grotesknost afere okrog monografije o Gregorčiču pa postane po desetletjih še večja, če primerjamo obseg in ostrino delovanja obeh ideologov, ki sta bila vanjo vpletena: Mahniča in Ziherla. Posegi prvega v slovensko kulturo in literaturo so potekali v pluralnem strankarskem sistemu, zato je Gregorčič kljub Mahničevim očitkom še vedno lahko objavljajl pesmi, poleg tega pa so liberalni krogi Gregorčiču zagotovili zaposlitev, če bi opustil duhovniško službo. Ziherl pa je svoje očitke izrekal v totalitarnem političnem sistemu in kogar so zadeli, ni imel skoraj nobene možnosti za publiciranje več. Ziherlovo početje pomeni stalinistično stopnjevano mahničevstvo, česar se njegov akter zaradi svojega dogmatizma in intelektualne omejenosti ni bil sposoben zavedati. Zato je tudi terjal dodatno blatenje Mahniča, čigar posegi v slovensko kulturo in literaturo delujejo v primerjavi

³⁰ Matija Ogrin je v knjigi *Literarno vrednotenje na Slovenskem. Od Levstika do Izidorja Cankarja*. Ljubljana 2002, str. 136–144, natančno preučil Mahničovo kritiko Gregorčičevih pesmi in ugotovil, da je Mahnič v resnici odklonil samo štiri pesmi v Gregorčičevi prvi pesniški zbirki, večino preostalih pa je pohvalil. Literarni zgodovinarji to v svojih interpretacijah zanemarjajo. Pristranskost do Mahniča večinoma izvira iz njihove vnaprejšnje protikatoliške usmeritve in po drugi svetovni vojni iz njihovega podrejanja komunistični ideologiji, ki je – kakor dokazuje afera okrog Koblarjeve monografije – terjala čim bolj negativno interpretacijo Mahniča, čeprav zgodovinska dejstva tej oporekajo in jo niansirajo.

z Zihlerlovimi skoraj idilično. To potrjuje tudi naslednje literarno dejstvo: pisatelj Ivan Tavčar je neposredno satiro na Mahničeve nazore *4000* (1891) objavil brez težav, proti Zihlerlu pa je ne bi mogel niti smel nihče, vsaj prepoznavne ne, ker bi avtorja on in totalitarna oblast, katere del je bil, takoj kaznovala. Saj še svojemu nekdanjemu gimnazijskemu profesorju Koblarju ni dovolil objave monografije s prikazom Mahniča, ker se ni prilegala njegovemu ozkemu ideološkemu kopitu. In ne pozabimo! To se ni zgodilo v kakem »mračnem« srednjem veku, temveč v najbolj »naprednem političnem sistemu« v Sloveniji okrog leta 1960! Pisatelj Juš Kozak, ki je kot predvojni urednik liberalne revije *Ljubljanski zvon* objavljaj tudi ideološke tekste slovenskih komunistov in bil nedvomno dobro obveščen o zakulisju povojnega kulturnega življenja, je ob teh zapletih Koblarju povedal: »Prvotno so mislili, da bodo monografije pisali samo marksisti.«³¹ Očitno teh ni bilo dovolj, še manj pa strokovno podkovanih!

Koblar je bil po mučnih kafkovskih peripetijah, polnih strahu, da so mu izgubili ali uničili edini izvod monografije, tako prizadet, da je pretrgal sodelovanje z Državno založbo Slovenije in Antonom Ocvirkom, čeprav je za to založbo uredil 26, za zbirko *Zbrana dela* pa 16 knjig. Kljub pokvarjenosti svojih nekdanjih dijakov, ki so postali zagrizeni in omejeni komunistični veljaki, je Koblar ostal pokončna figura. Leta 1962 mu je monografijo o Gregorčiču v predelani obliki izdala Slovenska matica. Zdi se, da je oblast to objavo dovolila, ker bi ji popolna prepoved izida monografije še bolj politično škodila, kot ji je že. Poleg tega pa predelana knjiga ni nazorsko onečastila ideološko čiste Državne založbe Slovenije, saj je izšla pri založbi, ki jo je oblast občasno tolerirala kot ideološko manj »čisto«, da je z njo ustvarjala vtis demokratičnosti. Tako je Anton Ocvirk ostal brez prve monografije. Sicer mu je uspelo, da je zbirko obvaroval pred ideološkim napadom ter da si je ohranil uredniški položaj in profesuro na ljubljanski univerzi, toda za časa svojega življenja ni dočakal nobene druge monografije več. Za vse urednike opusov v *Zbranih delih* je bila Koblarjeva izkušnja, o kateri se je v strokovnih krogih razvedelo, dovolj poučna. Očitno ni hotel noben urednik več tvegati s kako novo monografijo. Poleg tega pa ni z Ocvirkom prenehal sodelovati samo Koblar, temveč polagoma tudi drugi Koblarjevi vrstniki. Zato je bil Ocvirk prisiljen pritegniti k sodelovanju mlajše urednike, večinoma svoje nekdanje študente. Ker so ti imeli do svojega profesorja spoštljiv odnos, so bila nasprotja že vnaprej izključena. Toda Koblar ni ostal križem rok. Pri celjski Mohorjevi družbi je začel urejati *Izbrana dela* Ivana Preglja (1962–1970), kar je vrglo na Ocvirkovo zbirko novo senco. Vzbudilo je sum, da

³¹ France Koblar, *Gregorčič – monografija*. Nova revija 1987, št. 58–60, str. 419.

si Ocvirk ne upa uvrstiti v zbirko tega pisatelja, ker najbrž niti on niti založba ne bi »prenesla« natisa del tega »katoliškega« pisatelja, kaj šele kakega drugega dominisvetovskega književnika prve polovice 20. stoletja. Še več: Koblarjeva izdaja Pregljevih del je vzbujala vprašanje, ali je sploh nujno, da obstaja ena sama zbirka zbranih del, če je ta talka komunistične ideologije in upošteva večinoma samo književnike, ki so bili ideološko liberalno usmerjeni. Z vsako novo knjigo Pregljevih *Izbranih del* je postajalo bolj očitno, da si Pregelj zasluži uvrstitev med »klasike« in da bi bil prav Koblar idealen urednik Pregljevega *Zbranega dela* za Ocvirkovo zbirko. Koblar je namreč Preglja osebno poznal in mu večino literarnih del tudi objavil kot urednik revije *Dom in svet*, zato je njihovo genezo in recepcijo temeljito poznal. Pregljeva *Izbrana dela* so v razveseljivo hitrem tempu izšla v sedmih knjigah in po zgledu zbirke *Zbrana dela*, torej z obsežnimi tekstnokritičnimi opombami. Zadnji knjigi je Koblar dodal tudi monografijo o Preglju, kar je spet delovalo kot očitek Ocvirku in njegovi zbirki. Ko Ocvirk z uvrstitvijo Preglja v svojo zbirko konec sedemdesetih let dvajsetega stoletja politično ni tvegaj več ničesar, je začel iskati urednika Pregljevega *Zbranega dela*. Koblar je bil tedaj že mrtev in na Slovenskem ni bilo nikogar več, ki bi premogel toliko znanja o Preglju in slovenski književnosti med obema svetovnima vojnama, kakor ga je imel on. Potem so se začeli tudi javno vrstiti očitki, kako da Pregelj še ni uvrščen v zbirko. Iskanje urednika se je nadaljevalo, toda zaradi omenjenega razloga je ostajalo brezplodno. Pregljevo *Zbrano delo* je dobilo urednika šele v začetku novega tisočletja. Izhajati je namreč začelo leta 2002, ko je bil Anton Ocvirk, prvi urednik zbirke, že dve desetletji mrtev.³²

Afera okrog Koblarjeve monografije o Gregorčiču nazorno priča, da se je totalitarni politični sistem vmešaval celo v interpretacije literarnozgodovinskih dogodkov in povzročil zbirki *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*, posredno pa tudi literarni vedi in kulturi, veliko škodo. Afera tudi priča, da glavni urednik takšne zbirke, kakršna so *Zbrana dela*, zaradi majhnega slovenskega prostora in temu ustrezno skromnega števila kvalificiranih oseb, ne sme zametovati najboljših poznavalcev opusov posameznih književnikov, temveč jih mora pritegniti za njihove urednike, tudi če se ne strinja povsem z njihovimi pojmovanji literarnih zadev.

To sta samo dve zgodbi izmed številnih zgodb, ki so povezane z zbirko *Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*. Vendar je ob njiju avtor tega članka prepričan, da nedoslednosti, neenotnosti in spodrsjlaji ob posameznih opusih v zbirki niso tolikšni, da bi odtehtali odlike celotne zbirke, še manj pa njeno koristnost za lite-

³² Ivan Pregelj, *Zbrano delo I*. Uredil in opombe napisal Janez Dolenc. Maribor 2002.

rarno vedo. Zbirka je namreč še vedno edina, ki omogoča raziskovalcem slovenske književnosti hitro dostopnost največjega števila bolj ali manj celotnih opusov kanoniziranih književnikov za branje in raziskovanje. Poleg tega vsebuje zbirka v svojih komentarjih in opombah največjo količino informacij o posameznih literarnih delih teh književnikov. Literarna veda, ki je ob začetku izhajanja zbirke najraje preučevala kanonizirane tekste posameznih »klasikov«, v novejšem času pa vedno bolj tudi literarne in polliterarne zvrsti, ki so nekoč veljale za nepomembne in celo obrobne, te najlažje najde prav v tej zbirki. Tudi za novejšo humanistične vede, kakršne so npr. sociologija kulture in literature ter kulturologija, je zbirka pomemben študijski vir. Zato je mogoče ob izjavi univerzitetnega slovenista – prešernoslovca iz sedemdesetih let 20. stoletja, češ da je urejanje *Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev* »filatelija«, in ob dejstvu, da je tudi ta profesor pri svojih predavanjih uporabljal prav to zbirko, izraziti najmanj začudenje.

Two Tales from the History of the *Collected Works of Slovenian Poets and Writers Series*

MARJAN DOLGAN, Ljubljana

The *Collected Works of Slovenian Poets and Writers series* (*Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev*) is the most important text-critical edition in Slovenia to have emerged in the traditional printed form so far. It was launched after World War II (1946) by comparative literature expert and literary historian, critic and university professor Anton Ocvirk (1907–1980), who remained its editor-in-chief until his death. His editorial principles, conveyed through occasional statements rather than in a precise, full-scale programme, appear coherent and applicable to any literary author. Nevertheless, it was Ocvirk himself who was obliged to seek other editorial techniques in editing the manuscript corpus of the poet Srečko Kosovel (1904–1926). Paradoxically, it was precisely the *Collected Works* of Srečko Kosovel, published intermittently over several decades (1946–1977) that contributed to an enthusiastic public response to the poet and to his canonization. – As planned by the editor-in-chief of the *Collected Works of Slovenian Poets and Writers series*, the corpus of each writer was to be rounded off by a monograph on the author's life and work. The first monograph of this kind, dealing with the poet Simon Gregorčič (1844–1906), was completed in the late 1950s by critic, editor, theatre expert and literary historian France Koblar (1889–1975). Its original version, however, was prevented from appearing in print by the Communist censorship. This case illustrates the tendency of the totalitarian Communist government to interfere even in the interpretation of 19th-century literary activity, attempting to impose its ideological assessment of the past on critics and readers alike. Yielding to the ideological pressure, the editor-in-chief did succeed in saving both the series and his own rank of editor and university professor, but he lost Koblar as an editor of individual authorial corpora. Nor did he live to see another monograph.

Scholarly Editions and the Digital Medium

THE FOLLOWING SUMMARY INTEGRATES the main points from the editor's Introduction with the synopses of the authors' contributions, thus seeking to provide a comprehensive survey of the issues addressed in the publication.

The present volume of proceedings represents the first Slovenian book uniting well-nigh all the humanistic disciplines in a common task: to reflect on the role of scholarly editions in their own field. Moreover, it is the first to reflect systematically on the methodological and ecdotic issues of scholarly editions in the light of the possibilities opening with the electronic presentation of texts. While some humanistic disciplines in Slovenia boast a long tradition of scholarly editions, reaching back to the first half of the 19th century, others have begun to consolidate their editorial standards fairly recently.

The TEI Consortium's Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange reconsider the linguistic and text-critical tradition of the European humanities, modifying and updating it in the context of the digital medium. This makes the use of the TEI Guidelines no mere external technical procedure, but a stimulus to an active and reflective participation in the continuation of the great written humanistic tradition. At the same time, such use forms an entrance to the global processes labelled as the digital humanities. And since "*no man is an island*", the humanities in Slovenia have been no exception in attempting to fall in step with those processes.¹ The question to be explored is: how?

Without jumping to conclusions, we may draw on the decades of publishing scholarly editions at the Institute of Slovenian Literature and Literary Science, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts (ZRC SAZU), and at least outline some ecdotic rules which have proved effective.

¹ The first steps were taken in 2001 with the *Scholarly Digital Editions of Slovenian Literature* project (<http://nl.ijs.si/e-zrc/index-en.html>).

1. The first rule applies to all text criticism: what is needed is a detailed survey of the original material. Depending on the subject and period, this material may be an autograph or some other manuscript, handwritten copies (if any), the first printed edition, later reprints, etc., as well as possible citations or summaries of the text in other sources.

2. Another rule which has proved meaningful and represents a step forward in the Slovenian editorial technique is the following: At least the editions of older Slovenian texts, including those dating from the first half of the 19th century (and the more recent ones as well), should be prepared so as to lend themselves to the research of various – in theory all – humanistic disciplines. In practice, this means that the edition should preserve all the historical layers of the text which tend to get lost in the so-called standard edition. It should thus distinguish, in principle at least, between the facsimile of the original, the diplomatic transcription, and the critical transcription. This distinction is important not only because all these forms or appearances of the text provide an opportunity for multidisciplinary researches, but also because they enable new approaches within their own discipline.

3. Although European diplomatics subsumes various traditions, characterised by slightly different notions of the diplomatic transcription, there are several arguments in favour of the strict diplomatic transcription. In terms of the somewhat too-pragmatic distinction made by W. W. Gregg between the so-called “substantives” and “accidentals” of a manuscript, the strict diplomatic transcription includes all the “accidental” elements, especially the original punctuation, capitalisation, and division of words; reproduces *boboričica* and other historical Slovenian alphabets; does not interfere with abbreviations, etc.

4. The diplomatic transcription should be accompanied by a critical one, modifying the text according to clearly defined, explicit principles and making it more accessible to the reader at certain levels. The critical transcription is also described as “normalised transcription” in some traditions, since it adapts the text according to certain norms and brings it closer to contemporary understanding. Such principles include e.g. the transliteration from historical alphabets to *gajica*, the resolution of abbreviations and acronyms, possible emendation of damaged parts (duly annotated in the apparatus), updated punctuation, capitalisation, and word division – and, finally, a block of principles guiding linguistic intervention, suited to the nature of the text and the purpose of the edition.

5. Understandably, the edition should be furnished with the appropriate elements of the critical apparatus, such as factual and text-critical notes, a suitable commentary including an explanation of the editorial concept, the necessary indexes, bibliography, etc.

In addition to these, still other elements may be envisaged (especially in electronic form), linking the material to the sources of information or additional explanation. Each scholarly edition is unique, as is the material which it brings to light, and it is precisely the specific features of the material that dictate the editorial concept. "Each 'author's philology' should be modelled on the physiognomy of the author." (Cristofolini) The specific rules arising from the "physiognomy" of the material itself only begin to take shape when it is scrutinised. The rules outlined above, by contrast, are more general, stemming from editorial experience with a great diversity of materials, as well as from the research needs of the Slovenian humanities. What these require of scholarly editions is new or little known material, invariably elucidated from all possible perspectives.

Addressing the problems of scholarly editions in the humanities, the present volume of proceedings focuses on the features unique to the Slovenian literary and documentary materials. The first part, dealing with the issues of electronic scholarly editions and sources, is generally informed by practical experience, both technical and philological.

LOU BURNARD'S essay, "Encoding Standards for the Electronic Edition", addresses some fundamental notions underlying the TEI Guidelines, in particular their approach to text-critical issues. The author discusses the potential benefits of digital text encoding, notably in such fields as corpus linguistics and traditional philology, and describes the increasingly important role played by digital resources and tools in these fields. Finally, he argues that text encoding and digitisation have wider methodological implications and raise issues which are central to humanistic endeavours and concerns.

According to PETER SCHERBER, who gives a brief survey of computer-based processing of philological texts in the last three decades, one of the most important demands in the field is to ensure that electronic texts will remain machine-readable and interchangeable in the long term – a problem where proper text encoding is

of crucial importance (“Von der Computerkonkordanz zur Sprach- und Texttechnologie. Neue Entwicklungen bei der Verarbeitung und Langzeitspeicherung von wissenschaftlich aufbereiteten Texten”).

Some solutions to this problem are offered in the essay “Scholarly Digital Editions of Slovenian Literature: Standards and Challenges” by TOMAŽ ERJAVEC, their efficiency proved in the Slovenian pilot research project entitled *Scholarly Digital Editions of Slovenian Literature* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/index-en.html>). Technically, the project is based on the use of open standards for digital text encoding, which should make the project results interchangeable among computer platforms and applications, ensure their clarity, and make them proof against technological change. Introducing the main standards used in the project, namely XML and TEI, the paper describes the methodology of up-translating the materials from their digital source to the canonical standardised format and their down-translation into a format suitable for reading. The author also considers the challenges still ahead, in particular the introduction of language technologies into the compilation and presentation of the project’s digital text-critical editions.

A block of contributions based on the recent researches of Slovenian literary scholars into electronic critical editions opens with MATIJA OGRIN’s essay “E-Slomšek: The Electronic Edition of *Three Sermons on Language* by A. M. Slomšek. Text-Critical Issues”. Addressing the results of the same project as Erjavec, Ogrin elucidates the text-critical principles underpinning the critical e-edition of three sermons by A. M. Slomšek (1800–1862). His paper focuses on the manner and means by which the manifold properties of the texts, including the historical linguistic features and genre traits, have been rendered accessible to a variety of research approaches.

While Ogrin deals with the rich tradition of ecclesiastical oratory, LUKA VIDMAR’s paper on “The Electronic Edition of the Correspondence of Žiga Zois” tackles the very different problems involved in editing non-literary texts, written about 200 years ago by cosmopolitan intellectuals of wide erudition. He describes the provenance of the (now electronically published) letters written by Zois, one of the most distinguished figures of the Slovenian Enlightenment, and surveys the history of their editing. Vidmar also provides general information about the letters, their contents, and Zois’s correspondents. After explaining the editorial guidelines applied, the paper presents the advantages of this recent e-edition.

The following two papers focus on the electronic critical editing of belletristic literature proper, both classical and avant-garde. In “The Migration of Alojz Gradnik’s Poetry from Paper to Monitor”, MIRAN HLADNIK, one of the editors of the collected works of the classic Slovenian poet Alojz Gradnik (1882–1967), reveals the reasons for preparing an electronic edition of Gradnik’s *Poems about Maja* (*Pesmi o Maji*), which has entailed the collation and analysis of a dozen variant copy-texts. MARIJAN DOVIČ’s paper, “The Preparation of the Electronic Critical Edition of Anton Podbevšek’s Poetry”, deals, from an editor’s point of view, with the specific problems posed by the literary estate of the Slovenian avant-garde poet Anton Podbevšek (1898–1981). A general overview of this estate and its idiosyncrasies is followed by an assessment of the editorial priorities, considering the specific possibilities of the e-edition: facsimiles of the author’s manuscripts aligned with the transcription; the transcription of the poet’s own autograph corrections and additions as written in his personal copy of his 1925 poetry edition, etc.

The structural encoding and subsequent use of electronically encoded Slovenian texts, corpora, and dictionaries in linguistics are discussed in two papers concluding the first part of the volume. HAN STEENWIJK (“The *Resianica* Dictionary: The First Three Years”) presents the *Resianica*, a dictionary of the local Slovenian dialects of San Giorgio/Bila, Gniva/Njiva, Oseacco/Osojane and Stolvizza/Solbica. They are spoken in the municipality of Resia/Rezija, in the Friuli–Venezia Giulia region of Italy. The data are encoded in an XML document which follows the TEI DTD with the inclusion of the TEI dictionaries module. On the basis of this document, SQL scripts are generated for inserting the data into a relational database that can be queried from the web interface at <http://purl.org/resianica/dictionary>.

PRIMOŽ JAKOPIN and BIRTE LÖNNEKER-RODMAN describe, in their paper “Conversion of the Slovenian Text Corpus *Nova beseda* into XML”, the conversion of 100 million words from the *Nova beseda* text corpus into XML format, accomplished from January to March 2004. *Nova beseda* is the largest collection of Slovenian electronic texts searchable over the Internet, including mainly journalistic texts, the formal register, and fiction. The corpus has a concordancer for word and multiword queries, as well as a search engine for word forms, that shows lists furnished with frequencies. The XML format was selected for its good exchange properties and long-lasting text readability, as well as to enable a wider use of the corpus. The paper focuses on the inner structure of the texts and the conversion problems. Although the original (EVA) format of the texts was largely compatible with the recommendations of the TEI standard, it nevertheless followed more

closely the format of the printed book sources. This fact required a sizeable amount of work to make the tag beginnings and endings conformant to the XML requirements. The conversion of the character set into Unicode, on the other hand, proved less problematic.

The second part of the volume includes papers discussing, mainly from the viewpoint of modern literary scholarship, the possibilities of electronic media, especially as applied to critical editions.

Since the emphasis on texts shared by the so-called textual disciplines results in a common range of interests, DARKO DOLINAR's paper "Critical Editions and Literary Science" sets out to describe the role of critical editions in literary science. In addition to the individual features of each text as handed down, these editions are determined by "internal" aspects – i.e. the theory and methodology, especially the basic views of the nature of literature and literary works of art – as well as by "external" ones, which are related to the functioning of the literary system. These general remarks are followed by a survey of the editorial practice pursued in Slovenian literary scholarship, with an outline of its development from the beginning to the present day and a description of its characteristics, as well as of the most common types of editions in the second half of the 20th century.

Using examples from recent editorial practice, JOŽE FAGANEL ("Text-Critical Issues and Electronic Editions") outlines the development of text-critical and editorial rules in Slovenian literary scholarship. They were standardised with the critical edition of the Freising Manuscripts in 1992, thus coming to represent a possible text-critical standard for electronic editions as well. The complex structure built by the facsimile and multiple transcriptions of these medieval documents, including a phonetic transcription, apparatus, and annotations, could be ideally represented in a future e-edition.

According to MARKO JUVAN's essay, "Postmodernism and Critical Editions of Literary Texts: Towards a Virtually Present Past", critical editions in a digitised hypertext archive enable literary history to study texts according to the premises of postmodern historicism and its scrutiny of the socio-cultural context. The non-hierarchical structure of electronic text-presentation reveals the role played by the difference between the writing and publishing processes. In cyberspace, literary history does not perceive the materiality of the text media, but only in their virtual presence, which facilitates a better analysis of the semiotics of the bibliographical

codes. The attention of literary history is thus directed to the cultural objects and practices framing the literary work of art – aspects that have often been neglected.

The promising alternative of using e-archives in literary studies is also discussed by JOLA ŠKULJ, who examines the issues of cyberspace textology (“E-texts: Spaces of Inconclusiveness and Spatiality”). The structure of cybertexts and the prospects of information technology (IT) with its hypertextual links generate “new frontiers” of *cybertext criticism*, leading the humanistic computing activities to reassess the concept and functions of information repositories. The territories of e-textuality facilitate literary research with useful and elegant tools, designed to provide historical insights into literature and cultural memory in an open process. Hypertext environment promises a tool for displaying an authentic text in conjunction with the numerous variants emerging in its making, for critical annotation, or the representation of its intertextuality. Such records of literary facts actually represent the fulfilment of the eternal philological dream: to make textual data available through network access. Moreover, they enable the crossing of the traditional boundaries between disciplines, as well as stimulate the methodology of transdisciplinary research.

The third part comprises papers tackling scholarly editions and source criticism in various humanistic disciplines.

MATEJ HRIBERŠEK (“Critical Editions of Texts in Classical Philology”) maintains that the discipline of classical philology boasts some pioneer work in electronic publishing: e-editions of corpora comprising classical and medieval texts written in Latin and Greek have proved a worldwide success. In Slovenia, however, there has been no project leading to a comparable achievement, despite a rich cultural legacy and the many opportunities it offers to modern scholarship.

DARJA MIHELČ deals with “Editions of Historical Sources and the Electronic Media”. She sets out the major rules for the editorial preparation of historical documents and argues that computer programs allow the typesetting, processing and graphic design of historical sources for print, ensure the consistency and uniformity of standardised records, and facilitate the composition of accompanying registers. The computer also offers the information required for preparing document- and databases. Moreover, digitised collections of original text photographs are replacing microfilms, classic photographs and scanned copies, offering new research possibilities. However, the traditional printed format still has the advantage of longevity, to which, in her opinion, the fast development of computer technology is not yet adjusted.

MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ attempts to elucidate, in her paper “*Slovenian Folk Songs – A Modern Scholarly Corpus*”, the various methods adopted in editing the corpus of *Slovenian Folk Songs* (*Slovenske ljudske pesmi* or *SLP*; the first four volumes published by Slovenska matica between 1970 and 1998), the most important scholarly collection of folk poetry in Slovenia. The author outlines the reasons for its compilation, its content structure, and the systemisation of its editorial principles. The final issue to be addressed are the advantages and disadvantages of its digitisation, with regard to the complex problems of integrating textual data, musical notation and audio recordings.

ANA LAVRIČ’s paper, “Critical Editing of Texts and Written and Visual Sources Pertaining to Art History”, is conceived as a complex presentation. Outlining the texts and sources interesting for publication from the perspective of art history, it explains the established ecdotic principles in the light of the specific needs and views of the field. Moreover, it offers several concrete suggestions for the conversion of documentary and visual materials into electronic format – especially those needed for the topography of Slovenian art history monuments.

The subject of music is taken up again in the treatise “On the Critical Editing of Musical Manuscripts: The Copies of the Music by Janez Krstnik Dolar” by TOMAŽ FAGANEL. The author introduces the theoretical and editorial problems of musical notation in Baroque and earlier musical manuscripts. While nowadays the electronic publication of a musical composition mainly raises issues of copyright protection, original musical notation from the beginnings of mensural music almost till the late 18th century lacks uniformity. The approach depends on the developing relationship between the original, the transcription, and, last but not least, the decisions of the performing musician. The copies of the music composed by Father Dolar (1621–1673) still suggest a strong adherence to the principles of musical time ordering called *tempus cum prolatio*. In approaching contemporary metrical solutions, on the other hand, they show a continuing link between the original metrical ordering and the works of the recent past.

FANIKA KRAJNC-VREČKO discusses “The Peculiarities of Transcription and the Share of Biblical Texts in Trubar’s Catechisms”. The text processing involved in preparing the collected works of Primož Trubar, the author of the first printed book in the Slovenian language, allows simultaneous content processing in order to determine the percentage of Biblical quotations in his catechisms. The paper outlines the features peculiar to the transcription of mid-16th-century texts, and

concludes by indicating Trubar's theological orientation as suggested by the frequency statistics of his use of Biblical texts.

In the last paper of this collection, "Two Tales from the History of the *Collected Works of Slovenian Poets and Prose Writers Series*", MARJAN DOLGAN analyses two events which reflect the specific character of the most important text-critical Slovenian collection of the 20th century. The first one reveals how the lagging publication of Srečko Kosovel's manuscript corpus in this series (paradoxically) led to an enthusiastic response to the poet and to his canonisation. The other case illustrates, by the example of France Koblar's monograph on Simon Gregorčič, the subordination of the series to the ideology of the totalitarian Communist regime.

Regardless of the differences between the materials of scholarly editions in various humanistic disciplines, or their preferences and editorial concepts, this much is clear: The older Slovenian heritage of books and manuscripts, bibliographies and archives differs greatly from that of western European nations. While western European languages boast hundreds of manuscript codices preserved from the Middle Ages, there is not a single codex written in medieval Slovenian – with the fortunate exception of individual folios containing the oldest Slovenian texts. Thus Slovenian text criticism has practically no opportunity to tackle several manuscript witnesses to a Slovenian text. This possibility arises only with the more recent literature of the Enlightenment and later periods, when the authors would copy and revise their works themselves – which is, of course, an entirely different matter. The greater part of Slovenian written material, if preserved at all, exists in single manuscripts.

It is true that the heritage of Slovenian texts is a relatively modest one. But there is no need to lament this fact, particularly while much still remains unpublished in the archives, sewn into old prints, etc. Moreover, complaints are unwarranted because a closer contact with the material soon reveals its value and significance for our living space, our culture and memory.

This situation calls for a judicious use of ecdotic standards. On the one hand, every older text is of the utmost importance as a document of the Slovenian language – hence the need for a diplomatic transcription. Published in electronic for-

mat, all materials of this kind could represent sources for historical descriptions and dictionaries of the Slovenian language. On the other hand, the texts are important for individual disciplines as testimonies to the culture, ideas, personal or social relations, etc. Such studies, as well as pedagogical purposes, require a critical revision of the text in the sense of a normalised transcription. The relative scarcity of Slovenian text heritage calls for editorial concepts emphasising the various forms of the texts (from the diplomatic to the standard one), thus enabling a wide variety of research approaches.

But the question of what material to publish, and how, assumes new proportions as soon as the multilingual character of earlier Slovenian culture is recognised. In this case, a number of important texts written by Slovenian authors in German or Latin becomes eligible for publication. The complexity of the text-critical issues increases as we delve into the past, down to the complicated variability of medieval theological and philosophical texts from Slovenian monastic libraries. An attempt at publishing this kind of codex would open the possibilities of text-critical comparisons in the broadest European context.

The subject of the humanities is the “human record” in the broadest sense of the term: language, thought, arts, history, science. Thus the humanities used to find their objects of research without a mediator, requiring nothing but their own spirit to assess the immediately presented objects. But our acceptance of the fact that the computer offers a more comprehensive survey, even new kinds of survey, entails the recognition that the humanist is now *provided* with the object of his research by the computer *as a machine*. This is where the humanities have radically changed their *episteme*, beginning to adopt the cognitive basis of the technical sciences. This opportunity, however, brings its own dangers, since it might lead to a technisation of the humanities.

There seems to be only one response to this challenge: in order to enter into the global world of the digital humanities, which is inescapably here, we need to reconsider profoundly our personal humanistic stance. To consolidate our identity as humanists, we need a clear and revived awareness of our *own*, humanistic, goals. And these goals rise vividly before our eyes when we ask of ourselves the fundamental questions: Who are we? Where are we coming from? Where are we going?

We should be united by a common intention to use “the information technology to illuminate the human record, and bring an understanding of the human record to bear on the development and use of information technology”. (Schreibman et al.) Therefore we should revive our awareness of the humanistic goals of our work, guiding the tools of modern technology so as to bring us closer to them. With this purpose in mind, we are entering into the global currents of the digital humanities with our Slovenian literary heritage.

Seznam sodelavcev

Authors of this volume

LOU BURNARD

Text Encoding Initiative Consortium, European Editor
Asst Director, Oxford University Computing Services, Oxford
<lou.burnard@computing-services.oxford.ac.uk>

DR. MARJAN DOLGAN

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<marjan.dolgan@zrc-sazu.si>

IZR. PROF. DR. DARKO DOLINAR

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<darko.dolinar@zrc-sazu.si>

MAG. MARIJAN DOVIĆ

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<marijan.dovic@zrc-sazu.si>

DOC. DR. TOMAŽ ERJAVEC

Institut »Jožef Stefan«, Odsek za tehnologije znanja, Ljubljana
<tomaz.erjavec@ijs.si>

JOŽE FAGANEL

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<jfaganel@mohorjeva-druzba-ce.si>

MAG. TOMAŽ FAGANEL

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Muzikološki inštitut, Ljubljana
<tomaz.faganel@guest.arnes.si>

DOC. DR. MARJETKA GOLEŽ KAUČIČ

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Ljubljana
<Marjetka.Golez-Kaucic@zrc-sazu.si>

PROF. DR. MIRAN HLADNIK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Ljubljana
<miran.hladnik@guest.arnes.si>

DOC. DR. MATEJ HRIBERŠEK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo, Ljubljana
<matej.hribersek@guest.arnes.si>

DOC. DR. PRIMOŽ JAKOPIN

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana
<Primoz.Jakopin@uni-lj.si>

IZR. PROF. DR. MARKO JUVAN

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<Marko.Juvan@guest.arnes.si>

MAG. FANIKA KRAJNC-VREČKO

Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Teološka knjižnica Maribor
<fanika.vrecko@guest.arnes.si>

DR. ANA LAVRIČ

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana
<Lavric@zrc-sazu.si>

DR. BIRTE LÖNNEKER-RODMAN

Universität Hamburg, Forschergruppe Narratologie, Institut für Germanistik II, Hamburg
<birte.loenneker@uni-hamburg.de>

PROF. DR. DARJA MIHELIC

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana
<mihelic@zrc-sazu.si>

DR. MATIJA OGRIN

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<matija.ogrin@zrc-sazu.si>

PROF. DR. PETER SCHERBER

Gesellschaft für wissenschaftliche Datenverarbeitung Göttingen (GWDG),
Göttingen; Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät Universität Wien,
Wien/Dunaj
pscherb@gwdg.de

PROF. DR. HAN STEENWIJK

Universita di Padova, Dipartimento di Lingue e Letterature Anglo-Germaniche e
Slave, Sezione di Slavistica, Padova
<han.steenwijk@unipd.it>

MAG. JOLA ŠKULJ

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<JSK@zrc-sazu.si>

LUKA VIDMAR

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
<luka.vidmar@zrc-sazu.si>

Prevod povzetkov:

Nada Grošelj
Alenka Klemenc
Peter Bedjanič

Imensko kazalo

- Aarseth, Espen 184, 188, 190,
200–206
Alyn, Marc 299
Andoljšek, Lidija 94
Antoljak, Stjepan 234
Appendini, Francesco Maria 85
Aristotel 180, 223
Arnold, Heinz Ludwig 164
Aškerc, Anton 161
Avguštin, sv. 220
- Babič, Jože 295
Bahtin, Mihail M. 188, 200, 201
Bandtkie, Jerzy Samuel 86
Baraga, France 249, 250
Barthes, Roland 188, 200
Bartol, Vladimir 103, 162
Bartsch, Adam 253
Baudrillard, Jean 191
Bedjanič, Peter 325
Bennewitz, Ingrid 190
Bens, Jacques 203
Berge, Claude 203
Berger, Aleš 303
Bernard iz Clairvauxa, sv. 220
Bernik, France 91, 92, 162, 163, 295,
297
Biasi, Pierre-Marc de 181, 182, 190
Bjelčević, Aleksander 243
Böckh, Philipp August 212
Bohanec, Franček 296
- Bohnenkamp, Anne 164
Bolter, Jay David 206
Bowers, Fredson 164
Brackert, Helmut 192
Brants, Thorsten 65, 67
Bratko, Ivan 305
Bray, Tim 136, 137, 148
Breislak, Scipione 85
Brnčič, Ivo 290
Brook O'Donnell, M. 68
Brumen, Jože 299
Bujas, Željko 44
Burkhard, Heise 48
Burnard, Lou 9, 14, 20, 25–42, 46,
53, 58, 68, 71, 76, 137, 149, 313,
323
Busa, Roberto 13, 20
Byron, George Gordon 176, 183
- Calvino, Italo 203
Cankar, Ivan 152, 171, 290, 292,
295, 297, 298
Cankar, Izidor 290, 306
Caradec, François 203
Cerquiglino, Bernard 181
Chartier, Roger 179, 183, 185, 188,
190, 195
Conner, Patrick 189, 190
Contat, Michel 181, 182, 190, 191
Coover, Robert 204
Cristofolini, Paolo 12, 20, 313

- Cuderman, Mirko 266
 Cvetko, Dragotin 262
- Čop, Matija 160
 Čornej, Peter 192
- Daelemans, Walter 67
 Dagmar, Ulrich 48
 Dance, Richard 38
 Dapit, Roberto 117, 130, 131
 De Traux, Konstancija 83
 Delany, Paul 199, 206
 Deleuze, Gilles 186–188, 197,
 200–202
 Derrida, Jacques 29, 188, 191, 200
 Detering, Heinrich 164
 Dimitrov, Marin 149
 Dioklecijan 217
 Dobrovoljc, France 290, 296
 Dobrovský, Josef 85, 86, 160
 Dobson, Eric 38
 Dolar, Janez Krstnik 257, 258,
 264–266, 268, 318
 Dolenc, Janez 308
 Dolgan, Marjan 289–310, 319, 323
 Dolinar, Darko 84, 155–166, 192,
 316, 323
 Dolničar, Aleš Žiga 247, 255
 Dolničar, Janez Gregor 247,
 249–251, 255
 Dorligo della Valle, S. 131
 Doss, Philip E. 185
 Dostojevski, Fedor Mihajlovič 182
 Dović, Marijan 101–116, 315, 323
 Driscoll, Matthew 11, 20
 Druškovič, Drago 291
 Duchamp, Marcel 203
 Duchateau, Jacques 203
- Duggan, Hoyt N. 185
 Duličenko, Aleksander D. 117, 131
 Durusau, Patrick 55, 68
 Džeroski, Sašo 68
- Eaves, Morris 188, 193
 Enij 223
 Erberg, Jožef Kalasanc 86, 160
 Erjavec, Tomaž 13, 14, 51–70, 71, 76,
 84, 93, 95, 122, 131, 193, 313, 323
 Ess, Charles 18, 20
 Essick, Robert 188, 193
 Estienn, Henri (Henricus Stephanus)
 213, 214
 Evans, Roger 68
- Faganel, Jože 9, 10, 68, 73, 75, 84,
 167–173, 193, 316, 318, 323
 Faganel, Tomaž 257–268, 323
 Ferrer, Daniel 177, 180–182, 190,
 191
 Filipović, Ivan 234
 Finneran, Richard 185, 190–192
 Flanders, Julia 176, 177, 179, 181,
 185, 187, 190
 Flaubert, Gustave 182, 190
 Fleischmann, Suzane 178, 181, 190
 Foucault, Michel 188, 200
 Fuchs, Konrad 230
- Gallus, Jacobus Handel 259–261
 Gardner, Collin 202
 Gärtner, Kurt 10, 20, 21
 Gerlanc, Bogomil 295, 297
 Ginzburg, Carlo 177
 Glarean 226
 Glavan, Mihael 115, 168
 Glonar, Joža 160, 161, 172, 240, 246

- Godina, Ferdo 291
 Goethe, Johann Wolfgang 178
 Gold, Edvard 86
 Golež Kaučič, Marjetka 239–246, 318,
 324
 Gorjanc, Vojko 68
 Górski, Karol 175
 Gottron, Adam Bernhard 262
 Goulet, Richard 219
 Govekar, Fran 160
 Gradišnik, Janez 294
 Gradnik, Alojz 91, 92, 97–99, 162,
 315
 Gradnik, Sergij 94
 Grafenauer, Ivan 161
 Grafenauer, Bogo 231
 Grbac, Vitomir 234
 Grdina, Igor 10, 74, 169, 269, 270,
 288
 Gregg, W. W. 312
 Gregor Veliki 220
 Gregor, Janez 247
 Gregorčič, Simon 289, 294,
 304–308, 310, 319
 Grésillon, Almuth 181, 182, 191
 Grivec, Franc 160
 Grohar, Ivan 113
 Grošelj, Nada 325
 Gspan, Alfonz 84, 292, 294,
 301–304
 Guattari, Félix 197, 186, 188, 201,
 202
 Gumbrecht, Hans Ulrich 179, 181,
 187, 191
 Gundulić, Ivan 44

 Hančič, Damjan 249
 Hartinger, Ludwig 303

 Hay, Louis 164
 Hayles, Katherine 206
 Hermann, Johann Gottfried Jakob
 212
 Hieronim 220
 Hillis Miller, J. 183, 184
 Hladnik, Miran 91–99, 243, 315, 324
 Hockey, Susan 13, 14, 21, 185
 Hoey, Michael 27
 Hollstein, Friedrich Wilhelm Heinrich
 253
 Homer 214
 Horacij 216
 Hriberšek, Matej 13, 211–227, 317,
 324
 Hubad, Matej 259
 Humboldt, Wilhem von 86
 Hurlebusch, Klaus 164

 Ide, Nancy 68
 Ignat, Camelia 68
 Inkret, Andrej 297
 Inocenc III. 220

 Jagić, Vatroslav 83
 Jakopič, Rihard 113
 Jakopin, Primož 15, 93, 113, 135–
 152, 315, 324
 Jančar, Drago 136, 152
 Janse, Mark 131
 Japelj, Jurij 80, 81
 Javornik, Miha 184, 191
 Jenko, Jožef 86
 Jeras, Borut 94
 Joyce, James 200
 Joyce, Michael 197, 203, 206
 Julij Cezar 226
 Jurčič, Josip 161, 163

- Justinijan 216
 Juvan, Marko 175–195, 316, 324
- Kafka, Franz 182
 Kalan, Filip 296
 Kapetanić, Davor 164
 Kardelj, Edvard 295–297
 Karnof, Vincenc 84
 Kastelec, Matija 226
 Kellner, Altman 265
 Kenda-Jež, Karmen 120, 131
 Kersnik, Janko 161
 Kidrič, Boris 296, 297
 Kidrič, France 83, 84, 161
 Kilgarriff, Adam 68, 144, 148
 Kircher, Athanasius 267
 Kiryakov, Atanas 149
 Kittler, Wolf 177, 178, 185, 191
 Klemenc, Alenka 325
 Kobe, Boris 295
 Koblar, France 289, 290, 294, 304–308, 310, 31
 Kocbek, Edvard 163, 297
 Kolár, Jaroslav 192
 Kolarič, Rudolf 168
 Konstantin 160, 217
 Kopitar, Jernej 84–86, 88–90, 160
 Koprivšek, Lavoslav 226
 Kornelij, Nepot 226
 Korytko, Emil 160, 240
 Kos, Janko 172, 178, 179, 191, 295
 Kos, Milko 84, 160, 168, 169, 231, 233
 Koseski, Jovan Vesel 179
 Kosmač, Ciril 152
 Kosovel, Srečko 162, 163, 182, 289, 292, 293, 298–304, 310, 319
 Kotěra, Jan 249, 251
- Kouylekov, Milen 149
 Kovačič, Franc 77
 Kozak, Juš 307
 Kozak, Primož 295
 Kraigher, Lojz 290
 Krajnc-Vrečko, Fanika 74, 269–288, 318, 324
 Kramberger, Franc 73
 Kramberger, Igor 162, 164, 191
 Kranjec, Miško 291
 Kreft, Bratko 295
 Krek, Simon 66, 68
 Kristeva, Julia 188, 200
 Krummacher, Hans Henrik 21
 Kuhar, Lovro (Prežihov Voranc) 291, 292
 Kumer, Zmaga 240
 Kveder, Zofka 162
- Lachmann, Karl 176, 178
 Lamont Claire 187, 191
 Landow, Georg P. 185, 188, 190, 191, 200, 205, 206
 Lavagnino, John 185, 189, 191
 Lavrič, Ana 247–255, 318, 324
 Lavrin, Janko 160
 Le Lionnais, François 203
 Lessing, Gotthold Ephraim 178
 Levec, Vladimir 160, 161
 Levstik, Fran 161, 306
 Lévy, Pierre 184
 Lihačev, Dmitrij Sergejevič 175
 Linhart, Anton Tomaž 162, 294, 301
 Litz, A. Walton 185
 Livij Andronik 223
 Logar, Tine 170
 Lönneker-Rodman, Birte 15, 135–152, 315, 324

- Lotman, Jurij M. 197, 198, 206
- Maas, Paul 21
- Maček, Alenka 21
- Mahnič, Anton 306–307
- Maler, Eve 148
- Maleš, Miha 96
- Marcijan Kapela 223
- Martelanc, Vladimir 290
- Martens, Gunter 164
- Matičeto, Milko 240
- Mazáčová, Stanislava 192
- McEney, Tony 27
- McGann, Jerome 164, 176, 178, 181, 183, 185, 186, 188, 189, 191, 193, 195, 201, 206
- McKelvie, David 55, 68
- McKenzie, Donald Francis 181
- Meissner, Burkhard 217
- Mellon, Andrew W. 34
- Merhar, Boris 240
- Metodij 160
- Migne, Jacques-Paul 220
- Mihelič, Darja 229–237, 249, 317, 324
- Millett, Bella 37
- Milošević, Miloš 234
- Mlinarič, Jože 233
- Mohorič, Asta 101
- Mohs, Friedrich 85
- Molière, Jean Baptiste Poquelin 179
- Montaigne, Michel de 29
- Moravec, Dušan 295
- Moulthrop, Stuart 203, 205
- Müller, Karl Otfried 212
- Munda, Jože 295, 304
- Murko, Matija 240
- Murn, Josip 161, 162, 293
- Murovec, Barbara 252
- Nahtigal, Rajko 160
- Naldini, Paolo 249
- Negro, Luigia 119, 130, 131
- Nemeth, Krešimir 234
- Nepomuk, sv. Janez 72
- Neweklowsky, Gerhard 44
- Nichols, Stephen G. 181, 190–192
- Niermeyer, Jan Frederik 223
- Novák, Arno 177
- Nunes, Mark 184, 187, 191
- O'Brien O'Keeffe, Katherine 20, 31
- Ocvirk, Anton 162, 164, 290–293, 295, 298, 300–308, 310
- O'Donnel, William H. 55, 185
- Ogrin, Matija 7–21, 52, 60, 68, 71–82, 94, 193, 306, 314, 325
- Osenova, Petya 149
- Ossoliński, Józef Maksymiljan 86
- Otorepec, Božo 233
- Ovidij 253
- Packard, David 214, 215
- Paletti, Silvana 131
- Paoli, Jean 148
- Peev, Zdravko 149
- Perec, Georges 203
- Perušek, Rajko 226
- Petre, Fran 103
- Pirjevec, Avgust 161, 172
- Pirjevec, Dušan 172, 302, 305
- Platon 223
- Plautus 220
- Plautzius, Gabriel (Gabrijel Plavec) 262, 263
- Plečnik, Jože 249, 251
- Pleteršnik, Maks 120, 126, 131
- Podbevšek, Anton 103–107, 109, 111–113, 116, 315

- Poe, Edgar Allan 182
 Pogačnik, Jože 164, 168
 Pohlin, Marko 160
 Poniž, Denis 104–106, 115
 Porfirij 216
 Poster, Marko 184, 191
 Pouliquen, Bruno 68
 Pražák, Emil 192
 Pregelj, Ivan 307, 308
 Prelovšek, Damjan 249, 251
 Prešeren, France 43, 160, 161, 163, 171, 172, 179, 191, 292, 297
 Pretnar, Tone 91, 92
 Prijatelj, Ivan 84, 161, 164, 304
 Primić, Janez Nepomuk 86
- Quaglia, Catia 130
 Queneau, Raymond 188, 203, 204
 Queval, Jean 203
- Raab, Heribert 230
 Rahtz, Sebastian 37
 Rajhman, Jože 270, 273, 274
 Rajšp, Vinko 235
 Ramovš, Fran 160, 169
 Ramschissl, Jernej 253
 Ravnikar, Štefanija 115
 Redmond, Sean 215
 Reisp, Branko 169
 Renear, Allen 186, 189, 191
 Ressing, Petra 262
 Ribbeck, Otto 223
 Robinson, Peter 17, 21, 185, 191
 Rogerij Ljubljanski, 160
 Ross, Charles L. 185–187, 192
 Rossetti, Dante Gabriel 186, 188
 Rotar, Drago B. 190
 Rothenberg, Jeff 47
- Rupel, Mirko 167, 168
 Rupert, Marijan 102
 Ryan, Marie-Laure 184, 185, 191, 192, 199, 200, 206, 208
 Rychlý, Pavel 144, 148
- Samardžić, Radovan 234
 Santonini, Paolo 251
 Saurau, Franz Joseph von 86
 Scheibe, Sigfried 164
 Scherber, Peter 43–50, 313, 325
 Scherer, Wilhelm 178
 Schilingsburg, Peter 185
 Schlegel, Friedrich 86
 Schnurrer, Christian Friedrich 86
 Schreibers, Karl Franz Anton 85
 Schreibman, Susan 20, 21, 207
 Schrenk, Theophil 265
 Schröder, Werner 20
 Servij 216
 Shakespeare, William 26
 Siemens, Ray 20, 21, 207
 Simoniti, Primož 169, 251
 Simov, Alexander 149
 Simov, Kiril 143, 149
 Slavič, Matija 273
 Slodnjak, Anton 161, 290, 305
 Slomšek, Anton Martin 52, 68, 72–75, 77–82, 188, 193
 Smrekar, Hinko 231
 Smrz, Pavel 148
 Soderholm, James 191
 Sperberg–McQueen, M. C. 20, 35, 46, 53, 58, 68, 76, 137, 148, 149, 185
 Spiegel, Gabrielle M. 181, 192
 Stabej, Marko 68
 Steenwijk, Han 15, 117–133, 315, 325

- Steinberger, Ralf 68
 Stele, France 233, 248, 252, 255
 Steska, Viktor 251
 Stipišič, Jakov 234, 272
 Stopar, Ivan 254
 Stritar, Josip 161
 Strochsneider, Peter 181, 192
 Stückhart, Jörn 192
 Stulli, Joakim 85
 Superville, Jules 182, 191
 Sutherland, Kathryn 181, 183, 184,
 190–192
 Svetokriški, Janez 160
 Šafarik, Pavol Jozef 160
 Šalamun, Katarina 103
 Šekli, Matej 119, 131
 Škulj, Edo 258, 259
 Škulj, Jola 197–208, 317, 325
 Šlebinger 104
 Štrekelj, Karel 160, 239–241, 246
 Šumi, Nace 254
 Tammerburg, Joseph 86
 Tavčar, Franja 98
 Tavčar, Igor 98
 Tavčar, Ivan 98, 161, 307
 Tavčar, Ivan (vnuk) 98
 Tertulijan 220
 Tevooren, Helmut 191, 192
 Thomasberger, Andreas 175, 177,
 182, 192
 Thompson, Henry S. 55, 68
 Tiran, Jože 102
 Tol, Sijmen 131
 Tomaševski, Boris 175
 Tomaž Akvinski 13, 221
 Tombeur, Paul 219
 Tomšič, France 160
 Toporišič, Jože 160
 Trdina, Janez 163
 Trofenik, Rudolf 168
 Trubar, Primož 160, 269, 270, 272–
 276, 288, 318
 Trusch, Emily A. 185
 Tugwell, David 148
 Ulmer, Gregory L. 205, 207
 Unsworth, John 20, 21, 31, 93, 207
 Uršič, Milena 84
 Valvasor, Janez Vajkard 169, 247, 248,
 253, 255
 Van Eynde, Frank 66, 67
 Vašák, Pavel 175, 177, 178, 182, 192
 Vejvanovský, Pavel 258, 264, 266
 Vergilij 216, 223
 Vidmar, Josip 290, 296, 297
 Vidmar, Luka 83–90, 314, 325
 Vidovič-Muha, Ada 130
 Vilfan, Sergij 232
 Vinkler, Jonatan 192
 Vintar, Špela 65, 66, 68, 69
 Vipotnik, Cene 299
 Vischer, Georg Mathäus 253, 254
 Viscomi, Joseph 69, 188, 193
 Višková, Jarmila 192
 Vodnik, France 290
 Vodnik, Valentin 84–86, 90, 160
 Vodušek, Božo 162, 290
 Vodušek, Valens 240
 Voglar, Dušan 295
 Voltič, Josip 85
 Vraz, Stanko 160, 240
 Vrečko, Edvard 74, 84
 Vrečko, Janez 103

- Weiss, Peter 64, 69, 120, 131
Wenzel, Horst 181, 191, 192
Werner, Abraham Gottlieb 85
Wieland, Christoph Martin 177
Wiener, Norbert 202, 203, 207
Wilson, Andrew 27
- Yergau, François 148
- Zadravec, Franc 296
- Zavrel, Jakob 67
Zelenka, Miloš 181, 182, 192
Zeller, Hans 164
Ziherl, Boris 305–307
Zois, Žiga 83, 84, 86–90, 160, 314
Zupan, Vitomil 297
- Žigon, Avgust 161
Žontar, Jože 232
Župančič, Oton 162, 163

STUDIA
Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
LITTERARIA

Doslej izšlo:

2004 DRAGO ŠEGA: Literarna kritika

2004 MARIJAN DOVIĆ: Sistemske in empirične obravnave literature

2005 MAJDA STANOVNIK: Slovenski literarni prevod (1550–2000)